

MEDZINÁRODNÉ VZŤAHY

Vedecký časopis pre medzinárodné
politické, ekonomické, kultúrne
a právne vzťahy

Ročník VIII.

1/2010

Medzinárodné vzťahy

Vedecký časopis
pre medzinárodné politické, ekonomické, právne a kultúrne vzťahy
Fakulty medzinárodných vzťahov
Ekonomickej univerzity v Bratislave

Medzinárodné vzťahy 1/2010, ročník VIII.

Medzinárodné vzťahy

Vedecký časopis
pre medzinárodné politické, ekonomické, právne a kultúrne vzťahy
Fakulty medzinárodných vzťahov Ekonomickej univerzity v Bratislave

Redakcia:

Fakulta medzinárodných vzťahov Ekonomickej univerzity v Bratislave
Dolnozemska cesta 1
852 35 Bratislava
Tel.: 00421 2 624 11 856
E-mail: lipkova@euba.sk

Hlavná redaktorka:

prof. Ing. Ľudmila Lipková, CSc.

Redakčná rada:

prof. Ing. Víťazoslav Balhar, CSc.
prof. Dr. Otmar Höll
prof. PhDr. Zuzana Lehmannová, CSc.
Ing. Július Kostolný
JUDr. Ing. Juraj Králik, CSc.
prof. PhDr. Peter Kulašik, CSc.
doc. PhDr. Ján Lidák, CSc.
Ing. Ladislav Lysák, DrSc.
doc. PhDr. Milan Márton, CSc.
doc. Ing. Miroslav Mečár, CSc.
Mgr. Boris Mattoš, PhD.
prof. JUDr. Stanislav Mráz, CSc.
doc. Ing. Pavel Nezval, PhD.
prof. Dr. Joachim Osinski
JUDr. Peter Rusiňák, PhD.
doc. PhDr. František Škvrdna, CSc.
prof. JUDr. Ľudovít Tóth, CSc.
PhDr. Peter Weiss, CSc.
prof. Ing. Dana Zdražilová, CSc.

Výkonný redaktor:

Ing. Richard Woltemar, PhD.

Jazyková redaktorka:

PhDr. Katarína Strelková, CSc.

Vydavateľ:

Vydavateľstvo EKONÓM

Registračné číslo:

2761/2002

ISSN 1336 – 1562

Obsahové zameranie

Variability of Contents

Vedecké články

Scientific articles

Diskusie

Discussion

Názory

Opinions

Prehľady

Surveys

Informácie

Information

Tézy doktorandov

Doctorand's Thesis

Recenzie

Reviews

Obsah

Content

Vedecké články

MIESTO USA V SÚČASNEJ MEDZINÁRODNEJ POLITIKE V KONTEXTE NOVEJ NÁRODNEJ BEZPEČNOSTNEJ STRATÉGIE PhDr. Rudolf Kucharčík, PhD.	7
---	---

SUPERVEEMOCI A KRÍZA NA BLÍZKOM VÝCHODE V MÁJI 1967 doc. PhDr. Karol Sorby, DrSc.	23
---	----

Diskusie

NIEKOĽKO POZNÁMOK K MEDZINÁRODNÝM VZŤAHOM AKO VEDECKEJ DISCIPLÍNE doc. PhDr. Ján Lidňák, CSc.	42
---	----

ŠPECIFIKÁ TVORBY CIEN ZEMNÉHO PLYNU A ROPY A ICH DÔSLEDKY NA NÁRODNÚ EKONOMIKU RNDr. Janka Pásztorová, PhD. - Ing. Viera Ružeková, PhD.	54
---	----

VYBRANÉ ZMENY V PRÁVE EURÓPSKEJ ÚNIE PO PRIJATÍ LISABONSKEJ ZMLUVY JUDr. Lucia Hurná, PhD.	69
--	----

Názory

PODSTATA NOVEJ ÚROVNE EFEKTÍVNOSTI V SÚČASNOM OBDOBÍ VÝVOJA GLOBÁLNEHO HOSPODÁRSTVA prof. Ing. Vítázoslav Balhar, CSc.	82
--	----

VÝHRADY K MEDZINÁRODNÝM ZMLUVÁM NA PÔDE KOMISIE OSŇ PRE MEDZINÁRODNÉ PRÁVO prof. JUDr. Stanislav Mráz, CSc.	91
---	----

Prehľad

KONZULÁRNA SLUŽBA A JEJ PERSPEKTÍVY NA ZAČIATKU 21. STOROČIA PhDr. Erik Pajtinka, PhD.	105
--	-----

K EKONOMICKÉMU VÝVOJU KÓREJSKEJ REPUBLIKY Ing. Richard Woltemar, PhD.	112
---	-----

ARBITRÁŽNE DOLOŽKY VO VYBRANÝCH BILATERÁLNYCH INVESTIČNÝCH ZMLUVÁCH, KTORÝCH STRANOU JE SLOVENSKÁ REPUBLIKA JUDr. Ing. Milan Budjač, PhD.	123
---	-----

VYUŽITIE ZMENIEK PRI PODPORE SLOVENSKEHO EXPORTU V PODMIENKACH EXIMBANKY SR DO ROKU 2009 JUDr. Kristína Gálová, Ing. Vladimír Hniličan, PhD.	136
--	-----

Informácie

PRINCÍPY EURÓPSKEHO ZMLUVNÉHO PRÁVA. HISTÓRIA ICH VZNIKU, ŠTATÚT, VYBRANÉ USTANOVENIA

JUDr. Halina Martyniv, PhD. _____ 160

Tézy doktorandov

VÝCHODISKÁ JAZYKOVEJ POLITIKY EURÓPSKEJ ÚNIE

Ing. Mgr. Terézia Ondrušová _____ 173

SYSTÉM RIEŠENIA SPOROV VO WTO

Mgr. Klaudia Pytel'ová _____ 180

**MIESTO USA V SÚČASNEJ MEDZINÁRODNEJ POLITIKE V KONTEXTE NOVEJ NÁRODNEJ
BEZPEČNOSTNEJ STRATÉGIE**

PhDr. Rudolf Kucharčík, PhD.

ABSTRAKT

Americký prezident Barack Obama vstúpil do Bieleho domu s víziou stabilnejšieho sveta a spolupráce s tradičnými partnermi. Národná bezpečnostná stratégia, ktorú jeho administratíva zverejnila v máji 2010, sa môže stať symbolom tejto politiky. Text sa rozchádza s prístupom jeho predchodcu, odmieta unilateralizmus, hlási sa k súčinnosti krokov s partnermi a vyzýva nové mocenské centrá na prevzatie väčšieho dielu zodpovednosti za udalosti vo svete. Zdá sa, že Barack Obama sa definitívne prihlásil k politike spolupráce. Ale až budúcnosť ukáže, ako budú heslá predstavené v stratégii pretavené do praktickej politiky.

ABSTRAKT

US president Barack Obama came into White House with the vision of more stable world and cooperation with traditional partners. National Security Strategy, published in May 2010, could become a symbol of that policy. Text of the strategy quits the approach of his predecessor George W. Bush, refuses unilateralism, declares support for the cooperation and calls emerging powers for taking the more share of responsibility for international affairs. It seems like Barack Obama has definitely chosen the policy of cooperation. But only the future shows if the slogans of the current strategy occur in the real policy.

„Svetové veľmoci, ktorým chýbajú súper i predstavujú samostatný druh. Nepripúšťajú nikoho ako seberovného, unáhle označujú lojálnych stúpcov za priateľov, respektíve za amicus populi Romani. Už nepoznajú nepriateľov, len rebelov, teroristov a ničomné štáty. Nebojujú. Len trestajú. Nevedú vojny, len tvoria mier. Sú spravodlivo pobúrené, keď sa ich vazali nesprávajú ako vazali.“¹

Úvod

Zahraničná politika USA vychádza historicky z troch tradícií, z troch I, - izolacionalizmu, imperializmu, internacionalizmu. Symbolom prvej z nich, izolacionizmu, je Monroeova doktrína. Izolacionizmus bol dominantným prístupom pri formovaní východísk zahraničnej politiky USA počas celého 19. storočia a vychádzal z prizmy „dištancovania a nevmiešovania sa do politik (interných aj externých) európskych mocností s predstavou, že európska politika je skazená, dekadentná a plná násilia.“² K druhej vlne izolacionizmu v americkej zahraničnej politike dochádza po prvej svetovej vojne - paradoxne v situácii, keď prezident USA Woodrow Wilson predstavuje víziu existencie Spoločnosti národov, ktorej hlavnou úlohou malo byť zabránenie konfliktom podobným prvej svetovej vojne. Samotné USA sa nakoniec pre nesúhlas Kongresu na projekte nezúčastnili. Ale bezzubou sa ukázala aj Spoločnosť národov.

Bolo by však chybné označovať obdobie do vstupu USA do druhej svetovej vojny za výlučne izolacionistickú periódu amerických dejín. USA boli už do jej začiatku nespochybniteľnou

¹ BENDER, P.: *America: The New Roman Empire?* In: Orbis, zima 2003, s. 155, In: BRZEZINSKI, Z.: *Volba. Globální nadvláda nebo globální vedení*. Praha: Mladá fronta, 2004, s. 253, ISBN: 80-204-1179-8.

² PAPEŽ, K.: *Izolacionizmus v americkej zahraničnej politice*. In: Mezinárodní politika, 11-12/2009, s. 9.

svetovou veľmocou s jasne vymedzenými sférami vplyvu. Po druhej svetovej vojne sa krajina definitívne etablovala v pozícii superveľmoci a nenechala nikoho na pochybách, že má globálne ciele, záujmy a prostriedky a vôľu na ich dosiahnutie. „Prvým životným záujmom USA, ktorý môžeme vo vývoji zahraničnej politiky zachytiť, je snaha prežiť ako samostatný štát. To v konkrétnej podobe vyžadovalo čo najväčšiu izoláciu od európskej politiky. Lenže túto požiadavku je možné vyjadriť aj všeobecnejšie: záujmom bolo udržať politiku európskych mocností v podobe, ktorá by vyhovovala USA. Čo platí až dodnes“³.

1 USA – hegemon medzinárodných vzťahov?

USA, víťaz studenej vojny, boli bezpochyby bezkonkurenčným hegemonom medzinárodnej politiky minimálne do konca prvého funkčného obdobia Georga W. Busha. Ale názory na súčasné postavenie USA vo svetovej politike sa už líšia. Podľa **Oskara Krejčího** USA stále hegemonom sú a hegemonistické postavenie USA vychádza nasledovných skutočností:

- Víťazstvo USA v poslednej hegemonistickej vojne – v studenej vojne.
- Schopnosť produkovať verejne potrebný tovar. Krejčí v tejto súvislosti zdôrazňuje, že USA sú stále najväčšou ekonomikou sveta, dolár je stále najdôležitejšou menou vo svete, USA sú stále najvýznamnejším ohniskom vedecko-technickej inovácie, v krajine prebieha neustály vojenský výskum a ozbrojené sily USA sú stále najväčšou silou, a to či už do kapacity alebo do mobility.
- Krajina je schopná ponúkať ideologické hodnoty ospravedlňujúce nový poriadok. Nejde však len o princípy konzervatívno-liberálnej ideológie, ale o propagandistickú kapacitu krajiny siahajúcu od vedeckých časopisov, cez spravodajskú CNN až po Hollywood.

USA boli podľa Krejčího „predurčené k mimoriadnemu postaveniu vo svete už v okamžiku svojho vzniku.“ Krajina mala už v čase, keď pozostávala len z prvých trinástich kolónií výhodnú polohu a už tieto pôvodné kolónie ležali vo výhodnom klimatickom pásme. Oblasť sa zároveň ukázala ako veľmi bohatá na surovínové zdroje. Rozloha krajiny umožňovala masívne osídľovanie (v súčasnosti je to viac ako 300 miliónov obyvateľov). Základ ekonomickej moci USA hľadá Krejčí, podobne ako **Imanuel Wallerstein** v období po občianskej vojne, keď začal podiel americkej ekonomiky na globálnych trhoch významne rásť. Definitívny zlom nastáva po druhej svetovej vojne, keď sa USA stávajú superveľmocou, čo je status, o ktorý neprišli dodnes.⁴

Najväčším testom hegemonie USA v najbližšom desaťročí nebude podľa Krejčího „rast moci niekoľkých centier globalizovaného sveta, ale ich ďalšie osamostatňovanie (...) Bude sa vytrácať možnosť vývozu problémov i neprimeraného zisku nadnárodných kooperácií, čo spoluvytváralo národné bohatstvo Spojených štátov (...) pri lineárnom vývoji bude v polovici 21. storočia ekonomika Číny mohutnejšia ako ekonomika USA a ekonomika Indie väčšia ako ekonomika Európskej únie(...) Zároveň je zrejmé, že život amerických stredných vrstiev na dlh má ešte ďalší problematický rámec, individuálne vnútroštátne pôžičky od osobných kreditných kariet až po hypotekárne úvery, ale tiež zadlžovanie bánk a štátov v zahraničí (...) Za tejto situácie sa súčasná úroveň spotreby v USA bude javiť ako nezaslúžené privilegium, ktoré možno udržať iba silou (...) Každodenným problémom sa tak môže stať nutnosť reštrukturalizovať životný spôsob stredných vrstiev v USA. Tento veľmi bolestný proces tak môže vytvoriť nebezpečný tlak na zahraničnú politiku Washingtonu.“⁵

³ KREJČÍ, O.: *Zahraničná politika USA*. Praha: Professional publishing, 2009, s. 104, ISBN 978-80-7431-003-4.

⁴ Bližšie pozri: KREJČÍ, O.: *Zahraničná politika USA*. Praha: Professional publishing, 2009, s. 10-17, ISBN 978-80-7431-003-4.

⁵ KREJČÍ, O.: *Zahraničná politika USA*. Praha: Professional publishing, 2009, s. 409, ISBN 978-80-7431-003-4.

To, či si USA udržia svoje postavenie aj naďalej, bude podľa **Zbigniewa Brzezinskeho** „závisieť“ od toho, aký charakter získa americké globálne vedenie. K vedeniu patrí schopnosť určiť taký smer, ktorý si získa ostatných. Moc kvôli moci, nadvláda, ktorá usiluje o svoje zachovanie, to nie sú vzorce trvalého úspechu. Nadvláda ako cieľ osebe je cesta do pekiel. Nakoniec aj tak spôsobuje silný odpor a domýšľavosť navyiac vytvára sebeklamnú historickú slepotu.“⁶

Múdre vedenie sveta si podľa Zbigniewa Brzezinského vyžaduje⁷:

- Rozumnú a vyváženú obrannú politiku USA, s cieľom znížiť najpravdepodobnejšie a najhrozivejšie riziká pre americkú spoločnosť.
- Trpezlivo a dlhodobo pacifikovať výbušnejšie oblasti sveta.
- Trvalo sa usilovať o to, aby sa najdôležitejšie a priateľsky naklonené časti sveta podieľali na spoločnom úsilí zadržať a v najlepšom prípade zničiť zdroje najväčšieho nebezpečenstva.
- Pochopenie globalizácie ako fenoménu, ktorý má hlbšiu mravnú dimenziu, nielen ako príležitosti k ľahšiemu obchodovaniu a vyššiemu zisku.
- Pestovanie domácej politickej kultúry, ktorá si bude aktívne uvedomovať, aké povinnosti prináša vzájomná globálna previazanosť.

Podľa Zbigniewa Brzezinského patrí „globálna hegemonia Spojených štátov k dnešnému životu. Nikto, ani Amerika v tom nemá na výber. Samotné Spojené štáty by ohrozili svoju bezpečnosť, keby sa z nejakého dôvodu (podobne ako Čína pred 500 rokmi) stiahli zo sveta: na rozdiel od niekdajšej Číny by sa nevyhli globálnemu chaosu, ktorý by rýchlo nastal. Ale rovnako ako v živote platí aj v politike: jedného dňa všetko zvädne. Aj americká hegemonia je len dočasná. Nakoniec, možno, že nie hneď, ale americká globálna hegemonia sa pomíne.“⁸ Napr. v súvislosti s irackou vojnovou kampaňou poznamenáva: „Amerika nikdy nemala spoľahlivejšiu vojenskú globálnu moc, jej politická dôveryhodnosť však nikdy nebola menšia.“⁹

Joseph S. Nye¹⁰ tvrdí, že distribúcia moci v dnešnom svete pripomína trojrozmerné šachy. Na hornej šachovnici je vojenská sila. Tá je stále unipolárna (USA) a USA ešte načas ostanú jedinou supervelmocou. Prostrednú šachovnicu charakterizuje ekonomická sila, ktorá je už viac ako desaťročie multipolárna. Hlavní hráči tejto štruktúry sú USA, Európa, Japonsko a Čína. Pre spodnú šachovnicu sú typické cezhraničné transakcie, ktoré prebiehajú často mimo vládnej kontroly. Ide o spleť nešťatných aktérov, akými sú napríklad bankári, ale aj teroristi, hackeri a dokonca aj klimatické zmeny, či pandémie. Pre túto šachovnicu platí taký rozptyl moci, že jej zaradenie na škále unipolarita, bipolarita, hegemonia je nemožné.

Nick Witney o postavení USA v súčasných medzinárodných vzťahoch hovorí:¹¹ „Unilaterálny okamžik pomíne. USA prežili niekoľko krátkych rokov v postavení hypervelmoci a ani Amerike, ani svetu to neprineslo mnoho dobrého. Teraz nám Obama pred očami posúva USA v strede siete globálnych bilaterálnych vzťahov... s Čínou... s Ruskom... s moslimským svetom. Obama ako vo Vennovom diagrame umiestňuje USA do stredobodu, kde sa prekrývajú všetky rôzne elipsy. Prvý medzi rovnými, nepostrádateľný štát.“ Nick Witney v tejto súvislosti zároveň

⁶ BRZEZINSKI, Z.: *Volba. Globální nadvláda nebo globální vedení*. Praha: Mladá fronta, 2004, s. 257, ISBN 80-204-1179-8.

⁷ Tamtiež

⁸ Tamtiež

⁹ Tamtiež

¹⁰ NYE, S. J.: *American Power in the Twenty-First Century* <http://www.project-syndicate.org/commentary/nye74>.

¹¹ Pozri: WITNEY, N.: *Obama's New World Order* <http://www.project-syndicate.org/commentary/nwitney1>.

polemizuje o vzťahu USA a Európy: „Človek sa môže opýtať, kde sa tým ocitá Európa? Európania si zvykli na predstavu, že základom medzinárodného poriadku je transatlantický vzťah. Po ťažkých Bushových rokoch sa Obama podľa očakávaní usiluje aj o obrodu transatlantického súladu.“ Nick Witney svoju úvahu na danú tému končí názorom: „V Obamovom novom svetovom poriadku nie sú transatlantické vzťahy základom, ale len jednou z elíps Vennovho diagramu – tak významnou alebo nevýznamnou, ako sa Európania sami rozhodnúť.“

Zmenu v štruktúre medzinárodného prostredia pripúšťa **Národná spravodajská rada, USA** a to v dokumente *Global Trends 2025: A Transformed World*. Medzi najpodstatnejšie predpokladané trendy patrí najmä¹²:

- Zmena existujúceho medzinárodného systému, ktorý vznikol po II. svetovej vojne a s tým spojené zvyšovanie významu ďalších aktérov, ako sú Rusko, Čína, India, Brazília, ktorí budú mať vlastné predstavy o fungovaní medzinárodného spoločenstva. USA sa následne stanú menej dominantnou silou.
- Pokračujúci presun majetku od západu na východ a posilňovanie vplyvu neštátnych aktérov.
- Dopady klimatických zmien a rozvoja nových technológií.
- Vysoký hospodársky rast a nárast populácie budú vyvíjať tlak na zdroje energie, surovín, vody a potravín.
- V niektorých oblastiach Blízkeho a Stredného východu sa v spojení s politickými turbulenciami bude zvyšovať konfliktný potenciál.

Slovenský autor **Daniel Šmihula** zase tvrdí¹³, že svetová politika by mala byť okolo roku 2020 determinovaná vzťahmi medzi 4 aktérmi: USA, EÚ, Ruskom a Čínou. Japonsku, Indii ani Brazílii status veľmoci nepredpovedá. Svet o generáciu neskôr (roky 2020 - 2030) môže podľa neho nadobudnúť 4 podoby:

- Pokračovanie vestfalského systému a mocenská multipolarita najmocnejších štátov.
- Systém, ktorý bude zložený z regionálnych integračných zoskupení a veľkých štátov, ktoré sa neintegrovali.
- Americká hegemónia.
- Globálne demokratické, resp. kvázidemokratické riadenie sveta.

USA podľa názoru autora tohto článku stále hegemónom sú a minimálne v krátkodobom horizonte ním ešte aj zostanú. Ako supervelmoc si však nemôžu dovoliť len ťažiť z výhod medzinárodného prostredia, sú zároveň zodpovedné za jeho súčasnú podobu a nesú rozhodujúci podiel zodpovednosti za jeho podobu v budúcnosti. Len zapojením ostatných centier moci do rozhodovania a explicitným uznaním ich autority budú spoluvytvárať relatívne stabilné medzinárodné prostredie. Takýto prístup si však vyžaduje definitívny rozchod s unilateralizmom a príklon k multilateralizmu. V postmodernom, vzájomne prepojenom svete iná možnosť ani nie je.

¹² Bližšie pozri: LAML, R.: *Globálne trendy 2025: A Transformed World*
<http://www.mepoforum.sk/regiony/USA-a-Latinska-Amerika/USA/globalne-trendy-2025-a-transformed-world/>

a *Global Trends 2025: A Transformed World*.
http://www.mepoforum.sk/media/kniznica/media/documents/prilohy/2025_Global_Trends_Final_Report.pdf.

¹³ Bližšie pozri: ŠMIHULA, D.: *Štát a medzinárodné vzťahy. História a súčasnosť*. Bratislava: Veda, 2005, s. 138-140, ISBN 80-224-0866-2.

2 Národná bezpečnostná stratégia Baracka Obamu. Definitívny rozhod s politikou Georga W. Busha?

Zahraničnopolitický kurz Georga W. Busha nebol poznačený len udalosťami z 11. septembra 2001. Rozhodujúci vplyv mala bezpochyby konzervatívna tradícia Republikánskej strany a odmietanie multilateralizmu jeho najbližšími spolupracovníkmi (napr. viceprezident Dick Cheney). „Po teroristických útokoch z 11. septembra 2001 v New Yorku a Washingtone ohlásili USA svetu, že budú na základe vlastného uváženia podnikáť vojenské zásahy na území cudzích štátov – či už motivované nastolením ľudských práv, slobody a demokracie, alebo prevenciou rozvoja zbraní hromadného ničenia, ktoré by mohli byť použité proti USA (a ich spojencom) darebáckymi štátmi (*rough states*) alebo poskytnuté teroristickým skupinám... Táto Bushova doktrína ale vzbudila odpor nielen v oblastiach potenciálne ohrozených takýmito zásahmi (najmä na Strednom východe), ale tiež u niektorých západoeurópskych spojencov.“¹⁴

Administratíva republikánskeho prezidenta Georga W. Busha reagovala na bezpečnostnú situáciu a hrozby vo svete v Národnej bezpečnostnej stratégii z roku 2002, ktorú revidovala v roku 2006. Tá vychádzala z práva preemptívneho útoku, upozorňovala na potrebu efektívneho multilateralizmu a nebezpečenstvo terorizmu. Za tradičných partnerov považovala EÚ, resp. Indiu. V Číne a Rusku videla skôr vyzývateľov.¹⁵ V praktickej rovine sa politika G. W. Busha sústredila skôr na unilateralizmus, čím sa narušila dôvera s partnermi na európskom kontinente. Výsledkom bolo, že značná časť sveta začala krajinu vnímať (aj keď nie úplne spravodlivo) ako aktéra, ktorý mier vo svete narúša a prispieva k jeho destabilizácii. Nová doktrína sa premietla aj do zmien vojensko-politickej stratégie. V roku 2002 prijala Bushova vláda novú stratégiu 4-2-1. Táto stratégia predpokladala, že ozbrojené sily USA budú schopné plne ochrániť Spojené štáty a mali schopnosť čeliť agresii v dvoch regiónoch súčasne (za kritické regióny boli považovaná Európa, severovýchodná a východná Ázia, Stredný Východ). Začalo obdobie modernizácie všetkých zložiek ozbrojených síl. Vojenské výdavky sa vyšplhali na hladinu výdavkov z doby kórejskej alebo vietnamskej vojny. Novým prvkom v zahraničnej politike sa stala prepracovaná koncepcia tzv. farebných revolúcií¹⁶. Ďalším krokom bolo vypovedanie zmluvy o obmedzení systémov protiraketovej obrany a naštartovanie nového programu Národnej protiraketovej obrany USA¹⁷.

Podľa **Oskara Krejčího** sa Bushom presadzovaná koncepcia preventívnej vojny opierala o tri základné skupiny argumentov¹⁸:

1. Charakteristiku medzinárodného prostredia, v ktorom USA disponujú bezprecedentnou, s níkym neporovnateľnou silou.
2. Nefunkčnosťou odstrašovania v situácii, keď síce ani jeden zo skupiny tzv. darebáckych štátov nedisponuje silou, ktorá by bola porovnateľná so silou bývalého ZSSR, ale ich vodcovia sú pripravení riskovať životy vlastných obyvateľov, pričom „dnes USA neohrozujú štáty, ale katastrofické scenáre zatrpknutých jednotlivcov.“

¹⁴ BARŠA, P. – CÍSAŘ, O.: Anarchie a řád ve světové politice. Kapitoly z teorie mezinárodních vztahů. Praha: Portál, 2008, s. 24, ISBN 978-80-7367-094-8.

¹⁵ Bližšie pozri napr.: HERSI, A. – PAVOLKA, D. – DOM, D. - GUTTEN. M.: *Národná bezpečnostná stratégia USA I-IV*

<http://www.mepoforum.sk/bezpecnostna-politika/analyzy/>.

¹⁶ Islo predovšetkým o úsilie týchto koncepcií v postsovietskom priestore. Ich scenár bol použitý pri mobilizácii opozície proti V. Mečiarovi na Slovensku (1998), pri zvrhnutí S. Miloševića v Srbsku (2000), počas „revolúcie ruží“ v Gruzínsku (2003), pri „oranžovej“ revolúcií na Ukrajine (2004), pri revolúcií „tulipánov“ v Kyrgyzstane (2005) a revolúcií „cédrov“ v Libanone (2005). In: Krejčí, O.: *Zahraničná politika USA*, Praha, Professional publishing, 2009, str. 298-299.

¹⁷ KREJČÍ, O.: *Zahraničná politika USA*. Praha: Professional publishing, 2009, str. 297-301, ISBN 978-80-7431-003-4.

¹⁸ KREJČÍ, O.: *Mezinárodní politika*. Praha: Ekopress, 2007, s. 288, ISBN 978-80-86929-21-7.

3. Poňatím medzinárodného práva, zmienka o ktorom sa redukovala na otázku práva na sebaobranu. Preventívny úder je podľa výkladu autorov stratégie legitímny už v prípade, že „panuje neistota pokiaľ ide o miesto a čas možného nepriateľského útoku.“ Postoj k medzinárodnému právu vyjadruje aj fakt, že stratégia sa nezmieňuje o BR OSN.

Pre porovnanie pripomeňme, že na nové bezpečnostné prostredie 21. storočia reagovali aj ďalší dvaja významní hráči – Európska únia a Rusko. Rozdiel medzi prístupom autorov troch dokumentov je viditeľný.

Európska únia a jej členské štáty definovali v čase prvého volebného obdobia Georga W. Busha aktuálne bezpečnostné hrozby v tzv. **Európskej bezpečnostnej stratégii** z roku 2003. Dokument za kľúčové hrozby považuje terorizmus, šírenie zbraní hromadného ničenia, regionálne konflikty, zlyhávajúce štáty a organizovaný zločin. Rozdiel v spôsobe ako čeliť hrozbám a možným konfliktom je však oproti stratégii administratívy prezidenta Georga W. Busha značný. Stratégia zdôrazňuje, že žiadna z hrozieb nemôže byť vyriešená čisto vojenskými prostriedkami. Vždy je nevyhnutná kombinácia nástrojov. V otázke štruktúry budúceho svetového politického systému kladie dôraz na účinný multilateralizmus, spoluprácu na úrovni transatlantických väzieb a nenahraditeľnosť úlohy OSN.¹⁹

Ďalší významný hráč, Ruská federácia, zase vymedzil svoju súčasnú pozíciu vo svete slovami prezidenta **Dmitrija Medvedeva**, a to prostredníctvom tzv. Medvedevovej doktríny. Doktrína bola formulovaná po rusko-gruzínskom konflikte a vymedzuje postavenie Ruska voči susedným regiónom, v ktorých má krajina „privilegované záujmy“. Hlavné rysy doktríny zhrnul **Adolf Novotný** do nasledovných piatich bodov²⁰:

- Uznanie primátu základných princípov medzinárodného práva.
- Neprijateľnosť unipolárneho sveta. Naopak, svet musí byť multipolárny. Nie je možné akceptovať svetový poriadok, v ktorom všetky rozhodnutia prijíma jediná krajina, a to bez ohľadu na jej dôležitosť a vplyv. Takáto situácia je zdrojom nestability a vzniku konfliktov.
- RF si neželá konfrontáciu s nijakou inou krajinou a ani sa nechce ani izolovať.
- Prioritou RF ostáva ochrana životov a dôstojnosti ruských občanov, a to bez ohľadu na fakt, kde sa nachádzajú. Krajina je pripravená ochraňovať záujmy ruskej komunity v zahraničí a odpovedať na každý agresívny akt.
- Podobne ako iné krajiny aj Rusko priznáva, že existujú oblasti, v ktorých má tzv. „privilegované záujmy“. Ide o oblasti, v ktorých sa nachádzajú krajiny, s ktorými Rusko spájajú napríklad historické väzby.

George W. Bush rozhodne zanechal po odchode z úradu rozpačitý dojem. A to tak doma, ako aj vo svete. Irak, Afganistan, Palestína, sporný výklad zásad medzinárodného práva, boj s terorizmom, Irán, Severná Kórea, potreba vyjasnenia vzťahov s EÚ či Ruskom, úloha OSN, postupná strata prestíže vo svetovej verejnej mienke, ekonomická kríza v krajine, imigračná, školská či zdravotná reforma. To sú len niektoré otázky, na ktoré už George W. Bush nevedel dať definitívnu odpoveď a zastihli tak jeho nástupcu.

2. 1 Strategické koncepcie Baracka Obamu

Súčasný americký prezident Barack Obama nastúpil do úradu v období, keď USA čelili historicky najmenšej popularite v zahraničí a zároveň v čase, keď krajina viedla dve nákladné vojenské kampane – v Iraku a v Afganistane. S prvou z nich nebol bývalý senátor Obama nikdy

¹⁹ Bližšie pozri.: *Bezpečná Európa v lepšom svete. Európska bezpečnostná stratégia*
<http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cmsUpload/031208ESSIISK.pdf>.

²⁰ Bližšie pozri: NOVOTNÝ, A.: *Medvedevova doktrína*
<http://www.mepoforum.sk/regiony/vychodna-europa/rusko/medvedevova-doktrina/>.

stotožnený a kritizoval ju od počiatku. Volal, naopak, po zvýšení angažovanosti USA a ich spojencov v Afganistane. Zahraničnopolitický kurz jeho predchodcu Georga W. Busha odmietala len široká svetová verejnosť, ale často narážal na odpor aj u najbližších partnerov na starom kontinente. Politika založená na unilateralizme a neochote vypočuť si názory ostatných zainteresovaných strán sa stretla s nepochopením a bola zároveň zámienkou pre formulovanie výhrad a stanovísk, ktoré nereflektovali realitu bezpečnostného prostredia po skončení studenej vojny. Volebná kampaň v roku 2008 sa tak zákonite niesla v znamení zmeny, ktorá sa očakávala bez ohľadu na to, či prezidentské voľby v najvplyvnejšej krajine sveta vyhrá republikán John McCain alebo demokrat Barack Obama, resp. jeho straníčka kolegyňa Hillary Clintonová. Rozchod s politikou prezidenta Georga W. Busha signalizoval aj Bushov spolustraník John McCain. Republikánsky kandidát, charizmatický veterán vojny vo Vietname, bol síce spomedzi favoritov na úrad prezidenta USA jediným zástancom zotrvania americkej prítomnosti v Iraku, zároveň však bol aj hlasným odporcom metód využívajúcich mučenie či ponižovanie väzňov, väzňov na Guantanáme z toho nevynímajúc. Naopak, angažoval sa za prijatie legislatívy, ktorá by neľudské zaobchádzanie všetkých väzňov definitívne zakázala.

Víťaz volieb demokrat Barack Obama vstúpil do Bieleho domu s víziou stabilnejšieho sveta a spolupráce s tradičnými partnermi. Ale je zrejmé, že v Európe nevidí výlučných spojencov USA. Naopak, čoraz väčší dôraz kladie na dobré vzťahy s krajinami východnej Ázie, Indiou a s Ruskom. Jeho programovú platformu zverejnil americký časopis *Foreign Affairs* v článku *Renewing American Leadership* a jej hlavné tézy možno zhrnúť nasledovne:²¹

- Medzi najväčšie hrozby patria zbrane hromadného ničenia, globálny terorizmus, darebácke štáty, zlyhávajúce štáty, ktoré nie sú schopné vykonávať správu nad svojim teritóriom a obyvateľstvom, ale aj globálne otepľovanie.
- Americká invázia do Iraku sa nemala nikdy uskutočniť. Svet stratil dôveru v americké ciele a princípy. Riešenie občianskej vojny v Iraku nie je možné na základe použitia výlučne vojenských nástrojov. Jedinou cestou je dialóg bojujúcich strán, ktorého predpokladom je postupné sťahovanie amerických vojsk z Iraku.
- Nie je možné, aby USA čelili hrozbám 21. storočia samostatne, rovnako je nemožné, aby im svet čelil bez USA.
- USA musia viesť svet na základe činov a príkladu.
- Označenie Izraela za najvýznamnejšieho spojencu na Blízkom východe.
- Jediným riešením izraelsko-palestínskeho konfliktu je vznik dvoch štátov.
- Dôraz na diplomatické riešenie sporov.
- Hľadanie podpory pre prípadné vojenské riešenie sporov (dôsledky súčasného irackého konfliktu sú vážne).
- Potreba spolupráce s Ruskou federáciou v oblastiach spoločného záujmu.
- Sformovanie pevnej medzinárodnej koalície s cieľom zabrániť Iránu získať jadrové zbrane a zároveň eliminovať jadrový program KĽDR.
- Potreba zamerať úsilie na Afganistan a Pakistan s cieľom poraziť Taliban a Al-Kájdú.
- Potreba reformy NATO a OSN.
- Podpora Číny pri prevzatí väčšieho podielu zodpovednosti za dianie vo svete.

V podobnom duchu sa nesú aj Obamove strategické dokumenty, ktoré v roku 2010 v úrade prezidenta USA predstavil - nová jadrová stratégia (napriek jej zverejneniu sa Barack Obama nevzdal myšlienky sveta bez jadrových zbraní) a **predovšetkým Národná bezpečnostná stratégia**.

²¹ Bližšie pozri.: OBAMA, B.: *Renewing American Leadership*. In: *Foreign Affairs*, July/August 2008, s. 2-16.

Za hlavné body novej jadrovej stratégie možno označiť týchto päť²²:

- Zabrániť šíreniu jadrových zbraní a nukleárneho terorizmu.
- Znížiť úlohu amerických jadrových zbraní v národnej bezpečnostnej stratégii.
- Zachovať strategický odstrašujúci potenciál jadrového arzenálu USA.
- Posilniť regionálnu odstrašujúcu úlohu a ubezpečiť spojencov a partnerov USA o ochrane ich bezpečnostných záujmov.
- Udržovať bezpečný, zabezpečený a efektívny jadrový arzenál.

V máji 2010 zverejnená nová *Národná bezpečnostná stratégia*²³ za štyri hlavné ciele, resp. dlhodobé záujmy USA označuje:

- *Bezpečnosť*: Bezpečnosť USA, ich občanov, spojencov a partnerov.
- *Prosperitu*: Silnú a rastúcu americkú ekonomiku v otvorenom medzinárodnom ekonomickom systéme.
- *Hodnoty*: Rešpektovanie univerzálnych hodnôt doma a vo svete.
- *Medzinárodný poriadok*: Medzinárodný poriadok založený na vedení USA.

Obamova bezpečnostná stratégia sa pozerá na svet tak, ako je. Nesnaží sa ho pretvárať bez zapojenia iných aktérov. Na rozdiel od stratégie Geoga W. Busha opúšťa mesianistické tendencie. Z pohľadu tendencií americkej zahraničnej politiky je zároveň realistickou a nepripúšťa prílišný idealizmus. Vidíme to napríklad pri pohľade na medzinárodné inštitúcie, v prípade ktorých nabáda na obozretnosť pri hodnotení ich výhod. Tie nepopiera, ale jedným dychom zdôrazňuje potrebu ich reformy takým smerom, aby sa stali čo najefektívnejšími.

Aj v novej bezpečnostnej stratégii je *transatlantický vzťah základom pre medzinárodnú angažovanosť krajiny. Hlavným nebezpečenstvom sú zbrane hromadného ničenia* v rukách teroristov a napriek zmene rétoriky *sa krajina nevzdáva práva jednat' unilaterálne.*

Stratégia neobsahuje Bushov jazyk „vojny s terorizmom“ a už vonkoncom nestotožňuje terorizmus s konkrétnym náboženstvom, s islamom. Naopak, vyzýva k pozitívnemu partnerstvu s moslimskými krajinami.

Ozbrojené sily aj *naďalej ostávajú základným kameňom americkej bezpečnosti*, ale musia byť *podporované ďalšími zložkami – predovšetkým diplomatmi, špecialistami na rozvojovú pomoc, resp. účinnou spravodajskou službou.* Pred vojenským zásahom uprednostňuje diplomaciu. K vojenskej operácii by malo dôjsť až potom, ako sa vyčerpajú všetky ostatné prostriedky na riešenie sporu. Jednoznačným pozitívom je pripustenie ochoty spolupracovať s Medzinárodným trestným tribunálom, ktorého príslušnosť vláda jeho predchodcu odmietla uznať.

Priznáva, že zmena navonok nebude možná bez zotavenia americkej ekonomiky. Naopak, domáce reformy sú podmienkou pre silné postavenie USA na medzinárodnej scéne.

Obamova stratégia predstavuje *rozchod s unilaterlizmom ako symbolom politiky Geoga W. Busha.* Novým prístupom je aj pohľad na terorizmus, nakoľko stratégia nastoľuje tému terorizmu, ktorý má korene priamo na území USA. Za hrozbu pre USA sú označení jednotlivci, ktorí sa radikalizujú priamo doma.

²² *Obamova jaderná strategie zachová USA právo prvního úderu*
http://zpravy.idnes.cz/obamova-jaderna-strategie-zachova-usa-pravo-prvniho-uderu-pn5-/zahranicni.asp?c=A100406_122207_zahranicni_bt.

²³ *National Security Strategy, Washington, May 2007*
http://www.whitehouse.gov/sites/default/files/rss_viewer/national_security_strategy.pdf.

Kľúčové témy Národnej bezpečnostnej stratégie môžeme zhrnúť v nasledujúcich bodoch:

- Ekonomická obnova krajiny a vedenie USA

Predstavená Stratégia reflektuje potrebu ekonomickej obnovy krajiny. Text stratégie zdôrazňuje, že USA čelia najväčšej recesii od tridsiatych rokov 20. storočia. Zotavenie amerického hospodárstva je preto nevyhnutným predpokladom pre postavenie USA ako vedúcej sily v globálnom svete, keďže „*sila a vplyv za hranicami sa začína pri krokoch, ktoré uskutočnime doma.*“ Upozorňuje, že treba obnoviť základ americkej sily (tá je postavená na prosperujúcej ekonomike), a to hlavne v čase, keď je domáca ekonomika definitívne prepojená s ekonomikou globálnou, a hlavne, prosperita Američanov doma ovplyvňuje americkú silu vo svete. Hlavným fórom medzinárodnej ekonomickej spolupráce má byť formát G 20.

Ruka v ruke so zotavením americkej ekonomiky je spojené kvalitné vzdelávanie (volanie po najvzdelanejšej pracovnej sile vo svete a zároveň stanovenie cieľa mať najväčší podiel vysokoškolsky vzdelaného obyvateľstva do roku 2020), podpora vedy a inovácií s cieľom, „*aby ku kľúčovým objavom budúcnosti došlo na území USA*“, zníženie nákladov na zdravotnú starostlivosť, či zníženie deficitu a transformácia energetickej politiky krajiny pre zníženie závislosti krajiny od dovozu ropy z tretích krajín.

Práve oblasť týkajúca sa ekonomickej obnovy krajiny je dôkazom, že predložený text je komplexným dokumentom, ktorý sa neobmedzil len na analýzu externého prostredia a charakteristiku potenciálnych vyzývateľov. Naopak, zdôrazňuje, že obnova sa musí začať doma. „*Roky riskantných fiškálnych a obchodných deficitov si budú vyžadovať tvrdé rozhodnutia v nasledujúcich rokoch.*“ V súvislosti s vedením USA pripomína, že „*najlepším spôsobom, ako propagovať naše hodnoty, je žiť podľa nich*“, ale nijaká z týchto hodnôt nesmie byť inej krajine vnútená silou.

- Posilnenie medzinárodných inštitúcií

Podľa Stratégie medzinárodné inštitúcie musia efektívnejšie reprezentovať svet 21. storočia, avšak modernizácia medzinárodných inštitúcií a posilnenie úlohy medzinárodných noriem nie je len úloha pre USA, ale pre všetky podobne zmysľajúce krajiny. USA sa môžu postaviť na čelo danej iniciatívy. Stratégia vyzýva na vzdanie sa starého zvyku „podozrievavosti“ a pripomína potrebu spolupráce v takých oblastiach, akými sú napr. klimatické zmeny alebo prevencia konfliktov.

Špecifické postavenie priznáva formátom G 8, G 20, ako aj OSN. Uznáva, že inštitúcie typu OSN nemôžu byť nikdy perfektné, ale nepopiera význam sfér, v ktorých je ich rola nezastupiteľná. Na strane druhej upozorňuje na nedostatky existujúcich inštitúcií – príkladom je Spojenými štátmi americkými dlhodobo kritizovaná Rada OSN pre ľudské práva.

- Existencia spravodlivého a udržateľného medzinárodného poriadku

Takýto poriadok musí byť založený na rešpektovaní práv a zároveň na zodpovednosti všetkých štátov. V opačnom prípade by krajina mala čeliť izolácii, príp. sankciám (ako alternatíve pre vojenské riešenie konfliktov) zo strany ostatných aktérov medzinárodného spoločenstva.

Dokument zároveň vymenúva hlavné výzvy, ktorým medzinárodný systém v súčasnosti čelí. Za také označuje boj s extrémistami a povstalcami, šírenie zbraní hromadného ničenia a zabezpečenie nukleárných materiálov, klimatické zmeny a udržanie globálneho ekonomického rastu. Nezabúda ani na otázky potravinovej bezpečnosti a zdravotnej starostlivosti vo svete.

Text stratégie pripomína, že nijaký medzinárodný poriadok nie je založený výlučne na medzinárodných inštitúciách. Vzájomné záujmy krajín preto musia byť podporené sériou bilaterálnych, multilaterálnych a globálnych stratégií s cieľom vytvoriť nové sféry kooperácie medzi krajinami.

- Priznanie špecifických vzťahov s vybranými krajinami Európy, Ameriky, Ázie a krajinami Stredného (Blízkeho) východu

Krajiny v týchto oblastiach majú podľa predloženého textu s USA spoločnú históriu v boji za bezpečnosť, prosperitu a demokraciu. Vzťahy s európskymi partnermi sú označené za základný

kameň amerického angažovania vo svete a za najbližších európskych partnerov označuje Spojené kráľovstvo, Francúzsko a Nemecko.

NATO je priznaný štatút najvýznamnejšej bezpečnostnej organizácie súčasného sveta a je základom európskej bezpečnosti. Jeho 28 súčasných členov, ako aj jej ostatní partneri, by malo byť schopných čeliť bezpečnostným výzvam 21. storočia. Ale Barack Obama volá po novej Strategickej koncepcii organizácie, ktorá by mala byť príležitosťou k revitalizácii a reforme Aliancie. Špecifický dôraz sa kladie na článok 5 ako na fundament kolektívnej bezpečnosti.

EÚ je definovaná ako partner pri šírení demokracie a prosperity, a to predovšetkým v oblasti východnej Európy.

Stratégia obsahuje aj zmienku o Turecku, s ktorým USA spája množstvo spoločných cieľov. Osobitý dôraz sa kladie na tie, ktoré prispievajú k stabilite regiónu.

Za najvýznamnejších ázijských partnerov dokument označuje Japonsko, Južnú Kóreu, Austráliu, Filipíny a Thajsko, ktoré sú „základom bezpečnosti v Ázii a prosperity v ázijsko-pacifickom regióne.“ Špeciálne sú vyzdvihnuté Japonsko a Južná Kórea ako propagátori demokratických hodnôt a zároveň ako krajiny, s ktorými USA modernizujú svoje bezpečnostné vzťahy.

- Rešpektovanie kľúčových centier vplyvu 21. storočia, ktoré predstavujú India, Čína a Rusko.

Vzťahy s týmito krajinami musia byť založené na vzájomnom rešpekte a akceptovaní vzájomných záujmov. Nové mocnosti však musia byť pripravené prijať väčší podiel zodpovednosti pri riešení globálnych problémov.

V prípade Číny sa potvrdzuje záujem pokračovať v „pozitívnom, konštruktívnom a komplexnom vzťahu.“ Oceňuje ochotu Číny niesť svoj podiel zodpovednosti za procesy prebiehajúce v medzinárodnej politike, a to najmä v otázkach, ako je zotavenie svetovej ekonomiky, klimatické zmeny, resp. nešírenie zbraní hromadného ničenia. Nezabúda ani na fakt, že nie na všetkých otázkach sa USA s Čínou zhodnú (napr. otázka ľudských práv). Ale jedným dychom dodáva: „*nehody nemôžu zabrániť spolupráci v otázkach vzájomného záujmu, pretože pragmatický a efektívny vzťah medzi USA a Čínou je základom pre to, aby sa dalo čeliť hlavným výzvam 21. storočia.*“

Strategické partnerstvo, ktoré je podčiarknuté „*našimi zdieľanými záujmami a hodnotami ako dvoch najväčších svetových demokracií*“ zdôrazňuje dokument v súvislosti s Indiou.

Vzťah s Ruskou federáciou by mal byť podľa predloženého dokumentu „stabilný, pevný a multidimenzionálny“, keďže „USA majú záujem na silnom, mierovom a prosperujúcom Rusku, ktoré rešpektuje medzinárodné normy.“ Ale spolupráca s Ruskom by mala ísť ešte ďalej a zahrnúť aj také oblasti, ako je boj proti šíreniu zbraní hromadného ničenia, boj proti extrémizmu (Afganistan), oblasť vzájomného obchodu.

Zároveň treba pri zmienke o Rusku spomenúť ďalšie dva body, a to podporu vlády práva, zodpovedného vládnutia a univerzálnych hodnôt a zároveň podporu suverenity a teritoriálnej integrity susedov Ruskej federácie.

- Vzťahy s Kanadou a Mexikom

Špeciálne postavenie sa logicky pripisuje dvom ďalším krajinám severoamerického regiónu – Kanade a Mexiku v situácii, keď „*nijaké iné dve krajiny nie sú väčšmi priamo prepojené s našimi (americkými, pozn. RK) každodennými životmi.*“ Kanada je okrem toho označená za „*najbližšieho obchodného partnera a pevného bezpečnostného spojenca.*“ V prípade Mexika sa dôraz kladie na stabilitu a bezpečnosť, ktoré sú „*nevyhnutné pre vybudovanie pevného ekonomického partnerstva, pre boj s ilegálnym obchodom s drogami a so zbraňami a pre predstavenie jasnej imigračnej politiky.*“

- Posilnenie iniciatív vedúcich k zastaveniu šírenia zbraní hromadného ničenia. Vymedzenie voči Iránu a KĽDR

Text Stratégie zdôrazňuje, že americká vláda „nemá väčšiu úlohu, ako zaistenie bezpečnosti vlastných občanov“. Hlavné riziko vidí v šírení zbraní hromadného ničenia a v možnosti, že sa tieto dostanú do rúk extrémistom, príp. ďalším štátom. Veľkú vážnosť pripisuje zmluve o nešírení jadrových zbraní.

V prípade Iránu a Severnej Kórey upozorňuje, že obe krajiny budú v prípade porušovania medzinárodných záväzkov čeliť izolácii a budú sa zodpovedať za porušovanie noriem týkajúcich sa šírenia zbraní hromadného ničenia. Americká pozícia nenecháva nikoho na pochybách: „*Nepriateľským vládam dávame jasnú voľbu: dodržiavať medzinárodné normy a využívať politické a ekonomické benefity, ktoré sú spojené s hlbšou integráciou do medzinárodného spoločenstva, alebo odmietnutie tejto cesty a niesť dôsledky za takéto rozhodnutie vrátane väčšej izolácie.*“

- Angažovanosť na Blízkom východe

Text stratégie sa v časti, ktorá sa venuje Blízkeho východu sústreďuje najmä na tri témy: Irak, izraelsko-arabské vzťahy a Irán. V prípade Iraku podčiarkuje, že cieľom je suverénny a stabilný Irak a potvrdzuje odhodlanie priznať Iračanom plnú suverenitu a zodpovednosť. Tento krok je spojený s definitívnym stiahnutím americkej armády z Iraku. Termínom stiahnutia amerických vojsk z Iraku je rok 2011.

Ďalšou otvorenou otázkou je vzťah k Izraelu a izraelsko-palestínskeho konfliktu, ktorého konečným riešením by mala byť existencia dvoch štátov – izraelského, ktorého suverenita bude zabezpečená a životaschopného palestínskeho.

Iránu sa venuje iná časť príspevku.

- Boj proti terorizmu, osobitne Al-Kájde a jej pobočkám v Afganistane, v Pakistane a na celom svete

V časti týkajúcej sa boja proti terorizmu dokument zdôrazňuje, že v nijakom prípade nejde o boj proti konkrétnemu náboženstvu – islamu.

V súvislosti s Afganistanom rovnako prízvukuje, že cieľom vojny v Afganistane je aj zabrániť Talibanu dostať sa opätovne k moci, kontrolovať významnejšie územia krajiny, prípadne zvrhnúť afganskú vládu. Ale na strane druhej pripomína potrebu presunu čo najväčšieho dielu zodpovednosti na afganskú vládu a plán redukcie vojenskej prítomnosti v krajine od roku 2011.

Za úlohu si rovnako kladie aj zintenzívnenie vzťahov s Pakistanom s cieľom posilniť pakistanskú demokraciu a schopnosti pakistanskej vlády bojovať s extrémistami.

- Pripustenie možnosti použiť vojenskú silu a konať unilaterálne

Stratégia nevyklučuje použitie vojenskej sily pri ochrane krajiny a spojencov. Pri nasadení vojenskej sily a následnej vojenskej akcie sa USA podľa predstaveného textu pokúsia najst' širokú medzinárodnú podporu v rámci takých inštitúcií ako sú NATO, príp. BR OSN. USA si však vyhradujú právo na unilaterálnu akciu v prípade potreby ochrany krajiny a národných záujmov.

- Potvrdenie dlhodobého cieľa – existencia sveta bez jadrových zbraní

Barack Obama si uvedomuje, že daný cieľ nemôže byť naplnený počas funkčného obdobia súčasnej americkej administratívy. Ale jedným dychom dodáva, že jeho eventuálne dosiahnutie zvýši globálnu bezpečnosť. Prirodzeným partnerom na diskusie v otázke jadrových zbraní je Ruská federácia.

- Definovanie skupiny univerzálnych hodnôt

Medzi univerzálne hodnoty tím Baracka Obamu opätovne zaraďuje slobodu slova, zhromažďovania bez strachu, vierovyznania, výberu politických lídrov ale aj dôstojnosť, toleranciu, rovnosť a spravodlivé súdnictvo. „*Americká oddanosť k demokracii, ľudským právam a vláde práva sú základom našej (americkej, pozn. RK) sily a vplyvu vo svete.*“ Zdôrazňuje, že práve USA boli založené na viere v tieto hodnoty. Stratégia odsudzuje mučenie ako spôsob vyšetrovania, keďže

„podkopáva vládu práva a zároveň nie je efektívnym spôsobom získavania informácií.“ Dodáva, že „slúži ako nástroj náboru a propagandy pre teroristov. Zvyšuje vôľu našich nepriateľov bojovať proti nám a ohrozuje jednotky, keď sa dostanú do zajatia.“ Terorizmu treba čeliť legálnymi nástrojmi. Osoby obvinené z terorizmu by mali byť súdené federálnymi súdmi, prípadne reformovanými vojenskými súdmi. Rovnako k zadržaným osobám, ktoré nie je možné súdiť, ale ktoré predstavujú nebezpečenstvo pre USA, treba pristupovať v zmysle platných právnych štandardov.

Reakcie na Stratégiu zverejnenú Barackom Obamom sú rôzne – od tých, ktoré ju uvítali ako dokument lúčiaci sa definitívne s unilateralizmom až po tie, ktoré kritizujú jej údajnú neurčitost', príp. nachádzajú priame paralely s prístupom Geoga W. Busha.

Obamovu Stratégiu privítal bývalý generálny tajomník NATO a Vysoký predstaviteľ EÚ pre zahraničnú politiku **Javier Solana**. Podľa neho „Obama vo svojej národnej stratégii uznáva hodnotu partnerstva, namiesto vojenského rozmeru vidí väčší význam v civilnom rozmere a zdôrazňuje hodnotu dialógu a nutnosť posilňovať medzinárodné inštitúcie... Obamova Stratégia predstavuje rozhodný krok k riešeniu výziev dvadsiateho prvého storočia a k príprave na zajtrajší svet.“²⁴

Naopak, podľa **Petra Feavera** z konzervatívneho časopisu Foreign Policy nie je medzi Bushovou Stratégiou z roku 2006 a súčasnou, ktorú prezentoval Barack Obama, príliš veľký rozdiel. Obamov dokument označil za „Bush Lite“ a svoj názor podopiera nasledovnými argumentmi²⁵:

1. Bushov dokument hovorí o efektívnom multilateralizme s cieľom čeliť súčasným výzvam, zatiaľ čo v Obamovej Stratégii sa objavuje zmienka o komplexnej angažovanosti, ktorej základom sú vzťahy s tradičnými partnermi, ale ktorá zahŕňa aj efektívnejšie partnerstvo s ďalšími centrami vplyvu.
2. Obe stratégie zdôrazňujú, že národná bezpečnosť nie je založená výlučne len na materiálnych faktoroch (vojenská sila).
3. V oboch stratégiách sa objavujú zmienky o potrebe reformy medzinárodných inštitúcií.
4. Za najväčšiu hrozbu pre USA sú označené zbrane hromadného ničenia.
5. Vojna proti terorizmu bude vyžadovať použitie celej škály nástrojov – od vojenskej sily až po nástroje mäkkej moci.
6. Obe stratégie si vyhradzujú právo na unilaterálnu akciu – použitie vojenskej sily v prípade potreby brániť národ a národné záujmy.
7. Obe stratégie predpokladajú dominantné postavenie USA v medzinárodnom systéme (American leadership).

Je samozrejme otázne, či sú rozdiely oproti hlavným bodom stratégií Geoga W. Busha signifikantné. To čo iné bezpochyby iné je, je diplomatický jazyk stratégie. Značná časť cieľov predložených v stratégii pôsobí skutočne vágne (boj proti klimatickým zmenám aj vzhľadom na nie úspešný summit v Kodani, opätovné odhodlanie pomôcť africkému kontinentu), iné spôsobujú rozpaky (úspech misií v Afganistane a Iraku), ale mnohé signalizujú ochotu podieľať sa na prestavbe medzinárodného prostredia (zapojenie medzinárodných inštitúcií do rozhodovania, dôraz na postavenie nových centier vplyvu).

²⁴ SOLANA, J. *Bezpečnostní strategie pro 21. století*
<http://www.project-syndicate.org/commentary/solana4/Czech>.

²⁵ FEAVER, P.: *Obama's National Security Strategy: real change or just 'Bush Lite'?*
http://shadow.foreignpolicy.com/posts/2010/05/27/obama_s_national_security_strategy_real_change_or_just_bush_lite.

Zhrnutie pozícií predložených Barackom Obamom v Národnej bezpečnostnej stratégii:

Téma	Pozícia
východiskové tézy	<ul style="list-style-type: none"> • obnova amerického vedenia (v zmysle schopnosti viesť) postaveného na pevných základoch • nevyhnutnosť čeliť svetu takému, aký je • USA – krajina, ktorá bude zárukou globálnej bezpečnosti • moc – vo vzájomne prepojenom svete už nie je hrou s nulovým súčtom • výzvy súčasného sveta nemôžu byť vyriešené jedným národom, jedným štátom • dôraz na diplomaciu, medzinárodné normy a spoluprácu s ostatnými aktérmi (štátnymi aj neštátnymi)
ekonomika	<ul style="list-style-type: none"> • obnova domácej ekonomiky – zdroja americkej sily • G-20 – kľúčové fórum pre medzinárodnú ekonomickú spoluprácu • nevyhnutnosť reformy Medzinárodného ekonomického fondu a Svetovej banky
vzdelávanie, veda	<ul style="list-style-type: none"> • dôraz na kvalitu vzdelávania a rozvoj vedy, „aby k zásadným objavom budúcnosti došlo na území USA“ • potreba zabezpečenia najvzdelanejšej pracovnej sily • do roku 2020 mať najväčší podiel vysokoškolsky vzdelaného obyvateľstva
americké hodnoty	<ul style="list-style-type: none"> • podpora rozširovania demokracie a ľudských práv • viera v existenciu univerzálnych hodnôt • najúčinnější spôsob presadzovania hodnôt je žiť podľa nich • odmietnutie presadzovania amerických hodnôt silou • odmietnutie mučenia ako spôsobu vyšetrovania
medzinárodný poriadok	<ul style="list-style-type: none"> • medzinárodný poriadok založený na právach, pravidlách a zodpovednosti • spoločný postup s krajinami, s ktorými USA spájajú spoločné ciele (boj proti extrémizmu, šíreniu zbraní hromadného ničenia, klimatickým zmenám, pandémiám, riešenie ozbrojených konfliktov, dosiahnutie udržateľného ekonomického rastu) • posilnenie medzinárodných noriem a medzinárodného práva • dôraz na rastúci vplyv jednotlivcov a prvkov občianskej spoločnosti
medzinárodné inštitúcie	<ul style="list-style-type: none"> • potreba posilnenia a modernizácie medzinárodných inštitúcií • posilnenie legitimity a autority OSN • posilnenie spolupráce s OSN a jej agentúrami • podpora reformy BR OSN s cieľom zefektívniť jej činnosť
Európa	<ul style="list-style-type: none"> • vzťahy s európskymi spojencami – základný kameň americkej angažovanosti vo svete
NATO	<ul style="list-style-type: none"> • hlavná bezpečnostná aliancia v súčasnom svete • nevyhnutnosť novej Strategickej koncepcie NATO s cieľom organizáciu revitalizovať a reformovať • potvrdenie záväzkov v zmysle článku 5
Kanada	<ul style="list-style-type: none"> • najbližší obchodný partner, pevný bezpečnostný spojenec, dôležitý partner pri presadzovaní regionálnych a globálnych cieľov
Čína	<ul style="list-style-type: none"> • kľúčové centrum vplyvu

	<ul style="list-style-type: none"> • pozitívny, konštruktívny a komplexný vzťah • potreba prehĺbenia spolupráce
India	<ul style="list-style-type: none"> • kľúčové centrum vplyvu • strategické partnerstvo • potreba prehĺbenia spolupráce
Rusko	<ul style="list-style-type: none"> • kľúčové centrum vplyvu • krajina, ktorá sa opätovne objavila na medzinárodnej aréne so silným hlasom • potreba prehĺbenia spolupráce • spolupráca v oblasti kontroly šírenia jadrových zbraní • stabilný, pevný, multidimenzionálny vzťah založený na vzájomných záujmoch
Brazília, Indonézia, JAR	<ul style="list-style-type: none"> • rastúce centrú vplyvu
Irak	<ul style="list-style-type: none"> • jednotný a bezpečný Irak • presun zodpovednosti a právomocí na Iračanov • potvrdenie záväzku stiahnutia americkej armády • vytvorenie dlhodobého partnerstva
Afganistan	<ul style="list-style-type: none"> • zabránenie Talibanu zvrhnúť afganskú vládu • posilnenie kompetencií/schopností afganskej vlády a bezpečnostných zložiek
Pakistan	<ul style="list-style-type: none"> • spolupráca s pakistanskou vládou na potláčaní lokálneho, regionálneho a globálneho terorizmu • posilnenie pakistanskej demokracie a rozvoja
Blízky východ	<ul style="list-style-type: none"> • existencia dvoch štátov – izraelského a palestínskeho • označenie Izraela za blízkeho priateľa • výzva na ukončenie izraelskej okupácie, ktorá sa začala v roku 1967 • nastolenie úplného arabsko-izraelského mieru • potvrdenie politiky rozvíjania intenzívnych bezpečnostných vzťahov s Egyptom, Jordánskom a Saudskou Arábiou, ako aj s ďalšími krajinami Rady pre spoluprácu krajín v Perzskom zálive
ázijskí spojenci	<ul style="list-style-type: none"> • Japonsko, Južná Kórea, Filipíny, Thajsko – základ ázijskej bezpečnosti
Irán, KĽDR	<ul style="list-style-type: none"> • krajiny, ktoré budú právne zodpovedné za porušovanie medzinárodných záväzkov • denuklearizácia Kórejského polostrova • zabránenie Iránu vyvinúť jadrové zbrane
Afrika	<ul style="list-style-type: none"> • podpora efektívneho partnerstva
zbrane hromadného ničenia	<ul style="list-style-type: none"> • najväčšia hrozba pre Američanov • potvrdenie cieľa – existencia sveta bezjadrových zbraní
terorizmus	<ul style="list-style-type: none"> • potreba porazenia Al-Kájdý a jej odnoží • nevyhnutnosť zabrániť teroristickým útokom na území USA
vojenská sila	<ul style="list-style-type: none"> • potreba udržania konvenčnej prevahy a odstrašujúcej schopnosti nukleárných zbraní (kým existujú)
diplomacia	<ul style="list-style-type: none"> • fundamentálna zložka národnej bezpečnosti
Guantanámo	<ul style="list-style-type: none"> • potvrdenie záväzku jeho zatvorenia
riešenie konfliktov	<ul style="list-style-type: none"> • dôraz na diplomaciu a spoluprácu s ostatnými aktérmi • v prípade použitia sily potreba nájsť čo najširšiu podporu vrátane spolupráce s NATO a BR OSN

unilateralizmus/použitie vojenskej sily	<ul style="list-style-type: none"> • USA si musia vyhradiť právo na unilaterálnu akciu v prípade, že to vyžaduje obrana krajiny a národných záujmov
klimatické zmeny	<ul style="list-style-type: none"> • skutočné, naliehavé a vážne nebezpečenstvo

ZÁVER

Záverom hádam už len treba pripomenúť, že základom humanistických hodnôt, na ktorých euroatlantická civilizácia stojí, a za ktoré sa oplatí bojovať, je úcta k človeku, jeho životu a rešpektovanie ľudskej dôstojnosti. V prípade, že sa s nimi naplno stotožní líder USA a aj jeho európski kolegovia, potom sme najmenej polovicu z našej budúcnosti už vyhrali. Napriek (veľakrát len lacnej a populistickej) kritike niektorých krokov americkej zahraničnej politiky zo strany časti európskych lídrov je úlohou politikov na oboch stranách Atlantiku pracovať na tom, aby prioritou americkej zahraničnej politiky ostalo aj posilňovanie transatlantickej spolupráce. Nová americká bezpečnostná stratégia, ako aj deklarácie Baracka Obamu, k tomu priestor otvárajú. Ale budúcnosť ukáže, či bude pre takýto prístup priestor aj v reálnej politike. Stratégia navrhnutá prezidentom Barackom Obamom načrtáva všeobecný smer, v rámci ktorého sa bude jeho politika uberať. Budeme môcť sledovať, či sa stane základom Obamovej doktríny, ktorá prispeje k bezpečnejšiemu svetu, alebo dokumentom plným sloganov, ktoré nahradia slogany jeho nástupcu.

POUŽITÁ LITERATÚRA

1. BARŠA, P. – CÍSAŘ, O.: Anarchie a řád ve světové politice. Kapitoly z teorie mezinárodních vztahů. Praha: Portál, 2008, s. 24, ISBN 978-80-7367-094-8.
2. *Bezpečná Európa v lepšom svete. Európska bezpečnostná stratégia*
<http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cmsUpload/031208ESSIISK.pdf>
3. BRZEZINSKI, Z.: *Volba. Globální nadvláda nebo globální vedení*. Praha: Mladá fronta, 2004, ISBN: 80-204-1179-8.
4. ČAJKA, P. - RÝSOVÁ, L. - PEŠOUT, I.: *Processes of Globalization and Regionalism – Relation and Mutual Dependence*. In: Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie „Globalisation and its Impact to Society, Regions and States“, Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě a Česká geografická společnost – Moravskoslezská pobočka, 2006 s. 58-65, ISBN 80-7368-256-7.
5. FEAVER, P.: *Obama's National Security Strategy: real change or just 'Bush Lite?'*
http://shadow.foreignpolicy.com/posts/2010/05/27/obama_s_national_security_strategy_real_change_or_just_bush_lite.
6. *Global Trends 2025: A Transformed World*
http://www.mepoforum.sk/media/kniznica/media/documents/prilohy/2025_Global_Trends_Final_Report.pdf.
7. HERSÍ, A. – PAVOLKA, D. – DOM, D. - GUTTEN. M.: *Národní bezpečnostná stratégia USA I-IV*
<http://www.mepoforum.sk/bezpecnostna-politika/analyzy>.
8. KAZANSKÝ, R.: *The aspects of the national identity in the globalisation processes*. In: Collection of Papers from the International Conferens of Young Scholars „Current Issues of International Politics through the Eyes of Young Europeans“. University of Economics. Praha 2003, s. 107-111, ISBN 80-245-0619-X.
9. KLUS, M.: *Multikulturalizmus a migrácia – Nové výzvy 21. Storočia*, in: DOBIAŠ, D., GBÚROVÁ, M., MATTOVÁ, I.: *Medzikultúrny dialóg – Stav, kontexty, perspektívy*, Prešov: Prešovská univerzita, 2009, str. 198 – 206, ISBN, 978-80-555-0000-3.
10. KREJČÍ, O.: *Mezinárodní politika*. Praha: Ekopress, 2007, ISBN:978-80-86929-21-7.
11. KREJČÍ, O.: *Zahraničná politika USA*. Praha: Professional publishing, 2009, s. 104, ISBN 978-80-7431-003-4.

12. LAML, R.: *Globálne trendy 2025: A Transformed World*
<http://www.mepoforum.sk/regiony/USA-a-Latinska-Amerika/USA/globalne-trendy-2025-a-transformed-world/>.
13. MIKULČÍKOVÁ, A.: Kríza demokracie – budúcnosť demokracie. In: Interpolis 07. FPVa MV, ÚVV UMB, Pamiko, Bratislava 2007, s. 171-176, ISBN: 978-80-85660-07-4.
14. *National Security Strategy*. Washington, May
http://www.whitehouse.gov/sites/default/files/rss_viewer/national_security_strategy.pdf.
15. NOVOTNÝ, A.: *Medvedevova doktrína*
<http://www.mepoforum.sk/regiony/vychodna-europa/rusko/medvedevova-doktrina/>.
16. NYE, S. J.: *American Power in the Twenty-First Century*
<http://www.project-syndicate.org/commentary/nye74>.
17. OBAMA, B.: *Renewing American Leadership*. In: Foreign Affairs, July/August 2008, s. 2-16.
18. *Obamova jaderná stratégia zachová USA právo prvého úderu*
http://zpravy.idnes.cz/obamova-jaderna-strategie-zachova-usa-pravo-prvniho-uderu-pn5-/zahranicni.asp?c=A100406_122207_zahranicni_btw.
19. PAPEŽ, K.: *Izolacionizmus v americké zahraniční politice*. In: Mezinárodní politika, 11-12/2009
20. SOLANA, J. *Bezpečnostní strategie pro 21. století*
<http://www.project-syndicate.org/commentary/solana4/Czech>.
21. ŠMIHULA, D.: *Štát a medzinárodné vzťahy. História a súčasnosť*. Bratislava: Veda, 2005, s. 138-140, ISBN 80-224-0866-2.
22. WITNEY, N.: *Obama's New World Order*
<http://www.project-syndicate.org/commentary/nwitney1>.

KONTAKT

PhDr. Rudolf Kucharčík, PhD.
Fakulta medzinárodných vzťahov EU
Ekonomická univerzita v Bratislave
Email: rudolf.kucharcik@euba.sk

Úvod

Politické a vojenské napätie na Blízkom východe dosiahlo vrchol, keď prezident Džamāl °Abdannāsir 22. mája oficiálne oznámil, že Akabský záliv bude od 23. mája pre izraelské lode uzavretý. Týmto vyhlásením prestala byť blízkovýchodného jadrom sporu otázka ohrozovania Sýrie Izraelom a stala sa ňou otázka uzavretia Akabského zálivu. Táto udalosť sa stala hlavnou správou všetkých svetových agentúr a sprevádzala ju ostrá protiegyptská kampaň. Reakcia USA bola prudká a okamžitá, prezident Lyndon Johnson vyhlásil záliv za medzinárodnú vodnú cestu a jeho uzavretie pre izraelskú plavbu za nezákonný akt a vážnu hrozbu pre mier.²⁶ Izrael samozrejme tvrdil, že uzavretie úžiny je porušením medzinárodného práva a tvrdo pracoval cez diplomatické kanály a cez médiá, aby získal podporu Európy a USA pre vlastné riešenie, keď dozreje čas. Očakával, že úzka vojenská spolupráca medzi Izraelom a USA bude pokračovať na obojstranný prospech. Teraz, keď prezident Lyndon Johnson poskytol príležitosť na odstránenie obrazu egyptského prezidenta ako vplyvného vodcu arabského sveta, mal Izrael ospravedlnenie pre vojnu.

Nie je jednoduché vysvetliť tento posun v správaní Džamála °Abdannāsira. Prečo pristúpil k tomuto fatálnemu kroku – blokáde Akabského zálivu – ktorý sa skončil zničujúcou vojnou, vojnou, o ktorej len pred niekoľkými dňami povedal, že sa jej chce vyhnúť? Treba si všimnúť, že materiálne podmienky protagonistov sa nezmenili. Rozloženie síl bolo stále v prospech Izraela. V druhej polovici mája 1967 sa ukazovalo, že egyptský prezident je unášaný prívalom udalostí: stal sa vážnym vlastnej rétoriky. Ale nepochybne počítal so zásahom mocností, ktoré zabránia skutočnému vypuknutiu vojny. Nevedel správne vyhodnotiť zmenenú medzinárodnú situáciu v druhej polovici 60. rokov. USA uviazli vo Vietname a prezident Lyndon Johnson nemal záujem zmeniť svoj postoj, aby Džamálovi °Abdannāsirovi vytiahol krk z nastavenej slučky. Na druhej strane ZSSR nemal takú pevnú pozíciu, aby mohol ovplyvniť činy regionálnych hráčov.²⁷

Treba objektívne konštatovať, že vodná cesta v Akabskom zálive a v oblasti Šarm aš-Šajchu, napriek tomu, že mala pre Egypt veľký význam, nebola predmetom objektívneho štúdia, preto počas uplynulých desiatich rokov chýbala starostlivá a reálna príprava opatrení v prípade zmenenej situácie. Najvážnejšie politické a vojenské rozhodnutie, ktoré Izrael využil na rozpútanie vojny, bolo prijaté narýchlo a improvizovane, a plánovaná demonštrácia sily sa zmenila na ozbrojený zápas. Dôkazom toho je, že Izrael sa rozhodol využiť blokádu zálivu na odôvodnenie rozpútania vojny a všetky následné snahy zabrániť zrážke vyšli naprázdno. Rozmiestnenie egyptských síl na Sinaji, odvolanie síl OSN, obsadenie Šarm aš-Šajchu a sledovanie plavby v zálive by boli stačili na realizáciu politických cieľov Egypta, ale pravdepodobne ani egyptské vyhlásenie o slobodnej plavbe v zálive pre všetky lode sveta by nebolo odvrátilo izraelský útok, lebo Západ i Izrael už dlho hľadali príležitosť, aby sa zbavili Džamála °Abdannāsira a jeho režimu.²⁸

Egyptské rozhodnutie zaviesť znova blokádu na plavbu izraelských lodí Tiranskou úžinou radikálne zmenilo charakter krízy a Izraelčania ho chápali ako *casus belli*, keďže túto otázku považovali za „prvoradý národný záujem“.²⁹ Väčšina izraelských činiteľov cítila potrebu prijať osudovú a rozhodujúcu akciu proti Egyptu. Boli zajedno v tom, že egyptský prezident nesmie prevziať iniciatívu, lebo to by z neho urobilo „hrdinu arabského sveta“. Preto si izraelskí vodcovia

²⁶ JOHNSON, LYNDON BAINES: *The Vantage Point: Perspectives of the Presidency, 1963 – 1969*. New York, Holt, Rinehart & Wilson 1971, s. 291-292; PARKER, Richard B.: *Politics of Miscalculation in the Middle East*, s. 110-111.

²⁷ GERGES, FAWAZ A.: *Superpowers and the Middle East. Regional and International Politics, 1955 – 1967*. Boulder, Colorado, Westview Pres 1994, s. 214.

²⁸ FAWZĪ, MUHAMMAD: *Harb at-talāt sanawāt, 1967 – 1970*, I. diel, s. 83.

²⁹ EBAN, Abba: *An Autobiography*, s. 326-328.

nekládli otázku, či je možné vyhnúť sa vojne, ale kedy vypukne.³⁰ Preto 23. mája prijali rozhodnutie, že egyptského prezidenta treba prinútiť, aby ustúpil. V Izraeli panovala všeobecná mienka, že vôľa a moc Džamāla ʿAbdannāsira musí byť zlomená.³¹

V súvislosti s egyptskou požiadavkou na stiahnutie síl UNEF predloženou generálnemu tajomníkovi OSN, U Thant v sprievode indického generála Rikhyeho navštívil Egypt a v Káhire sa k nemu pripojil aj nórsky generál Odd Bull.³² Politické rozhodnutie o uzatvorení zálivu uverejnila egyptská tlač 23. mája, krátko pred návštevou generálneho tajomníka OSN v Káhire. Džamāl ʿAbdannāsir potom počas návštevy vysvetlil generálnemu tajomníkovi, že „beby sme to neboli urobili do Vášho príchodu, boli by ste nás požiadali, aby sme záliv neuzavreli. Bolo by pre nás bývalo nemožné odmietnuť žiadosť generálneho tajomníka OSN.“³³

Prezident povedal, že Egypt chce predložiť otázku Akabského zálivu medzinárodnej arbitráži alebo súdu, ale nechápe izraelské vzrušenie, „veď posledná loď pod izraelskou vlajkou preplávala úžinou asi pred dvoma rokmi“.³⁴ Potom mu U Thant položil otázku: „Pán prezident, Izraelčania sa boja, že na nich zaútočíte. Môžete dať uistenie, že Egypt nenapadne Izrael?“ Prezident odpovedal: „Nikdy sme nepovedali, že zaútočíme na Izrael, to Izrael verejne pohrozil inváziou do Sýrie. Opatrenia, ktoré sme prijali, sú obranné, lebo nechceme dopustiť, aby sa tieto hrozby uskutočnili, preto nikdy nezačneme útok.“³⁵ Tento rozhovor spôsobil, že keď U Thant 25. mája opúšťal Káhiru, bol optimisticky naladený. O svojej ceste do Egypta a rokovaniach predložil správu Bezpečnostnej rade, v ktorej prezentoval aj svoje návrhy na upokojenie situácie.³⁶ Je zrejmé, že nebol súčasťou americkej ľsti, ale aj jeho návšteva pomohla vyslať posolstvo, že Egypt nezaútočí prvý.

Bez ohľadu na motívy žiadosti o stiahnutie síl OSN, egyptské rozhodnutie bolo unáhlené a nepremyslené. Nebola venovaná dostatočná pozornosť dôsledkom ani alternatívnym politickým a vojenským riešeniam, ktoré by mohli viesť k úspešnému výsledku. Egypt údajne vychádzal z komplexnej stratégie, v ktorej správne definované politické a vojenské zámery by lepšie slúžili vyšším národným cieľom. Taká stratégia však neexistovala, hoci na jej vypracovanie bolo dosť času.³⁷ Politické vedenie v máji 1967 nestálo pred krízovou situáciou, ktorá by zdôvodnila unáhlenú akciu. Ani armáda nevykonávala takú činnosť, ktorá by bola vyžadovala stiahnutie mierových síl OSN od hraníc s Izraelom na východe. Toto nepremyslené politické gesto – po rozmiestnení egyptských vojsk na Sinaji – znamenalo ďalší krok k vojne, ktorú sa Izrael aktívne snažil vyprovokovať.

³⁰ PERES, SHIMON: *David's Sling: The Arming of Israel*. London, Weidenfeld and Nicolson 1970, s. 229-230; KIMCHE, Jon and BAWLY, Dan: *The Sandstorm: The Arab-Israeli War of June 1967*, s. 138.

³¹ EBAN, Abba: *An Autobiography*, s. 334; JOHNSON, *The Vantage Point*, s. 236-237; DAYAN, *Story of My Life*, s. 252.

³² THANT, U (MAUNG): *View from the UN*. London and Newton Abbot, David and Charles 1978, s. 231; BULL, Odd: *War and Peace in the Middle East. The Experiences and Views of a U.N. Observer*. London, Cooper 1976, s. 109. HEIKAL, Mohamed: *Sphinx and Commissar. The Rise and Fall of Soviet Influence in the Arab World*. London, Collins 1978, s. 176.

³³ THANT, U (MAUNG): *View from the UN*. London and Newton Abbot, David and Charles 1978, s. 233-234.

³⁴ Cit. in: BAILEY, SYDNEY D.: *Four Arab-Israeli Wars and the Peace Process*, s. 206.

³⁵ HAJKAL, MUHAMMAD HASANAJN: *Harb at-ṭalātīna sana. Al-infidzār 1967*, s. 545-554; RIJĀD, Mahmūd: *Mudakkirāt Mahmūd Rijād, 1948 – 1978*, s. 47-66.

³⁶ Report of Secretary General U Thant, 26 May 1967. In: DRAPER, Theodore: *Israel and World Politics. Roots of the Third Arab-Israeli War*. New York, The Viking Press 1968, Appendix 6, s. 166-172.

³⁷ Al-ʿAQQĀD, SALĀH: *MA'SĀT JŪNIJŪ 1967. Haqā'iq wa tahlīl*, s. 222-224.

Izrael začal potichu mobilizovať v postupných krokoch: 16. mája, v deň, keď Egyptania požiadali o stiahnutie mierových síl OSN, povolal do zbrane záložnú obrnenú brigádu a 18. mája zvýšil stupeň pohotovosti pre svoje pozemné, letecké a námorné sily.³⁸ To bolo v deň, keď generálny tajomník OSN U Thant prikázal stiahnuť mierové sily z Egypta. Izrael vyhlásil 20. mája čiastočnú mobilizáciu a 22. mája Egypt obsadil uvoľnenú pevnosť Šarm aš-Šajch a vyhlásil uzatvorenie Akabského zálivu pre izraelské lode. To sa pre Izrael stalo zámenkou na rozpútanie propagandy, že egyptská blokáda ho ekonomicky zničí, a preto zostáva jediné východisko: vojenský zásah. Pravdou je, že prístav Eilat v Akabskom zálive nehral takú významnú úlohu v izraelskom hospodárstve, lebo ním prechádzala len necelá desatina celkového obchodného obratu.³⁹

Ráno 20. mája sa začala na generálnom štábe nová etapa – ofenzívne plánovanie. Operačný plán „Kilšon“ (Vidly) bol zrevidovaný a premenovaný na „Kardom“ (Sekera). Bol to rozsiahly plán zameraný na obklúčenie predsunutých egyptských síl širokými kliešťami.⁴⁰ Plán počítal s možnosťou ukončenia bojov na základe medzinárodného zásahu, a preto bolo treba dosiahnuť maximálne územné zisky v prvých fázach útoku. Podľa plánu prvoradou úlohou armády neboli ani tak územné zisky ako zničenie egyptských ozbrojených síl. Izraelské letectvo, ktorého úlohou bolo získať prevahu vo vzduchu, sa podujalo na zničenie egyptského letectva a podporu pozemných síl ničením nepriateľskej živej sily na Sinaji.⁴¹ Operačný plán bol ešte upravovaný a jeho definitívna verzia bola nazvaná Kardom 2. Letectvo sa už mnoho rokov pripravovalo na úder proti egyptskému letectvu podľa plánu „Moked“ (Ohnisko) a stále ho zdokonaľovalo.⁴²

Keď egyptský prezident oznámil uzavretie Tiranskej úžiny, izraelský premiér Levi Eškol osobne zašiel o ôsmej večer na veliteľstvo ozbrojených síl, aby tam tlmočil správu od prezidenta Johnsona – nezačať paľbu alebo nepriať iné opatrenia bez predošlej konzultácie s USA.⁴³ Podľa izraelských odhadov vzrástol počet egyptských vojakov z 35 tisíc na 80 tisíc – po prvý raz sa na Sinaji dosiahla taká koncentrácia egyptských vojsk – a preto Izrael teraz s väčším záujmom hľadel na pohyby Egyptanov na východe Sinajského polostrova a ich zámery.⁴⁴ Neskôr v rozhlasovom prejave Eškol oznámil národu, že „obmedzovanie slobody našej plavby v zálive a úžinách je porušením medzinárodného práva a bude považované za nepriateľský čin proti Izraelu. Dali sme rozkaz mobilizovať naše zálohy a izraelská armáda je pripravená čeliť útoku vo všetkých sektoroch a na všetkých hraniciach (...) Izraelské sily zostanú mobilizované, v zbrani a pripravené na každú skúšku. Ak vznikne potreba, Izrael má silu poraziť útočníkov“.⁴⁵

Izraelské rozhodnutie preventívne udrieť na Egypt posilnila udalosť, ktorá sa odohrala 17. mája. V ten deň o 16. hodine dve egyptské stíhačky *MiG-21* vykonali vôbec prvý prieskumný let nad atómovým reaktorom v Dimone v Negevskej púšti. Lietadlá preťali jordánsky vzdušný priestor a z východu preleteli v malej výške nad supertajným zariadením. Skôr než izraelské letectvo mohlo vôbec zareagovať, zmizli za hranicami na Sinaji. Tento incident vyvolal v Izraeli najhoršie obavy, že jeho snaha stať sa jadrovou mocnosťou donúti Egypt podniknúť konvenčný útok na reaktor, kým ešte má možnosť. Ved' ešte v roku 1964 egyptský prezident vystríhal Američanov, že izraelský vývoj jadrových zbraní „by mohol byť príčinou vojny, bez ohľadu na to, aká samovražedná by bola“. USA ubezpečili Džamála Abdannāsira, že Izrael nevyvíja strategické zbrane a on viac neopakoval svoju hrozbu, ale spomienka na ňu sa vynorila. Izraelčania nikdy nezabudli na blízkosť

³⁸ Operačné oddelenie generálneho štábu vydalo mobilizačný rozkaz pre 520. obrnenú brigádu. In: GLUSKA, Ami: *The Israeli Military and the Origins of the 1967 War. Government, armed forces and defence policy 1963 – 1967*. London and New York, Routledge 2007, s. 124.

³⁹ BEJDA, VASIL: *Izraelsko-arabský konflikt*. Bratislava, 1968, s. 85.

⁴⁰ GLUSKA, AMI: *The Israeli Military and the Origins of the 1967 War*, s. 147.

⁴¹ GLUSKA, AMI: *The Israeli Military and the Origins of the 1967 War*, s. 148.

⁴² BOWEN, JEREMY: *Six Days. How the 1967 War Shaped the Middle East*, s. 95; OREN, Michael B.: *Six Days of War. June 1967 and the Making of the Modern Middle East*, s. 80.

⁴³ OREN, MICHAEL B.: *Six Days of War. June 1967 and the Making of the Modern Middle East*, s. 87.

⁴⁴ DRAPER, Theodore: *Israel & World Politics. Roots of the Third Arab-Israeli War*, s. 75.

⁴⁵ BOWEN, JEREMY: *Six Days. How the 1967 War Shaped the Middle East*, s. 74.

reaktora od hraníc a jeho zraniteľnosť leteckým bombardovaním. A tak, hoci prezident už Dimonu nespomenul ako motív pre svoje rozhodnutia v máji, izraelskí velitelia usúdili, že je to motív a došli k záveru, že musia udrieť prví. Izraelský strach o reaktor – skôr ako strach Egypta z neho – bol veľkým katalyzátorom vojny.⁴⁶

Počas toho napätého obdobia americká stratégia mala tri ciele: 1. snažiť sa zabrzdiť Izrael a oddialiť jeho preventívny úder a varovať Egyptanov a Sovietov pred akoukoľvek ďalšou eskaláciou; 2. vybudovať domácu podporu verejnosti i Kongresu pre myšlienku mnohonárodného úsilia na prelomenie blokády úžiny; 3. urobiť pokus cez BR OSN na otvorenie úžiny. Vo svojich pamätiach Johnson poznamenáva, že v Bielom dome a v Kongrese vládla zhoda, že USA nesmú stáť bokom situácii, lebo ináč by to znamenalo opustiť právo izraelských lodí prechádzať zálivom. Zdá sa však, že Johnson váhal, „či už vziať do úvahy jednostrannú akciu USA alebo, ako druhú možnosť, popustiť Izraelu uzdu (to unleash Israel)“.⁴⁷

Ešte pred uzatvorením Tiranskej úžiny Lyndon Johnson napísal Levimu Eškolovi a Džamālovi °Abdannāsirovi a naliehal na ich zdržanlivosť a umiernenosť. Otvorene povedal Eškolovi, nech Izrael nečaká, že USA budú plne podporovať jeho rozhodnutia, pokiaľ nebudú vopred prekonzultované. Avšak americká diplomacia prešla po egyptskej blokáde Akabského zálivu na vysoké obrátky. Johnson vydal vyhlásenie, ktoré zdôrazňovalo, že záliv je medzinárodnou vodnou cestou. Tvrdil, že rozhodnutie Egypta porušilo záruku, ktorú dali USA Izraelu o slobodnej plavbe v zálive. Vyhlásil egyptskú blokádu za nelegálnu a za „potenciálnu katastrofu pre vec mieru“.⁴⁸

Prezident Johnson poslal 23. mája Džamālovi °Abdannāsirovi list, v ktorom hovorí o svojich sympatiách voči Egyptu a o význame odvrátenia vojenskej konfrontácie. Podľa jeho názoru nezhody by sa nemali riešiť nezákonným prekračovaním hraníc ozbrojenými silami. Navrhol, že pokiaľ neprepukol otvorený konflikt, viceprezident Hubert Humphrey by mohol navštíviť Blízky východ a viesť rokovania s egyptským prezidentom, s ďalšími arabskými vodcami a s Izraelom.⁴⁹ Vyslovil nádej, že tak Egypt, ako aj Izrael prestanú mobilizovať a sústreďovať vojská a že obidve strany stiahnu svoje sily späť na základne. Na záver zdôraznil podporu USA princípu slobodnej plavby v Akabskom zálive pre všetky štáty a varoval, že každé porušenie medzinárodného práva môže mať nebezpečné medzinárodné dôsledky. Na druhej strane uisťoval egyptskú vládu a ostatné arabské vlády, že sa môžu absolútne spoľahnúť na pevný postoj USA proti každej forme útoku, či už skrytého alebo otvoreného, bez ohľadu na to, či by ho podnikli pravidelné alebo nepravidelné sily.⁵⁰

23. mája 1967 odletel izraelský minister zahraničných vecí Abba Eban na Západ, aby sondoval názory hlavných západných mocností. Vo východnom Stredomorí sa objavila americká 6. flotila a v Izraeli bola oficiálne vyhlásená mobilizácia. Najvyšší predstavitelia západných mocností (Lyndon Johnson, Harold Wilson, Edward Heath, George Brown, Arthur Goldberg a i.) uisťovali

⁴⁶ COHEN, AVNER: *Israel and the Bomb*. New York, Columbia University Press 1998, s. 259-276; FRUS, XVIII, 29 – 30 (Nasser quote on Dimona), s. 73-74; OREN, Michael B.: *Six Days of War. June 1967 and the Making of the Modern Middle East*, s. 75-76.

⁴⁷ JOHNSON, LYNDON B.: *The Vantage Point*, s. 291-292; PARKER, Richard B.: *The Politics of Miscalculation in the Middle East*, s. 110-121; QUANDT, William B.: “Lyndon Johnson and the June 1967 War: What Color was the Light?” *Middle East Journal*, Vol. 46, No. 2 (Spring 1992), s. 205; QUANDT, William B.: *Decade of Decisions*, s. 40-42; POLK, William R.: *The Arab World*, s. 218.

⁴⁸ JOHNSON, LYNDON B.: *The Vantage Point*, s. 291; QUANDT, William B.: “Lyndon Johnson and the June 1967 War: What Color was the Light?” *Middle East Journal*, Vol. 46, No. 2 (Spring 1992), s. 202-204; QUANDT, William B.: *Decade of Decisions. American Policy Toward the Arab-Israeli Conflict, 1967 – 1976*. Berkeley, University of California Press 1977, s. 40-42; POLK, William R.: *The Arab World*, s. 218; STEPHENS, Nasser. *A Political Biography*. London, Allen Lane The Penguin Press 1971, s. 483.

⁴⁹ RIJĀD, MAHMŪD: *Mudakkirāt Mahmūd Rijād, 1948 – 1978*, s. 47-51.

⁵⁰ PARKER, Richard B.: *Politics of Miscalculation in the Middle East*, s. 108-109.

Izrael i svetovú verejnosť, že uzavretie Akabského zálivu je v rozpore s medzinárodným právom a že aj stiahnutie vojsk OSN zo Sinajského polostrova bolo unáhlené a nebolo prerokované v OSN.⁵¹ Eškol síce vítal tieto priaznivé podporné a priateľské prejavy pre Izrael, ale bol presvedčený, že Izrael nakoniec aj tak ostane osamotený, a preto musí konať. Extrémistické kruhy Izraela volali po návrate Davida Ben Guriona a Moše Dajana do vlády a presviedčali národ, že „preventívny úder“ proti Arabom je nevyhnutný.⁵²

Zatiaľ čo egyptské sily zaujímali obranné postavenia na Sinaji a pripravovali sa na možný izraelský útok, v Izraeli sa uskutočnili viaceré stretnutia vojenského velenia s cieľom spustiť proti Egyptu bleskovú ofenzívu. Politická koordinácia s USA rýchlo pokračovala rovnako ako konzultácie s Francúzskom a Britániou počas návštevy ministra zahraničných vecí Abbu Ebana v týchto krajinách, ktoré začal 24. mája v Paríži. To, že de Gaulle prijal Ebana v sprievode veľvyslanca Waltera Eytana narýchlo, v deň zasadania vlády, svedčilo o tom, že chápal naliehavosť a nebezpečnosť situácie. Prítomný bol aj minister zahraničných vecí Maurice Couve de Murville. Ešte než si hostia sadli, de Gaulle nahlas povedal: „Nezačínajte vojnu!“⁵³ Hoci bol priateľom Izraela, obával sa, že izraelský expanzionizmus môže na Blízkom východe spôsobiť ešte viac konfliktov. Prezident si zrejme spomenul na stretnutie s Ben Gurionom pred siedmimi rokmi, ktoré opísal vo svojich pamätiach. Ben Gurion sa mu zveril, že pri najbližšej príležitosti hodlá rozšíriť hranice Izraela, na čo de Gaulle odpovedal, že v takom prípade nemôže počítat s francúzskou podporou.⁵⁴ De Gaulle zdôraznil, že urovnanie tohto sporu treba nechať na štyroch veľmociach. Francúzsko bude vplývať na ZSSR, aby podporil mierové riešenie. Aj táto konverzácia s prezidentom de Gaulleom potvrdila izraelské podozrenie, že z francúzskej strany Izrael nemôže očakávať nijakú pomoc pre svoje zámery.⁵⁵

Eban ešte 23. mája večer odletel do Londýna. Britská vláda mala schôdzu predošlý deň a premiér Harold Wilson a minister zahraničných vecí George Brown sa prihlásili k britskému vyhláseniu z roku 1957, že Akabský záliv je medzinárodná vodná cesta a že Británia podporuje „medzinárodnú akciu“ na presadenie práva na slobodnú plavbu. Michael Bar-Zohar cituje názor Georgea Browna, že „Násir tentoraz zašiel príliš ďaleko“.⁵⁶ Wilson si uvedomoval, že bude nemožné zabrániť blokáde zálivu, ale domnieval sa, že „ubezpečenia, že blokáda bude odstránená, mohli Izrael odviesť od úmyslu rozpútať vojnu“.⁵⁷ Väčšina členov vlády však bola rozladená z tohto stanoviska a keď George Thompson, štátny minister vo Foreign Office odcestoval do Washingtonu, aby prerokoval „diplomatické a možné vojenské akcie“, bol vystríhaný, aby sa k ničomu nezaväzoval.⁵⁸

Do New Yorku pricestoval Eban 25. mája ráno. V tom čase prezident Johnson odlietal na krátku návštevu Expo 67 do Kanady, ktorú chcel využiť aj na rozhovor s kanadským premiérom Lesterom Pearsonom.⁵⁹ V New Yorku Ebana privítal izraelský predstaviteľ v OSN Gideon Raphael, ktorý

⁵¹ BAILEY, SYDNEY D.: *Four Arab-Israeli Wars and the Peace Process*. London, Macmillan 1990, s. 206-208; OREN, Michael B.: *Six Days of War*, s. 100-101.

⁵² BREGMAN, AHRON: *Israel's Wars. A History Since 1947*. London and New York, Routledge 2002, s. 79.

⁵³ „Ne faites pas la guerre!“ Cit. in: BAILEY, Sydney D.: *Four Arab-Israeli Wars and the Peace Process*, s. 206; SACHAR, HOWARD M.: *Dějiny státu Izrael. Od vzniku sionizmu po naši dobu*. Praha, Regia 1998, s. 475.

⁵⁴ Cit. in: NEFF, DONALD: *Warriors for Jerusalem*, s. 120.

⁵⁵ DRAPER, THEODORE: *Israel and World Politics. Roots of the Third Arab-Israeli War*, s. 88.

⁵⁶ BAR-ZOHAR, MICHAEL: *Embassies in Crisis*, s. 80.

⁵⁷ WILSON, HAROLD: *The Chariot of Israel: Britain, America and the State of Israel*. London, Weidenfeld and Nicolson and Michael Joseph 1981, s. 332-340.

⁵⁸ CASTLE, BARBARA: *The Castle Diaries 1964 – 1970*. London, Weidenfeld and Nicolson 1984, s. 257-258.

⁵⁹ QUANDT, WILLIAM B.: *Decade of Decisions. American Policy Toward the Arab-Israeli Conflict, 1967 – 1976*. Berkeley, University of California Press 1977, s. 47.

s ním potom cestoval do Washingtonu, kde ich čakal veľvyslanec Abraham Harman. Ten odovzdal Ebanovi prísne tajnú správu od Leviho Eškola, ktorý oznamoval, že v priebehu 24 hodín bude Izrael vystavený vážnej hrozbe všeobecného útoku zo strany Egypta a Sýrie, a preto žiadal získanie jasného záväzku od USA, že napadnutie Izraela budú brať tak, ako keby boli sami napadnuté. Ozbrojené sily USA mali skoordinať svoju činnosť s izraelskou armádou.⁶⁰ Eban, ktorý odchádzal prerokovať plány na zovuoťvorenie Tiranskej úžiny, bol udivený touto zmenou, lebo situácia pred 48 hodinami, keď opúšťal Izrael, bola úplne odlišná.⁶¹ O 17. hodine sa stretol s ministrom zahraničných vecí. Abba Eban tvrdil, že má dôkazy, že Izrael má byť napadnutý z dvoch strán, ale Dean Rusk mu oponoval, že správy americkej rozvedky nepotvrdzujú tento názor. Potom vyhlásil: „Nechcem sa domnievať, že vaša informácia je mienená ako včasné varovanie o plánovanom izraelskom preventívnom údere.“ To by bola hrozná chyba.“⁶² Eban ho napriek vnútorným pochybnostiam uistil, že správu podpísanú premiérom treba brať vážne. Rusk rýchlo ukončil prijatie, aby sa o novej situácii mohol poradiť s prezidentom. Ďalšia diskusia mala pokračovať počas pracovnej večere.

Velenie armády „presvedčilo“ premiéra Eškola, že blokáda plavby v Akabskom zálive je síce vážna vec, ale ohrozuje Izrael iba nepriamo, t. j. hospodársky, preto je nutné presunúť pozornosť na „holú existenciu štátu“, t. j. na bezprostrednú hrozbu arabského vojenského útoku. Text šifrovaného telegramu poslaného Ebanovi do Washingtonu schválil náčelník generálneho štábu Jitzhak Rabin. Podľa názoru Izraelčanov bolo životne dôležité, aby USA vyhlásili, že útok na Izrael sa bude rovnať útoku na USA a vydajú ozbrojeným silám príslušné rozkazy.⁶³ Táto zmena priorít, t. j. nez dôrazňovať slobodnú plavbu, ale žiadať americkú záruku v prípade útoku arabských armád, nepríjemne prekvapila niektorých generálov. Moše Dajan to hodnotil tak, že „ak sa obraciame na USA a ťažisko kladieme na obranný aspekt – na podporu obete útoku, a nie na podporu pre Izrael, ktorý zaútočil s cieľom prelomiť egyptskú blokádu – tak sa to rovná nášmu zmiereniu s uzavretím úžiny“.⁶⁴ Dajan bol presvedčený, že najdôležitejší krok je postaviť sa egyptskej sile a poraziť ju. Bolo by katastrofou, keby Izrael zachvátil hysterický strach a začal by búchať na brány veľmocí a prosil, aby mu prišli na pomoc. Takéto naliehavé prosby by boli okamžite spojené s „podmienkami“, a to v situácii, keď je Izrael schopný zahnať Egyptčanov na útek. „Obracať sa na iné štáty a na OSN, predkladať fakty, presvedčať o našej pravde, o našom práve a žiadať ich, aby celú záležitosť pre nás urovnali, by bolo naivné a hlúpe. Musíme všetkých presvedčiť, že pre Nāsirove nebezpečné činy sme boli nútení okamžite udrieť na Egypt.“⁶⁵

Na zhodnotenie hrozby, ktorú predstavovali Džamāl °Abdannāsir a ZSSR pre USA a ich priateľov, Biely dom vyslal začiatkom roku 1967 blízkovýchodného experta *Národnej bezpečnostnej rady* (National Security Council – NSC) Harolda Saundersa do Tel Avivu a viacerých arabských hlavných miest. Jeho správa predstavuje pochmúrne čítanie dokonca aj desiatky rokov po tom, čo v polovici mája skončila na stole LBJ. Pripomínajúc, že vojny za národné oslobodenie podporované Sovietmi sa formujú od Západného brehu Jordánu po Aden, Harold Saunders bol osobitne znepokojený „prehlbujúcimi sa politickými rozporami“ na Blízkom východe, nielen medzi Arabmi a Izraelčanmi, ale tiež „medzi umiernenými (Saudská Arábia, Jordánsko, Libanon) a *pronāsirovskými* štátmi“. Obe skupiny rozporov sa pretínali v Káhire. Džamāl °Abdannāsir Izraelčanom pripomínal Hitlera na Níle; pre kráľa Saudskej Arábie Fajsala „bol agentom komunizmu, ktorý so sovietskou pomocou chce zvrhnúť umiernené (polofeudálne! – pozn. K. S.)

⁶⁰ RAFAEL, GIDEON: *Destination Peace: Three Decades of Israeli Foreign Policy. A Personal Memoir*. London, Weidenfeld and Nicolson 1981, s. 144; BRECHER, Michael: *Decisions in Israel's Foreign Policy*. London, Oxford University Press 1974, s. 397.

⁶¹ BAR-ZOHAR, MICHAEL: *Embassies in Crisis*, s. 109.

⁶² Cit. in: NEFF, Donald: *Warriors for Jerusalem*, s. 134.

⁶³ BRECHER, MICHAEL: *Decisions in Israel's Foreign Policy*. London, Oxford University Press 1974, s. 385.

⁶⁴ DAYAN, MOSHE: *Story of My Life*, s. 329.

⁶⁵ DAYAN, MOSHE: *Story of My Life*, s. 330.

režimy v celej oblasti.“ „Ak Egypt prekoná svoje revolučné fobie a komplexy menejcennosti, jeho 30 miliónov obyvateľov, jeho hospodárske dedičstvo, jeho snaha po vodcovstve, jeho hrdosť na dosiahnuté výsledky a jeho vojenská sila z neho nepochybne robia arabskú mocnosť. Avšak v súčasnosti človek je takmer nútený súhlasiť s mnohými našimi izraelskými a arabskými priateľmi, že jediný jazyk, ktorému Džamāl Abdannāsir rozumie, je tvrdosť podopretá zjavnou vojenskou silou a vôľou uplatniť ju“ uzavrel Harold Saunders 16. mája.⁶⁶

Ešte ani atrament poriadne nevyschol na tejto chmúrnej správe, keď egyptský prezident podnikol kroky, ktoré prinútili jeho nepriateľov, aby s ním hovorili „jazykom, ktorému najlepšie rozumie“, t. j. jazykom sily. V rýchlom slede prinútil mierové sily OSN, aby opustili svoje pozície v Sinajskej púšti, umiestnil egyptské jednotky pozdĺž hraníc s Izraelom a uzavrel Tiranskú úžinu pri vstupe do Akabského zálivu pre izraelskú plavbu.⁶⁷ Koncom mája 1967 Lyndon Johnson a jeho NSC uvažovali, ako najlepšie presvedčiť egyptského prezidenta, aby sa stiahol. „Hlavnou témou Blízkeho východu dnes je, či Nāsir, radikálne štáty a ich sovietski podporovatelia chcú ovládnuť oblasť“, poznamenal Walt Rostow svojím charakteristickým drsným spôsobom. „S tým súvisí to, či sa USA postavia za svojich priateľov, umiernených, alebo skončia ako hlavná mocnosť na Blízkom východe“ v čase, keď Kremel hľadá slabé miesta. „Pred dvoma týždňami sme čakali, že južná Arábia bude touto skúškou“, uzavrel Walt Rostow. „Súčasná arabsko-izraelská kríza priniesla skúšku skôr ako sme očakávali“.⁶⁸

Hlavnou podmienkou na dosiahnutie týchto cieľov však bolo rýchle a čisté izraelské víťazstvo na bojisku. Lyndon Johnson sa o tom uistil 24. mája na stretnutí s predstaviteľmi *Národnej bezpečnostnej rady*, keď chcel dostať správu o schopnostiach Izraela. Už niekoľko dní predtým požiadal riaditeľa CIA Richarda Helmsa, aby zhodnotil schopnosti Izraela odolať spojenému útoku Arabov a dostal odpoveď, že Izrael v priebehu týždňa vyhrá vojnu s jedným alebo viacerými arabskými štátmi, nech ktorýkoľvek z nich zasadí prvý úder. Na stretnutí požiadal CIA, NSA a *Štátny department*, aby mu vypracovali nové hodnotenie. V spoločnej správe predloženej 26. mája boli potvrdené predošlé odhady a bol naznačený spôsob, akým bude víťazstvo dosiahnuté: rýchly a masívny letecký úder spojený s preniknutím obrnených jednotiek na Sinajský polostrov smerom k Suezskému prielivu.⁶⁹

Dean Rusk informoval prezidenta Johnsona, že v čase, keď sa Izraelčania pripravujú na vojnu, má administratíva dve možnosti: buď nechať Izraelčanov, aby sami rozhodli, ako najlepšie chrániť svoje národné záujmy, t. j. „dať im voľnú ruku“, alebo aktívne sprostredkovať vyriešenie krízy a obidve armády udržiavať v medziach. Dean Rusk sa prihováral za druhé riešenie slovami, že „preventívna akcia Izraela by pre USA znamenala veľké ťažkosti. Pre nás, ako jedného z vodcov sveta, je otázka zodpovednosti za vyvolanie konfliktu závažným problémom“.⁷⁰ V kruhoch americkej administratívy sa rozpútala čulá aktivita. Prezident Johnson, ktorý sa vrátil pred 18. hodinou, zvolal do svojej pracovne poradu, na ktorej sa zúčastnili bývalý veľvyslanec v Káhire Lucius Battle, Richard Helms zo CIA, poradcovia Eugene Rostow a jeho brat Walt, Cyrus Vance, generál Earle Wheeler, náčelník zboru náčelníkov štábov a viceprezident Hubert Humphrey. Na porade preberali rozličné aspekty hroziaceho konfliktu. Experti americkej rozviedky strávili celú noc z 25. na 26. mája analýzou izraelského tvrdenia, že 27. mája Egypt zaútočí na Izrael, ale došli k záveru, že útok nehrozí.⁷¹ V dôležitom okamihu Izraelčania stratili dôveryhodnosť a zdá sa, že Johnson pojal podozrenie, že ho tlačia, aby sa zaviazal k niečomu, čo nemohol urobiť (vyhlásiť, že

⁶⁶ Cit. in: LITTLE, DOUGLAS: *American Orientalism. The United States and the Middle East since 1945*. London, I.B. Tauris 2003, s. 187.

⁶⁷ LITTLE, DOUGLAS: „Choosing Sides: Lyndon Johnson and the Middle East“. In: DIVINE, Robert A. (ed.): *The Johnson Years*. Vol 3, Lawrence, University of Kansas Press 1994, s. 174-176.

⁶⁸ Cit. in: LITTLE, DOUGLAS: *American Orientalism*, s. 187.

⁶⁹ BAR-ZOHAR, MICHAEL: *Embassies in Crisis*, s. 114-115.

⁷⁰ „Secret“ memorandum for the President from Secretary of State Dean Rusk, 26 May 1967. Cit. in: GREEN, Stephen: *Taking Sides. Americas Secret Relations with a Militant Israel*, s. 198.

⁷¹ BAR-ZOHAR, MICHAEL: *Embassies in Crisis*, s. 114.

útok na Izrael bude považovaný za útok na USA), alebo ešte nechcel urobiť (zorganizovať medzinárodnú flotilu).⁷²

Dean Rusk sa počas večere v *Štátnom departemente* snažil pochopiť, kam Izraelčania mieria. Vysvetlil Ebanovi, že neexistujú nijaké dôkazy o tom, že egyptská armáda zaujala ofenzívne postavenie, ale práve naopak, dôkazy naznačujú, že izraelská armáda zaujíma útočné postavenie, čo naznačuje agresívny úmysel. Rusk využil stretnutie, aby zdôraznil, že administratíva je rozhodnutá ísť cez OSN, kde sa predošlý deň začala schôdza BR na riešenie situácie. Vysvetlil, že USA musia ukázať, že všetky spôsoby nájsť medzinárodné riešenie krízy boli vyčerpané skôr ako sa podnikne nejaká unáhlená akcia, t. j. administratíva neschválila, aby židovský štát podnikol prekvapivý útok.⁷³ Na druhý deň ráno sa Rusk telefonicky pýtal Ebana, či nezostane vo Washingtone o deň dlhšie, lebo vtedy už budú známe výsledky U Thantovej misie v Káhire. Eban v obave, že ide o prietľahu, povedal Ruskovi, že musí odcestovať v piatok 26. mája večer, aby stihol pravidelné nedeľné zasadanie vlády.⁷⁴ Johnson v domnení, že Eban ho tlačí do kúta, poznamenal: „Keď sa pán z Tel Avivu tak ponáhľa, môže ísť rovno domov.“⁷⁵

Johnson zjavne váhal, či má prijať Ebana v piatok 26. mája, lebo vedel, že to bude dôležité, možno rozhodujúce stretnutie, preto sa ho snažil oddialiť. A tak Eban využil dopoludnie na návštevu Pentagonu, kde ho prijali minister obrany Robert McNamara, predseda zboru náčelníkov štábov generál Earle Wheeler a riaditeľ CIA Richard Helms. Predložili mu analýzy uplynulej noci, ktoré hovorili, že sa nenašli nijaké dôkazy egyptskej prípravy na útok. Aj pozorovatelia OSN hlásili, že preverovali izraelské tvrdenia, ale nenašli nič, čo by ich opodstatňovalo.⁷⁶ Podľa hodnotenia Američanov Izrael bez ťažkostí vyhrá vojnu bez ohľadu na to, kedy sa začne a ktorá strana ju začne. Odhadovali, že vojna nepotrvá ani týždeň. Toto hodnotenie bolo presvedčivejšie pre americké velenie, (ktorému sa nechcelo zasahovať), ako pre Izraelčanov.⁷⁷ Na poludnie 26. mája prezident zvolal do Bieleho domu prvé stretnutie svojich poradcov od vzniku krízy.⁷⁸

Lyndon Johnson prijal Abbu Ebana 26. mája po 19. hodine. Z americkej strany boli prítomní ministri Rusk a McNamara, bratia Walt a Eugene Rostow, J. Sisco a tlačový tajomník G. Christian, s Ebanom boli veľvyslanec Harman a Evron a tento dôležitý rozhovor trval 85 minút. Eban predniesol pôsobivú úvodnú reč, v ktorej zhrnul pozíciu Izraela tak, že má len dve možnosti, buď sa vzdať alebo bojovať.⁷⁹ V Izraeli bola medzitým otázka plavby presunutá na druhú koľaj, a naliehavé telegramy, ktoré Eban dostal, mu prikazovali, aby sa sústreďoval na bezprostrednú hrozbu arabského útoku. Napriek tomu sa Eban v rozhovore s Johnsonom venoval iba problému účiny. Nebolo to preto, lebo ignoroval inštrukcie z Tel Avivu, ale po rozhovore v Pentagone pochopil, že otázku ohrozenia je zbytočné vyťahovať.⁸⁰ Prezidenta jeho vystúpenie prekvapilo, lebo jeho poradcovia ho informovali, že Izrael sa chystá napadnúť Egypt a teraz mu Eban dokazoval, že

⁷² QUANDT, WILLIAM B.: *Decade of Decisions. American Policy Toward the Arab-Israeli Conflict, 1967 – 1976*. Berkeley, University of California Press 1977, s. 49.

⁷³ NEFF, DONALD: *Warriors for Jerusalem*, s. 136.

⁷⁴ BRECHER, MICHAEL: *Decisions in Israel's Foreign Policy*, s. 389-390.

⁷⁵ „If the gentleman from Tel Aviv is in such a hurry, he can go home right away“. Cit in: BAR-ZOHAR, Michael: *Embassies in Crisis*, s. 116; EBAN, Abba: *An Autobiography*, s. 351.

⁷⁶ BULL, Odd: *War and Peace in the Middle East: The Experiences and Views of a U.N. Observer*. London, Cooper 1976, s. 112.

⁷⁷ BAR-ZOHAR, MICHAEL: *Embassies in Crisis*, s. 117; BRECHER, Michael: *Decisions in Israel's Foreign Policy*. London, Oxford University Press 1974, s. 390.

⁷⁸ Na porade sa zúčastnili viceprezident H. Humhrey, ministri D. Rusk a R. McNamara, námestník ministra E. Rostow, generál E. Wheeler, riaditeľ CIA R. Helms, Lucius Battle, Joseph Sisco, Abe Fortas, Cyrus Vance, George Ball a Clark Clifford. In: QUANDT, William B.: *Decade of Decisions. American Policy Toward the Arab-Israeli Conflict, 1967 – 1976*. Berkeley, University of California Press 1977, s. 51.

⁷⁹ DRAPER, THEODORE: *Israel & World Politics. Roots of the Third Arab-Israeli War*, s. 90.

⁸⁰ GLUSKA, AMI: *The Israeli Military and the Origins of the 1967 War*, s. 181.

Izrael každú chvíľu očakáva egyptský útok.

Abba Eban sa snažil presvedčiť prezidenta, že je nutné, aby USA súhlasili s doterajšími krokmi izraelskej vlády a podporili jej požiadavku na slobodnú plavbu Akabským zálivom (aj za použitia sily). Johnson, ktorého administratíva dospela k záveru, že bezprostredný arabský útok nehrozí, zdôraznil, že už vyhlásil blokádu zálivu za nelegálnu a pripravuje sa plán na jeho otvorenie. Uvedol, že nemá právomoc, aby vyhlásil, že útok na Izrael sa rovná útoku na USA, ale uistil Ebana, že urobí všetko, aby záliv otvoril pre medzinárodnú plavbu vrátane izraelskej.⁸¹ Počas stretnutia Abba Eban žiadal, aby USA otvorene deklarovali svoju podporu Izraelu. Prezident USA však zdôraznil, že Izrael by na seba nemal prevziať zodpovednosť za rozpútanie konfliktu a naliehal na Ebana, aby Izrael nezačal ozbrojený útok: „Izrael nebude sám, pokiaľ sa nerozhodne ísť sám“.⁸² Johnson uistil Ebana, že bude „dôrazne sledovať všetky dostupné opatrenia, aby udržal úžiny otvorené“. To bol princíp, na základe ktorého prezident znova varoval Izrael, aby nerobil preventívne kroky.⁸³ Keď Eban odišiel, prezident si vzdychol: „Zlyhal som. Pôjdu do toho“.⁸⁴ Walt Rostow s ním súhlasil, na čo prezident dodal: „Áno, udrú. A my s tým nemôžeme nič urobiť“.⁸⁵

Eban odišiel zo stretnutia s Johnsonom ohromený jeho „bezmocnou rétorikou“ a s obrazom „paralyzovaného prezidenta“ hovoriaceho „porazeneckým jazykom“. Johnson nechcel byť tiesnený, neznášal ultimáta a neznášal narastajúci tlak na to, aby prijal izraelské hodnotenie situácie. Ako prezident sa musel starať o ZSSR, o kongres a verejnú mienku a o americko-arabské vzťahy. Johnson mal hlboký osobný vzťah k Izraelu, ale jeho hlavným cieľom bolo zabrániť izraelskému vedeniu, aby rozpútalo vojnu. Keď si izraelský veľvyslanec vo Washingtone uvedomil túto prezidentovu snahu, začal volať svojim priateľom z americkej židovskej komunity, a zakrátko židovskí predáci z celých Spojených štátov telefonovali prezidentovi.⁸⁶ Prezidenta to veľmi rozladilo, ale už o niekoľko dní, keď sa novinári na tlačovej konferencii pýtali Deana Ruska, či USA budú brániť Izraelu, aby podnikol preventívnu akciu, odpovedal: „Nemyslím si, že je našou vecou kohokoľvek obmedzovať“.⁸⁷

Netreba zastierať, že Johnsonovo stanovisko ovplyvňovali dve skupiny jeho poradcov. Na jednej strane minister zahraničných vecí Dean Rusk a minister obrany Robert McNamara zaujali pevné stanovisko, že ak sa Izrael rozhodne udrieť prvý, bude ponechaný sám na seba. Na druhej strane sudca Najvyššieho súdu Abe Fortas, ktorý slúžil ako neoficiálny poradca L. B. Johnsona a ako žid bol vášnivým zástancom Izraela, tvrdil, že Izraelu treba dovoliť, aby prevzal iniciatívu, ak USA nie sú ochotné použiť silu na znovuo tvorenie úžiny. Podľa Williama Quandta, na začiatku krízy Johnson preberal podnety od Ruska a McNamaru, ale na konci mája (po mnohých intervenciách) bol prezident priaznivejšie naklonený prijímať názory Abe Fortasa.⁸⁸ Quandt nevysvetľuje dôvody pre tento postupný názorový posun prezidenta, iba tvrdí, že prezident sa stiahol a nechal Izraelčanov, aby konali sami. Aj Richard Parker opakuje Quandtovo fatalistické vysvetlenie:

⁸¹ JOHNSON, LYNDON BAINES: *The Vantage Point: Perspectives of the Presidency, 1963 – 1969*, s. 293.

⁸² „Israel will not be alone unless it decides to go alone“. In: JOHNSON, Lyndon Baines: *The Vantage Point: Perspectives of the Presidency, 1963 – 1969*, s. 293.

⁸³ JOHNSON, LYNDON B.: *The Vantage Point*, s. 291 – 292; EBAN, Abba: *An Autobiography*, s. 359; QUANDT, William B.: *Lyndon Johnson and the June 1967 War: What Color was the Light?* Middle East Journal, Vol. 46, No. 2 (Spring 1992), s. 206-208.

⁸⁴ Cit. in: QUANDT, WILLIAM B.: *Decade of Decisions*, s. 54; QUANDT, William B.: „Lyndon Johnson and the June 1967 War: What Color was the Light?“ *Middle East Journal*, Vol. 46, No. 2 (Spring 1992), s. 214.

⁸⁵ ROSTOW, W. W.: *The Diffusion of Power: An Essay in Recent History*. New York, Macmillan 1972, s. 417.

⁸⁶ BAILEY, SYDNEY D.: *Four Arab-Israeli Wars and the Peace Process*, s. 209.

⁸⁷ EBAN, Abba: *An Autobiography*, s. 385.

⁸⁸ QUANDT, WILLIAM B.: „Lyndon Johnson and the June 1967 War: What Color was the Light?“ *Middle East Journal*, Vol. 46, No. 2 (Spring 1992), s. 212.

Johnson „koncom mája zjavne dospel k názoru, že vojna vypukne, nech urobí čokoľvek“.⁸⁹

Viaceri vplyvní americkí činitelia v danej situácii videli príležitosť, že ak Izraelčania budú mať „voľnú ruku“, vyrieši to naraz viacero cieľov administratívy na Blízkom východe: 1. dostať Sovietov do ťažkostí na Blízkom východe úplným zničením armád štátov, ktoré v uplynulých rokoch masívne vyzbrojovali; 2. zničiť väčšinu vybavenia, ktoré Sovieti poslali na Blízky východ a v tomto procese vyskúšať účinnosť amerických a iných zbraňových systémov v konfrontácii so sovietskymi; 3. zdiskreditovať Džamála °Abdannāsira a podľa možnosti zvrhnúť jeho vládu; 4. umožniť Izraelu obsadiť územie, ktoré nakoniec, po 19 rokoch (od vzniku štátu, pozn. K. S.) môže dotiahnuť susedné arabské štáty k rokovaciemu stolu, aby vážne hovorili o základných otázkach, ktoré rozdeľujú Arabov a židov na Blízkom východe.⁹⁰

V noci z 26. na 27. mája, keď sa Eban vracal do vlasti, sovietski veľvyslanci v Tel Avive a v Káhire ťahali z postele šéfov vlád, aby im odovzdali neodkladné depeše predsedu Rady ministrov Alexeja Kosygina. List, ktorý Levimu Eškolovi ráno o pol tretej odovzdal Dmitrij Čuvachin, bol mierne formulovaný a naliehal na Izrael, aby svoj konflikt riešil mierovými prostriedkami. Pripomínal, že ZSSR chce zabrániť tomu, aby sa vo svete vytvorilo nové ohnisko vojny, ktoré prinesie nekonečné trápenie.⁹¹ V Káhire o tretej ráno 27. mája sovietsky veľvyslanec Dmitrij Požidajev zobudil prezidenta s naliehavou žiadosťou od sovietskeho vedenia, aby Egypt nezačal paľbu. Bola to reakcia na výstrahu prezidenta Johnsona Kremlu, že Egypt sa chystá zaútočiť na Izrael na úsvite toho istého dňa. Johnson cítil, že je v neprijemnej situácii, lebo organizovanie medzinárodnej flotily si vyžiada čas a o čisto americkej akcii sa ani neuvažovalo. Johnson potreboval získať od Izraela príslub, že aspoň dva týždne nepodnikne nijakú akciu. Príležitosť sa mu naskytila 27. mája, keď ho Sovieti informovali, že majú správy, že Izrael plánuje útok. Johnson odpovedal Kosyginovi a poslal jeho správu Levimu Eškolovi s ďalšou výstrahou, aby Izrael nezačínal útok.⁹²

Zatiaľ čo USA a Izrael potichu koordinovali vlastný postup na vyriešenie krízy, USA prúdom emisárov a výmenou listov s egyptskou stranou sa snažili dať najavo, že si stoj čo stoj želajú predísť vojenskej konfrontácii. Prezident Džamāl °Abdannāsir dostal od prezidenta Lyndona Johnsona podobné posolstvo.⁹³ Ako uviedol Mahmūd Rijād, americké posolstvo malo otvorene hrozivý tón a varovalo Egypt, že ak začne paľbu, poniesie dôsledky svojho činu. Dvaja americkí emisári prišli do Káhiry 1. júna: prvý oficiálne a druhý neoficiálne. Veľvyslanec Charles Yost sa oficiálne stretol s ministrom zahraničných vecí Mahmūdom Rijādom, aby ho varoval, že USA nepodporia tú stranu, ktorá začne vojnu. Mahmūd Rijād mu odvetil: „My sme Vás oficiálne uistili, že nezačneme útok“.⁹⁴ Neoficiálny emisár Robert Anderson sa stretol s egyptským prezidentom, aby ho uistil, že USA sa vynasnažia nájsť mierové riešenie krízy. Prezident zopakoval egyptské stanovisko: „My nezačneme ozbrojenú agresiu.“⁹⁵ Džamāl °Abdannāsir v reakcii na komunikáciu s USA teda jasne naznačil, že Egypt nezaútočí prvý. Deklarovaním svojho postoja umožnil Izraelu vybrať si najvhodnejší čas útoku.

Vďaka obratne vedenej vnútornej i vonkajšej izraelskej propagande o nebezpečenstve zo strany Arabov, propagande zámerne prekrucujúcej podstatu blokády Akabského zálivu, nadišiel vhodný okamih na uskutočnenie expanzionistických cieľov sionistickej pravice reprezentovanej

⁸⁹ QUANDT, WILLIAM B.: “Lyndon Johnson and the June 1967 War: What Color was the Light?” *Middle East Journal*, Vol. 46, No. 2 (Spring 1992), s. 214; PARKER, Richard: “The June War: Whose Conspiracy?” *Journal of Palestine Studies*, Vol. XXI, No. 4 (Summer 1992), s. 18.

⁹⁰ GREEN, STEPHEN: *Taking Sides. Americas Secret Relations with a Militant Israel*, s. 199.

⁹¹ BAR-ZOHAR, MICHAEL: *Embassies in Crisis*. Englewood Cliffs, N. J., Prentice-Hall 1970, s. 128.

⁹² BRECHER, *Decisions in Israel's Foreign Policy*, na stranách 399-400 uvádza plný text tejto správy.

⁹³ HAJKAL, MUHAMMAD HASANAJN: *Harb at-talātīna sana. Al-infidžār 1967*, s. 577-578.

⁹⁴ RIJĀD, MAHMŪD: *Mudakkirāt Mahmūd Rijād, 1948 – 1978*, s. 59.

⁹⁵ RIJĀD, MAHMŪD: *Mudakkirāt Mahmūd Rijād, 1948 – 1978*, s. 59.

hlavne velením armády: 24. mája na rozšírenej porade vlády bola schválená politika vlády vychádzajúca z toho, že obsadenie Tiranskej úžiny Egyptom Izrael považuje za akt agresie, ktorý ho oprávňuje použiť sebaobranu.⁹⁶ Treba pripomenúť, že 23. mája po vyhlásení blokády zálivu došlo k vážnej situácii, keď sa náčelník GŠ, generálporučík Rabin nervovo zrútil a niekoľko dní bol práceneschopný. Zastupoval ho brigadier letectva Ezer Weizman, ktorý bol stúpencom tvrdej línie. Hneď na druhý deň, nečakajúc na návrat svojho šéfa Jitzhaka Rabina, predložil Levimu Eškolovi podrobný plán na okamžité začatie akcie, ale vzhľadom na uznesenie vlády bol plán odsunutý. Napriek tomu bol vyhlásený stav pohotovosti na 26. a 27. mája, lebo hlavné velenie armády v očakávaní, že po Ebanovom návrate „dostane zelenú“, podnikalo všetky nevyhnutné prípravy.⁹⁷ Weizman mal značný podiel na tom, že situácia v generálnom štábe sa vyostřila do takej miery, že generáli po prvý raz v dejinách uvažovali o puči, ktorým by boli politici vylúčení z riadenia vojenskej situácie.

Abba Eban, ktorého správy všetci netrpezlivo čakali, sa vrátil v sobotu 27. mája a izraelské vedenie večer zasadlo a radilo sa o situácii cez prizmu Ebanovej správy. Mnohí cítili, že sa vrátil s prázdnyimi rukami a Izrael sa medzitým pripravoval na vojnu.⁹⁸ Hoci Eban podal kladnú správu o stretnutí s Johnsonom, sám nebol úplne spokojný s vágnymi a opatrnými zovšeobecneniami, ktoré dostal vo Washingtone. Inými slovami neveril, že prezident je zapálený pre myšlienku vyslania vojnového loďstva, ak nepôjde o skutočne medzinárodnú akciu.⁹⁹ Ani sám Johnson nebol presvedčený, že Eban uveril americkým dôvodom. Je iróniou, že podobný dojem z Ebanovej návštevy nadobudli aj tvorcovia izraelskej politiky. Golda Meirová povedala, že Eban sa vrátil z Paríža, Londýna a Washingtonu s „prázdnyimi rukami“. Moše Dajan a niektorí jeho kolegovia „jastrabi“ dospeli k záveru, že Johnsonova administratíva nie je ochotná otvoriť úžinu silou a necháva loptičku na izraelskej strane ihriska.¹⁰⁰ Pre Dajana to znamenalo, že Tel Aviv dostal zelenú, aby spustil vojenskú mašinériu.

Napriek tomu na naliehanie Američanov sa vláda 28. mája tesnou väčšinou rozhodla ešte dva týždne počkať, kým prijme rozhodnutie o vojenskej akcii.¹⁰¹ Premiér Eškol poslal prezidentovi Johnsonovi odpoveď, v ktorej súhlasil s odkladom, ale nestanovil jeho dĺžku. Aj Američania predpokladali, že pôjde o dva týždne.¹⁰² So stúpajúcim napätím sa v Izraeli začali ozývať hlasy, aby sa do vlády vrátil Ben Gurion, ktorého považovali za odborníka na vojenské otázky, zatiaľ čo Eškola len za finančného experta. Najhlasnejším kritikom premiéra bol vodca opozičného zoskupenia *Gahal* Menachem Begin, ktorý ho vyzval, aby odovzdal svoje funkcie Ben Gurionovi. Sám Ben Gurion, ktorý zachoval pokoj, nedal najavo žiaden záujem o prevzatie úradu.¹⁰³

Rozhodnutie vyčkávať nepochopila takmer štvrtina izraelskej verejnosti, ktorá sa ďalším čakaním cítila ohrozená a nedôverovala medzinárodnej – ani americkej – podpore. Spomienky na postoj USA v roku 1956 boli ešte živé.¹⁰⁴ Čakanie poskytlo izraelským ozbrojeným silám čas na ukončenie príprav. Čakanie však nemalo dobrý vplyv na psychický stav spoločnosti a ukazovala sa dokonca kríza vo vedení. Premiér sa preto rozhodol obrátiť k verejnosti a rozhlas v nedeľu 28. mája večer vysielal jeho príhovor. Všetci s napätím očakávali jeho posolstvo, ale to, čo počuli, bolo veľmi pesimistické. Eškol nikdy nebol plamenným rečníkom a jeho vystúpenie mnohí politici i vojaci pociťovali ako katastrofu. Z toho, čo povedal, poslucháči nadobudli dojem, že Eškol nevie,

⁹⁶ GILBERT, MARTIN: *Izrael. Dějiny*. Praha, BB Art 2002, s. 366.

⁹⁷ LAQUEUR, WALTER: *The Road to Jerusalem. The Origins of the Arab-Israeli Conflict 1967*. New York, The Macmillan Company 1968, s. 137.

⁹⁸ SACHAR, HOWARD M.: *Dějiny státu Izrael*. Praha, Regia 1998, s. 476.

⁹⁹ EBAN, Abba: *An Autobiography*, s. 338 – 339, 355; Department of State, Circular, Subject: Briefing for Ambassadors of Western European Countries on Middle East Situation, No. 208722, 6 June 1967, in: *LBJ Files*, 1963 – 1969, reel 1 of 8.

¹⁰⁰ DAYAN, MOSHE: *Story of My Life*, s. 332; MEIR, Golda: *My Life*, s. 298.

¹⁰¹ SHLAIM, AVI: *The Iron Wall. Israel and the Arab World*. London, Penguin Books 2001, s. 240.

¹⁰² DRAPER, THEODORE: *Israel and World Politics. Roots of the Third Arab-Israeli War*, s. 94.

¹⁰³ SACHAR, HOWARD M.: *Dějiny státu Izrael*. Praha, Regia 1998, s. 477.

¹⁰⁴ GILBERT, MARTIN: *Izrael. Dějiny*, s. 370.

čo má robiť a vláda je bezmocná.¹⁰⁵ Nasledovala tvrdá kritika a politickí odporcovia mu vyčítali, že je váhavý, chýba mu iniciatíva a vodcovská charizma, že je neschopný prijať rozhodnutie. Viaceré z týchto obvinení boli prehnané, ale ani jeho osobnosť ani jeho štýl neboli v čase celonárodnej krízy zdrojom inšpirácie. Eškol bol veľmi skúsený v hospodárstve a v straníckej politike, ale teraz, keď od neho verejnosť očakávala „churchillovský postoj“, hovoril o medzinárodných faktoroch a rokovaniach v „knesete!“¹⁰⁶ Široké vrstvy verejnosti požadovali zmeny vo vláde.

Eškol hneď po prejave odišiel v spoločnosti ministra práce Jigala Allona na generálny štáb. Generáli ho očakávali, vediac, že vláda neschválila preventívny úder.¹⁰⁷ Eškol povedal, že nemôže prijať argument, že armáda musí zaútočiť okamžite a vojaci si budú musieť zvyknúť na to, že treba brať do úvahy politické rozhodnutia. Generáli neskrývali rozhorčenie, všetci odsudzovali rozhodnutie vlády a ani Allon ani Rabin sa premiéra nezastali: Izrael mal prvotriednu armádu, ale aj najlepšia armáda sveta je neúčinná, keď jej ruky zväzuje vláda, ktorá nedorástla na svoje úlohy.¹⁰⁸ Brigádni generáli (brigadieri) Ješajahu Gaviš, Rehavam Ze'evi, Abraham Joffe, Jisrael Tal, Matti Peled a David Elazar nespochybňovali právomoci vlády, ale zdôrazňovali, že problémom nie je blokáda úžiny, ale hrozba existencii Izraela. Generáli mali zlosť na Abbu Ebana: pre nich Tiranská úžina bola vedľajšia a bolo sa treba sústrediť na dôležitejšiu vec: Džamāl 'Abdannāsir, ktorý zjednocuje celý arabský svet proti Izraelu, musí byť zničený.¹⁰⁹

Generáli vedome zveličovali silu nepriateľa, ale oni to zvyčajne robia.¹¹⁰ Hovorili o strate odstrašujúcej schopnosti, o nevyhnutnosti zasadiť prvý úder a o nemožnosti udržať na dlhší čas plne mobilizovanú armádu. Tvrdili, že izraelská armáda zvíťazí iba vtedy, ak bude môcť začať akciu v krátkom čase a poukázali aj na nepriaznivý vplyv čakania na morálku armády.¹¹¹ Najtvrdšie sa vyjadril Ariel Šaron tvrdiac, že teraz je armáda schopná rozdrviť egyptskú armádu, ale v budúcnosti na to bude treba vynaložiť oveľa väčšie úsilie. Ľudia boli pripravení vybojovať spravodlivú vojnu, ale rozhodnutie vlády ich deprimovalo. Šaron zo skúseností vedel, že väčšina vojakov rozmiestnených na Sinaji pochádza z nilskej delty a nemá skúsenosti s púšťou. Považoval za chybu poť im čas, aby sa zoznámili s prostredím a ešte horšie by bolo, keby sa dobre opevnili vo svojich pozíciách. Bol presvedčený o nadradenosti izraelskej armády nad egyptskou, ktorá bola síce početnejšia a dobre vyzbrojená sovietskymi zbraňami, ale značne oslabená neschopným velením s jeho strnulou a prekonanou taktikou.¹¹²

Eškol rovnako tvrdo oponoval, že koncepcia preventívnej vojny je pre vládu neprijateľná. Je fakt, že po Sinajskej kampani (1956) – preventívnej vojne – zostal Izrael s prázdnyimi rukami s výnimkou plavby v Akabskom zálive ako výsledku medzinárodného tlaku. Eškol dokonca pripustil, že pre neho otázka úžiny nie je kritická. Odmietol tvrdenie generálov o strate odstrašujúcej schopnosti Izraela poukazom na to, že dostali všetky požadované zbrane, aby vybudovali odstrašujúcu schopnosť armády s cieľom zabrániť vojne.¹¹³ To bol dôvod, prečo nebol ochotný prijať okamžité rozhodnutie.

Pod tlakom vlny verejnej nespokojnosti sa 29. mája zišla Eškolova koalícia *Aliancia* (Ma'arach), na ktorej jej členovia naliehali na premiéra, aby rozšíril vládu a uvoľnil miesto ministra obrany generálovi Dajanovi alebo Jigalovi Allonovi. Eškol sa rozhodol uvoľniť rezort obrany Allonovi, ale

¹⁰⁵ GLUSKA, AMI: *The Israeli Military and the Origins of the 1967 War*, s. 195.

¹⁰⁶ LAQUEUR, WALTER: *The Road to Jerusalem. The Origins of the Arab-Israeli Conflict 1967*, s. 145.

¹⁰⁷ RĀBĪN, ISHĀQ: *Muḏakkirāt Ishāq Rābīn*. (Memoáre Jitzhaka Rabina). Vol. I. (arabský preklad). Ammán, Dār al-Džalīl 1993, s. 158.

¹⁰⁸ LAQUEUR, WALTER: *The Road to Jerusalem. The Origins of the Arab-Israeli Conflict 1967*, s. 147.

¹⁰⁹ BOWEN, JEREMY: *Six Days. How the 1967 War Shaped the Middle East*, s. 64.

¹¹⁰ LAQUEUR, WALTER: *The Road to Jerusalem. The Origins of the Arab-Israeli Conflict 1967*, s. 147.

¹¹¹ GLUSKA, AMI: *The Israeli Military and the Origins of the 1967 War*, s. 197.

¹¹² ROSENZWEIG, LUC: *Ariel Šaron*. Praha, Garamond 2008, s. 126.

¹¹³ GLUSKA, AMI: *The Israeli Military and the Origins of the 1967 War*, s. 198.

narazil na odpor vo vlastných radoch, keď Haim Moše Šapira vyslovil podozrenie, že Allon bude príliš zaviazaný Eškolovi, a preto nie dosť samostatný. Minister vnútra pohrozil vystúpením svojej strany z koalície a pádom vlády, ak Moše Dajan nebude neodkladne vymenovaný za ministra obrany,¹¹⁴ a tak sa na program dostalo vytvorenie vlády, ktorá by zodpovedala „jednote národa“. Levi Eškol ešte stále váhal a 29. mája znova hovoril v Jeruzaleme o národnej jednote a ďalej vyjadril nádej, že USA, Veľká Británia a iné štáty podniknú rýchlu akciu na podporu ukončenia blokády.¹¹⁵ Šikovne volenými slovami pripomenul Západu, že je povinný zaistiť bezpečnosť „medzinárodných námorných ciest“, ako to niekoľkokrát verejne sľúbil! Levi Eškol v tomto prejave priamo vyhlásil: „...USA a Veľká Británia sa zaviazali zabezpečiť slobodu plavby v Tiranskej úžine, je však našou povinnosťou preveriť tieto záruky. Veľmi skoro už bude jasné, či tieto záväzky budú realizované.“¹¹⁶ Z Eškolovej logiky celkom jasne vyplývalo, že pokiaľ Západ z určitých príčin nebude môcť tieto záväzky plniť (a Izrael si dobre uvedomoval, že za danej situácie je otvorený zásah USA vylúčený), znamená to, že Izrael bude „opustený a ponechaný napospas Arabom“. Potom Izraelu nezostane nič iné, ako sa z arabského obkľúčenia a blokády „prebít na vlastnú päť“. Túto líniu presadzovali aj krajne pravicoví predstavitelia opozičných strán *Rafi* a *Herut* Moše Dajan a Menachem Begin.¹¹⁷

Postoj USA a ZSSR ku kríze v máji 1967 osvetľuje povahu vzťahov medzi superveľmocami a miestnymi štátmi a hranice politického vplyvu superveľmocí. Mnohí očakávali, že superveľmoci vzhľadom na úroveň záujmov v regióne budú hrať aktívnejšiu úlohu pri usmerňovaní svojich spojencov, ale v polovici mája bolo zrejme, že boli vývojom krízy na Blízkom východe zaskočené. Neočakávali, že situácia medzi Izraelom a jeho arabskými susedmi tak rýchlo klesne až na bod výbuchu.¹¹⁸ Hoci sovietski vodcovia chceli, aby Džamāl ʿAbdannāsir zmobilizoval časť svojich síl na odstrašenie Izraela od útoku na Sýriu, dôkazy nepoukazujú na to, že by ho boli posmeľovali, aby šiel ďalej.¹¹⁹ Sovietski činitelia si uvedomovali hlboké rozpory v arabskom svete a izraelskú vojenskú prevahu nad spojenými arabskými armádami. Vodcovia Kremľa, zaujatí problémami doma aj v zahraničí, boli proti vojne na Blízkom východe, v rámci ktorej by mohli byť zatiahnutí do priamej zrážky s USA – s nevypočítateľnými dôsledkami.¹²⁰

Sovietski vodcovia sa zaujímali o rozsah egyptskej mobilizácie síl na Sinaji, ale v médiách nabádali na zdržanlivosť. Pre nich Džamāl ʿAbdannāsir zašiel príďaleko a postupoval príliš rýchlo, preto varovali Egypt, že udalosti sa valia rýchlejšie, ako by sa mali a že akékoľvek nesprávne pochopenie alebo chybný odhad môžu znepriatelenej strany doviesť k zničujúcej vojne. Arabskí a západní pozorovatelia sa zhodovali v názore, že Džamāl ʿAbdannāsir sa neporadil s Kremľom predtým ako dal uzavrieť Akabský záliv pre izraelskú plavbu a Moskva bola týmto nečakaným krokom jasne zaskočená.¹²¹ Podľa jednej správy CIA Sovieti vystríhali Džamāla ʿAbdannāsira pred riskantnými iniciatívami a dali mu najavo, že nemôže očakávať priame sovietske zasahovanie do

¹¹⁴ SAFRAN, NADAV: *From War to War. The Arab-Israeli Confrontation, 1948 – 1967*. New York, Pegasus 1969, s. 315.

¹¹⁵ LAQUEUR, WALTER: *The Road to Jerusalem. The Origins of the Arab-Israeli Conflict 1967*, s. 127.

¹¹⁶ CHURCHILL, RANDOLPH S. and WINSTON S. CHURCHILL: *The Six Day War*, s. 51.

¹¹⁷ RĀBĪN, Ishāq: *Mudakkirāt Ishāq Rābīn*. Vol. I., s. 164.

¹¹⁸ GERGES, FAWAZ A.: *Superpowers and the Middle East. Regional and International Politics, 1955 – 1967*. Boulder, Colorado, Westview Press 1994, s. 216.

¹¹⁹ PARKER, RICHARD B.: *The Politics of Miscalculation in the Middle East*, s. 3-35.

¹²⁰ PARKER, RICHARD B.: “The June War: Whose Conspiracy?” *Journal of Palestine Studies*, Vol. XXI, No. 4, Summer 1992, s. 15-17.

¹²¹ HEIKAL, MOHAMED: *Sphinx and Commissar. The Rise and Fall of Soviet Influence in the Arab World*. London, Collins 1978, s. 175; As-SĀDĀT, Anwar: *In Search of Identity*, s. 173; HAMRŪŠ, Ahmad: *Qissat tawrat 23 jūlijū*, Vol. V, s. 112-113; NUTTING, Nasser, s. 407; STEPHENS, Nasser, s. 483.

arabsko-izraelského konfliktu.¹²²

Sovietsky zväz ako supervelmoc mal k dispozícii viacero možností, ako brzdiť svojho spojencu. Po blokáde úžiny Sovietsi vyvinuli aktivity na viacerých frontoch, aby upokojili situáciu a zabránili vojne. Napríklad ešte 23. mája sovietska vláda vydala oficiálne vyhlásenie k situácii na Blízkom východe, v ktorom varovala tak Egypt, ako aj Izrael pred použitím sily.¹²³ Zároveň navrhla vládám USA a Británie, aby sa prijali spoločné kroky, ktoré by presadili riešenie otvorených problémov. Predseda rady ministrov ZSSR Alexej Kosygin poslal 26. mája izraelskému premiérovi posolstvo, v ktorom ho varoval pred stupňovaním napätia. V rámci bilaterálnej diplomacie sa Moskva snažila utíšiť izraelské obavy a presvedčiť Tel Aviv, aby sa neuchýlil k vojenskému riešeniu.¹²⁴ Sovietski vodcovia vyvinuli tlak aj na svojich arabských spojencov, aby ich odradili od nákladnej konfrontácie, ktorej následky boli nepredvídateľné. Napr. sovietsky veľvyslanec v Káhire objasnil egyptským činiteľom, že jeho vláda odmieta akýkoľvek preventívny vojenský úder proti Izraelu.

Egyptský prezident vyslal do Moskvy na naliehavé rozhovory ministra obrany Šamsaddīna Badrāna,¹²⁵ ktorý v dňoch 25.-28. mája vykonal štvordňovú služobnú cestu, aby vysondoval oficiálny sovietsky postoj k prebiehajúcej kríze. Jednotliví sovietski činitelia však nehovorili rovnakým hlasom a to viedlo k zmäteným signálom vychádzajúcim z Moskvy. Kým niektoré osobnosti armády sa tvrdo vyslovovali za pevnú podporu Egypta, politickí činitelia dávali prednosť uvoľneniu napätia a pokojnému riešeniu krízy. Zatiaľ čo sovietsky minister obrany maršal Grečko naznačoval svojmu egyptskému kolegovi, že Moskva bude stáť na strane Egypta, keby bol napadnutý,¹²⁶ premiér Alexej Kosygin zdôrazňoval potrebu zachovať zdržanlivosť. Šamsaddīn Badrān nesprávne interpretoval sovietske stanovisko a prezidentovi povedal, že ZSSR podporí arabskú vec proti Izraelu do takej miery, že Egyptu priamo pomôže v ozbrojenom zápase proti Izraelu. Dokonca uistil egyptskú vládu, že Sovietsi sú pripravení priamo intervenovať na strane Egypta.¹²⁷ Aj prezidenta uviedol do omylu, keď ho informoval, že Grečkova poznámka odráža aktuálne sovietske stanovisko. Prezident nevysslovil nijaké pochybnosti a správu ministra nadšene prijal a na jej základe v parlamente vyhlásil, že „ZSSR stojí na našej strane ako spriatelena krajina“.¹²⁸

Treba však zdôrazniť, že nesprávne pochopenie sovietskeho postoja zo strany Egypta nemožno pripísať iba nejednoznačným signálom z Moskvy. Išlo aj o nesprávne hodnotenie vlastnej bojovej pripravenosti a o zákulisný boj o moc medzi armádou (pod velením maršala °Abdalhakīma °Āmira) a politickým vedením štátu, ktoré predstavoval prezident.¹²⁹ Aj minister zahraničných vecí Mahmūd Rijād sa sťažoval na nedostatočnú koordináciu a plánovanie medzi ministerstvami

¹²² CIA, Intelligence Information Cable, Subject: USSR Not Informed in Advance of Nasirs Intentions; Posture on Arab/Israeli Conflict, 7 June 1967, in: *LBJ Files*, 1963 – 1969, reel 1 of 8.

¹²³ Pravda (Moskva), 24. 5. 1967. In: *Dějiny diplomacie, 1961 – 1979*. Praha, Svoboda 1984, s. 427.

¹²⁴ KIMCHE and BAWLY: *The Sandstorm, the Arab-Israeli War of June 1967*, s. 219-220; NUTTING, *Nasser*, s. 407.

¹²⁵ HUWAJDĪ, AMĪN: *HURŪB °ABDANNĀSIR*. (Vojny °Abdannāsira). Káhira, Dār al-mawqif al-°arabī 1982, s. 130; FAWZĪ, Muhammad: *Harb at-°alāt sanawāt, 1967 – 1970*, I. diel, s. 96; HAMRŪŠ, Ahmad: *Qissat °awrat 23 jūlijū*, Vol. V, s. 123-124; HEIKAL, *Sphinx and Commissar*, s. 178-179; DAWISHA, Adeed: *Soviet Foreign Policy Towards Egypt*, s. 41; NUTTING, *Nasser*, s. 407; STEPHENS, *Nasser*, s. 484.

¹²⁶ PARKER, RICHARD B.: *The Politics of Miscalculation in the Middle East*, s. 32-33.

¹²⁷ °UKĀŠA, °ARWAT: *Mudakkirātī fī as-sijāsa wa at-°aqāfa*. (Moje spomienky na politiku a kultúru). Vol. II, Káhira, Maktabat Madbūlī 1988, s. 486; HEIKAL, *Sphinx and Commissar*, s. 179-180; As-SĀDĀT, Anwar: *In Search of Identity*, s. 172-173; RIAD, Mahmoud: *The Struggle for Peace in the Middle East*, s. 34-35; NUTTING, *Nasser*, s. 407-408; STEPHENS, *Nasser*, s. 484.

¹²⁸ KIMCHE, JON and BAWLY, DAN: *The Sandstorm: The Arab-Israeli War of June 1967*, s. 117.

¹²⁹ PARKER, RICHARD B.: *The Politics of Miscalculation in the Middle East*, s. 34.

zahraničných vecí a obrany.¹³⁰

Je otázne, prečo ZSSR, podobne ako USA, dôraznejšie varoval Egypt, aby nezačínal vojnu, keď nemohol prehliadnúť, že izraelská armáda už len čaká na signál k útoku, kým Egypt silu v podstate len predstiera. A práve ZSSR bol v druhom májovom týždni zdrojom zásadnej informácie o sústreďovaní izraelských vojsk na hraniciach so Sýriou, ktorá predchádzala kríze. USA síce verejne deklarovali záujem prispieť k politickému riešeniu konfliktu, ale v skutočnosti nevyvíjali nátlak na Izrael, ale na Egypt.¹³¹ Za zmienku stojí skutočnosť, že ani USA ani ZSSR, či už spolu alebo zvlášť, neprijali nijaké seriózne opatrenia, aby zabránili uzavretiu Tiranskej úžiny. Nikto z nich sa nesnažil rozptýliť vznikajúci konflikt návrhom mierového riešenia. Akoby obidve strany očakávali zisk z eskalácie napätia a vojny, lebo to nakoniec mohlo poskytnúť nové možnosti na ideologické a strategické prenikanie do regiónu. Spojenie medzi domácou a medzinárodnou politikou nebolo špecifické pre Egypt; rovnaký proces prebiehal v Izraeli, Sýrii a Jordánsku. Napr. premiér Levi Eškol sa dostal pod značný tlak predstaviteľov armády a prívržencov Davida Ben Guriona, aby otvoril Akabský záliv silou. Podobne ťažko pochopiť zahraničnú politiku sýrskeho režimu bez skúmania domácich podmienok a frakcionárstva vo vládnucej elite.

Nesprávne pochopenie spôsobu sovietskej podpory Arabom, ako ju interpretoval egyptský prezident 28. mája, vyvolalo v arabskom svete vlnu nadšenia. Za tejto situácie 30. mája nečakane navštívil Káhiru jordánsky kráľ Husajn, a to napriek nedobrému politickému vzťahom, ktoré dovtedy vládli medzi ním a egyptským prezidentom. Kráľ Husajn prišiel vo vojenskej uniforme, čím posilnil prejav všeobecného arabského postoja a po šesťhodinových spoločných rokovaní bola uzavretá a podpísaná Spoločná egyptsko-jordánska obranná dohoda podľa vzoru egyptsko-sýrskej zmluvy z novembra predošlého roku.¹³² Zdalo sa, že Izrael je teraz obkľúčený arabskými štátmi zo všetkých strán: Sýria, Egypt a Jordánsko a po nich ďalšie arabské krajiny ako Libanon, Kuvajt, Alžírsko a Irak vyhlásili, že sú pripravené zúčastniť sa ozbrojeného boja s Izraelom.¹³³ Pravda je však taká, že Egypt a Sýria napriek zmluve z roku 1966 nemali vypracované nijaké použiteľné plány na spoločnú vojenskú činnosť. Vojna v júni 1967 sa začala a skončila bez akéhokoľvek koordinovaného vojenského úsilia medzi egyptským a sýrskym frontom a Izrael sa mohol pokonať so všetkými jednotlivcami. Kráľ Husajn sa rozhodol pripojiť sa k vojenskej aliancii s Egyptom lebo si uvedomil, že Jordánsko nemôže zostať bokom; to by bolo vyústilo do násilnej domácej vzbury a ohrozilo prežitie jeho monarchie.¹³⁴ Cítil potrebu zúčastniť sa vojny, bez ohľadu na pravdepodobnú porážku: politická legitimita prevážila všetky strategické ohľady.¹³⁵

Levi Eškol na druhý deň po búrlivej schôdzi vlády (30. mája) si pozval Moše Dajana a ponúkol mu funkciu vicepremiéra, čo on odmietol. Chcel byť buď ministrom obrany alebo dostať zodpovedajúce veliteľské miesto v armáde. Keďže sa Eškol rozhodol vymenovať Jigala Allona za ministra obrany, na zasadnutí vlády 31. mája oznámil ministrom, že Dajan prevezme velenie južného frontu od brigádiara Gaviša.¹³⁶ Avšak Eškolov plán nevyšiel. Ministri za *Národnú*

¹³⁰ RIJĀD, MAHMŪD: *Mudakkirātī ...*, Vol. III, s. 44.

¹³¹ MEDVEDKO, LEONID IVANOVICH: *K vostoku i zapadu ot Sueca*. Moskva, Izdatel'stvo političeskoj literatury 1980, s. 89.

¹³² HUSAJN, AL-MALIK: *Harbunā ma'a Isrā'īl*. (Kráľ Husajn: Moja vojna s Izraelom). Bejrút, Dār an-nahār li an-našr 1968, s. 26-30; DALLAS, Roland: *King Hussein. A Life on the Edge*. London, Profile Books 1999, s. 111.

¹³³ FAWZĪ, MUHAMMAD: *Harb at-ṭalāt sanawāt, 1967 – 1970*, I. diel, s. 97.

¹³⁴ HUSAJN, AL-MALIK: *Harbunā ma'a Isrā'īl*. (Kráľ Husajn: Moja vojna s Izraelom). Bejrút, Dār an-nahār li an-našr 1968, s. 26-30.

¹³⁵ DAWISHA, ADEED: *Jordan in the Middle East: The Art of Survival*. In: SEALE, Patrick (ed.): *The Shaping on an Arab Statesman: Abd al-Hamid Sharaf and the Modern Arab World*. London, Quartet Books 1983, s. 65; DANN, URIEL: *King Hussein and the Challenge of Arab Radicalism: Jordan 1955 – 1967*. Oxford University Press 1989, s. 160-163; MUTAWI, Samir A.: *Jordan in the 1967 War*, s. 103; SNOW, Peter: *Hussein*, s. 173.

¹³⁶ BOWEN, Jeremy: *Six Days. How the 1967 War Shaped the Middle East*, s. 78.

náboženskú stranu v jeho koalícnej vláde chceli Dajana za ministra obrany a boli pripravení opustiť vládu, keď sa nedosiahne národná jednota, pričom strany *Gahal* a *Rafi* sa odmietli pripojiť bez Dajana. Podráždený Eškol sa spýtal Šapiru: „Ty chceš Dajana a nechceš vojnu?“¹³⁷ Odpoveď však poznal sám, že vláda stratila vieru v jeho schopnosť viesť ministerstvo obrany. Tá istá strata dôvery viedla Menachema Begina, aby podporoval Ben Guriona napriek tomu, že bol po celé roky jeho politickým odporcom. A tak bol Eškol nútený zmeniť svoje rozhodnutie.¹³⁸ Strata rezortu obrany v predvečer vojny bola politickým a osobným úderom, z ktorého sa Eškol už nikdy nezotavil a o dva roky zomrel.

Izrael ukončil svoje vojnové prípravy vrátane povolania záloh. Generálporučík Jitzhak Rabin vyzdvihuje nepríjemný faktor čakania. Meir Amit, náčelník izraelskej tajnej služby Mossad bol preto vyslaný na tajnú misiu do USA, aby získal jasné a presné potvrdenie Ebanových dojmov z jeho poslednej návštevy v USA. Vo Washingtone ho privítal James J. Angleton, dlhoročný styčný dôstojník CIA s Mossadom, čo ho pasovalo na „najväčšieho sionistu v CIA“.¹³⁹ Podľa Amita Angleton zastával ešte tvrdšie stanovisko ako väčšina izraelských generálov a tvrdil, že túto krízu plánovali Sovieti už roky a že Johnson by v tichosti privítal izraelskú iniciatívu na zmarenie ich plánov. Meir Amit sa stretol s ministrom obrany Robertom McNamaram a riaditeľom CIA Richardom Helmsom a hoci nikto nevyslovil súhlas s preventívnym úderom, Amit po stretnutiach dospel k záveru, že Izrael dostal „zelenú“, aby konal a že jeho víťazstvo nebude spochybnené.¹⁴⁰ Meir Amit povedal Robertovi McNamarovi, že hodlá odporučiť svojej vláde, aby zasadila úder, na čo minister odpovedal „rozumel som vás jasne a zrozumiteľne“.¹⁴¹ Amit sa vracal domov s pevným presvedčením, že čakaním Izrael nezískal nič okrem zvýšenia svojich strát. K podobnému záveru dospel aj Abraham Harman, veľvyslanec Izraela vo Washingtone, keďže z amerických politikov sa nikomu nepodarilo „vytiahnuť“ nijaký jasný záväzok jednoznačnej podpory. Minister Rusk mu oznámil, že do Washingtonu v krátkom čase zavíta na rokovania egyptský viceprezident Zakarijā Muhjiddīn a prísľúbil, že Izrael bude informovaný o ich priebehu.¹⁴²

Amit, podľa Kimcha a Bawlyho, nadobudol presvedčenie, že nebude na škodu, keď Izrael vezme veci do vlastných rúk. „Táto zmena postoja“, tvrdia Kimche a Bawly, „kladne zapôsobila na Izraelčanov a mala hlboký účinok na ich uvažovanie“.¹⁴³ Hoci váha dôkazov nepodporuje tvrdenie, že Johnson dal Izraelu zelenú, aby napadli svojich arabských susedov,¹⁴⁴ vrhá svetlo na izraelské chápanie amerického postoja. Čo nakoniec zavážilo najviac, bolo izraelské vnímanie amerického postoja: Johnson nebude mať námietky proti izraelskému vojenskému úderu za predpokladu, že bude rozhodujúci a nevtiahne USA do všeobecnej vojny. Izraelskí vodcovia si boli istí, že v prípade vojny USA vyvážia všetky sovietske kroky na zásah do konfliktu a využijú svoju politickú váhu, aby podporili Tel Aviv v BR a v OSN.¹⁴⁵ Rovnako ako egyptskí činitelia v prípade ZSSR, aj izraelskí činitelia mali tendenciu čítať medzi riadkami a vidieť to, čo chceli vidieť – a nie viac. Fakty však ukazujú, že keby Johnsonova administratíva bola kategoricky odmietla použitie sily, Izraelčania by aj tak boli dali prednosť presadeniu svojich životných záujmov. Regionálni hegemóni ako Egypt a Izrael, si chránili vlastnú nezávislosť voči superveľmociam a boli rozhodnutí zachovať si slobodu konania.

¹³⁷ Cit. in: OREN, Michael B.: *Six Days of War*, s. 137.

¹³⁸ BOWEN, JEREMY: *Six Days. How the 1967 War Shaped the Middle East*, s. 78-79.

¹³⁹ OREN, MICHAEL B.: *Six Days of War*, s. 146.

¹⁴⁰ QUANDT, WILLIAM B.: *Decade of Decisions*, s. 57.

¹⁴¹ Cit. in: BREGMAN, Ahron: *Israel's Wars. A History Since 1947*, s. 83.

¹⁴² OREN, MICHAEL B.: *Six Days of War*, s. 147.

¹⁴³ KIMCHE and BAWLY: *The Sandstorm, the Arab-Israeli War of June 1967*, s. 132; QUANDT, William B.: *Decade of Decisions*, s. 57.

¹⁴⁴ QUANDT, WILLIAM B.: “Lyndon Johnson and the June 1967 War: What Color was the Light?” *Middle East Journal*, Vol. 46, No. 2 (Spring 1992), s. 214; PARKER, Richard: “The June War: Whose Conspiracy?” *Journal of Palestine Studies*, Vol. XXI, No. 4 (Summer 1992), s. 5-21.

¹⁴⁵ DAYAN, MOSHE: *Story of My Life*, s. 273-274; EBAN, Abba: *An Autobiography*, s. 334-336.

Na druhý deň (1. júna) po niekoľkodňovej vládnej kríze Levi Eškol vytvoril vládu národnej jednoty, v ktorej boli Moše Dajan ako minister obrany a Menachem Begin ako minister bez kresla. Na Eškolovo naliehanie Dajan súhlasil, že nevydá nijaký rozkaz na útok bez súhlasu premiéra a neschváli nijakú operáciu, ktorá by sa odklňala od prijatého vojnového plánu. Arabské mestá mohli byť bombardované iba v tom prípade, keby predtým boli bombardované izraelské mestá. Eškol vytvoril ďalšiu poistku tým, že za svojho osobitného poradcu pre vojenské veci vymenoval Jigala Jadina, jedného z predchádzajúcich náčelníkov generálneho štábu.¹⁴⁶ Správa o vymenovaní Moše Dajana, oslavovaného jednookého generálmajora, bola verejnosťou prijatá s nadšením a okamžite sa obnovila dôvera ľudu vo vedenie a ozbrojené sily. Moše Dajan rovnako ako Ben Gurion považoval vojnu za nevyhnutnú. Všetky zvyšné pochybnosti, či je rozumné ísť do vojny, boli potlačené po prekvapivej návšteve kráľa Husajna v Káhire 30. mája a jeho podpise zmluvy o spoločnej obrane s Džamálom Abdannásirom. Egypt a Sýria už nebudú jediné ciele izraelského útoku. Jordánsko bude znášať rovnaký osud. Ako uviedol riaditeľ CIA Richard Helms, „Husajnova cesta do Káhiry odsúdila Jordánsko v očiach Izraela na elimináciu“.¹⁴⁷ Keby bol mal Levi Eškol akékoľvek pochybnosti o rozumnosti vrhnúť sa do vojny, prehlušil ich vnútorný politický tlak na preventívne vojenské riešenie, a preto zveril rezort obrany Moše Dajanovi, čo bol krok považovaný výlučne v prospech vojny.¹⁴⁸

Vymenovanie Moše Dajana za ministra obrany sa v zahraničí chápano ako dôkaz toho, že sa vláda rozhodla pre vojenské riešenie. Najväčší vplyv však mala táto správa na bojovú morálku príslušníkov izraelskej armády, ktorí boli vtedy už týždeň sústredení v púšti pozdĺž egyptských hraníc. Dajanova dcéra, poručička izraelskej armády Jael Dajanová o tom napísala: „V piatok ráno mi povedali, že otec bol vymenovaný za ministra obrany ... Velitelia a vojaci vyzerali, akoby chytili druhý dych; teraz už vedeli, že dlhé čakanie malo zmysel ... podvedome sme cítili, že čoskoro vyrazíme“.¹⁴⁹ 4. júna prijalo izraelské veliteľstvo stanovisko, že táto iniciatíva určite získa veľké sympatie vo Washingtone a pomôže tak odvrátiť možné diplomatické akcie proti Izraelu. Všetko záviselo len od rýchleho a úspešného útoku, od dosiahnutia presvedčivého víťazstva skôr než by mohli zasiahnuť veľmoci. V ten istý deň sa konalo zasadnutie izraelskej vlády, na ktorom predstavitelia generálneho štábu predložili posledné dôkazy o istom úspechu – dôkazy, ktoré rozptýlili všetky pochybnosti.

Po vytvorení novej celonárodnej koalíčnej vlády v Izraeli, ktorú svetová tlač označila za izraelský vojnový kabinet, sa situácia ďalej vyostřila.¹⁵⁰ Po ukončení vojenských príprav, ktoré prebiehali uplynulých 14 dní, už nezostávalo nič iné, iba stanoviť dátum útoku. Navyše, medzinárodná verejná mienka teraz veľmi podporovala vec Izraela. Na zabránenie vojne neboli urobené žiadne rozhodné medzinárodné diplomatické kroky. Náčelník generálneho štábu izraelskej armády, Jitzhak Rabin, spolu s vojenským velením boli presvedčení, že vojna proti Egyptu musí byť krátka a rýchla, kde Izrael okamžite prevezme iniciatívu, aby stanovil jej dĺžku a výsledok a únosné straty. Počas diskusií o stanovení dátumu, ktoré sa udiali 2. júna, Jitzhak Rabin cituje premiéra Leviho Eškola, ktorý povedal: „Ešte stále budeme potrebovať Johnsonovu pomoc a podporu. Dúfam, že ju nebudeme potrebovať počas bojov, ale určite ju budeme potrebovať keď zvíťazíme, na ochránenie našich ziskov. Chceme, aby bolo prezidentovi jasné, bez najmenších pochybností, že my sme ho nezavádzali; že sme poskytli nevyhnutný čas na každú politickú akciu určenú na zabránenie

¹⁴⁶ GLUSKA, AMI: *The Israeli Military and the Origins of the 1967 War*, s. 213; DRAPER, Theodore: *Israel and World Politics. Roots of the Third Arab-Israeli War*, s. 94; OREN, Michael B.: *Six Days of War*, s. 139.

¹⁴⁷ Richard HELMS, CIA, to Walt Rostow, Subject: Israeli Objectives on the Current Crisis – Soviet Policy Miscalculation, 6 June 1967, in: *LBJ Files, 1963 – 1969*, reel 1 of 8; KIMCHE and BAWLY: *The Sandstorm, the Arab-Israeli War of June 1967*, s. 229-230; POLK, William R.: *The Arab World*. Cambridge, Harvard University Press 1986, s. 219.

¹⁴⁸ PERES, SHIMON: *David's Sling. The Arming of Israel*, s. 240.

¹⁴⁹ DAYAN, YAEL: *A Soldier's Diary*. London, 1968, s. 25-26.

¹⁵⁰ DAYAN, MOSHE: *Story of My Life*, s. 338.

vojne. Dva dni hore-dolu neovplyvnia výsledok vojny“.¹⁵¹ Na tomto základe sa izraelská vláda rozhodla nezačať ozbrojené akcie skôr ako v pondelok 5. júna a na zasadnutí 4. júna stanovila začiatok útoku na 5. júna ráno.

V Káhire v ten istý deň, 2. júna, sa prezident Džamāl °Abdannāsir stretol s velením armády. Bol si istý, že Izrael spustí ofenzívu v nasledujúcich 48 až 72 hodinách, pričom čakával, že Izrael začne s leteckým útokom proti egyptskému letectvu a protivzdušnej obrane, aby získal prevahu vo vzduchu. Žiadal, aby boli urobené opatrenia, ktorými by bolo možné čeliť tejto situácii a minimalizovať straty vysvetľujúc, že Izrael sa bude spoliehať na prvky prekvapenia a pružnosti a že boje nebudú trvať dlho. Prezident objasnil, že sa rozhodol umožniť túto počiatočnú agresiu – letecký útok – z politických príčin. Bolo dôležité, aby každý videl, že Egypt nezačal vojenské akcie.¹⁵² Maršal °Abdalhakīm °Āmir potom vydal direktívy egyptským silám vo východnom vojenskom sektore (poľná armáda na Sinaji), aby zabránila preniknutiu hraníc a odrazila a zničila prenikajúce nepriateľské sily. O egyptskej schopnosti na také obranné akcie, neskôr, po radikálnych zmenách urobených v pôvodnom obrannom pláne Qāhir sa na schôdzi nerokovalo. Džamāl °Abdannāsir pod tlakom USA i ZSSR nechcel začať vojnu, čím odovzdal iniciatívu Izraelu.

Prezident Johnson 3. júna 1967 vyhlásil, že je pripravený stretnúť sa s egyptským viceprezidentom Zakarijom Muhjiddīnom a dátum bol stanovený na 5. júna.¹⁵³ Bol to ten deň, ktorý si Izrael vybral na začatie vojny. Americká lešť tak pomohla uistiť sa o egyptských úmysloch a vylúčila možnosť, že by Egypt prevzal iniciatívu a poskytla Američanom čas na ukončenie koordinácie postupu s Izraelom. V súvislosti s postupom USA, Mahmūd Rijād vo svojich pamätiach uvádza, že počas tohto krízového obdobia – keď USA vysielali signály, ktoré podporovali mierové riešenie; keď námestník ministra zahraničných vecí Eugene Rostow oficiálne uisťoval egyptského veľvyslanca vo Washingtone, že Izrael nikdy nezačne vojenskú akciu, lebo USA by sa vehementne postavili proti takej akcii; a keď prezident Lyndon Johnson stanovil termín svojho stretnutia s egyptským viceprezidentom na 5. júna – po celý ten čas vysokí činitelia USA vedeli, že Izrael začne vojnu 5. júna a určite rokovali o priebehu vojny s izraelskou rozvedkou.¹⁵⁴

Eavicové smerovanie egyptského prezidenta hlboko znepokojovalo priateľov USA na Blízkom východe, ktorí – zdá sa – začiatkom júna 1967 mimoriadne túžili zraziť na kolena vedúceho revolucionára v arabskom svete. Len pätnásť hodín predtým ako padli prvé výstrely, Walt Rostow pripomínal prezidentovi L. Johnsonovi, že nemožno počítať s tým, že Izraelčania budú donekonečna čakať, kým Džamāl °Abdannāsir príde k rozumu a znova otvorí Tiranskú úžinu. Rovnako dôležité bolo, že od Bejrútu po Teherán boli prozápadné elity čoraz vyčerpanejšie z jeho panarabskej agitácie. Na Blízkom východe je na dosah ruky možnosť prejsť z fázy revolučnej do fázy umiernennej so zameraním na hospodársky rozvoj, regionálnu spoluprácu a prijatie Izraela za súčasť regiónu, povedal Walt Rostow svojmu šéfovi 4. júna. „Všetko to však závisí od toho, či bude Nāsir vykázaný do patričných medzi“.¹⁵⁵

Analýza udalostí, ktoré sa odohrali medzi 14. májom a 4. júnom 1967, vyvoláva otázky nad spôsobom, ako ich interpretovalo egyptské politické vedenie. Za situácie, keď tretina egyptskej armády bola už päť rokov viazaná vojnou v Jemene, ktorej koniec bol v nedohľadne, keď Izrael mal jasnú vojenskú prevahu nad susediacimi arabskými štátmi a keď Egypt radom politických krokov postavil proti sebe medzinárodnú verejnú mienku, čas dozrel na to, aby bol vtiahnutý do ďalšej

¹⁵¹ RĀBĪN, ISHĀQ: *Mudakkirāt Ishāq Rābīn*. Vol. I., s. 167.

¹⁵² FAWZĪ, MUHAMMAD: *Harb at-talāt sanawāt, 1967 – 1970*, I. diel, s. 124-126.

¹⁵³ RIJĀD, MAHMŪD: *Mudakkirāt Mahmūd Rijād, 1948 – 1978*, s. 60; HAJKAL, Muhammad Hasanajn: *Harb at-talātīna sana. Al-infidzār 1967*, s. 693.

¹⁵⁴ RIJĀD, MAHMŪD: *Mudakkirāt Mahmūd Rijād, 1948 – 1978*, s. 60.

¹⁵⁵ Cit. in: LITTLE, *American Orientalism. The United States and the Middle East since 1945*, s. 187-88.

rozhodujúcej vojny, na ktorú sa Izrael pripravoval desať rokov. Za tejto situácie možno povedať, že egyptské politické vedenie sa vydalo na cestu politického a vojenského dobrodružstva. Po prvé, aby demonštrovalo, že môže brániť Sýriu a potom obnoviť suverenitu, ktorú stratilo následkom trojstrannej agresie. Egypt chcel týmito gestami pozdvihnúť postavenie svojho prezidenta v arabskom svete, ale prezident už niekoľko rokov nemal jasný prehľad o situácii v armáde, ktorej velil jeho priateľ, maršal ĽAbdalkhĽm ĽĀmir, a ktorá – ako ukázal priebeh bojov – bola neúnosná. Egyptské vedenie bolo vtiahnuté do šikovne naplánovanej pasce – vojny, ktorá mala priniesť Egyptu ponižujúcu porážku, a tým zničiť vedúce postavenie prezidenta Džamāla ĽAbdannāsira v arabskom svete.

KONTAKT

doc. PhDr. Karol Sorby, DrSc.
Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave
E-mail: karol.sorby@euba.sk

DISKUSIE

NIEKOJKO POZNÁMOK K MEDZINÁRODNÝM VZŤAHOV AKO VEDECKEJ DISCIPLÍNE

doc. PhDr. Ján Lidák, CSc.

ABSTRAKT

Autor v predkladanej state sa pokúša vysvetliť a objasniť podstatu a obsah pojmu medzinárodné vzťahy. Vymedzuje vnútornú štruktúru operacionalizovaného pojmu, venuje sa subsystémom a ich vzájomným vzťahom. Vysvetľuje a objasňuje stanoviská a názory na medzinárodné vzťahy ako vednú disciplínu, upozorňuje i na názory, ktoré sa nezhodujú v tom, či medzinárodné vzťahy dnes sú samostatná vedná disciplína. Záverom konštatuje, že medzinárodné vzťahy ako vedný odbor získali svoju identitu, teoretickú svojbytnosť i praktickú použiteľnosť, avšak na začiatku 21. storočia predstavujú sporný a problematický vedný odbor. Proces kryštalizácie a výmeny názorov na predmet a metódy medzinárodných vzťahov ďalej pokračuje a dodnes nie je definitívne uzatvorený.

Kľúčové slová: medzinárodné vzťahy, teória, subsystém, medzinárodná politika, svetový politický systém

ABSTRACT

The author tried in the form of notes to explain and clarify the essence and subject of the term international relations. He defines the internal structure of the operationalised term, attends to the subsystems and their mutual relations. He explains and clarifies positions and opinions to international relations as a scientific discipline and reminds also of such opinions that disagree in considering international relations as an independent discipline. At the end he states that international relations as a scientific discipline has gained its identity, theoretical independence a practical usability, but at the beginning of the 21st century they constitute a debatable and problematic scientific discipline. The process of creating and discussing the topic and methods of international relations is still going on and up to now is not completely clear.

Key words: international relations, theory, subsystem, international politics, world political system

Úvod

Problematika medzinárodných vzťahov vo všeobecnosti tvorí špecifickú oblasť vedeckého skúmania predovšetkým z hľadiska zložitosti a rozmanitosti skúmaných javov a procesov sociálnej skutočnosti. Navyše, pojem medzinárodné vzťahy vo svojej podstate obsahuje tradičné javy, príčinné prvky a faktory, tiež tendencie, ktoré pôsobia v dlhšom časovom horizonte, i niekoľko storočí, ale aj nové javy a prvky, ktoré vznikajú a menia sa pod vplyvom našej súčasnosti, predovšetkým prebiehajúcimi globalizačnými procesmi. V súvislosti s menovanými tendenciami sa objavujú nové prvky a nové typy aktérov medzinárodných vzťahov, tým sa obsah pojmu stáva stále komplikovanejším, zložitejším a mnohostrannejším. Viditeľné zmeny na mape sveta v rokoch 1989 – 1991 a zmeny, ktoré so sebou priniesli procesy globalizácie, svedčia o tom, že pre vývoj medzinárodných vzťahov je charakteristická dialektika continuity a zmeny. V týchto procesoch sa objavujú nové skutočnosti, ale zároveň sa pridržame starých tradičných štruktúr a zásad, ktoré vznikli v priebehu uplynulých desaťročí, základom ktorých však boli civilizačné procesy niekoľkých predchádzajúcich storočí. Slovné spojenie „medzinárodné vzťahy“ vzniklo v západnej Európe na prelome 18. a 19. storočia, keď dlhý proces formovania novodobých národov dospel do

svojho politického, t. j. štátotvorného štádia. Štátny národ sa stal suverénom a vzájomné vzťahy suverénov sa stali medzinárodnými.

Štúdium medzinárodných vzťahov sa zrodilo koncom prvej svetovej vojny vo forme bádania a skúmania príčin, ktoré spôsobujú vojnové konflikty a hľadania prostriedkov, ako im zabrániť. Vedný odbor „medzinárodné vzťahy“ vznikol až v dvadsiatych rokoch 20. storočia a jeho formovanie ako samostatnej vednej disciplíny dodnes nie je ukončené.

Problematika medzinárodných vzťahov dnes priťahuje pozornosť nielen odbornej, ale aj širokej časti svetovej verejnosti. Táto skutočnosť je zákonným odrazom našej súčasnosti, keď svet stojí pred riešením komplexu otázok, ktoré označujeme ako globálne problémy ľudstva. Ide o otázky spojené s existenciou jadrových zbraní, s riešením problémov ochrany životného prostredia, so zaisťovaním energetických a iných zdrojov surovín, so zaisťovaním výživy stále rastúceho počtu obyvateľstva našej planéty a pod. Navyše, po rozpade bipolarity sa svet nachádza v epoche označovanej ako poststudenovojnový poriadok. V medzinárodných vzťahoch neexistuje nijaká dominantná vlastnosť, podľa ktorej by ju bolo možné nazvať. Pri charakteristike medzinárodných vzťahov sa dnes používajú rôzne neostré a zahmlené pojmy neporiadku, chaosu, globálnej dediny, koniec histórie alebo postvestfálskeho usporiadania.

Špecifikácia pojmu a vednej disciplíny

Riešenie naznačených problémov v súčasnosti si vyžaduje širokú aktivitu a medzinárodnú spoluprácu všetkých aktérov medzinárodných vzťahov a výsledkom tejto spolupráce je obrovské množstvo vzájomných medzištátnych, ale i nadštátnych vzťahov a väzieb.

Zachované dokumenty ukazujú, že štáty, národy a civilizácie sa navzájom stretávali a udržiavali medzi sebou styky už v dávnej minulosti. Je jasné, že tieto styky – medzinárodné vzťahy – mali charakter náhodný a živelný. Ich prejavmi boli vojny, expanzia, podrobenie, závislosť.

V tejto súvislosti preto treba zamerať pozornosť pri skúmaní medzinárodných vzťahov všeobecne na kontakty medzi politickými útvarmi, ktoré sú voči sebe navzájom viac-menej autonómne. A tak v súčasnosti teda skúmame predovšetkým vzťahy medzištátne. Národný štát naďalej zostáva primárnou formou politickej organizácie a miestom autority. Nijaký štát sa nemôže v súčasnosti vyvíjať izolovane, ale rôznymi spôsobmi vstupuje do stykov s inými štátmi. Tieto vzťahy nie sú statické, ale veľmi rýchlo sa vyvíjajú a menia. Medzinárodné vzťahy sú objektívnou historickou kategóriou a obsah pojmu sa neustále vyvíjal a rozširoval tak, ako sa zdokonaľovali politické systémy jednotlivých štátnych útvarov. Medzinárodné vzťahy realizujú teda aktéri (účastníci) medzinárodného života.

Najdôležitejšími aktérmi sú jednoznačne suverénne štáty, ktoré z hľadiska medzinárodného práva, samozrejme, nie iba ony, sú základnými, plnohodnotnými a suverénnymi zložkami medzinárodného života. Napriek tomu, že v súčasnosti najmä globalizácia prináša so sebou podmienky na pôsobenie aktérov, ktorí majú takzvaný nadštátny charakter, na ich význame im neuberajú ani ostatní účastníci medzinárodného života, pretože všetky ostatné vzťahy, štruktúry, vlastnosti, procesy, ktoré prebiehajú v medzinárodných vzťahoch, sa uskutočňujú predovšetkým a najmä z vôle a činnosti suverénnych štátov. Ako príklad možno uviesť, že aj ekonomické aktivity majú politické súvislosti a dôsledky.

Vývojový proces viedol k neustálemu rozširovaniu hraníc medzinárodných vzťahov až k súčasnému poňatiu, ktoré zahŕňa veľmi širokú sféru existujúcich vzájomných medzištátnych vzťahov a vzťahov presahujúcich rámec jednotlivých štátov, t. j. vzťahy medzi národmi, medzi jednotlivými územnými kultúrami, spoločnosťami a ich inštitúciami. V tomto zmysle sú medzinárodné vzťahy rozsiahlym komplexom kontaktov, konfliktov a väzieb medzi teritoriálne oddelenými skupinami ľudí.

Vo vedeckej komunite, ktorá sa venuje výskumu medzinárodných vzťahov existuje a aj dnes sa používa niekoľko definícií pojmu, preto pri určitej špecifikácii a operacionalizácii môžeme medzinárodné vzťahy definovať ako celý súhrn medzinárodného diania, ktorý je daný jednak zahraničnopolitickými aktivitami jednotlivých štátov, jednak činnosťou medzinárodných

a nadnárodných inštitúcií, organizácií. Výsledkom je vytvorenie určitých regionálnych situácií, ale i celkovej svetovej konštelácie, ktorá má svoju logiku a samopohyb a pôsobí spätne na politické možnosti alebo vývoj jednotlivých štátov.

Z uvedenej definície medzinárodných vzťahov vyplýva, že analýza medzinárodných vzťahov je vlastne analýzou vzťahov medzi štátmi, vzťahov medzi neštátnymi aktérmi a analýzou medzinárodného systému ako celku. Pojem medzinárodné vzťahy je teda chápaný v širokom zmysle – ako vzťahy medzi štátmi a skupinami štátov – medzištátne vzťahy, tak aj vzťahy neštátne, v pravom zmysle slova medzinárodné. Problematiku medzinárodných vzťahov je potrebné chápať ako zložitý komplex vzťahov a procesov zahrňujúcich javy politické, ekonomické, sociálne, kultúrne, vedecké, vzdelávacie a ďalšie, ktoré existujú a rozvíjajú sa objektívne i mimo rámca zahraničnej politiky štátu a niekedy i v rozpore s ňou.

Dominujúcou vlastnosťou medzinárodných vzťahov je multiaspektovosť a multi-úroveň, nezriedka vnútorná protirečivosť vzťahov a javov, ktoré ju tvoria. Nepredstavujú jednotný globálny systém, ale sú súhrnom polyarchických a polycentrických aktérov. Medzinárodné vzťahy majú charakter skôr heterogénny a anarchický než hierarchický. V medzinárodných vzťahoch vládne živelnosť a chaos, rovnako ako pravidelnosť a inštitúcie. To svedčí o obrovskej zložitosti medzinárodných vzťahov ako formy sociálneho života so všetkými konzekvenciami a možnosťami ich analýzy, zrozumiteľnosti a výkladu.

Štruktúra a vnútorné usporiadanie pojmu medzinárodné vzťahy

V systéme medzinárodných vzťahov je možné vyčleniť veľké množstvo druhov vzájomných vzťahov medzi štátmi. Za najzákladnejšie v širšom zmysle slova sa považujú politické, ekonomické, kultúrne, právne a vojenské vzťahy, ktoré pôsobia vo vzájomnej interakcii a symbióze, ale aj ďalšie, ktoré vznikajú a vyvíjajú sa pod vplyvom súčasného celosvetového vývoja. V praxi teda nepôsobia nikdy izolovane, majú však svoju relatívnu samostatnosť.

V systéme medzinárodných vzťahov vystupujú na prvom mieste medzinárodné vzťahy politické, označované tiež pojmom medzinárodná politika. Na základe systémového pohľadu na medzinárodné vzťahy, hovoríme o subsysteme systému medzinárodných vzťahov.¹⁵⁶ Chápeme ju ako celok vzájomného politického pôsobenia všetkých prvkov systému medzinárodných vzťahov. To znamená, že pristupujeme ku každému javu a procesu medzinárodného života ako k politike jednotlivých účastníkov voči politike ostatných účastníkov medzinárodného života.

Základom medzinárodnej politiky je koncepcia moci, t. j. úsilie o jej dočasné alebo trvalé získanie, rozšírenie alebo upevnenie a táto koncepcia má dominantnú a určujúcu úlohu nielen vo vnútornej politike jednotlivých štátov, ale aj v medzinárodných vzťahoch. Moc v medzinárodných vzťahoch znamená schopnosť v prípade potreby prekonať odpor a dosiahnuť kontrolu a možnosť ovplyvňovania ďalších aktérov medzinárodného diania.¹⁵⁷ Keďže svetový politický systém nie je riadený centrálnym mocenským orgánom (ako je to v prípade vnútroštátnom), ktorý by bol nadriadený jednotlivým komponentom a ktorý by vedome určoval podobu medzinárodných vzťahov, moc vo svetovom politickom systéme zostáva koncentrovaná do jednotlivých štátov a je rozptýlená. Štátna moc v medzinárodných vzťahoch je zdrojom konkurencie, konfliktu a nestability. V podmienkach rozptylu moci do mnohých centier je možné dosiahnuť stabilitu iba vytvorením mocenskej rovnováhy medzi mocenskými potenciálmi jednotlivých štátov. Táto mocenská rovnováha je potom základom medzinárodných vzťahov. Zároveň je táto rovnováha veľmi

¹⁵⁶ S nárastom počtu prvkov v systéme medzinárodných vzťahov a na základe ich rozdielnosti vznikajú nielen rôzne druhy (podoby) vzťahov, ale dochádza aj k ich zložitejšiemu spojeniu. Vzťahy medzi prvkami vo veľkých a zložitých sociálnych systémoch nadobúdajú podobu siete. Sieť vzťahov sa odlišuje od ich hierarchického a usmerneného usporiadania. V pojme sieť sa zdôrazňuje existencia a pôsobenie vzťahov rôznej intenzity, zamerania, čím sa vyjadruje najmä ich zložitosť a nejednoznačnosť, možnosť vzniku rozdielných spôsobov prepojenia medzi jednotlivými prvkami. Škvrnda, F.: *Medzinárodné politické vzťahy*. Bratislava: Ekonóm 2010, s. 149.

¹⁵⁷ Krejčí, O.: *Mezinárodní politika*. Praha: Victoria Publishers 1997, s. 7.

nestabilná a plná pokusov o narušenie jej aktuálneho stavu, ktorého zdrojom je odlišný rast, respektíve pokles moci jednotlivých jej komponentov, t. j. štátov. Môžeme konštatovať, že rovnováha v medzinárodných vzťahoch je dosahovaná živelne, nie je výsledkom rozhodnutia, je vedľajším produktom politiky, respektíve mocenských záujmov jednotlivých štátov. Štát v svetovom politickom systéme koná v prvom rade ako inštitúcia, ktorá sa musí spoliehať len na vlastnú silu. Iba moc a sila štátu sú zárukou jeho existencie.¹⁵⁸ Štáty používajú na svoju obranu nielen mocenské prostriedky, ale tiež rôzny systém zmlúv, zmluvných záruk, spojenectiev a iné opatrenia. Výsledky týchto zmluvných vzťahov vytvárajú určitú štruktúrovanosť medzinárodných vzťahov, ktorú však nie je možné absolutizovať a považovať za niečo nemenné. Účasť v politických, hospodárskych, ale i vo vojenských paktoch a zoskupeniach je vždy iba dočasný činiteľ v medzinárodných vzťahoch a je možné ju v prípadoch inej medzinárodnopolitickej situácie meniť.

Pre pochopenie medzinárodných vzťahov politických je najdôležitejšia zahraničnopolitická činnosť jednotlivých štátov, ich zahraničná politika – jej poňatie, jej vypracovanie a spôsob jej realizácie. Čoraz väčšiu úlohu dnes v medzinárodných politických vzťahoch hrajú medzinárodné organizácie, ktoré určitým spôsobom oslabujú dominantné postavenie a úlohu štátu a vytvára sa tak priestor, aby nielen rôzne medzinárodné organizácie, ale i jednotlivci boli uznávaní za právoplatný subjekt medzinárodnej politiky.

Zložitosť medzinárodných vzťahov politických umocňuje i to, že sú vzťahmi medzi určitými druhmi zoskupení ľudí jednotlivých štátov, vnútorne často veľmi protikladných záujmov a odlišného spoločenského postavenia. J. Škaloud napríklad uvádza, že určité zájmové skupiny vnútri jednotlivých odlišných štátov majú navzájom zhodné skupinové politické záujmy. Prostredníctvom medzinárodných vzťahov politických sa tieto zhodné záujmy (ale aj rozdielne) dostávajú do určitého konfliktu (alebo do súladu) s podobnými skupinovými zájmami v inom štáte. Ak by sme zobrali iba príklad dvoch štátov, kde vzťah mocenských skupín je vzťahom ich vzájomného konfliktu, zistíme, že napríklad vzťah mocenských skupín v hospodárstve týchto dvoch štátov má veľmi odlišnú intenzitu konfliktu než v politike. Pri skúmaní vzájomného vzťahu dvoch štátov, kde mocenské skupiny oboch štátov sú v konflikte, nachádzame odlišnú úroveň vzťahov nielen medzi jednotlivými sociálnymi skupinami týchto dvoch štátov, ale aj v oblasti kultúr obidvoch týchto skupín, v oblasti zájmových skupín, z ktorých mnohé na začiatku konfliktu mali celkom dobrú spoluprácu. Platí pravidlo, že intenzita konfliktu mocenských skupín dvoch štátov sa nerovná intenzite konfliktu ostatných sociálnych a zájmových skupín týchto dvoch štátov. Takisto platí pravidlo, že intenzita dvoch spolupracujúcich mocenských skupín na čele dvoch štátov sa nerovná intenzite spolupráce ostatných politických a zájmových skupín týchto dvoch štátov. Podobne existujú konflikty medzi mocenskými skupinami dvoch štátov a medzi niektorými inými zájmovými skupinami týchto dvoch štátov existuje spolupráca alebo naopak, dve mocenské skupiny dvoch štátov úzko spolupracujú, ale niektoré zájmové skupiny sú v určitom druhu vzájomného konfliktu.¹⁵⁹

Ak teda môžeme zovšeobecniť, tak na základe svojich politických záujmov vstupuje každý štát do vzťahov najrôznejšieho druhu s inými štátmi. Tieto vzťahy – ekonomické, obchodné, právne, diplomatické, vedecké, kultúrne a iné – majú politický charakter. Akýkoľvek problém medzištátnych vzťahov, ktorý sa stáva predmetom štátnej politiky vrátane politiky zahraničnej a prechádza mechanizmom vypracovania a realizácie tejto politiky, získava politický charakter a je riešený prostredníctvom medzištátnych politických vzťahov. Všetky ostatné druhy vzťahov – ekonomické, sociálne, vedecko-technické, kultúrne i vojenské vychádzajú zo vzťahov politických a, naopak, majú spätný vplyv na vzťahy politické, a tým i na celý systém medzinárodných vzťahov.

¹⁵⁸ Krejčí, O.: c. d., s. 7–11. Orth, A.: *Úvod do studia mezinárodních vztahů*. Praha 1994, s. 13–24, 55–67.

¹⁵⁹ Škaloud, J.: *Úvod do politologie*. Praha: VŠE 1991, s. 80–82.

Z uvedeného vyplýva, že medzinárodná politika sa snaží postihnúť čo najviac zo svetového politického diania, upozorniť na všetko podstatné a závažné, zhrnúť dosiahnuté poznatky a pokúsiť sa ich usporiadať a utriediť.

V medzinárodných vzťahoch majú ďalej veľký a neustále rastúci význam a vystupujú ako ďalší zo subsystémov medzinárodných vzťahov, medzinárodné ekonomické vzťahy – v súčasnosti označované tiež pojmom svetová ekonomika, respektíve svetové hospodárstvo.

Na základe objektívnych ekonomických rozdielov medzi jednotlivými krajinami sveta dochádza medzi nimi k určitým ekonomickým stykom. Každý konkrétnej etape histórie a vývoja ľudstva zodpovedal určitý rozsah a úroveň rozvoja medzinárodnej deľby práce. Pod týmto pojmom rozumieme špecificky rozvinutú formu spoločenskej deľby práce, pri ktorej sa vytvárajú kooperačné a výmenné (obchodné) vzťahy medzi krajinami. Jej prejavom je medzinárodná špecializácia výrobcov na určité výrobné činnosti determinované vybavenosťou každej krajiny výrobnými faktormi. Konkrétne ide o prírodné, geografické, demografické, technické a ekonomické podmienky, ktorými každá krajina disponuje. V raných štádiách rozvoja ľudskej civilizácie rozhodovali o miere zapojenia krajiny do medzinárodnej deľby práce prírodné podmienky. S rozvojom výrobných síl klesá táto závislosť a rozhodujúci faktor nadobúdajú faktory ekonomické – v súčasnosti vybavenie krajiny kapitálom a kvalifikovanou pracovnou silou.¹⁶⁰

Z hľadiska meradiel a sfér pôsobenia medzinárodné ekonomické vzťahy zahŕňajú všetky štáty, regióny a kontinenty a najrôznejšie oblasti ľudskej činnosti – vedu, techniku, priemysel, poľnohospodárstvo, dopravu a spoje, obchod i turistiku. Svetové hospodárstvo tvorí súhrn národných ekonomík jednotlivých krajín v ich zložitej vzájomnej interdependencii, ktoré sú poprepájané medzinárodnými hospodárskymi vzťahmi. V rámci medzinárodných ekonomických vzťahov rozlišujeme tri základné typy pohybov – medzinárodný pohyb tovaru – svetový obchod, medzinárodný pohyb kapitálu a medzinárodný pohyb pracovných síl.¹⁶¹

Medzinárodné ekonomické vzťahy nie sú iba súhrnom ekonomických vzťahov jednotlivých štátov, ale kvalitatívne vyšším javom, ktorý sa vyvíja vo vzájomnom pôsobení svetového celku. Čoraz väčšiu úlohu tu zohrávajú medzinárodné ekonomické organizácie a inštitúcie. Výsledkom rastúceho vplyvu medzinárodných ekonomických vzťahov je výrazné zosilňovanie tendencie k internacionalizácii ekonomiky a z tohto plynúce integračné procesy. Tie sledujeme od skončenia druhej svetovej vojny a zvlášť vystupujú do popredia v súčasnom období najmä vo vyspelých krajinách západnej Európy (Európska únia, NAFTA na americkom kontinente). Najskôr išlo predovšetkým o hospodársku integráciu hľadajúcu v maximálnom rozšírení trhu uľahčenie rozvoja ekonomických síl. Neskôr sa tento trend začal presadzovať i do ďalších oblastí – sociálnej, právnej, kultúrnej a v konečnom dôsledku do oblasti politickej.

Objavuje sa úplne nový jav, ktorý je označovaný pojmom „mondializácia ekonomiky“. Ide o vnútorne previazaný komplex procesov a väzieb, ktoré umožňujú produkovať, distribuovať a konzumovať produkty i služby, zhodnocovať materiálnu i nemateriálnu produkciu vo svetovom meradle na všetkých trhoch, kde sú v platnosti svetové normy. Ide o organizácie, ktoré vznikli na medzinárodnom základe a sú strategicky otvorené celosvetovému pôsobeniu (vo sfére služieb sú typickým príkladom kreditné karty alebo systém SWIFT v medzinárodnej informačnej bankovej sieti).¹⁶²

¹⁶⁰Lipková, E.: *Medzinárodné hospodárske vzťahy*. Bratislava: SPRINT 2006, s. 13-14. Ďalej pozri Lokhr, V.: *Svetová ekonomika*. Praha 1989.

¹⁶¹Lipková, E.: c. d., s. 71.

¹⁶²Svetová ekonomika má napriek uvedeným tendenciám v súčasnosti veľmi heterogénnu štruktúru. Rozdielnosť podmienok, ktorými jednotlivé krajiny disponujú, ovplyvňuje ich úlohu a postavenie v svetovej ekonomike. Celky vo svetovom hospodárstve možno klasifikovať podľa rôznych kritérií; napr. podľa dosiahnutej ekonomickej úrovne delíme krajiny takto – G7 – USA, Kanada, Japonsko, Nemecko, Francúzsko, Taliansko, Veľká Británia; OECD – 30 hospodársky najvyspelejších krajín

Dochádza tak k hlbokému prelínaniu ekonomických a politických aspektov medzinárodných vzťahov a vytvára sa ekonomická politika štátov, ktorej podstatou je ovplyvňovanie a riadenie vonkajších ekonomických stykov a vzťahov medzi štátmi.

Ďalším zo subsystémov medzinárodných vzťahov, ktorý pri skúmaní medzinárodných vzťahov zohráva dôležitú úlohu, sú medzinárodné kultúrne vzťahy. Ukazuje sa, že aj v blízkej budúcnosti budú hrať v medzinárodných vzťahoch oveľa významnejšiu úlohu ako doposiaľ.

Dôležité je uvedomiť si, čo to kultúra je. Možno ju vo všeobecnosti chápať v širokom poňatí – teda všetko, čo človek vytvoril, predstavuje ľudskú kultúru, na rozdiel od prírody, ktorá sa riadi a riadi vlastnými zákonmi vývoja. V užšom zmysle slova hovoríme o kultúre duchovnej, ktorá je spájaná s najrôznejšími druhmi umenia, a kultúra hmotná sa označuje ako civilizácia.

Doposiaľ existujú značné rozdiely napríklad medzi kultúrou európskou, ktorá vychádza predovšetkým z antického staroveku a stredovekého rozšírenia kresťanstva po celom kontinente, a napríklad kultúrou čínskou, indickou, perzskou kultúrou na Blízkom a Strednom východe, kde výraznú pečať kultúre vtláča islamské náboženstvo.¹⁶³

Vzájomná výmena a poznávanie odlišných kultúrnych hodnôt prispieva k vzájomnému chápaniu a zblížovaniu národov, a tým i k priaznivému vývoju medzinárodných vzťahov. Dôkazom môže byť napríklad obdobie studenej vojny, keď dochádzalo k stretaniu rôznych názorov a politických koncepcií, v ktorých rôzne kultúrne aspekty hrali často významnú úlohu a kultúra bola prvou oblasťou, v ktorej došlo k vzájomnej spolupráci.

Prepojenie jednotlivých kultúr však prináša aj určité zápory – predovšetkým vo filme, v televízii a v rozhlase dochádza k ťažkej konkurencii a k možnosti potláčania početne ekonomicky slabších národných kultúr. Tu sa ukazuje nezastupiteľná úloha štátu, ktorého povinnosťou je hájiť svoje kultúrne dedičstvo a tradície a pomáhať rozvíjať súčasnú modernú národnú kultúru.¹⁶⁴

Z uvedeného vyplýva, že kultúra a kultúrne styky vo všeobecnosti majú obrovský význam pre uvedomovanie si národného povedomia, ale i pre výchovu k európanstvu. Kultúrne vzťahy vždy hrali a v súčasnosti hrajú veľmi dôležitú úlohu pri vytváraní národných spoločenstiev i pri vytváraní nadnárodných či európskych pospolitostí.

Medzinárodné právne vzťahy – medzinárodné právo – sú výsledkom činnosti subjektov medzinárodných vzťahov, predovšetkým zvrchovaných a nezávislých štátov. Ich špecifikom je regulovanie vzájomných vzťahov medzi účastníkmi medzinárodného spoločenstva na základe princípov a noriem, na ktorých sa títo účastníci dohodli. Všetky štáty tvoria medzinárodné spoločenstvo a medzinárodné právo upravuje ich politické, hospodárske, technické, kultúrne a iné vzťahy. Vytvorený medzinárodný právny mechanizmus umožňuje a pomáha štátom zaisťovať svoje záujmy, rozvíjať vzájomné vzťahy, odvracať a riešiť konflikty, riešiť sporné otázky.

sveta; ďalej na krajiny s priemernou ekonomickou úrovňou a hospodársky menej vyvinuté krajiny. Podľa veľkosti územia – krajiny veľké (USA, Kanada, Brazília, Austrália, Rusko), stredné (Veľká Británia, Nórsko, Turecko, Kongo) a malé (Dánsko, Slovensko, Izrael, Katar). Podľa prevládajúceho charakteru hospodárskej činnosti – na priemyselné, priemyselno-agrárne, agrárne atď. Pozri bližšie: Lipková, L., c. d., s. 72-73.

¹⁶³Od konca druhej svetovej vojny sa o svetové kultúrne dedičstvo stará medzinárodná organizácia – UNESCO – Organizácia Spojených národov pre výchovu, vedu a kultúru.

¹⁶⁴K povinnostiam štátu patrí aj záujem a pozornosť venovaná postaveniu vlastných národnostných menšín, ktoré sa nachádzajú roztrúsené po svete. Veľký význam tejto problematike vždy prikladali veľmoci – napríklad Veľká Británia zakladala všade odbočky Britskej rady (British Council), Francúzi budovali pobočky Francúzskeho spolku (Alliance française), Taliani budovali spoločnosti Dante Alighieriho, nemecká vláda subvencuje rôzne nemecké spoločnosti v zahraničí, napríklad buduje Goetheho spoločnosti ako centrá výučby nemeckého jazyka a šírenia nemeckej kultúry.

Medzinárodné právne vzťahy sú opäť kategóriou historickou. Ich začiatky sú spojené s tým, že štáty, respektíve ich vlády upravovali svoje vzájomné vzťahy zmluvami a určitými pravidlami, ktoré mali právnu povahu. Právo silnejšieho, vedúce väčšinou k vojne, bolo postupne dopĺňané i normami vzájomných vzťahov v období mieru. Úpravu potrebovali vzťahy hospodárske i vzťahy politické. Postupne tieto pravidlá nadobúdali všeobecnú formu a štáty ich prijímali ako všeobecne záväzné, teda ako normy medzinárodného práva. Za zakladateľa uceleného poňatia medzinárodného práva je považovaný holandský právnik Hugo Grotius (1583 – 1645).

Ak v minulosti boli za predmet medzinárodného práva považované iba vzťahy medzi štátmi, v súčasnosti sú za jeho predmet považované i vzťahy medzi štátmi a medzinárodnými organizáciami, niektoré vzťahy jednotlivcov k štátom a medzinárodným organizáciám, ako i vzťahy medzi medzinárodnými organizáciami voči sebe navzájom, ak sú upravené medzinárodným právom.¹⁶⁵

Za podstatné v medzinárodných vzťahoch všeobecne, ale v medzinárodných právnych vzťahoch zvlášť, sú naďalej považované vzťahy medzi štátmi. Tak ako sa postupne rozvíja medzinárodná spolupráca o stále nové oblasti, dochádza postupne i k regulovaniu činnosti štátov v nových sférach – kozmický priestor, svetové moria a pod. Zároveň však si štáty ponechávajú určité dôležité oblasti svojho vnútroštátneho života vo svojej výlučnej kompetencii a v dôsledku toho medzinárodné právo neupravuje všetky aspekty vzájomných vzťahov medzi štátmi.

Veľmi dôležitou súčasťou medzinárodných vzťahov sú medzinárodné vojenské vzťahy, ktoré možno chápať ako súhrn vojensko-politických, vojensko-hospodárskych a vojensko-technických vzťahov.

Konkrétne prejavy týchto vzťahov sú veľmi mnohotvárne – účasť štátov v dvojstranných alebo mnohostranných zväzkoch vojensko-politického charakteru, medzištátne rokovania a dohody o vojenských aspektoch určitých problémov, spolupráca v oblasti výroby zbraní alebo ich dodávok. Dôležitou súčasťou sú rozhovory, rokovania, dohody a zmluvy zamerané na obmedzenie určitých druhov zbraní, konkrétne opatrenia v oblasti vojenského uvoľňovania.

Dôraz na vojenskú silu bol a zostáva i v súčasnom období základom zahranično-politickej stratégie každého štátu. Klesá význam kvantitatívnych faktorov, rastie význam faktorov kvalitatívne technologických, najmä vlastníctvo zbraní hromadného ničenia.

Vojenská sila umožňuje upevniť alebo aspoň stimulovať pre daný štát výhodné politické strategické zmeny, získať priestor na vlastnú ekonomickú, politickú a vojenskú expanziu. Aj zaistenie bezpečnosti štátu, teda zvyšovanie vojenskej sily štátu, vyvoláva recipročnú aktivitu ostatných štátov. Ale ak štát nebude zvyšovať svoju silu, zároveň poklesne jeho moc v porovnaní s rastúcou silou iných štátov. Iba výnimočne zbrane určené na obranu nemôžu byť využité na útok. Teda sila, pôvodne budovaná na posilnenie obrany, môže byť využitá na útok. Výsledkom je potom „špirálový model bezpečnosti, keď sa mocenská rovnováha stabilizuje na čoraz vyšších hladinách vojenskej sily“.¹⁶⁶

V súčasnosti predstavujú vojenské záujmy popri záujmoch zahraničnopolitických, ekonomických a ďalších neoddeliteľnú súčasť každej zahraničnej politiky a bez znalostí vojenských, respektíve vojensko-politických vzťahov nemožno pochopiť ani vysvetliť akúkoľvek základnú otázku vývoja medzinárodných vzťahov.¹⁶⁷

¹⁶⁵Pozri bližšie Krejčí, O.: c. d., s. 237–258; Orth, A.: c. d., s. 35–45; Ulč, O.: *Nástin přednášek mezinárodního práva*. Olomouc 1991; Krno, M. D.: *Medzinárodné právo - jeho vznik a vývoj*. Bratislava 1964.

¹⁶⁶Krejčí, O.: c. d., s. 166.

¹⁶⁷Ozbrojené sily sú konštantným faktorom medzinárodných vzťahov. Úroveň systémov zbraní sa stala podstatou rovnováhy síl, ktorá bola jednou zo základných kategórií nukleárnej diplomacie v období studenej vojny a zostala ňou viac-menej i dnes.

Medzinárodné vzťahy ako vedná disciplína

Na základe uvedeného, ale aj v súvislosti s tým, že procesy internacionalizácie a rastúcej závislosti, ktoré sa prejavujú v čoraz agresívnejšom zasahovaní medzinárodného prostredia do vnútorných záležitostí štátov, vyvolávajú objektívnu potrebu analyzovať kategóriu medzinárodné vzťahy. Táto potreba stála aj pri zrode vedy o medzinárodných vzťahoch.

Pri jej konštituovaní a vývoji od počiatku zohľadňujeme tri aspekty. Po prvé – aspekt poznávací, keď ide o opis a vysvetľovanie medzinárodnej skutočnosti, konštruovanie metodologických a teoretických nástrojov, tiež jazyka zohľadňujúceho špecifiká medzinárodných vzťahov. Druhý aspekt je aspekt didaktický – spočíva v rozvoji vedy o medzinárodných vzťahoch ako akademickej disciplíny, ktorá patrí do okruhu širokej oblasti humanitných a sociálnych vied. Tretí aspekt súvisí s poradenstvom – expertízou a expertmi, ktorí svoje vedomosti o medzinárodných vzťahoch dávajú k dispozícii politikom, prijímajúcim rozhodnutia (do tohto okruhu patrí diplomacia, analyticko-prognostické strediská, poradcovia politických vodcov). Tento aspekt sa týka tiež komentátorov a publicistov ovplyvňujúcich verejnú mienku v oblasti medzinárodných vzťahov. Z hľadiska všetkých troch aspektov sa kladie aj dôraz na prognostickú funkciu vedy o medzinárodných vzťahoch.¹⁶⁸

Už pri prvých pokusoch o vymedzenie medzinárodných vzťahov ako samostatného odvetvia vedy existovali určité pochybnosti a niektoré z nich sú aktuálne aj dnes. Základné pochybnosti sa týkajú existencie medzinárodných vzťahov ako odlišnej, samostatnej vednej disciplíny. Existujú dva základné názory. Prvý hovorí, že medzinárodné vzťahy sú disciplína par excellence politologická, sú súčasťou, subdisciplínou vedy o politike.¹⁶⁹ Druhý názor hovorí, že medzinárodné vzťahy sú autonómna vedná disciplína sociálnych vied a táto veda sa nachádza v stave zrodu a zatiaľ hľadá svoje odlišnosti. Prvý názor je rozšírený najmä medzi politológmi. Podčiarkuje špecifiká medzinárodných vzťahov v porovnaní s inými druhmi sociálnych vied, v konzekvencii možnosti vytvorenia v rámci sociálnych vied, celistvej objasňujúcej teórie. Ide o teóriu, ktorá by umožnila skúmanie istých pravidiel, poučiek, tiež istú generalizáciu a na tomto základe aj istých prognóz ďalšieho vývoja. Predstavitelia tvrdia, že veda o medzinárodných vzťahoch sa nachádza v predteoretickom štádiu.

Oveľa viac vedcov zastáva stanovisko, na základe ktorého máme do činenia s výrazne vyprofilovaným, rozdielnym odvetvím vedy, ktoré má výrazne odlišný predmet, jazyk, metódy i teóriu. Jej predmetom je medzinárodná skutočnosť, čiže aktéri a nimi tvorené štruktúry (inštitúcie, systémy), ich vzájomné vzťahy a závislosti sprevádzajúce procesy evolúcie medzinárodného života. Treba poznamenať, že vývoj disciplíny v tomto smere je komplikovaný, čo vyplýva zo spomínaných vlastností medzinárodných vzťahov. Ontologická neujasnenosť spočíva v probléme, čo treba analyzovať a objasňovať (aktérov, štruktúry). Bariérovou je ohraničená dostupnosť informácií, ťažkosti vznikajú v ich oddeľovaní od dezinformácií.

V teoretickej rovine sa táto zložitnosť medzinárodných vzťahov odráža v množstve definícií. Niektorí autori považujú medzinárodné vzťahy za „oblasť spolupráce a konfrontácií presahujúcich štátne hranice“ (Braillard-Djalili), iní „vzťah prekračujúci rámec jednej politickej moci“ (Virally). Ďalší bádatelia definujú medzinárodné vzťahy pomocou iných, veľmi všeobecných pojmov ako „vedu o medzinárodnom spoločenstve“ (Schwarzenberger), o „medzinárodnom živote“ (Huntzinger) alebo o „medzinárodných záležitostiach, ktoré sú takým vzťahom medzi účastníkmi medzinárodných vzťahov, ktoré sa výrazným spôsobom dotýkajú medzinárodného spoločenstva“ (Schwarzenberger). Jedna z novších definícií hovorí, že ide o

¹⁶⁸ Kuźniar, R.: *Stosunki międzynarodowe – istota, uwarunkowania, badanie*. In *Stosunki międzynarodowe. Geneza, struktura, dynamika*. Pod redakcją naukową Edwarda Haliżaka i Romana Kuźniara, Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego 2001, s. 27.

¹⁶⁹ Pri vymedzení rozsahu politickej vedy, ktoré bolo prijaté na medzinárodnej konferencii politológov v Paríži v roku 1949, bola problematika medzinárodných vzťahov zaradená ako súčasť tejto vednej disciplíny.

Pozri: *Contemporary Political Science. A Survey of Methods, Research and Teaching*. UNESCO: Paris 1950, s. 4.

„štúdium všetkých vzájomných ľudských vzťahov cez národné hranice a štúdium faktorov, ktoré túto interakciu ovplyvňujú“.¹⁷⁰

Z obsiahlej skutočnosti medzinárodných vzťahov sa však postupne vydělilo ich jadro a odbor medzinárodné vzťahy sa stal vedou o vojne a mieri. Postupne sa väčšina teoretikov obrátila k dedičstvu klasickej politickej teórie (Machiavelli-Hobbes-Clausewitz)¹⁷¹ a začala analyzovať ich príčiny a podmienky. Došlo k redukcii rozsiahleho komplexu medzinárodných vzťahov na ich politickú zložku (t. j. vojna a diplomacia), ktorá bola a v súčasnosti aj je väčšinou teoretikov považovaná za rozhodujúcu. *Predmetom vedného odboru medzinárodné vzťahy sa stali politické vzťahy medzi štátmi.* „Jadrom medzinárodných vzťahov sú tie vzťahy, ktoré nazývame medzištátnymi, t.j. tie, ktoré proti sebe stavajú politické jednotky ako celky.“¹⁷²

Každý pokus o časovú lokalizáciu medzinárodných vzťahov ako vedy naráža na celý rad problémov a prekážok. Prvá katedra medzinárodných vzťahov vznikla na University of Wales, v mestečku Aberystwyth v roku 1919.¹⁷³ Táto udalosť je považovaná v dominantnom anglosaskom myslení za vznik samostatnej vednej disciplíny - medzinárodné vzťahy. Avšak zhodne s viacerými autormi možno povedať, že vedná disciplína medzinárodné vzťahy sa postupne profiluje až po druhej svetovej vojne. Za základnú prácu možno považovať knihu, ktorá bola vydaná v roku 1948 – Politika medzi národmi (Politics Among Nations)

H. Morgenthaua, nemeckého emigranta, ktorá sa stala základným textom realistického prístupu (realizmu) v medzinárodných vzťahoch. Blízka realizmu je geopolitická škola (vznikla ešte pred druhou svetovou vojnou) a tiež teória rovnováhy síl, tzv. power politics.

V socialistickom, respektíve komunistickom bloku sa na základoch marxizmu-leninizmu rozvíjala ideologická veda o medzinárodných vzťahoch. Jej základ tvorilo niekoľko dogiem o triednom boji, svetovom revolučnom procese, o nevyhnutnosti víťazstva svetového socializmu nad silami imperializmu. Zánikom tohto bloku sa v rozvíjaní týchto teoretických prístupov v priamej línii nepokračuje.

Na prelome päťdesiatych a šesťdesiatych rokov došlo ku skutočnej explózií škôl a teórií v medzinárodných vzťahoch. Objavila sa optimistická viera, že sa veľmi rýchlo podarí vytvoriť „veľkú teóriu“, ktorá zabezpečí, na základe vedeckých kritérií, vede o medzinárodných vzťahoch dôstojné miesto medzi tradičnými humanitnými vedami. Realizmus sa stal predmetom novej kritiky, tentokrát zo strany scientistov. Scientistický prístup sa vyznačuje absolútnym preferovaním teórie na úkor histórie. Scientisti očakávali, že aplikáciou metód prírodných vied na medzinárodné vzťahy získajú poznatky, ktorých spoľahlivosť bude porovnateľná s poznatkami prírodných vied.

Ďalej sa objavili teórie systémovej analýzy, teória konfliktu a vojny, behavioristické prístupy, funkcionalizmus, teória zastrasovania. Možno povedať, že do roku 1960 dominovali v oblasti medzinárodných vzťahov tradicionalisti, podľa ktorých určujúcim pre poznanie bolo pozorovanie a praktická skúsenosť, štúdium druhotných prameňov, štúdium významných prác z histórie a zodpovedajúcich knižných prameňov (pamäti štátnikov, právne dokumenty, dohody). Na konci šesťdesiatych rokov tradicionalisti stratili svoju pozíciu v prospech behavioristov, ktorí sa pokúsili vybudovať sústavu poznania na metódach prevzatých z biologických a fyzikálnych vied. V teórii medzinárodných vzťahov sa objavili pokusy o zavedenie teórie hier, simulačné metódy, fascinácia kvantitatívnymi metódami a možnosťami, ktoré prinášala so sebou počítačová technika. Zároveň sa rozvíjal smer peace research s výrazne pacifistickým zafarbením. Napriek pokračujúcim nezhodám, vyhlásili tieto dva tábory v posledných rokoch prímerie a hovoríme o postbehaviorálnom

¹⁷⁰Pearson, F. S., Rochester, J. M.: *Medzinárodné vzťahy*. Bratislava: Vydavateľstvo IRIS 1992, s.15.

¹⁷¹Pozri bližšie Machiavelli, N.: *Vladár*. Bratislava 1992; Hobbes, T.: *Leviathan neboli o podstate zřízení a moci státu cirkevního a občanského*. Praha 1941; Clausewitz, C.: *O válce*. Praha 1959.

¹⁷²Aron, R.: *Peace and War. A Theory of International Relations*. New York and Washington 1968, s. 72.

¹⁷³Hollis, M., Smith, S.: *Teorie mezinárodních vztahů : interpretace a porozumění*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury 2000, s. 5.

období, keď si oba smery uvedomujú, že ani jedna strana nemá monopol na pravdu a že vedná disciplína medzinárodné vzťahy je doposiaľ nie plne rozvinutá.

V sedemdesiatych a osemdesiatych rokoch bolo možné pozorovať istý úpadok optimizmu medzi vedcami v oblasti medzinárodných vzťahov. Naďalej existovali spory medzi tradičnými školami historickými, právnymi a scientistami. Objavilo sa niekoľko nových vedeckých prístupov, ktoré sa pokúšali osvetliť zložitosti a komplikovanosť medzinárodných vzťahov. Medzi inými možno spomenúť teóriu medzinárodných režimov, ktorá kladie dôraz na procesy inštitucionalizácie medzinárodného života, štrukturálny realizmus a tiež rozsiahly prístup vzájomnej závislosti (interdependencie). Do teoretických úvah vstúpil neorealizmus, inšpirovaný metódami ekonómie ako vednej disciplíny. Tento prístup viedol niektorých liberálov k preformulovaniu tradičných liberálnych téz z uhla pohľadu neoklasickej mikroekonómie a inštitucionálnej ekonómie, a tak v prvej polovici osemdesiatych rokov vznikol neoliberalizmus. Objavili sa práce takých teoretikov a autorov ako – S. Hoffmanna, R. Arona, K. Waltza, H. Bulla, J. Burtona, J. Nyea, R. Koehana, J. N. Rosenaua, J. Galtinga, I. Wallersteina, A. Wolfersa, ale tiež praktikov medzinárodných vzťahov, medzi inými takých osobností ako Z. Brzezinski, G. Kennan a H. Kissinger.

Neschopnosť neorealizmu a neoliberalizmu uspokojuje interpretovať koniec studenej vojny sa v teórii medzinárodných vzťahov od konca osemdesiatych rokov prejavuje ako debata medzi pozitivizmom a postpozitivizmom. Základom diskusie sú filozofické východiská skúmania medzinárodných vzťahov a debata sa sústreďuje na otázku najvhodnejšieho spôsobu poznávania medzinárodnej skutočnosti. Pozitivisty považujú medzinárodné vzťahy za objektívne merateľnú realitu nezávislú od ľudského vedomia. Postpozitivisty, ku ktorým môžeme zaradiť niektoré liberálne smery, časť neomarxistov, postmodernistov, feministky a konštruktivistov, zdôrazňujú, že medzinárodné vzťahy sú aspoň čiastočne konštituované v predstavách hlavných aktérov, nie sú teda čiste objektívnou realitou, nezávislou od ľudského vedomia. Ukazujú, že medzinárodné vzťahy nie sú iba súhrnom materiálnych faktorov vojenskej či ekonomickej povahy, ale tiež súhrnom predstáv, ktoré vedú k rokovaniam aktérov medzinárodných vzťahov.¹⁷⁴

A tak v rámci medzinárodných vzťahov v súčasnosti existuje veľké množstvo vzájomne sa dopĺňujúcich, ale i vylučujúcich sa teórií. Všeobecne sú ich obsahom najmä:

1. vysvetlenie podstaty a charakteru medzinárodných vzťahov – o aké vzťahy ide, medzi kým a kým, kto je ich účastníkom, či sú mierové, alebo konfliktné atď.;

2. hybné sily medzinárodných vzťahov – prvotné princípy a z nich plynúce zákonitosti pohybu, zmien, udalostí na medzinárodnej scéne;

3. tendencie vývoja medzinárodných vzťahov – stálosť alebo premenlivosť ich charakteru, rast ich konfliktnosti, harmónie, náhodnosti, respektíve cieľavedomosti ich vývoja atď. Teórie sa od seba líšia svojím obsahom, rozsahom, vedeckosťou i analytickou hodnotou, svojimi autormi i dobou svojho vzniku.¹⁷⁵

Prínos teórie medzinárodných vzťahov môžeme podľa P. Druláka zhrnúť do troch funkčných skupín – poznávacej, normatívnej a politickej.

Po prvé, teória umožňuje pozitívne poznanie reality medzinárodných vzťahov. Dáva odpoveď na otázku, aké veci v skutočnosti sú. Teória poskytuje návod na orientáciu v realite. Pozorovanie spoločenskej reality prináša obrovské množstvo dát. Teória nám hovorí, na ktorý druh údajov sa máme zamerať a aké existujú súvislosti medzi našimi pozorovaniami. Oddeluje tak to, čo je pre nás podstatné, od nepodstatného. Voľba medzi podstatným a nepodstatným je určovaná jednak skúsenosťou, jednak hodnotovým zázemím danej teórie. Minimálnym cieľom tohto poznania je schopnosť chápať minulosť medzinárodných vzťahov, orientovať sa v súčasnosti a pripraviť sa na budúcnosť medzinárodných vzťahov. Maximálnym cieľom je predvídať budúcnosť.

Po druhé, teória poskytuje normatívne poznanie reality medzinárodných vzťahov. Dáva odpoveď na otázku, aké by mali veci byť. Mimo pozitívneho zachytenia existujúceho stavu sveta obsahujú teórie tiež víziu žiaduceho stavu. Umožňujú hodnotenie súčasnosti, ktoré spočíva v porovnaní existujúcich pomerov s pomermi žiaducimi. Samotné požiadavky závisia od

¹⁷⁴Drulák, P.: *Teorie mezinárodních vztahů*. Praha: Portál 2003, s. 51.

¹⁷⁵Krejčí, O.: c.d., s. 317-407.

hodnotového zázemia teórie. Zatiaľ čo pozitívne poznanie sa pokúša odlišiť pravdivé od nepravdivého, normatívne poznanie smeruje k odlišeniu dobrého od zlého. Pozitívne a normatívne poznanie poskytuje návod na konanie.

Za tretie, teórie pôsobia ako politický nástroj pretvárajúci realitu medzinárodných vzťahov. Pokus o zmenu medzinárodných vzťahov môže prebiehať dvojakým spôsobom -teória nám odhalí zákonitosti medzinárodných vzťahov. My sa pokúsime tieto zákonitosti využiť pri aktívnom pretváraní medzinárodných vzťahov, podobne ako využívame fyzikálne zákony pri pretváraní prírody. Štátnici sa v minulosti pokúšali uskutočňovať, respektíve realizovať svoje záujmy na základe viery v zákonitosti mocenskej rovnováhy. Komunisti sa v súlade s marxistickou teóriou pokúšali premeniť vzťahy medzi štátmi na vzťahy medzi antagonistickými triedami. V súčasnosti sa demokratické štáty snažia o celosvetové šírenie demokracie v súlade s teóriou demokratického mieru, ktorá tvrdí, že demokratické štáty medzi sebou nevedú vojny.

Niektoré teórie samy spoluvytvárajú realitu medzinárodných vzťahov, zmena takejto teórie vedie k zmene v realite medzinárodných vzťahov. Táto zmena reality medzinárodných vzťahov sa dotýka dominantných teórií, ktoré pôsobia ako dominantné návody na konanie dôležitých aktérov. Skutočnosť, že teórie medzinárodných vzťahov môžu zmeniť realitu medzinárodných vzťahov, nesmie zastrieť fakt, že samotná skutočnosť medzinárodných vzťahov mení teórie medzinárodných vzťahov. To vyplýva už z ich poznávacej úlohy, keď teória si kladie za cieľ odrážať realitu. Teória je preto jednak produktom, jednak nástrojom zmeny reality medzinárodných vzťahov.¹⁷⁶

ZÁVER

Medzinárodné vzťahy na začiatku 21. storočia predstavujú sporný a problematický odbor. V ich rámci neexistuje nijaká dominantná teória. Namiesto toho je tu niekoľko škôl, z ktorých každá má celý rad vlastných špecifických premís a teórií – medzi inými sú to medzinárodná politická ekonómia, zahraničnopolitická analýza, strategické štúdie, výskum v oblasti mierovej problematiky a integračné štúdie. Napriek tejto roztrieštenosti existujú pevné premisy, ktoré sú všeobecne akceptované a ktoré sa dotýkajú povahy disciplíny ako takej. Na začiatku 21. storočia teda medzinárodné vzťahy ponúkajú niekoľko konkurenčných pohľadov, ktoré sa usilujú vysvetliť najdôležitejšie udalosti v medzinárodnom systéme. Pretože však opisujú dosť odlišné svety, nemožno ich iba tak jednoducho porovnávať. Vzhľadom na to, že dochádza k angažovaniu odlišných typov aktérov a procesov, považuje každý prístup za najdôležitejšie určité špecifické problémy. Každý prístup sa odlišuje i v tom, aké výsledky označuje za najdôležitejšie a následne ich študuje.

Ďalší vývoj závisí od mnohých faktorov. K nim patrí predovšetkým prehĺbenie interdisciplinárneho charakteru vedy o medzinárodných vzťahoch. Táto skutočnosť vyplýva zo zložitosti a multi-úrovňosti matérie medzinárodného života. Za základ treba vziať politologický prístup. Ten je odvodený od úlohy štátu ako hlavného aktéra medzinárodných vzťahov a z tohto uhla pohľadu je potrebné vnímať základné kategórie, ako je štát, záujem, vplyv, konflikt. Interdisciplinárny prístup v skúmaní medzinárodných vzťahov musí využívať výsledky sociológie, ekonómie, práva, histórie, ale aj iných vedných disciplín. To vyžaduje od bádateľa metodologicko-teoretický prístup, ktorý umožní integráciu jednotlivých disciplín pri skúmaní konkrétnych problémov. Veda o medzinárodných vzťahoch je odkázaná na špecificky usporiadaný eklekticismus.

Základom je vedomá koncentrácia na to, čo je v medzinárodných vzťahoch najdôležitejšie – aktéri (najmä štáty), ich vzájomné vzťahy, inštitúcie. Všetko to musí byť vnímané v zmene – zmena foriem, vlastností, funkcií. Medzinárodné vzťahy, to je ťažká búrlivá, niekedy neznáma dialektika poriadku, rovnováhy, stability a bezpečnosti, ale tiež dialektika zmeny, rozvoja, revolúcií a evolúcií, bez ktorých by nebol možný ďalší rozvoj sociálneho života.

Záverom možno konštatovať, že medzinárodné vzťahy ako vedný odbor získali svoju identitu, teoretickú svojbytnosť i praktickú použiteľnosť. Ich metódou sa stala teoretická, historická a sociologická analýza medzištátnych politických a iných vzťahov, výskum vojny a mieru, analýza

¹⁷⁶Drulák, P.: c. d., s. 29-31.

zahraničnej politiky, svetová ekonomika, výskum medzinárodných organizácií a celý rad otázok spojených s vojnou, medzinárodnými záväzkami, suverenitou atď. Proces kryštalizácie a výmeny názorov na predmet a metódy medzinárodných vzťahov ďalej pokračuje a dodnes nie je definitívne uzatvorený.

POUŽITÁ LITERATÚRA

1. ARON, R.: *Peace and War. A Theory of International Relations*. New York and Washington 1968.
2. CLAUSEWITZ, C. von: *O válce*. Praha: Academia, 2008.
3. DRULÁK, P.: *Teorie mezinárodních vztahů*. Praha: Portál, 2003.
4. GRIFFITHS, M. (Ed.): *Encyclopedia of international relations and global politics*. London: Routledge, 2005.
5. HOLLIS, M., SMITH, S.: *Teorie mezinárodních vztahů : interpretace a porozumění*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury 2000.
6. KNUTSEN, T. L.: *Dějiny teorie mezinárodních vztahů*. Brno: Bannister & Principal, 2005.
7. KREJČÍ, O.: *Mezinárodní politika*. Praha : Victoria Publishers 1997.
8. KRNO, M. D.: *Medzinárodné právo - jeho vznik a vývoj*. Bratislava 1964.
9. LIPKOVÁ, E.: *Medzinárodné hospodárske vzťahy*. Bratislava: SPRINT 2006.
10. LOKHR, V.: *Světová ekonomika*. Praha 1989.
11. ORTH, A.: *Úvod do studia mezinárodních vztahů*. Praha 1994.
12. PEARSON, F. S., ROCHESTER, J. M.: *Medzinárodné vzťahy*. Bratislava: Vydavateľstvo IRIS 1992.
13. *Stosunki międzynarodowe. Geneza, struktura, dynamika*. Pod redakcją naukową Edwarda Haliżaka i Romana Kuźniara, Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego 2001.
14. ŠKALOUD, J.: *Úvod do politologie*. Praha: VŠE 1991.
15. ŠKVRNDA, F.: *Medzinárodné politické vzťahy*. Bratislava: Ekonóm 2010.
16. ULČ, O.: *Nástin přednášek mezinárodního práva*. Olomouc 1991.

KONTAKT

doc. PhDr. Ján Lidák, CSc.
Katedra medzinárodných politických vzťahov
Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave
E-mail.: lidak@euba.sk

ABSTRAKT

Svetové hospodárstvo je charakterizované rastom energetickej a surovinovej náročnosti priemyselných odvetví, ako aj zvyšujúcimi sa nárokmi ľudí na kvalitu života, čím dochádza k prehľbovaniu závislosti štátov od životne dôležitých zdrojov energie, predovšetkým ropy a zemného plynu. Zemný plyn sa dostal do popredia svetového záujmu nielen pre veľkosť rezerv, ale aj pre environmentálne najpriateľnejší zdroj energie a relatívnej cenovej dostupnosti. Základnou otázkou, pred ktorou táto komodita v súčasnosti stojí je, či sa v budúcnosti bude môcť ťažiť vo vyhovujúcom rozsahu a v únosných cenách pre trhy, na ktorých je cenovo konkurencieschopný voči iným nosičom energie. Len prijateľná cena v kombinácii s kontinuitou importovaných dodávok predstavujú garanciu bezporuchového chodu národného hospodárstva. Tieto faktory predstavujú súčasnú prioritou hospodárskej politiky väčšiny krajín EÚ.

ABSTRACT

Continuous increase in energy and raw material consumption in the world are the characteristics of today's global economy. The growing demand on high standard of living causes a deepening dependency on the energy resources, especially on oil and gas. Natural gas has become a commodity with increasing importance. A supporting fact is that natural gas has positive environmental features, optimistic lifetime period estimated to 200 years, and comparative price availability. Nowadays basic principles are whether there will be sufficient amount of natural gas resources in the future and whether the price will be able to compete with prices of other energy resources. Just combination of reasonable price with continuity of deliveries of the natural gas can guarantee the trouble-free development of national economy. This is the current priority of the economic policy of the most EU countries.

Úvod

Je nespochybniteľné, že s rastom konkurencieschopnosti ekonomík a dobývaní pozícií na svetových trhoch sa všetky moderné spoločnosti stali životne závislé od dodávok energie, ktoré sú nielen motorom ich ekonomického rozvoja, ale priamo ovplyvňujú stabilitu svetového hospodárstva. Celosvetový rast energetickej a surovinovej náročnosti priemyselných odvetví v posledných dekádach spôsobuje prehľbovanie závislosti jednotlivých ekonomík od zabezpečenia plynulosti a bezpečnosti ich dodávok. Riešenia sa hľadajú v liberalizácii trhov s energiou, diverzifikáciou zdrojov a prepravných ciest, ako aj ich v efektívnom využívaní. V širšom zmysle ide o opatrenia, ktoré na území jednotlivých štátov a medzinárodných spoločenstiev majú zabezpečiť stabilné dodávky energie pri prijateľných a stabilizovaných cenách. Podstatou problematiky energie vo svetovom meradle je totiž otázka budúceho vzťahu medzi ponukou a dopytom. Neuspokojený dopyt môže viesť k fyzickému zníženiu ich disponibilného množstva, a teda k zdraženiu energetických zdrojov.

Popri ropy, zemný plyn, ako významný a žiadaný energonosič, začal nadobúdať medzinárodný význam až v dôsledku prudkého rastu cien ropy v období ropných šokov 1973/74 a 78/79, čo viedlo k rýchlemu rastu dopytu po všetkých alternatívnych zdrojoch. Mimoriadneho významu sa zemnému plynu však dostalo až na začiatku tretieho tisícročia, a to zverejnením prognóz obmedzenej životnosti energetických zdrojov, predovšetkým ropy. Experti sa vo svojich analýzach zhodli, že éra cenovo relatívne lacnej ropy sa definitívne skončila a vývoj na ropnom

trhu od roku 2005 tieto vyhlásenia potvrdil. Zemný plyn sa dostal do popredia nielen pre veľkosť rezerv, ale aj pre environmentálne najpriateľnejší zdroj energie. Základnou otázkou, pred ktorou táto komodita stojí je, či sa v budúcnosti bude môcť ťažiť vo vyhovujúcom rozsahu a v únosných cenách pre trhy, na ktorých je cenovo konkurencieschopný voči iným nosičom energie.¹⁷⁷

Jedným z dôležitých faktorov dostupnosti zdrojov energie je ich cena. Ceny energetických nosičov boli vždy rozhodujúcim fundamentom pre vývoj na medzinárodnom trhu takmer všetkých komodít. Viaceré konflikty a vojnové stavy boli vyvolané práve nedostatkom, resp. snahou ovládnuť ich zdroje. Makroekonomickým dôkazom mimoriadnej dôležitosti energetických nosičov pre vývoj svetového hospodárstva boli ropné šoky, ktoré naplno odhalili nepripravenosť národných ekonomík (zväčša trhov rozvinutých) na prerušenie dodávok tejto suroviny, čo následne v kombinácii s nedostatočnými adaptačnými opatreniami vyvolalo volatilitu cien ropy v krátkom období.

1 Ropa ako cenový benchmark pre iné komodity

Ropa predstavuje cenový benchmark¹⁷⁸ pre jej substitúty i cenový impulz pre iné komodity, mnohokrát s úplne odlišnými technicko-úžitkovými vlastnosťami. Jej cena je „odrazovým mostíkom“ pre ceny ostatných energetických nosičov, ale aj základných komodít obchodovaných na medzinárodných burzách. Medzi základné fundamenty ovplyvňujúce ceny ropy ako kľúčovej komodity možno označiť:¹⁷⁹

1. Skutočnosti ovplyvňujúce úroveň a dynamiku vývoja národných a medzinárodných hodnôt tovarov (úroveň nákladov na výrobu a prepravu tovaru, ako prírodné a ekonomické podmienky, vývoj produktivity práce, VTR a pod.)
2. Trhové podmienky ovplyvňujúce odchýlky cien od ich rovnovážnej hladiny:
 - povahy štruktúrálnej, vyvolávajúce dlhodobé zmeny v štruktúre svetovej výroby a spotreby
 - povahy monopolnej – možnosti monopolov ovplyvňovať rozsah výroby i vývoj cien)
 - povahy štátno-inštitucionálnej (vyplývajúce z opatrení národných vlád alebo nadnárodných organizácií)
 - povahy cyklickej (ovplyvňujúce vzťah ponuky a dopytu v súvislosti s vývojom ekonomického cyklu)
 - povahy sezónnej
 - povahy krátkodobej, resp. jednorazové (prírodné katastrofy, politické udalosti ai.)
 - faktory ovplyvňujúce hodnotu peňazí, t.j. najmä kurzové pohyby jednotlivých mien.

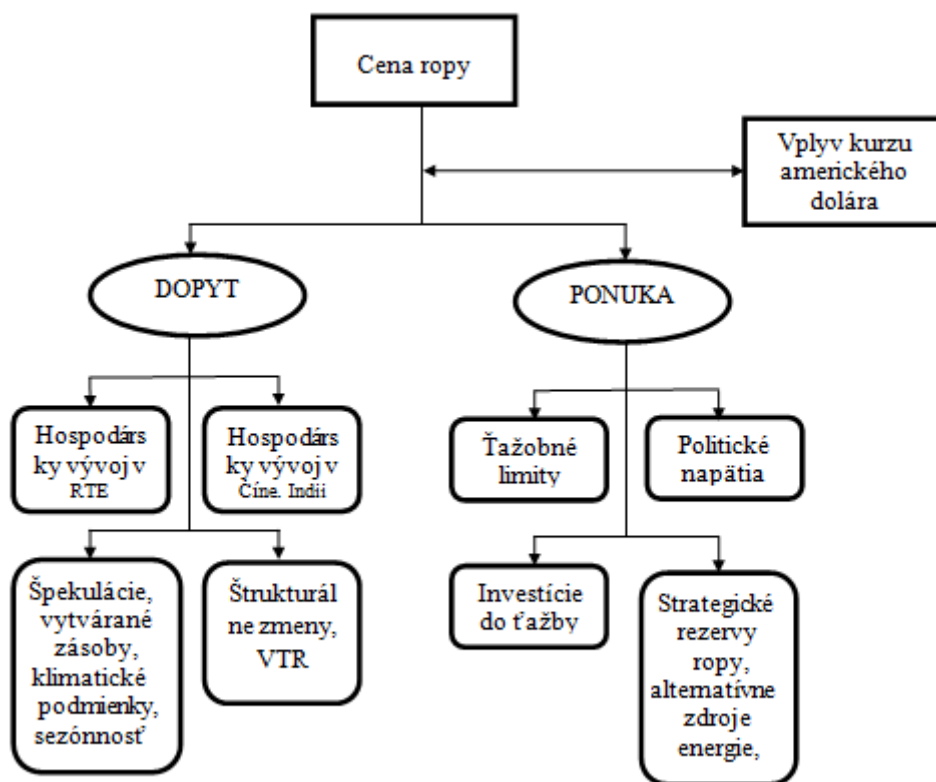
Je známe, že cena zemného plynu sa prioritne vecne i metodicky odvíja od ceny ropy. Pre priemernú cenu zemného plynu na medzinárodných trhoch má preto z dlhodobého hľadiska cena ropy rozhodujúci význam. Analogicky - faktory ovplyvňujúce dopyt a ponuku na ropnom trhu sa prejavujú ako rozhodujúce fundamenty burzového vývoja aj pre zemný plyn. Okrem vyššie uvedených všeobecných činiteľov, majúcich dopad na svetové ceny ropy a následne aj na zemného plynu, je cena ropy daná pôsobením rôznych faktorov, ktoré ovplyvňujú vyrovnávanie dopytu a ponuky na svetových trhoch (Schéma 1).

¹⁷⁷ BALÁŽ P.: *Energia a jej vplyv na hospodársky rast vo svetovej ekonomike*. Bratislava: Sprint, 2007, s. 164-165

¹⁷⁸ Benchmark je jedno z mnohých slov, ktoré sa do slovenčiny neprekladá a finančníci ho používajú ako pojem v originálnom anglickom jazyku. Znamená meradlo, výškovú značku, orientačný bod.

¹⁷⁹ BALÁŽ, P.– LONDAREV, A.: *Ropa a jej postavenie v globalizácii svetového hospodárstva*. Politická ekonomie, č. 4, Praha: VŠE, 2006, s. 517

Schéma 1: Faktory ovplyvňujúce cenu ropy

Na strane dopytu spotreba priamo súvisí s hospodárskym vývojom v USA a v iných, predovšetkým rozvinutých trhových ekonomikách. K podstatnému nárastu spotreby dochádza v dôsledku ekonomického rastu v krajinách BRIC. V niektorých rozvíjajúcich sa krajinách sú ceny energií regulované, napríklad stanovením cenových stropov, čo môže spôsobiť, že rastúca cena ropy na svetových trhoch neobmedzí dopyt, tj. môže dôjsť k narušeniu rovnováhy trhových mechanizmov. Čína a India sa rozhodujúcim podielom pričínili o vzrast dopytu po kľúčových energetických nosičoch, a to do takej miery, ktorá popri masívnych špekulatívnych nákupoch predstavovala spúšťačiaci mechanizmus expandujúcej ceny ropy v 1. polovici roku 2008. Kľúčovou je tiež otázka rastúceho dopytu po ropy, dynamika a tempo hospodárskeho rastu expandujúcich ekonomik a z toho vyplývajúce účinky na národné hospodárstva ekonomických komplexov krajín OECD, kde každé percento prírastku HDP vyvolá polovičnú úroveň spotreby energie. Medzi hlavné hybné sily, ktoré pôsobia v spomínaných ekonomikách na posun krivky dopytu po ropy patria:¹⁸⁰

- Rast svetovej populácie a vývoj svetového HDP
- Štrukturálne zmeny v ekonomike a vedecko-technický rozvoj
- Zmeny v energetických bilanciách
- Klimatické podmienky a ich zmeny
- Stav zásob ropy v rozvinutých trhových ekonomikách
- Kurzy mien importérov voči kurzu USD
- Obchodno-politické opatrenia importujúcich krajín
- Špekulačné a iné vplyvy.

¹⁸⁰ BALÁŽ, P.– LONDAREV, A.: *Ropa a jej postavenie v globalizácii svetového hospodárstva*. Politická ekonomie, č. 4, Praha: VŠE, 2006, s. 518

Na strane ponuky podstatnú úlohu zohrávajú aktivity OPEC, ktoré určujú dlhodobé záväzné ťažobné kvóty, ktoré ovplyvňujú približne dve pätiny celosvetovej produkcie ropy. Ponuka ropy závisí od ťažby ropy predovšetkým v Saudskej Arábii, v Iraku, v Iráne, vo Venezuele, v Rusku a iných krajinách, ako aj od fiškálnych systémov u uvedených producentov.

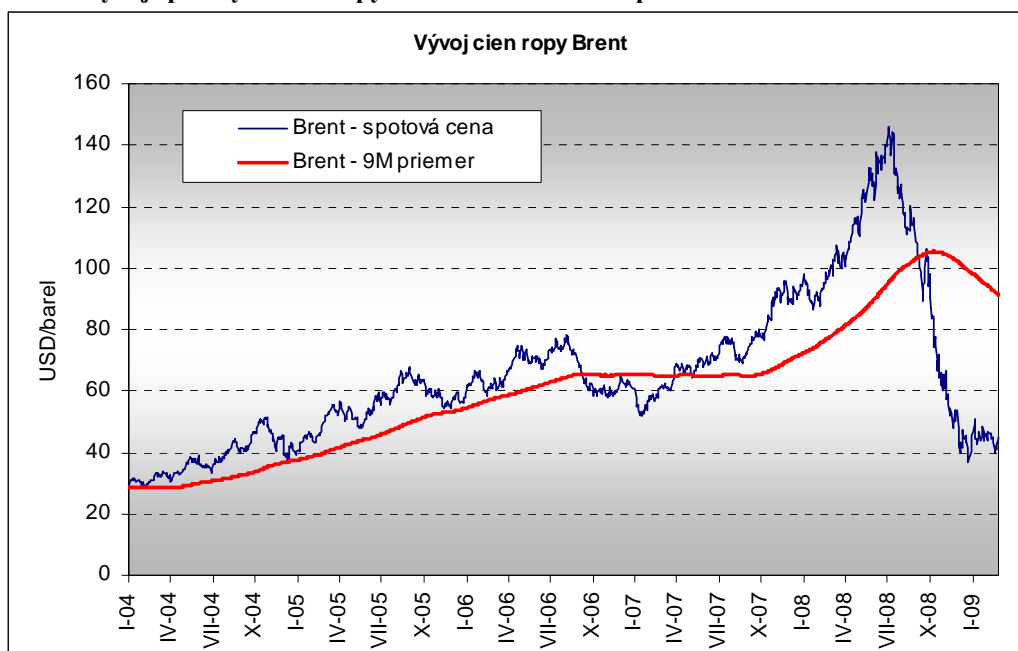
Politické napätie a následná nestabilita v krajinách ťažiacich ropu (Irán, Irak, Venezuela, Nigéria a i.), ako aj poveternostné udalosti, napríklad hurikány v Mexickom zálive, predstavujú vysoké riziko z hľadiska stability dodávok, môžu byť zdrojom výpadkov dodávok ropy na svetové trhy. Je známe, že ponuka ropy je nepružná, nevie rýchlo reagovať na zmeny dopytu, a množstvo ropy, o ktoré je možno krátkodobo zvyšovať produkciu, sa neustále znižuje. Investičné rozhodovania o ťažbe ropy a súvisiacich službách sú ovplyvňované geograficky diferencovanými nákladmi na ťažbu a ekonomickou silou ropných spoločností.

Okrem uvedených faktorov, na tvorbu cien zemného plynu v porovnaní s ropu vplývajú aj iné špecifiká.

2 Základné princípy cenovej tvorby zemného plynu

Systém cenovej tvorby zemného plynu je v prevažnej časti krajín naviazaný na vývoj cien ropných produktov, a to ľahkého a ťažkého vykurovacieho oleja a dominantnej komodity vo svetovom energetickom mixe – ropy, s ktorou sú jednotlivé komodity v konkurenčnom vzťahu. V Európe sa ceny dodávok v dlhodobých zmluvách tradične odvodzujú z troch až z deväť mesačných kľuzových priemerov cien ropných produktov na európskom trhu alebo sa obchodujú v menších objemoch na likvidných obchodných uzloch (hubs)¹⁸¹ na základe spotových cien¹⁸² (Graf 1).

Graf 1: Vývoj spotových cien ropy Brent a 9-mesačného priemeru

Prameň: www.eurostat.ec.europa.eu

¹⁸¹ Hub-y, resp. plynárenské uzly sú miesta na obchodovanie s plynom (gas hubs). Všeobecne sú to body, na ktorých sú nákupcovia a predajcovia plynu schopní transformovať vlastnícke právo k plynu na jeho reálnu držbu. V celosvetovom meradle je najvýznamnejší Henry Hub v USA.

¹⁸² Spotový trh sa koncentruje v miestach, kde sa stretáva viacero fyzických plynových potrubí (nie je to však pravidlom) – ide o tzv. hub alebo uzol. Spotový trh je trhom, na ktorom sa zemný plyn predáva za hotovosť a dodáva sa s okamžitou platnosťou.

Hoci na oceňovanie zemného plynu vplývajú trhové sily ponuky i dopytu a z dlhodobého hľadiska stále sleduje vývoj cien ropných produktov, výrazným spôsobom jeho cenu ovplyvňuje aj výmenný kurz amerického dolára, v ktorom je účtovaná prevažná časť dodávok energonosičov.

Vzhľadom na fyzikálne špecifiká zemného plynu sa do dnešných čias nevyvinul medzinárodný obchod so zemným plynom do takej sofistikovanej miery, v akej sa obchoduje s ropou. Je to spôsobené aj tým, že pokiaľ v prípade ropy je podiel jej exportu na celkovej svetovej produkcii vyše 4/5 trhu, u zemného plynu je to menej ako 1/5. Spočiatku sa zemný plyn spotrebúval v tých lokalitách, kde sa vyťažil. Z tohto dôvodu sa vytvorili relatívne samostatné regionálne trhy zemného plynu. Rozvoj celosvetového obchodu so zemným plynom čiastočne napomáha obchodovanie so zemným plynom vo forme LNG, ktorý je prevažne určený na export. Preto je zaujímavá otázka, do akej miery sa na trhu so zemným plynom uplatní podobný cenový mechanizmus ako je tomu na trhu s ropou.

Vo všeobecnosti existujú dva základné spôsoby nákupu zemného plynu:

- prostredníctvom dlhodobých a krátkodobých zmlúv,
- prostredníctvom spotových operácií.

Princíp **dlhodobých zmlúv** zabezpečuje predávajúcej strane návratnosť investícií do ťažobnej a prepravnej infraštruktúry, pretože kupujúci sa zaväzuje nakúpiť určité množstvo zemného plynu. Na základe princípu „take or pay“ si predávajúci zabezpečuje návratnosť vysokých investícií do infraštruktúry. Kupujúci sa totiž zaväzuje zaplatiť určitú peňažnú sumu bez ohľadu na to, či zemný plyn fyzicky odoberie, alebo nie. Predávajúci sa zaväzuje dať k dispozícii zmluvne dohodnuté množstvo zemného plynu. Tento typ zmlúv sa považuje za menej flexibilný, pretože kupujúcich aj predávajúcich zaväzuje dodržiavať určité podmienky po obdobie zväčša od 20 do 25 rokov a cena za tovar môže byť určená fixne na celé obdobie trvania kontraktu. Tento druh sa používa prevažne vo Veľkej Británii a v USA. To však môže byť pre zmluvné strany veľmi nákladné, najmä ak dôjde k podstatnej zmene podmienok na trhu.

V dôsledku meniacich sa podmienok niektoré zmluvy môžu obsahovať klauzulu na znovu vyjednanie a úpravu ceny. Tento druh sa používa prevažne v kontinentálnej Európe, kde sa používa typ zmlúv, ktoré umožňujú revíziu ceny v pravidelných trojročných intervaloch. Niektoré zmluvy umožňujú okrem zmeny cien aj zmenu určitých iných podmienok. Cena vyplývajúca z týchto zmlúv zohľadňuje konkurenčnú situáciu na trhu nákupcu, čo vedie k používaniu rôznych vzorcov na výpočet ceny, a teda aj k rôznym cenám pre jednotlivé typy nákupcov. To následne vedie k tomu, že nákupcovia predávajú ďalej odobratý zemný plyn na lukratívnejšie trhy. Preto existuje snaha predajcov obmedzovať ďalší predaj zemného plynu v krajine nákupcu, čo je však v nesúlade s európskym právom.

Pri **krátkodobých zmluvách** na dodávku zemného plynu, ktoré nepresahujú jeden rok je cena stanovená zväčša fixnou sumou. Pri kontraktach, ktoré toto obdobie presahujú, je cena v pravidelných intervaloch prepočítavaná na základe vzorcov. Poznáme dva základné vzorce: sčítací a multiplikatívny.

Sčítací vzorec je bežne používaný v Západnej Európe (okrem Veľkej Británie). Základný vzorec je v každej zmluve upravený a prispôbený aktuálnym podmienkam.

$$P = P_0 + (0,4 * F1 * (GO - GO_0)) + (0,6 * F2 * (LSFO - LSFO_0))^{183}$$

¹⁸³ POLKINGHORNE, M.: *Predicting the Unpredictable: Gas Price Reopeners*. [online]. [citované 2010-05-16]. Dostupné na:

<<http://www.ebalawyers.com.au/system/files/download/o25/SIN128.pdf> >

P = cena, **P_o** = základná cena, **F1** = prepočítací koeficient, **GO** = súčasná cena vykurovacieho oleja, **GO_o** = dlhodobá cena vykurovacieho oleja, **LSFO** = vykurovací olej s nízkym obsahom síry, **LSFO_o** = historická cena vykurovacieho oleja s nízkym obsahom síry

Najprv sa vypočíta rozdiel medzi aktuálnou a historickou cenou plynového oleja. Tento rozdiel sa potom násobí „pass-through“ faktorom (F1, ktorý sa zväčša pohybuje okolo 0,8 až 0,9). Pass-through faktor vyjadruje mieru, akou si predávajúci a kupujúci navzájom delia riziká a príležitosti plynúce zo zmeny cien zemného plynu. Obvykle sa väčšou mierou podieľa predávajúci. Výsledné číslo sa potom prenášobí váhou pripadajúcou jednotlivým komoditám. Takéto cenové zmeny sa vypočítajú pri každej komodite, ktorá sa berie do úvahy a potom sa ich suma pripočíta k základnej cene zemného plynu P_o.

Vo Veľkej Británii sa používa multiplikatívny vzorec na výpočet ceny zemného plynu.

$$P = P_o * (0,2 * GO/GO_o + 0,3 * FO/FO_o + 0,5 * PPO/PPO_o)^{184}$$

V tomto prípade je základná cena zemného plynu P_o vynásobená súčtom hodnôt zmien vybraných ukazovateľov v čase, ktoré sú prenášobené príslušnými váhami. Pri dlhodobých zmluvách je cena stanovená tak, aby bol zemný plyn konkurencieschopný voči ostatným substitútom, a preto je cena zemného plynu viazaná na cenu ropy a ropných produktov. Tento koncept založený na základe konkurencie medzi palivami je používaný na stanovenie ceny zemného plynu vo väčšine európskych medzištátnych zmlúv. Pritom v jednotlivých krajinách, či územiach, sa vo vzorci používa iná kombinácia konkurenčných palív.

V každej zmluve je stanovené, ako často dochádza k prepočítavaniu ceny na základe nových údajov. V krajinách Západnej Európy je štandardom prepočítavanie ceny v prvom mesiaci každého štvrťroka. Vo Veľkej Británii je sa cena prepočítava vždy v prvom mesiaci zmluvného roku.

Ďalším dôležitým rozhodnutím je, ktoré konkurenčné komodity treba zahrnúť do vzorca na prepočet ceny. Výber jednotlivých komponentov je závislý od konkrétnych podmienok na trhu, ale hlavne od konkurenčnej situácie na trhu so zemným plynom.

V krajinách Západnej Európy na cenu zemného plynu vplývajú prevažne komodity, ktoré sú priamym konkurentom zemného plynu. Môže ísť napríklad o plynový olej, uhlie, vykurovací olej alebo elektrickú energiu. Ale v krajinách ako USA alebo Veľká Británia sa dostáva do popredia úplne odlišný spôsob výpočtu ceny. V novo uzavretých zmluvách sa používa princíp väzby zmluvnej ceny na cenu zemného plynu, za ktorú je obchodovaný.

V USA sa používa ako základ cena, za ktorú sa obchoduje zemný plyn na Henry Hub, vo Veľkej Británii je to NBP (National Balance Point). V krajinách Západnej Európy predávajúci preferujú používanie ceny plynového oleja a nízko sirneho vykurovacieho oleja, za ktoré sú tieto suroviny obchodované na Rotterdamskom trhu. Je to najmä preto, že tieto ceny dostatočne reprezentujú hodnotu zemného plynu na trhu, ale aj preto, že ceny sú neregulované a oslobodené od vládnej kontroly. Britskí predajcovia plynu venujú týmto cenám menšiu pozornosť, keďže v posledných rokoch boli ceny ropných produktov na tomto trhu nestále. Závisí tiež od jednotlivých krajín, ako sa tieto ceny premietnu do cien pre konečných spotrebiteľov. Na cenu zemného plynu v zmluvách vplýva okrem Rotterdamskej ceny aj cena na vnútornom trhu jednotlivých krajín. Ceny plynového oleja a vykurovacieho oleja sú zahrnuté do vzorca na výpočet ceny a výrazne ovplyvňujú cenu zemného plynu. Z pohľadu kupujúceho sú práve tieto dve palivá priamym konkurentom zemného plynu. Na trhoch, kde sa objavuje tzv. „gas-to-gas competition“ by však ceny ropných produktov vo výpočtovom vzorci nedostatočne reflektovali cenu plynu pre kupujúcich. Nestále ceny ropných produktov, zaznamenané v posledných rokoch zapríčinili, že vo Veľkej Británii predávajúci vo vzorcoch na výpočet ceny zemného plynu preferujú iné ukazovatele ako ropné produkty, napríklad mieru inflácie.

¹⁸⁴ tamtiež

V niektorých krajinách je na domácom trhu priamym konkurentom zemného plynu elektrická energia, ktorá sa stáva významným komponentom vo vzorci na výpočet ceny plynu. Na druhej strane, so zvyšujúcou sa konkurenciou na trhu klesá význam elektrickej energie vo vzorci. Je to zapríčinené aj tým, že ceny elektrickej energie, často regulované vládou, nezohľadňujú jej skutočnú trhovú hodnotu.

Na niektorých trhoch je podstatným konkurentom zemného plynu aj uhlie. Zväčša ide o krajiny s bohatými zásobami uhlia, kde tvorí uhlie dôležitú zložku energetického mixu. V týchto krajinách výrobcovia elektrickej energie majú záujem, aby uhlie bolo zahrnuté do vzorca na výpočet ceny plynu. Naproti tomu predajcovia sa k závislosti ceny plynu od ceny uhlia stavajú negativisticky. Je to zapríčinené tým, že uhlie je považované za palivo nižšej kvality, čo má výrazne negatívny dopad na životné prostredie. Preto je schopné konkurovať zemnému plynu, len keď sa predáva za výrazne nižšie ceny, čo má za následok, že jeho ceny v dlhodobom horizonte narastajú len nepatrne v porovnaní so zvyšnými palivami. Každý vzorec na výpočet ceny zemného plynu, a nezáleží pritom na tom, aké faktory zohľadňuje a s akou dôslednosťou bol vypracovaný, prináša so sebou riziko, ktoré je rovnaké pre kupujúceho, ako aj pre predávajúceho.

Na trhu môže dôjsť k zásadnej zmene podmienok a ľahko sa tak môže stať, že vzorec, ktorý v súčasnosti zodpovedá trhovým podmienkam bude o pár rokov neskôr znevýhodňovať niektorú zo zmluvných strán. Preto sa v zmluvách na dodávky zemného plynu používajú okrem základných faktorov vplyvujúcich na cenu zemného plynu aj špeciálne faktory. Tieto sa odlišujú od základných v tom, že sa pri výpočte ceny nepoužívajú v pravidelných intervaloch a aby sa mohli použiť, musí o to požiadať jedna zo zmluvných strán. Pritom obe strany musia dodržiavať podmienky dohodnuté na začiatku. Základom týchto mechanizmov je zabezpečiť, aby zmluvne vypočítaná cena zodpovedala cenám, ktoré sa aplikujú v iných zmluvách. Medzi tieto mechanizmy patrí napríklad „Price Review Mechanism“, ktorý sa veľmi často používa v kontinentálnej Európe. V týchto zmluvách sa nachádza klasický vzorec na výpočet ceny, ktorý je však v presne dohodnutých intervaloch prehodnocovaný. Pri prehodnocovaní vzorca môže predávajúci aj kupujúci dokázať, že cena už nezodpovedá aktuálnym trhovým podmienkam. Základom tejto koncepcie je stanoviť okolnosti, pri ktorých môže dôjsť k zmene ceny. V prípade, že medzi zmluvnými stranami nedôjde k dohode, riešenie sporu sa odovzdá do kompetencie nezávislému orgánu, ktorý celý spor rozhodne a aj stanoví nový vzorec na výpočet ceny.

Medzi základné nevýhody patrí fakt, že tieto cenové mechanizmy sú veľmi zložité a komplexné, a preto býva ťažké a zdĺhavé ich vôbec vyjednať. Naopak, medzi výhody patrí možnosť prispôsobiť cenový mechanizmus aktuálnej situácii na trhu. Takýto cenový mechanizmus umožňuje obom stranám eliminovať riziko finančných strát v dlhodobom horizonte.

3 Systém obchodovania so zemným plynom v EÚ

V súvislosti s rastúcou mierou energetickej závislosti EÚ od ropy (v r. 2007 vzrástla na 82,2% v porovnaní so 74,4% v roku 1995) a so zvyšujúcim sa vplyvom cien energie na konečné ceny producentov a spotrebiteľské ceny je energetika v centre pozornosti všetkých centrálnych európskych inštitúcií. Po pomerne dlho diskutovanom balíku návrhov na liberalizáciu sektora energetiky, v júni 2008 prijala Rada pre energetiku základné myšlienky dohody a v októbri 2008 ministri energetiky členských krajín EÚ potvrdili kompromisný postup zameraný na oddelenie výroby energie od jej transmisie a dodávok spotrebiteľom (tzv. vlastnícky unbundling) s tým, že bývalé štátne monopoly (ako EDF, E.ON či RWE) si podržia možnosť zachovania kontroly nad rozvodnými sieťami pod podmienkou, že ich podriadia vonkajšiemu dozoru.¹⁸⁵

¹⁸⁵ Európsky parlament prijal uznesenie o získaní kontroly nad cenami energie (25.septembra 2008), ktoré nadväzuje na uznesenie z 29. septembra 2005 o závislosti od ropy, ako aj rady ďalších uznesení a dohôd. Vychádza pritom z hodnotenia situácie na svetových trhoch s ropou a načrtáva oblasti, v ktorých treba prijať účinné opatrenia, spracované podľa: www.euractiv.sk

Špecifická tvorby cien v Európe

S cieľom maximalizovať príjmy z predaja zemného plynu vyvinula holandská vláda ešte v roku 1962 v spolupráci s firmami Shell a Esso koncepciu tvorby ceny založenú na princípe „market value pricing“ a koncepciu dlhodobých kontraktov založených na tzv. netback cenách (replacement value pricing) s možnosťou pravidelnej úpravy tvorby cien s cieľom obnovovať pôvodne stanovenú rovnováhu. Na základe tohto princípu bola cena zemného plynu odvodzovaná od cien alternatívnych komodít, ktorými jednotlivé skupiny spotrebiteľov substituujú spotrebu plynu. Tým bolo zaručené, že spotrebiteľia nezaplatia za zemný plyn viac ako zaplatia za alternatívne palivá. Ale nezaplatia ani výrazne menej. Tento nový princíp bol v protiklade s dovtedy prevládajúcim systémom založeným na „cost plus“ princípe, ktorého základom je tvorba ceny na základe nákladov, korigovaná vývojom na trhu.

Nový systém bol nastavený tak, aby zaručoval maximálne možné príjmy exportujúcej krajiny a zároveň, aby cena plynu bola akceptovateľná importujúcou krajinou. Na strane predávajúceho boli riziká a príležitosti spojené so zmenou trhovej hodnoty plynu, zatiaľ čo kupujúci sa zaväzoval odobrať určité, zmluvou stanovené minimálne množstvo zemného plynu na základe princípu „take-or-pay“. Tento typ holandskej exportnej zmluvy slúžil ako vzor pre väčšinu exportných zmlúv na začiatku sedemdesiatych rokov medzi Ruskom a Nemeckom, Rakúskom, Talianskom a Francúzskom. Tieto exportné zmluvy sa využívali tiež pri exporte alžírskoho LNG do Francúzska, neskôr aj do Belgicka, Grécka, Španielska, pri exporte z Alžírsku do Talianska prostredníctvom plynovodov, ale aj pri exporte z Nórska a Ruska. Neskoršie zmeny na trhu, spôsobené liberalizačnými tendenciami boli zohľadnené v novo uzavretých zmluvách, ale aj pri pravidelnej úprave cien pri starších kontraktoch.

Na relatívne vysoké ceny zemného plynu sa treba pozerať komplexne, nakoľko sú odrazom toho, že celkové podnikanie v tomto sektore je investične náročné a značne riskantné. Z nákladového hľadiska má v cene plynu najväčší podiel doprava (až 60%) a úprava vyťaženeho zemného plynu (cca 30%). Tieto pomery, sú samozrejme len orientačné, pretože napr. v prípade ťažby z morského dna môžu byť pomery aj opačné. Vysoké vstupné náklady potrebné na podnikanie v tomto odvetví a závislosť ich financovania od istoty využitia týchto plynovodov na aspoň 25-30 rokov, je efektívne len vtedy, ak je reálne zabezpečené kombináciou dlhodobých zmlúv s veľkými odberateľmi a monopolnými právami na dodávky plynu od jej producentov. Značná kapitálová náročnosť sa v dlhodobom priemere prejavila vo vysokej monopolizácii tohto odvetvia, keďže len takéto spoločnosti sú dlhodobo schopné vykazovať adekvátny zisk¹⁸⁶.

Dôležitým faktorom pri tvorbe cien plynu v Európe je priemerná cena ropy Brent, ktorá je východiskovým barometrom cenotvorby ropy na európskom trhu. Na vývoj cien zemného plynu, okrem štandardných faktorov, vplýva v súčasnosti predovšetkým celosvetová ekonomická kríza, ktorá väčšinu spomínaných faktorov zahŕňa alebo aj neguje.

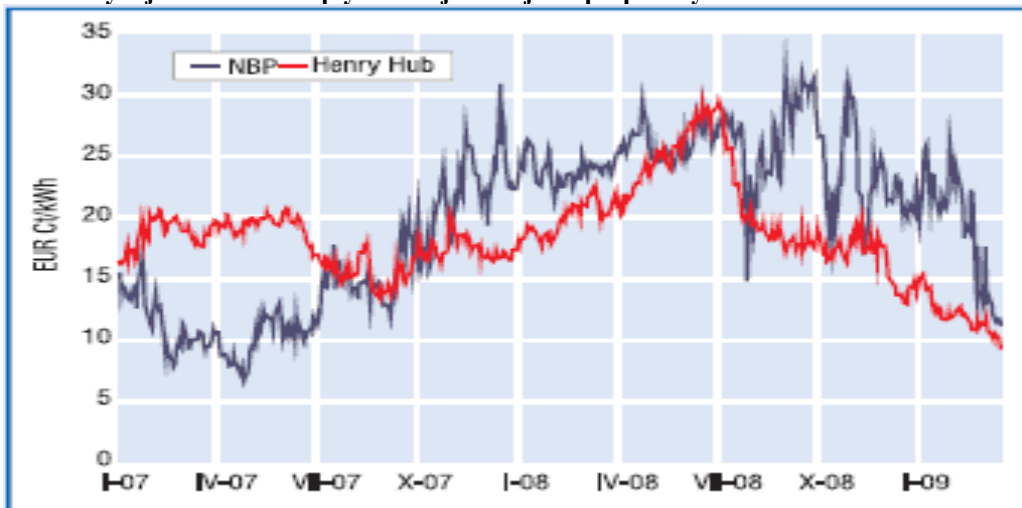
V Európskej únii naďalej pretrváva tendencia importu zemného plynu založeného na dlhodobých kontraktoch. V súčasnosti sú však dopĺňané aj o import na základe krátkodobých zmlúv najmä z Veľkej Británie, príp. spotového importu. V Európe sa takýto spotový trh koncentruje v miestach, kde sa stretáva viacero fyzických plynových potrubí (nie je to však pravidlom), ide o tzv. hub alebo uzol¹⁸⁷. Takýmto uzlom je okrem iných napríklad britský NBP, holandský TTF, belgický ZBT (Zeebrugge), ale aj CEGH (Central European Gas Hub) v rakúskom Baumgartene neďaleko slovenských hraníc, ktorého potenciál a tiež ambície napovedajú, že by sa mohol stať jednou z najväčších tradingových platforiem v kontinentálnej Európe, predovšetkým v prípade vybudovania plynovodu Nabucco, ako aj v prípade výraznejšieho rozvoja obchodu so skvapalneným zemným plynom (LNG). Popri týchto trhoch však existuje aj tzv. burzový trh, kde sa

¹⁸⁶ Tamtiež

¹⁸⁷ Rok 2008 v znamení priaznivého vývoja cien. [online] Internetové noviny SPP, marec 2009. [citované 2010--05-10] Dostupné na: <<http://www.spp.sk/download/Newsletter/newsletter-V-sk.pdf>>

koncentruje dopyt aj ponuka finančných nástrojov, ktoré sa vzťahujú na zemný plyn - takýmto trhom je napríklad nemecká burza EEX. Vývoj cien zemného plynu v najznámejších prepravných uzloch v období január 2007 až január 2009 znázorňuje aj graf 2.

Graf 2: Vývoj cien zemného plynu v najznámejších prepravných uzloch v r. 2007 - 2009

Prameň: HEGY, P.: *Svetový trh so zemným plynom v časoch globálnej finančnej krízy*. [online] Slovgas, č.1, 2009, s.17. [citované 2010--05-10] Dostupné na: <http://www.spnz.sk/Casopis/09_01/09_01_08.pdf>

Cena plynu v prepravných uzloch

Historicky najrozvinutejším európskym spotovým trhom so zemným plynom s minimálnym výskytom dlhodobých kontraktov, je Veľká Británia. Práve z tohto dôvodu sa ceny v uzle NBP už dlhší čas pokladajú za akési zrkadlo spotovej „trhovej“ cenovej úrovne zemného plynu v Európe. Ceny v NBP samozrejme charakterizuje vysoká miera volatility (t. j. premenlivosti), napríklad v lete, počas nízkeho dopytu po plyne, sú ceny často pod úrovňou cien dlhodobých kontraktov. Veľká Británia sa však už stala importérom zemného plynu, v dôsledku čoho kontinentálny systém cien s indexáciou na ropné produkty začal v lete určovať spodnú hranicu ceny na Britských ostrovoch (nakolko dodávatelia tam nemajú dostatok kapacity v zásobníkoch a nadbytok predávajú do kontinentálnej Európy). V zime sa zasa nezriedka stáva, že v prípade náhodnej negatívnej udalosti sa úroveň ceny plynu niekoľkonásobne zvýši. Takouto udalosťou môže byť napríklad aj rastúca cena ropy, chladnejšie počasie, než sa očakávalo alebo údržba/oprava nórskeho plynovodu, či nemožnosť importovať plyn cez Interconnector z kontinentálnej Európy. Pri takomto stupni premenlivosti musia byť zákazníci neustále pripravení riešiť tieto výkyvy cien vlastnou stratégiou a využitím vlastných hedgingových (t. j. zabezpečovacích) nástrojov a produktov, ktoré umožnia zafixovať cenu na dlhšie obdobie¹⁸⁸.

Samotné uzly sa delia na dva typy – na virtuálne a fyzické. Virtuálnym obchodným miestom je napríklad britský NBP, ktorý pokrýva celú transportnú sústavu spoločnosti National Grid Gas plc¹⁸⁹, t.j. NBP je celá transportná sieť plynovodov na území Veľkej Británie. Britský systém predstavuje sieť a do tejto podoby sa vyvinul vďaka krátkym transportným vzdialenostiam a množstvu vstupných a výstupných miest z a do systému. Plyn, ktorý raz vstúpi do tejto siete, sa

¹⁸⁸European Gas Markets 2008: *Natural Gas Market Liberalisation: New Context For Flexibility*. [online] Sylvie Cornot-Gandolphe: IEA, 2002. [citované 2010--02-16] Dostupné na: <<http://www.oilenergy.com/1gnymex.htm>>

¹⁸⁹tamtiež

považuje za plyn umiestnený na obchodnom mieste. Pri vstupe a výstupe sa platia poplatky, je to teda klasický entry/exit systém. Podiel spotových (krátkodobých) kontraktov sa vďaka fungujúcemu uzlu zvyšuje.

Príkladom fyzického obchodného miesta, v ktorom ústia alebo sa pretínajú rôzne plynovody a je priamo napojený na zásobníky, je Henry Hub v USA alebo Baumgarten v Rakúsku. Henry Hub je najväčším obchodným miestom s plynom na svete. Do tejto podoby sa vyvinul historicky. V USA bol zavedený otvorený prístup do sietí už v roku 1986¹⁹⁰. Je umiestnený v južnej Louisiane, spája 12 plynovodov a v jeho blízkosti sú 3 zásobníky. Je to najlikvidnejší uzol na svete a slúži aj ako referenčný bod pre obchodovanie (futures contracts) na burze v New Yorku (NYMEX)¹⁹¹. Keď sa uzol rozvinie do likvidného obchodného miesta, začnú sa tvoriť operácie ako spotové a budúce trhy (futures markets) a s nimi sa objaví aj trhovú cenu pre aktuálne a budúce dodávky komodity.

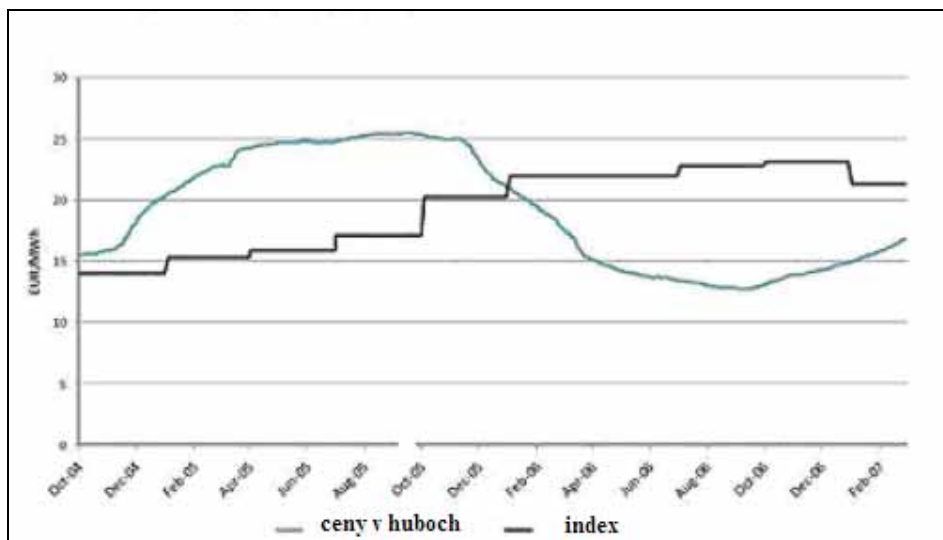
Spotové obchodovanie sa začína jednoduchými OTC (over-the-counter) obchodmi, ktoré predstavujú bilaterálne dohody medzi predávajúcim a kupujúcim alebo prostredníctvom brokera. Ďalšími možnosťami sú futures markets, ktoré predstavujú nezávislé a transparentné cenové signály pre ďalší vývoj cien komodity na trhu a sú teda aj indikátorom pre iné kontrakty. Future price tak reprezentuje aktuálny trhový názor na otázku, koľko bude stáť plyn v určitom čase v budúcnosti. Na základe týchto hodnôt dochádza buď k naplneniu zásobníkov plynom alebo k jeho predaju. Aktívne obchodovanie na hub-e sa prejavuje aj vo vývoji ceny, ktorá nie je tak stabilná ako v prípade dlhodobých kontraktov. Preto je denný výkyv ceny a denné obchodovanie limitované. Práve cenové výkyvy sú jednou z najväčších výhod voči obchodovaniu s plynom na báze ponuka-dopyt. Táto výhoda je logická, ale jej pôvod je skôr psychologického charakteru.

V prípade obchodovania v uzloch koneční zákazníci nebudú mať cenu plynu každý deň inú, ale bude dochádzať k priemerovaniu, a preto priamo nepocítia, či cena mala veľké denné výkyvy. Okrem toho je plyn fakturovaný v dlhších časových intervaloch, čo prispieva k obmedzovaniu veľkých výkyvov. Cena elektrickej energie je napríklad oveľa nestabilnejšia, pretože táto komodita na rozdiel od plynu nie je skladovateľná a musí byť spotrebovaná. Rozdielnosť v úrovni cien plynu indexovaných na ropu a úroveň cien tvorených na uzloch ukazuje aj nasledovný graf 3.

¹⁹⁰ European Gas Markets 2008: *Natural Gas Market Liberalisation: A New Context For Flexibility*. [online] s. 29. Sylvie Cornot-Gandolphe : IEA, 2002. [citované 2010--02-16] Dostupné na: <<http://www.oilenergy.com/1gnymex.htm>>

¹⁹¹ Fundamentals of the World Gas Industry, 2008. „Towards a true EU gas market.“ [online] [citované 2010--05-10] Dostupné na: <<http://www.kingstonenergy.com/eugas0308.pdf>>

Graf 3: Porovnanie cien plynu indexovaných na ropu a cien tvorených v uzloch NBP (ročný priemer v období október 2004 – február 2007):

Prameň: IEA: *Development of Competitive Gas Trading in Continental Europe*. [online] Máj 2008, str. 44. [citované 2010--05-10] Dostupné na: <http://www.iea.org/papers/2008/gas_trading.pdf>

Prvý futures kontrakt na zemný plyn bol na americkej burze NYMEX uzavretý v roku 1990 a jeho referenčným bodom bol práve Henry Hub. Vo Veľkej Británii bol prvý takýto kontrakt uzavretý v roku 1997 a referenčným bodom bol hub NBP. Z uvedeného je zrejmé, že obchodovanie s plynom ako s komoditou je len za začiatku a zatiaľ sa orientuje na najvyspelejšie trhy. Pre tieto trhy je charakteristická dôsledná aplikácia princípu prístupu tretích strán, o zavedenie ktorého sa snaží aj EÚ. Na druhej strane treba povedať, že v čase, keď sa tento princíp začal v USA a Británii uplatňovať, obe krajiny neboli závislé od dodávok plynu z tretích krajín (TPA), ale mali vlastné suroviny, ktoré im spotrebu pokrývali. Kontinentálna Európa je v odlišnej situácii, väčšinu svojej spotreby plynu dováža z externých zdrojov. Princíp TPA umožňuje odberateľom vybrať si vlastného dodávateľa suroviny. Zvýšením ponuky dodávateľov dochádza k modifikácii ponúkaných servisov. V súčasnosti klasickí dodávateľia ponúkajú all-in-one servis, teda odberateľ platí aj za služby, ktoré nepotrebuje. Možnosť výberu z viacerých možností vytvára priestor na platenie len za servis, ktorý si zákazník sám vyberie.

S postupným rozvojom obchodovania s plynom na obchodných miestach sa rozvíja aj obchodovanie s kapacitou zásobníkov. V jednotlivých krajinách ich spravujú nezávislé spoločnosti, aj keď z historického hľadiska boli vo vlastníctve lokálnych distribučných spoločností. Zásobníky je možné využívať pri cenových výkyvoch, keď spoločnosť nakúpi lacnejší plyn a predá ho vo vhodnom čase za vyššiu sumu. Predpokladom je nediskriminačný prístup do zásobníkov.

4 Dôsledky rastu cien energií (ropy a zemného plynu) na národnú ekonomiku

Cena ropy a následne aj ostatných substitútov energetického mixu môže závažným spôsobom ovplyvniť makroekonomický vývoj jednotlivých národných ekonomík. Ako prvé práce reagujúce nielen na expandujúcu cenu ropy, ale aj jej pokles reagovali K. Mork (1989) a K. Lee (1995), ktorí predstavili nelineárne transformácie ceny ropy s cieľom vysvetliť negatívny vzťah medzi nárastom ceny ropy a poklesom ekonomiky a dokázať tzv. Grangerovu kauzalitu medzi

oboma premennými.¹⁹² Hamilton (2003) a Jiménez-Rodríguez (2004) taktiež potvrdili na príklade USA existenciu nelineárneho vzťahu medzi uvedenými premennými. Vzhľadom na to, že asymetria je zvláštnym prípadom nelineárneho vzťahu medzi HDP a cenou ropy, v literatúre sa navrhli aj dve iné nelineárne transformácie: vážená špecifikácia (scaled specifications – Lee, 1995), ktorá brala do úvahy volatilitu jej cien a čistá špecifikácia (net specification – Hamilton, 1996) zohľadňujúca rozsah, o ktorý sa cena ropy zvýšila za predchádzajúci rok. Lilien (1982) sformuloval tzv. hypotézu rozptylu (dispersion hypothesis) založenú na predpoklade, že zmena ceny ropy mení rovnovážnu alokáciu v rôznych sektoroch.¹⁹³

Osobitná štúdia skúmajúca efekty rastúcich cien ropy v období rokov 2004-2006 bola vypracovaná ECB (Európskou centrálnou bankou). Autori v nej vychádzajú z predpokladu, že za cenovou volatilitou stojí množina faktorov, pričom svoj výskum orientovali na faktory priamo nesúvisiace s dopytom alebo ponukou, ale na špecifické faktory, ktoré mohli byť spúšťacím mechanizmom. Ako vyplýva z doteraz predložených argumentov, dôsledky vplyvu ceny energie na jednotlivé národné ekonomiky, hoci sú značne diferencované, sú dôležité, až rozhodujúce. V konečnom dôsledku determinujú konkurencieschopnosť nielen každej takejto ekonomiky, ale aj každej, najmä priemyselnej firmy či spoločnosti. Za jednu z príčin uviedli organizáciu supply chain v oblasti downstream investíciách v rámci ropného trhu – konkrétne rafinérске capacity. Štúdia ECB poukazuje na to, že dlhodobo sú investície do budovania nových rafinérских kapacít veľmi nízke (výskum bol obmedzený na najväčší spotrebný trh ropy – ekonomiku USA v r. 1981 – 2007), čo má za dôsledok vysokú amortizáciu, technické výpadky starších zariadení a absenciu nových, čo vyvoláva deficit na strane spracovateľov.¹⁹⁴ Ďalším faktorom, ktorý je zdôvodnením predovšetkým posledného cenového vývoja na ropnom trhu je nelineárna závislosť medzi cenami ropy a jej zásobou. Nelineárnosť môže byť spôsobená oneskorením, ktoré súvisí s prípravou na ďalšiu ťažbu a budovaním nových rafinérских kapacít. Vzhľadom na tieto obmedzenia, by ceny ropy mohli byť citlivejšie k zásobe ako výrobné capacity.

K ďalším navrhnutým faktorom vysvetľujúcim nárast cien ropy patria nedostatočné voľné výrobné capacity a nelineárny vzťah medzi cenami ropy a zásobou. Existencia nelineárnosti vo vzťahu medzi cenami ropy a množstvom dodaným na trh, by mohla mať vplyv na stanovenú cenu ropy. Hoci lineárny vzťah by mohol byť primeraným priblížením sa za bežných okolností, extrémne javy môžu trhový rovnováhu medzi ponukou a dopytom presunúť k rôznym typom fungovania trhu, v ktorom sú ceny oveľa citlivejšie voči otarasom, ako za normálnych podmienok. V neposlednom rade výskumný tím z ECB považuje za jeden z faktorov vzrastu ceny aj nedostatok ropy z dlhodobého hľadiska; podmienky na future trhoch by mohli ovplyvniť správanie akcií a spätné nastavenia cien ropy.¹⁹⁵ Niektorí ekonómovia (Lafakis) považujú efekty zvýšenia cien ropy za rovnaké, ako zvýšenie daní, čo znamená zníženie disponibilného príjmu spotrebiteľov (pokles ceny ropy WTI tak znamená úsporu 1 mld. USD na strane spotrebiteľov v USA). Popredný teoretik v oblasti skúmania dopadov cien ropy – H. Hamilton unifikoval závery viacerých dovtedy známych analýz a syntetizoval ich ekonometrické závery do modelu, ktorý zobrazuje nasledovná tabuľka 1.

¹⁹² BALÁŽ, P.– LONDAREV, A.: *Ropa a jej postavenie v globalizácii svetového hospodárstva*. Politická ekonomie, č. 4, Praha: VŠE, 2006, s. 519.

¹⁹³ tamtiež

¹⁹⁴ DÉES, S.- GASTEUIL, A.- KAUFMANN, R. K.- MANN, M.: *Assesing the factors behind oil price changes*. [online] WORKING PAPER SERIES, no. 855, Január 2008. [citované 2010--05-10] Dostupné na internete: <<http://www.ecb.int/pub/pdf/scpwps/ecbwp855.pdf>>

¹⁹⁵ tamtiež

Tabuľka 1: **Odhady ekonomických dopadov zo zvýšenia ceny ropy (percentuálna zmena HDP po zvýšení ceny ropy o 10 USD/b)**

Odhad	1. rok	2. rok
Global Insign, Inc.		
Reálny HDP	-0,3	-0,6
Cenový deflátor HDP	0,2	0,5
Nezamestnanosť	0,1	0,2
U.S. Federal Reserve Bank		
Reálny HDP	-0,2	-0,4
Cenový deflátor HDP	0,5	0,3
Nezamestnanosť	0,1	0,2
National Institut of Economic and Social Research		
Reálny HDP	-0,2	-0,5
Cenový deflátor HDP	0,3	0,5
Priemer		
Reálny HDP	-0,2	-0,5
Cenový deflátor HDP	0,3	0,4
Nezamestnanosť	0,1	0,2

Prameň: http://www.eia.doe.gov/oiaf/aeo/otheranalysis/aeo_2006analysispapers/efhop.html

Tabuľka 1 zobrazuje výsledky pre reálny HDP, pre cenový deflátor¹⁹⁶ HDP a pre nezamestnanosť, ktorých údaje boli získané z troch modelov, zobrazujúc tiež ich priemery. Výsledky štúdie vychádzajú z 33%-ného zvýšenia cien ropy, z 30,- USD na 40,- USD. Vyplýva z nich, že ak sa cena ropy trvale zvýši o 33% po dobu dvoch rokov, reálny HDP sa v prvom roku zníži o 0,2% a v druhom roku o 0,5%.

H. Huntington dospel k záveru (Tabuľka 2), že konzekvencie rastúcej ceny ropy vplývajú na HDP, ale aj na cenový deflátor HDP pre všetky tovary a služby a mieru nezamestnanosti. Ak ekonomika funguje na úrovni potenciálneho produktu a inflácia je stála, reálny odhad je, že 10-percentný nárast ceny ropy, ktorý neprekvapí domácnosti a podniky (v tabuľke č. 2 – vyššie ceny ropy) zníži potenciálny produkt (HDP) o 0,2 %. Ak ekonomika funguje pod úrovňou potenciálneho produktu, dopad na HDP môže byť o niečo väčší, ale je nepravdepodobné, že by preskočil 0,2% za prvý rok.¹⁹⁷ Ak má zvýšenie ceny ropy prekvapivý a náhly charakter, ekonomika už bude v prostredí rastúcej inflácie, potom to vyvolá potenciálne širšie ekonomické straty.¹⁹⁸

¹⁹⁶ Cenový deflátor HDP je súhrnný cenový index, vyjadrujúci vážený aritmetický priemer cenového vývoja v ekonomike oproti základnému obdobiu. Z neho je možné vypočítať cenové zmeny v ekonomike oproti rovnakému obdobiu minulého roku alebo oproti predchádzajúcemu obdobiu. Vypočítava sa ako pomer HDP v bežných a stálych cenách.

¹⁹⁷ DÉES, S.- GASTEUIL, A.- KAUFMANN, R. K.-MANN, M.: *Assesing the factors behind oil price changes*. [online] WORKING PAPER SERIES, no. 855, Január 2008. [citované 2010--05-10] Dostupné na: < <http://www.ecb.int/pub/pdf/scpwps/ecbwp855.pdf>>

¹⁹⁸ HUNTINGTON, H.: *Economic Effects of High Oil Prices*. In: *Annual Energy Outlook Analyses*. Dostupné na: <http://econ.as.nyu.edu/docs/IO/9187/RR01-01.PDF>.

Tabuľka 2: Cena ropy a elasticita HDP

Cenový efekt	1. rok	2. rok
Vyššie ceny ropy		
Reálny HDP	-0,011	-0,021
Cenový deflátor HDP	0,007	0,017
Nezamestnanosť	0,004	0,007
Ropný cenový šok		
Reálny HDP	-0,024	-0,050
Cenový deflátor HDP	0,019	0,034
Nezamestnanosť	0,009	0,020

Prameň: http://www.eia.doe.gov/oiaf/aeo/otheranalysis/aeo_2006analysispapers/efhop.html

Z tejto štúdie jednoznačne vyplýva, že dlhodobjšie zvýšenie cien ropy a následne cien zemného plynu, má negatívny vplyv na rast HDP, čiže je príčinou poklesu hospodárskeho rastu.

ZÁVER

Ako preukázali uvedené, ale aj mnohé ďalšie výskumy a, samozrejme aj samotná hospodárska realita, len prijateľná cena v kombinácii s kontinuitou importovaných dodávok a primeranou ochranou životného prostredia predstavujú garanciu bezporuchového chodu národného hospodárstva. Tieto faktory predstavujú súčasnú prioritu hospodárskej politiky väčšiny krajín EÚ. Od vyriešenia týchto kľúčových otázok sa bude odvíjať budúci význam a postavenie zemného plynu a ropy v energetickom mixe EÚ.

POUŽITÁ LITERATÚRA

- BALÁŽ, P.– LONDAREV, A.: *Ropa a jej postavenie v globalizácii svetového hospodárstva*. Politická ekonomie, č. 4, Praha: VŠE, 2006. s. 508-428.
- BALÁŽ P.: *Energia a jej vplyv na hospodársky rast vo svetovej ekonomike*. Bratislava: Sprint, 2007. ISBN 80-89085-51-2
- CHABRELIE, M.-F. *Gas Price Indexation and Strategies*. Dostupné na internete: <<http://www.ficci.com/media-room/speeches-presentations/2004/feb/feb3-chibrelie-2.pdf>>
- DÉES, S. - GASTEUIL, A. - KAUFMANN, R. K., - MANN, M.: *Assesing the factors behind oil price changes*. WORKING PAPER SERIES, no. 855., Január 2008. Dostupné na: <<http://www.ecb.int/pub/pdf/scpwps/ecbwp855.pdf>>
- EGM: *European Gas Markets 2008*. Dostupné na internete: <<http://www.oilenergy.com/1gnymex.htm>>
- Fundamentals of the World Gas Industry, 2008*. „Towards a true EU gas market.“ Dostupné na: <<http://www.kingstonenergy.com/eugas0308.pdf>>
- HEGY, P.: *Svetový trh so zemným plynom v časech globálnej finančnej krízy*. Slovgas, č. 1, 2009. Dostupné na: <http://www.spnz.sk/Casopis/09_01/09_01_08.pdf>
- HUNTINGTON, H.: *Economic Effects of High Oil Prices*. In: *Annual Energy Outlook Analyses*. Dostupné na: <<http://econ.as.nyu.edu/docs/IO/9187/RR01-01.pdf>>
- IEA: *Development of Competitive Gas Trading in Continental Europe*. Máj, 2008. Dostupné na: <http://www.iea.org/papers/2008/gas_trading.pdf>
- International Energy Agency: *Key World energy statistics 2007*. IEA 2007: *Natural Gas Market Review 2007*. Dostupné na: <<http://www.iea.org/textbase/nppdf/free/2007/Gasmarket2007.pdf>>
- International Energy Agency: *Gasmarket Review 2008*. Dostupné na: <http://www.iea.org/Textbase/nptable/2008/gasmarket2008_f16.pdf>

12. Natural Gas Market Liberalisation: *New Context For Flexibility*. IEA, Sylvie Cornot-Gandolphe, 2002.
13. POLKINGHORNE, M.: *Predicting the Unpredictable: Gas Price Reopeners*. Dostupné na internete: <<http://www.ebalawyers.com.au/system/files/download/o25/SIN128.pdf>>
14. *Rok 2008 v znamení priaznivého vývoja cien*. Internetové noviny SPP, marec 2009. Dostupné na: <<http://www.spp.sk/download/Newsletter/newsletter-V-sk.pdf>>
15. http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page?_pageid=1996.45323734&_dad=portal&_schema=PORTAL&screen=welcomeref&open=/t_nrg/t_nrg_quant&language=en&product=REF_TB_energy&root=REF_TB_energy&scrollto=210
16. [http:// www.investujeme.cz](http://www.investujeme.cz)

KONTAKT

Ing. Viera Ružeková, PhD.
RNDr. Janka Pásztorová, PhD.
Katedra medzinárodného obchodu
Obchodná fakulta
Ekonomická univerzita
E-mail: ruzekova@euba.sk
pasztoro@euba.sk

ABSTRAKT

Lisabonská zmluva je pre Európsku úniu významným medzníkom. Nová zmluva prináša dôležité zmeny do európskeho integračného procesu, ktoré zahŕňajú transparentnejšie a efektívnejšie rozhodovacie mechanizmy a prísnu ochranu princípu subsidiarity. Vylepšuje tiež demokratický ráz Európskej únie, a to prostredníctvom zvýšenia právomocí Európskeho parlamentu. Zmluva po prvýkrát umožňuje priamu účasť národných parlamentov členských štátov na legislatívnom procese Európskej únie. Cieľom tohto príspevku je zanalyzovať hlavné zmeny v práve Európskej únie potom, čo 1. decembra 2009 Lisabonská zmluva nadobudla účinnosť.¹⁹⁹

ABSTRACT

The Lisbon Treaty represents a major milestone for the European Union. The new Treaty brings important improvements to the European integration process, including more transparent and effective decision-making mechanisms and strict safeguards of the principle of subsidiarity. It improves the democratic character of the European Union by increasing European Parliament's powers. The Treaty gives the national parliaments of the Member States a direct input for the first time into European Union's legislative process. The aim of this paper is to analyse the main changes in the Law of the European Union after the Lisbon Treaty came into effect on 1 December 2009.

Úvod

Lisabonská zmluva²⁰⁰ predstavuje ďalší krok k intenzívnejšiemu prehĺbeniu a upevneniu integračného procesu na európskom kontinente. Zmeny, ktoré priniesla, boli vyvolané potrebou Európskej únie (ďalej „EÚ“) posilniť a zefektívniť svoju schopnosť konať dovnútra, ale aj navonok tohto zoskupenia, a to najmä v nadväznosti na celosvetové globalizačné tendencie, bezpečnostné hrozby a rozširujúci sa počet členských krajín EÚ. Lisabonská zmluva prebrala do svojho textu väčšinu inovatívnych ustanovení obsiahnutých v Zmluve o Ústave pre Európu²⁰¹, ale bez zachovania ich „ústavnej symboliky“. Na rozdiel od Zmluvy o Ústave pre Európu Lisabonská zmluva nepredstavuje novú samostatnú zmluvu, ktorá by nahradila dovtedy platné zakladajúce zmluvy Európskych spoločenstiev (ďalej „ES“) a Zmluvu o Európskej únii vrátane tých zmlúv, ktoré ich menili a dopĺňali. Tak ako vyplýva z jej oficiálneho názvu, Lisabonská zmluva mení a dopĺňa prostredníctvom pozmeňovacích a doplňovacích návrhov text Zmluvy o Európskej únii (ďalej „ZEÚ“) a Zmluvy o založení Európskeho spoločenstva (ďalej „ZES“).²⁰² Súčasťou zmien je aj premenovanie ZES na Zmluvu o fungovaní Európskej únie (ďalej „ZFEÚ“) Lisabonskú zmluvu

¹⁹⁹ Článok je publikovaný v rámci projektu VEGA č. 1/0696/10 „Vybrané aspekty práva medzinárodných ekonomických vzťahov.“

²⁰⁰ Celý názov tohto dokumentu je „Lisabonská zmluva, ktorou sa mení a dopĺňa Zmluva o Európskej únii a Zmluva o založení Európskeho spoločenstva, podpísaná v Lisabone 13. decembra 2007.“ Lisabonská zmluva nadobudla účinnosť 1. decembra 2009.

²⁰¹ Dokument bol podpísaný 29. októbra 2004 v Ríme, no jeho vstup do platnosti zmaril neúspešný ratifikačný proces v členských krajinách, a to najmä negatívne výsledky referend vo Francúzsku a Holandsku v máji a júni 2005.

²⁰² Lisabonská zmluva priamo nemení Zmluvu o založení Európskeho spoločenstva pre atómovú energiu (ďalej aj „Euratom“), k jej revízii došlo prostredníctvom Protokolu (č. 2), ktorý bol pripojený k Lisabonskej zmluve.

môžeme považovať za obdobnú revíziu primárneho práva EÚ²⁰³, akou bola v uplynulých rokoch napríklad Amsterdamská zmluva alebo Zmluva z Nice. Reformný proces sa dotkol aj samotnej koncepcie právneho poriadku EÚ, do ktorého bolo vnesených viacero inovatívnych prvkov.

Tento článok si kladie za cieľ poskytnúť čitateľovi všeobecný prehľad o vybraných aspektoch aktuálnych zmien v práve EÚ so zameraním na sekundárne právo EÚ. V prvej časti je venovaná pozornosť vplyvu odstránenia trojpilierovej štruktúry EÚ na celú koncepciu práva EÚ. V druhej časti sú identifikované základné zmeny v sekundárnom práve EÚ. Tretia časť je analýzou participácie národných parlamentov členských štátov EÚ na rozhodovacích procesoch EÚ. Poznatky o uvedenej problematike boli získavané najmä štúdiom a následnou komparáciou legislatívy EÚ. Výsledkom je článok, ktorý popisuje a čiastočne analyzuje danú reformu.

1 Vplyv zrušenia trojpilierovej štruktúry Európskej únie na právny poriadok Európskej únie

Lisabonská zmluva zásadným spôsobom mení pohľad na charakter a členenie právneho poriadku EÚ. Po prijatí Maastrichtskej zmluvy až do prijatia Lisabonskej zmluvy, sa zvyklo hovoriť o trojpilierovej štruktúre EÚ, ktorá vychádzala zo samotnej štruktúry ZEÚ v „predlisabonskom“ období.²⁰⁴ Hlavy II, III a IV ZEÚ totiž obsahovali ustanovenia, ktorými sa menili a dopĺňali zakladajúce zmluvy vtedy ešte troch ES tvoriacich prvý pilier EÚ. Hlava V ZEÚ obsahovala problematiku spoločnej zahraničnej a bezpečnostnej politiky, teda druhý pilier EÚ a v Hlave VI bola obsiahnutá policajná a súdna spolupráca v trestných veciach, teda tretí pilier EÚ. Ostatné Hlavy ZEÚ boli spoločné pre všetky tri piliere EÚ, preto zastrešovali celý trojpilierový chrám. Takéto trojpilierové členenie bolo možné odvodiť aj z pôvodného znenia čl. 1, tretieho odseku ZEÚ²⁰⁵, podľa ktorého: „*Únia je založená na Európskych spoločenstvách doplnených politikami a formami spolupráce ustanovenými touto zmluvou.*“ Keďže prvý pilier tvorili ES založené na nadnárodnej spolupráci, zvyklo sa právo prvého piliera označovať ako „komunitárne právo“ (právo ES), ktorého právnym základom bola ZES. Paralelne popri ňom na základe ZEÚ existovalo „úniové právo“, teda právo druhého a tretieho piliera založené na medzivládnej spolupráci.

Súčasná „lisabonská“ koncepcia zmenila pohľad na právny systém EÚ. Vo vzťahu k štruktúre EÚ sa podľa väčšinového názoru upúšťa od trojpilierovej koncepcie (zlúčenia pilierov), keďže oblasť policajnej a súdnej spolupráce v trestných veciach, ktorá tvorila tretí pilier, bola zaradená do ZFEÚ medzi pôvodné politiky prvého piliera a spravuje sa princípmi nadnárodnej spolupráce. Jediné, čo môže pripomínať „starú“ pilierovú štruktúru, je špecifické postavenie spoločnej zahraničnej a bezpečnostnej politiky, ktorá sa aj naďalej riadi princípmi medzivládnej spolupráce. Uvedené sa dá odvodiť zo zaradenia ustanovení o vonkajšej činnosti Únie a spoločnej zahraničnej a bezpečnostnej politike do Hlavy V ZEÚ, a nie do textu ZFEÚ, v ktorej sú obsiahnuté všetky ostatné politiky EÚ. Aj napriek tejto výnimke Lisabonská zmluva neobsahuje také

²⁰³ Primárne právo (prvotné) sa z hľadiska svojho významu a vzťahu k ostatným prameňom práva EÚ dá považovať za „ústavné právo“.²⁰³ Tvorila ho normy s najvyššou právnou silou, ktoré sa stali právnym základom vzniku pôvodných troch ES a neskôr EÚ, a ktoré boli v priebehu rokov viackrát zásadne revidované.

²⁰⁴ Maastrichtska zmluva zaviedla tzv. trojpilierovú štruktúru EÚ. Príčinou zavedenia tejto koncepcie bola skutočnosť, že členské štáty chceli nahradiť dovtedajšiu ad hoc spoluprácu v oblasti spoločnej zahraničnej a bezpečnostnej politiky a spravodlivosti a vnútorných vecí stabilným kooperačným mechanizmom. Ale zároveň ale členské štáty neboli ochotné podriať tieto problematiky klasickým postupom nadnárodnej spolupráce, pretože sa jednalo o otázky úzko späté s ich národnou suverenitou. A tak zatiaľ čo ES (do prijatia Lisabonskej zmluvy nimi bolo Európske spoločenstvo a Euratom, Európske spoločenstvo pre uhlie a oceľ zaniklo v roku 2002), ktoré tvorili prvý pilier, boli založené na nadnárodnej spolupráci, v druhom (spoločná zahraničná a bezpečnostná politika) a treťom pilieri (spolupráca v oblasti spravodlivosti a vnútorných vecí, po prijatí Amsterdamskej zmluvy už len policajná a súdna spolupráca v trestných veciach) sa uplatňoval princíp medzivládnej spolupráce.

²⁰⁵ Lisabonskou zmluvou ostalo zachované číslo čl. 1 ZEÚ, zmenil sa však jeho obsah.

ustanovenia, ktoré by vyvolávali dojem o zachovaní troch odlišných pilierov EÚ, ako tomu bolo v predchádzajúcom období. Zároveň podľa čl. 1, tretieho odseku ZEÚ, „*Únia nahrádza Európske spoločenstvo a je jeho právnym nástupcom*“. Týmto ustanovením stratilo zmysel pôvodné rozlišovanie medzi ES a EÚ a skončilo sa obdobie ich koexistencie a nelogického dualizmu. EÚ sa stala jediným subjektom medzinárodného práva, pričom zároveň na ňu prešli všetky právomoci, ktoré boli predtým zverené ES. Základným projektom európskej integrácie je v súčasnosti práve Európska únia.²⁰⁶ Z uvedených dôvodov od 1. decembra 2009 už nemožno rozlišovať a členiť právo EÚ na právo komunitárne a únieové. Komunitárne právo sa stalo právom EÚ a jeho súčasťou sú zároveň všetky akty prijaté v „predlisabonskom“ období podľa ZEÚ. Dnes je preto na mieste hovoriť o „práve Európskej únie“. Z čl. 1, tretieho odseku ZEÚ vyplýva, že: „*Únia je založená na tejto zmluve a na Zmluve o fungovaní Európskej únie. Tieto dve zmluvy majú rovnakú právnu silu.*“ Okrem toho podľa čl. 6 ods. 1 ZEÚ, Charta základných práv EÚ²⁰⁷ má rovnakú právnu silu ako zmluvy. Na základe uvedeného sa dá konštatovať, že v súčasnosti sú základom práva EÚ tri právne dokumenty rovnakej právnej sily, a to ZEÚ, ZFEÚ a Charta základných práv EÚ.

2 Zmeny v sekundárnom práve Európskej únie

Na realizáciu a rozvoj únieových politík prijímajú inštitúcie EÚ právne nástroje, ktoré tvoria sekundárne právo (odvodené). Jednotlivé právne akty tvoriace sekundárne právo EÚ musia byť v súlade s primárnym právom EÚ. Sekundárne právo slúži k podrobnejšej úprave vzťahov, ktoré sú upravené v primárnom práve. Charakteristika právnych aktov sekundárneho práva aj postupy ich prijímania upravuje šiesta časť, hlava I, kapitola 2, čl. 288 – 299 ZFEÚ.

Po prijatí Maastrichtskej zmluvy sa začalo rozlišovať medzi „sekundárnym komunitárnym právom“ a „sekundárnym únieovým právom“. Súčasťou sekundárneho komunitárneho práva boli tie akty sekundárneho práva, ktoré upravovali problematiku prvého piliera. Sekundárne únieové právo zahŕňalo tie akty sekundárneho práva, ktoré upravovali politiky druhého a tretieho piliera. Po prijatí Lisabonskej zmluvy a zlúčením pilierov takéto členenie sekundárneho práva stratilo svoj zmysel, preto dnes hovoríme výlučne o „sekundárnom práve EÚ“. Oblasť policajnej a súdnej spolupráce sa takmer úplne podriadila pravidlám a postupom charakteristickým pre bývalý prvý, nadnárodný pilier²⁰⁸. Na druhej strane spoločná zahraničná

²⁰⁶ Z pôvodných troch ES v súčasnosti existuje už len jediné, a to Euratom. V „predlisabonskom“ období Hlava IV ZEÚ obsahovala ustanovenia, ktorými sa menila a dopĺňala Zmluva o založení Euratomu, z čoho bolo možné odvodiť, že Euratom bol jednou zo súčastí EÚ. Lisabonská zmluva oddelila Euratom od EÚ viac ako kedykoľvek predtým, keďže z revidovanej ZEÚ boli úplne vypustené ustanovenia dopĺňajúce Zmluvu o založení Euratomu. Euratom tak naďalej existuje, ale len popri EÚ, nie ako jeho súčasť. Táto skutočnosť tiež podporuje tvrdenie, že hovoriť o troch pilieroch EÚ je v súčasnosti neprimerané. Aj napriek tomu bolo do istej miery zachované prepojenie Euratomu s EÚ, a to najmä prostredníctvom niektorých ustanovení ZEÚ a ZFEÚ upravujúcich inštitucionálne otázky.

²⁰⁷ Charta základných práv EÚ bola slávnostne vyhlásená 12. decembra 2007 v Štrasburgu (je to revidovaný text Charty základných práv EÚ, ktorá bola pôvodne vyhlásená na zasadnutí Európskej rady v Nice 7. decembra 2000). Ide o dokument obsahujúci spoločný katalóg základných práv, na základe ktorého sa budú môcť jednotlivci jednoznačne domáhať efektívnej ochrany svojich individuálnych práv a slobôd na úrovni EÚ. Táto skutočnosť má nesmierny význam, keďže na Európsku úniu a jej inštitúcie boli prenesené mnohé právomoci, ktoré zasahujú aj do práv jednotlivcov. Po vstupe Lisabonskej zmluvy do platnosti, sa Charta základných práv EÚ stala právne záväznou.

²⁰⁸ Základná zmena, ktorú priniesla Lisabonská zmluva pre oblasť slobody, bezpečnosti a spravodlivosti je, že rozdelenie politík medzi piliere EÚ je nahradené jednotným právnym rámcom. Policajná a súdna spolupráca v trestných veciach, teda bývalý medzivládny tretí pilier EÚ upravený ZEÚ, bola presunutá do ZFEÚ a pripojená k pôvodným politikám prvého piliera. Týmto krokom došlo k odstráneniu predošlého štiepenia problematik azylu, prístahovateľstva, hraničných kontrol

a bezpečnostná politika si zachovala osobitú, medzivládnu povahu, čo sa prejavuje jednak v odlišnej terminológii jej aktov aj v špecifickom procese rozhodovania.²⁰⁹

V čl. 288 ZFEÚ sú vymenované tzv. typické právne akty sekundárneho práva, medzi ktoré patrí nariadenie, smernica, rozhodnutie, odporúčanie a stanovisko. Hoci Lisabonská zmluva bezo zmeny zachovala právnu formu týchto právnych aktov,²¹⁰ zároveň zaviedla ich nové členenie na legislatívne a nelegislatívne právne akty. Uvedené členenie závisí od rozhodovacieho postupu, ktorým boli konkrétne právne akty prijaté. Podľa čl. 289 ods. 1 až 3 ZFEÚ sú legislatívnymi aktmi tie právne akty (nariadenia, smernice, rozhodnutia), ktoré sú prijaté riadnym alebo mimoriadnym legislatívnym postupom. Medzi nelegislatívne akty patria všetky ostatné právne akty prijaté nelegislatívnym postupom. Z čl. 297 ods. 2 ZFEÚ vyplýva, že aj nariadenia, smernice alebo rozhodnutia môžu mať povahu nelegislatívnych aktov, čo pôsobí veľmi zmätočne. Okrem toho z čl. 31 ods. 1 ZEÚ sa dá odvodiť, že v oblasti spoločnej zahraničnej a bezpečnostnej politiky prichádza do úvahy prijímanie iba nelegislatívnych aktov. Všeobecne sa dajú rozlíšiť tri skupiny nelegislatívnych aktov. Prvou sú právne akty, prijímané priamo na

a súdnej spolupráce v civilných veciach upravených v prvom pilieri a policajnej a súdnej spolupráce v trestných veciach tvoriacich tretí pilier. V dôsledku novej koncepcie sa tzv. komunitárna metóda vzťahuje aj na policajnú a súdnu spoluprácu v trestných veciach, a teda dochádza k podriadeniu politik bývalého tretieho piliera nadnárodnej spolupráci. Formálne zrušenie pilierového prerozdelenia znamená ukončenie umelého rozlišovania rozhodovacích procesov medzi piliermi v inštitúciách EÚ. No hoci nová právna úprava zjednocuje pravidlá pre všetky politiky spravodlivosti a vnútorných vecí, existujú z nich početné výnimky a odlišné postupy, odrážajúce najmä pretrvávajúcu citlivosť niektorých otázok spolupráce v oblasti spravodlivosti a vnútorných vecí. Prijaté ustanovenia zároveň zohľadňujú tú skutočnosť, že jednotlivé členské štáty EÚ majú odlišné právne systémy aj právne tradície. A tak aj naďalej charakterizuje túto agendu vo viacerých aspektoch vnútorná heterogenita.

²⁰⁹ Okrem toho, že Lisabonská zmluva stanovuje, aké typy právnych aktov majú byť prijímané v budúcnosti, dáva nám odpoveď na otázku, čo sa stane so „starými“ právnymi predpismi, ktoré prijali jednotlivé inštitúcie EÚ v oblasti druhého a tretieho piliera predtým, čo Lisabonská zmluva vstúpila do platnosti. Súčasťou Protokolu (č. 36) o prechodných ustanoveniach, ktorý je pripojený k ZEÚ, ZFEÚ a Zmluve o založení Euratomu prostredníctvom Lisabonskej zmluvy je okrem iných ustanovení aj Hlava VII (čl. 9-10 Protokolu) s názvom „Prechodné ustanovenia týkajúce sa aktov prijatých na základe Hlav V a VI ZEÚ pred nadobudnutím platnosti Lisabonskej zmluvy“. Ide o prechodné ustanovenia vzťahujúce sa na legislatívu prijatú v oblasti spoločnej zahraničnej a bezpečnostnej politiky a policajnej a súdnej spolupráce v trestných veciach. Podľa čl. 9 Protokolu o prechodných ustanoveniach, právne účinky aktov inštitúcií EÚ prijatých na základe ZEÚ pred nadobudnutím platnosti Lisabonskej zmluvy, sú zachované tak dlho, pokiaľ sa tieto akty uplatňovaním zmlúv nezrušia, nevyhlásia za neplatné alebo nezmenia a nedoplnia, pričom to isté sa vzťahuje aj na dohovory uzavreté medzi členskými štátmi na základe ZEÚ. Toto ustanovenie zabezpečuje zachovanie právnych účinkov legislatívy bývalého druhého a tretieho piliera EÚ, a tým určitú prirodzenú kontinuitu predchádzajúcej právnej úpravy. V uvedených súvislostiach je dôležité Vyhlásenie (č. 50) k čl. 10 Protokolu o prechodných ustanoveniach, v ktorom sú vyzvané jednotlivé inštitúcie EÚ, konkrétne Európsky parlament, Rada a Komisia, aby v súlade so svojimi právomocami transformovali (zmenili, doplnili alebo nahradili) pôvodné právne akty tretieho piliera (Amsterdamská zmluva zaviedla do oblasti policajnej a súdnej spolupráce v trestných veciach štyri hlavné typy právnych nástrojov tretieho piliera, a to spoločné stanovisko, rámcové rozhodnutie, rozhodnutie a dohovor) na nové nástroje EÚ, regulujúce problematiku policajnej a súdnej spolupráce v trestných veciach po nadobudnutí platnosti Lisabonskej zmluvy.

²¹⁰ Neúspešná Zmluva o Ústave pre Európu predpokladala zavedenie nových právnych nástrojov. Medzi legislatívne akty mali patriť európsky zákon a európsky rámcový zákon. Povahu nelegislatívnych aktov mali mať európske nariadenie, európske rozhodnutie, odporúčanie a stanovisko.

základe konkrétnych ustanovení zmlúv (napr. čl. 74 ZFEÚ, čl. 126 ods. 13 a 14 ZFEÚ, čl. 192 ods. 2, posledný pododsek ZFEÚ). Druhou sú „delegované“ akty upravené v čl. 290 ZFEÚ, v zmysle ktorého je možné legislatívnym aktom na Komisiu delegovať právomoc prijímať všeobecne záväzné nelegislatívne akty, ktorými sa dopĺňajú alebo menia určité nepodstatné prvky legislatívneho aktu²¹¹. Treťou sú „vykonávacie“ akty Komisie alebo Rady prijímané podľa čl. 291 ZFEÚ, ktoré sú potrebné pre jednotné vykonávanie právne záväzných aktov EÚ. Aj keď zo znenia čl. 288 ZFEÚ nevyplýva, že by v otázke právnej sily existovala medzi jednotlivými právnymi aktmi hierarchia (nemožno vnímať napríklad nariadenie ako právny akt nadriadený smernici a naopak), práve rozlišovaním právnych aktov na legislatívne a nelegislatívne, Lisabonská zmluva po prvýkrát formálne zaviedla hierarchiu právnych aktov sekundárneho práva EÚ. V súčasnosti je jasne stanovená nadradenosť legislatívnych aktov nad nelegislatívnymi. Zároveň si treba uvedomiť, že jednotlivé právne akty sú vzájomne úzko prepojené, pretože nariadenie sa môže stať právnym základom prijatia smernice alebo rozhodnutia a obdobne smernica alebo rozhodnutia môžu byť právnym základom prijímania ďalších právnych aktov, a preto by v takýchto prípadoch nemal byť medzi nimi rozpor. Platí pravidlo, že vykonávací právny akt musí byť v súlade s právnym aktom, na vykonanie ktorého bol vydaný.

Jednotlivé ustanovenia zmlúv väčšinou explicitne stanovujú, aký právny akt sekundárneho práva sa má v konkrétnom prípade prijať, a teda či má ísť napríklad o nariadenie (čl. 24 ZFEÚ, 86 ods. 1 ZFEÚ, čl. 177 ZFEÚ), smernicu (čl. 23 ZFEÚ, čl. 50 ods. 1 ZFEÚ, čl. 82 ods. 2 ZFEÚ), rozhodnutie (čl. 81 ods. 3 ZFEÚ, čl. 138 ods. 1 ZFEÚ), odporúčanie (čl. 60 ZFEÚ, čl. 121 ods. 2 ZFEÚ, čl. 148 ods. 4 ZFEÚ) alebo stanovisko (čl. 127 ods. 4 ZFEÚ). Zmluvy obsahujú aj také ustanovenia, v ktorých je typ právneho aktu vyjadrený alternatívne a je vecou príslušnej inštitúcie Európskej únie, aký právny akt prijme (čl. 106 ods. 3 ZFEÚ). Ak zmluvy presne neuvádzajú, aký druh aktu sa má prijať, podľa čl. 296 ZFEÚ, inštitúcie Európskej únie majú postupovať od prípadu k prípadu v súlade s uplatniteľnými postupmi a zásadou proporcionality. Zároveň je povinnosťou Európskeho parlamentu a Rady pri posudzovaní návrhov legislatívnych aktov, zdržať sa prijatia aktov, ktoré nie sú upravené v príslušnom legislatívnom postupe pre danú oblasť. Právny základ prijatého právneho aktu, a teda tie ustanovenia zmlúv, z ktorých vyplýva právomoc na jeho prijatie, sú súčasťou jeho preambuly.

2.1 Proces tvorby sekundárneho práva Európskej únie

Právne akty sekundárneho práva EÚ prijímajú jednotlivé únieové inštitúcie v rámci ustálených rozhodovacích procedúr, ktoré boli modifikované prijatím Lisabonskej zmluvy. Miera participácie týchto inštitúcií na rozhodovaní a ich úloha v rozhodovacom procese vyplýva z konkrétnych ustanovení zmlúv, teda z primárneho práva EÚ. Lisabonská zmluva zjednodušila a racionalizovala rozhodovacie postupy, čo by malo vnieť do systému vyššiu efektivitu a demokratickú legitimitu.²¹² Rozlišovacím kritériom rozhodovacích procedúr bol v predchádzajúcom období predovšetkým rozsah právomocí zverených Európskemu parlamentu. V súčasnosti sa k nemu pripojil ďalší aspekt, a to či ide o legislatívny alebo nelegislatívny postup. Základnou rozhodovacou procedúrou je riadny legislatívny postup, ktorý sa stáva pravidlom. Riadny legislatívny postup je vyjadrením úplnej rovnosti Európskeho parlamentu a Rady. Vo výnimočných prípadoch sa aplikuje mimoriadny legislatívny postup, keď jedna

²¹¹ Ciele, obsah, rozsah a trvanie delegovania právomoci sú výslovne vymedzené v legislatívnych aktoch. Základné otázky určitej oblasti sú vyhradené legislatívnemu aktu, a preto nemôžu byť predmetom delegovania právomoci. Legislatívne akty výslovne ustanovujú podmienky, ktorým delegovanie podlieha, napríklad že Európsky parlament alebo Rada sa môžu rozhodnúť odvolať delegovanie alebo že delegovaný právny akt môže nadobudnúť účinnosť, len ak Európsky parlament alebo Rada nevznesú nijaké námietky v lehote stanovenej legislatívnym aktom.

²¹² V rámci tejto revízie zmlúv bol napríklad úplne zrušený postup spolupráce Rady a Európskeho parlamentu upravený v pôvodnom čl. 252 ZES.

inštitúcia rozhoduje za účasti druhej, no ich postavenie v legislatívnom procese je rozdielne. Týmito legislatívnymi postupmi sa prijímajú iba legislatívne akty EÚ. Na prijímanie nelegislatívnych aktov sa uplatňujú ďalšie postupy, ktoré sú bližšie špecifikované v konkrétnych ustanoveniach zmlúv.

Hlavným rozhodovacím orgánom je Rada, ktorá aj naďalej dominuje pri rozhodovaní iným ako riadnym legislatívnym postupom. V porovnaní s predchádzajúcou právnou úpravou je evidentný ústup od jednomyselného hlasovania v Rade pri prijímaní únievých aktov, čo by malo prispieť k ľahšiemu nachádzaniu konsenzu v jednotlivých oblastiach spolupráce. Pravidlo jednomyselnosti bolo často označované ako jeden z dôvodov pomalého napredovania spolupráce v niektorých politikách (napríklad policajná a súdna spolupráca v trestných veciach), pretože ohrozovalo samotné schvaľovanie dôležitých aktov, prípadne viedlo k odkladaniu takéhoto schvaľovania. Aj napriek kritike, jednomyselnosť netreba vnímať ako výlučne negatívny prvok. Práve toto pravidlo je nástrojom na odvrátenie prijatia nepremyslených a unáhlených rozhodnutí, ktoré nemusia zohľadňovať špecifiká a zvláštnosti upravovanej problematiky. Jednomyselnosť tak vedie členské štáty k prijímaniu takých opatrení, ktoré berú do úvahy všetky aspekty navrhovanej právnej úpravy. Lisabonská zmluva aj naďalej zachovala jednomyselné hlasovanie v Rade pri schvaľovaní vysoko citlivých otázok.

V porovnaní s „predlisabonskou“ právnou úpravou došlo opäť k výraznému posilneniu postavenia Európskeho parlamentu, čo možno odvodiť z čl. 14 ods. 1 ZEÚ a čl. 16 ods. 1 ZEÚ, podľa ktorých Európsky parlament spoločne s Radou vykonáva legislatívne a rozpočtové funkcie. Význam Európskeho parlamentu v procese prijímania sekundárnej legislatívy vzrástol predovšetkým rozšírením riadneho legislatívneho postupu na ďalšie politiky EÚ, pri schvaľovaní ktorých nebola v predchádzajúcom období jeho pozícia rozhodujúca.

Komisia má aj naďalej monopolné právo legislatívnej iniciatívy²¹³, čo jej umožňuje definovať základnú líniu jednotlivých politík a zároveň vystupovať v pozícii mediátora pri rokovaniach so zástupcami členských štátov. Podľa čl. 17 ods. 2 ZEÚ môžu byť legislatívne akty prijaté iba na návrh Komisie, no z tohto všeobecného pravidla existujú výnimky. Podľa čl. 289 ods. 4 ZFEÚ môžu byť legislatívne akty prijaté na základe iniciatívy skupiny členských štátov alebo Európskeho parlamentu, na odporúčanie Európskej centrálnej banky alebo na žiadosť Súdneho dvora alebo Európskej investičnej banky, ale len v osobitných prípadoch ustanovených zmluvami, napríklad (čl. 76 ZFEÚ, čl. 223 ods. 1, prvý pododsek ZFEÚ, čl. 129 ods. 4 ZFEÚ, čl. 281 ZFEÚ, čl. 308 ZFEÚ). Ak sú prijímané nelegislatívne akty, Komisia má právo legislatívnej iniciatívy, ak tak stanovujú zmluvy. Okrem toho Komisia môže byť vyzvaná Radou (čl. 241 ZFEÚ) alebo Európskym parlamentom (čl. 225 ZFEÚ), aby predložila určité návrhy. Osobitný režim iniciovania návrhov sa vzťahuje na oblasť spoločnej zahraničnej a bezpečnostnej politiky, kde môže predkladať návrhy Vysoký predstaviteľ Únie pre zahraničné veci a bezpečnostnú politiku, členské štáty alebo Komisia, vždy v závislosti od konkrétnych ustanovení zmlúv.

Z Protokolu (č. 2) o uplatňovaní zásad subsidiarity a proporcionality, ktorý je pripojený k ZEÚ a ZFEÚ vyplýva pre inštitúcie EÚ participujúce na rozhodovacom procese povinnosť rešpektovať obe tieto zásady. Pred samotným predložením legislatívneho návrhu, má Komisia o budúcom návrhu uskutočniť konzultácie, ktoré by mali brať do úvahy aj regionálny a miestny rozmer zamýšľanej úpravy. Komisia sa môže konzultáciám vyhnúť iba v mimoriadne naliehavých prípadoch, pričom tento svoj postup musí vo svojom návrhu odôvodniť. Každý návrh legislatívneho aktu, bez ohľadu na to, či ide o návrh Komisie, iniciatívu skupiny členských štátov alebo Európskeho parlamentu, odporúčanie Európskej centrálnej banky alebo žiadosť Súdneho dvora alebo Európskej investičnej banky, by mal v dôvodovej správe obsahovať ozrejenie jeho súladu so zásadami subsidiarity a proporcionality, približný odhad finančného dosahu predkladaného návrhu a v prípade návrhu smernice, dôsledky týkajúce sa potreby prijať

²¹³ Komisia v tejto súvislosti vydáva tzv. Biele a Zelené knihy, v ktorých sú uvedené strategické ciele jej budúcich legislatívnych návrhov.

vnútroštátne právne predpisy. Vyššiu efektivitu prijatia legislatívy na úrovni EÚ, a nie na úrovni členských štátov, treba podložiť kvalitatívnymi, prípadne kvantitatívnymi ukazovateľmi.

Rozhodovacie postupy uvedené v ZEÚ a ZFEÚ nie sú nemenné a je možné ich zmeniť v rámci všeobecne definovaného zjednodušeného revízneho postupu, bez potreby revízie textov zmlúv. Vyplýva to z tzv. premostňujúcich ustanovení („bridging clauses“ alebo „passerelle clauses“) upravených v čl. 48 ods. 7 ZEÚ. Podľa tohto ustanovenia môže Európska rada prijať rozhodnutie, podľa ktorého v prípade, keď:

- sa má podľa zmlúv Rada uznávať jednomyseľne, ju Európska rada oprávni uznávať sa kvalifikovanou väčšinou, ide teda o prechod z jednomyseľného hlasovania na hlasovanie kvalifikovanou väčšinou (táto možnosť sa nevzťahuje na rozhodnutia s vojenskými alebo obrannými dôsledkami);
- podľa zmlúv prijíma Rada legislatívne akty v súlade s mimoriadnym legislatívnym postupom, jej Európska rada umožní prijímať tieto akty v súlade s riadnym legislatívnym postupom, ide teda o prechod z mimoriadneho na riadny legislatívny postup.²¹⁴

Okrem toho popri týchto všeobecných premostňujúcich ustanoveniach sú takéto revízie prípustné aj v ďalších prípadoch explicitne stanovených zmluvami. Napríklad Rada môže prijať rozhodnutie, ktorým sa zmení mimoriadny legislatívny postup na riadny legislatívny postup pri prijímaní opatrení týkajúcich sa rodinného práva s cezhraničnými dôsledkami²¹⁵ (čl. 81 ods. 3 ZFEÚ) alebo v oblasti životného prostredia (čl. 192 ods. 2, posledný pododsek).

2.1.1 Riadny legislatívny postup

Základnou legislatívnou procedúrou je tzv. riadny legislatívny postup. V „predlisabonskom“ období bola táto procedúra označovaná ako spolurozhodovací postup.²¹⁶ Podľa čl. 289 ods. 1 ZFEÚ, v rámci riadneho legislatívneho postupu prijíma Európsky parlament spolu s Radou na návrh Komisie nariadenia, smernice alebo rozhodnutia. Z toho vyplýva, že Európsky parlament aj Rada majú v uvedenej rozhodovacej procedúre rovnaké postavenie, právo legislatívnej iniciatívy má Komisia a Rada rozhoduje kvalifikovanou väčšinou. Týmto spôsobom sú prijímané legislatívne akty. Aplikácia riadneho legislatívneho postupu na konkrétny prípad je v textoch zmlúv vyjadrená formuláciou „...*Európsky parlament a Rada v súlade s riadnym legislatívnym postupom*...“. Podrobnosti týkajúce sa priebehu riadneho legislatívneho postupu sú vymedzené v čl. 294 ZFEÚ. Hoci má riadny legislatívny postup niekoľko etáp, v praxi nemusia byť všetky z nich realizované. V súčasnosti je tento postup najčastejšie používanou rozhodovacou procedúrou, pričom Lisabonská zmluva skoro dvojnásobne rozšírila počet oblastí, v ktorých sa tento postup aplikuje (napr. čl. 14 ZFEÚ, čl. 33 ZFEÚ, čl. 75 ZFEÚ). V ojedinelých, obzvlášť citlivých oblastiach právomocí, Lisabonská zmluva zaviedla do riadneho legislatívneho postupu špecifický reštriktívny postup, ktorý je označovaný ako mechanizmus tzv. záchranej brzdy (emergency brake). Ten sa dá využiť vtedy, ak sa niektorý členský štát domnieva, že navrhovaná legislatíva EÚ sa dotýka dôležitých aspektov jeho systému sociálneho zabezpečenia (čl. 48 ZFEÚ) alebo základných aspektov jeho systému trestného súdnictva (čl. 82 ods. 3 a čl. 83

²¹⁴ Skutočnosť, že rozhodnutie o takomto prechode môže Európska rada prijať len jednomyseľným hlasovaním so súhlasom Európskeho parlamentu, a to len za predpokladu, že sa proti nemu v lehote šiestich mesiacov nevysloví ani jeden národný parlament, predstavuje dostatočnú záruku rešpektovania práv každého členského štátu, ako aj transparentnosti a demokratickej legitimitnosti rozhodnutia.

²¹⁵ Do uvedeného postupu sú zapojené aj národné parlamenty, pretože sa im takýto návrh musí oznámiť. Ak čo i len jeden národný parlament vyjadrí svoj nesúhlas v lehote šiestich mesiacov od tohto oznámenia, rozhodnutie sa neprijme, ide o tzv. červenú kartu. Národné parlamenty majú v tomto prípade právo veta, a ak ho využijú, naďalej bude platiť jednomyseľné hlasovanie v Rade.

²¹⁶ Spolurozhodovací postup bol upravený v pôvodnom čl. 251 ZES.

ods. 3 ZFEÚ). V týchto prípadoch môže člen Rady požiadať, aby o predložennom návrhu rokovala Európska rada, čo vedie k pozastaveniu riadneho legislatívneho postupu. Ak sa na pôde Európskej rady dosiahne konsenzus, riadny legislatívny postup bude pokračovať.

2.1.2 Mimoriadny legislatívny postup

Novou rozhodovacou procedúrou, ktorú formálne zaviedla Lisabonská zmluva, je tzv. mimoriadny legislatívny postup. Podľa čl. 289 ods. 2 ZFEÚ, v osobitných prípadoch ustanovených zmluvami sú nariadenia, smernice alebo rozhodnutia prijímané Európskym parlamentom za účasti Rady alebo Radou za účasti Európskeho parlamentu v rámci mimoriadneho legislatívneho postupu. Z tohto článku nie je možné presne určiť, ako sa Rada alebo Európsky parlament podieľajú na legislatívnom procese, aké silné sú právomoci Európskeho parlamentu alebo či Rada rozhoduje kvalifikovanou väčšinou alebo jednomyseľne. Všetky tieto skutočnosti vyplývajú až z konkrétnych ustanovení zmlúv, v ktorých je použitá formulácia „...v súlade s mimoriadnym legislatívnym postupom...“. Na základe uvedeného sa dá konštatovať, že mimoriadny legislatívny postup v sebe zahŕňa niekoľko legislatívnych postupov, prostredníctvom ktorých sú prijímané legislatívne akty. Patria medzi ne tieto rozhodovacie postupy:

a) Rozhodnutie Rady po konzultácii s Európskym parlamentom

Rozhodovacím orgánom je Rada, ktorá sa pred prijatím právneho aktu musí poradiť s Európskym parlamentom. Rada pri konečnom rozhodovaní nie je viazaná stanoviskom Európskeho parlamentu, z čoho vyplýva, že postavenie Európskeho parlamentu je v tomto prípade slabé. Uvedený postup sa aplikuje na oblasti, v ktorých sú záujmy členských štátov obzvlášť silné. Ale ak by Rada obišla túto svoju povinnosť konzultácie s Európskym parlamentom a prijala by príslušný akt bez toho, aby Európsky parlament vydal stanovisko, podľa judikatúry by išlo o porušenie formálnych náležitostí, čo má za následok neplatnosť aktu.²¹⁷ Legislatívne návrhy predkladá Komisia. Uvedený postup sa použije, ak je v zmluvách použitá formulácia „...Rada v súlade s mimoriadnym legislatívnym postupom po porade s Európskym parlamentom...“. V prevažnej väčšine ustanovení sa vyžaduje jednomyseľné hlasovanie v Rade (výnimkou je čl. 23 ZFEÚ, čl. 126 ods. 14 ZFEÚ a čl. 349 ZFEÚ).

b) Rozhodnutie Rady so súhlasom Európskeho parlamentu

Rada môže prijať príslušnú legislatívu až potom, čo získala súhlas Európskeho parlamentu, z čoho vyplýva, že Európsky parlament má v tejto procedúre silné postavenie. Legislatívny akt nemôže byť prijatý bez toho, aby s ním nevyjadril súhlas Európsky parlament a následne Rada, aj keď Európsky parlament nemá právomoc predložený návrh meniť alebo dopĺňať. Rada rozhoduje jednomyseľne (výnimkou je čl. 311 ZFEÚ). V zmluvách je v prípade tejto procedúry uvádzaná formulácia „...Rada po udelení súhlasu Európskeho parlamentu v súlade s mimoriadnym legislatívnym postupom...“. Uvedený postup sa aplikuje v citlivých a obzvlášť závažných prípadoch (napr. čl. 19 ods. 1 ZFEÚ, čl. 86 ods. 1 ZFEÚ, čl. 223 ods. 1 ZFEÚ).

c) Rozhodnutie Európskeho parlamentu za účasti Rady

Legislatívny akt je v ojedinelých prípadoch prijímaný Európskym parlamentom, obyčajne so súhlasom Rady a tiež súhlasom Komisie alebo po konzultácii s ňou. Európsky parlament vystupuje ako zákonodarca. Tento postup sa aplikuje vtedy, keď je v zmluvách uvedené, že „...Európsky parlament v súlade s mimoriadnym legislatívnym postupom na základe stanoviska (súhlasu) Komisie a so súhlasom Rady...“ (napr. čl. 226 ZFEÚ).

²¹⁷ Prípád 138-139/79 (rozsudok z 29. októbra 1980).

d) Postup pri prijímaní rozpočtu

Úlohou Európskeho parlamentu a Rady je podľa čl. 310 ZFEÚ ustanoviť ročný rozpočet Európskej únie.²¹⁸ Obe inštitúcie ho musia schvaľovať spoločne, pričom po prvom čítaní v každej z týchto inštitúcií môže byť následne zvolaný Zmierovací výbor. V prípade nezhody medzi Európskym parlamentom a Radou bude musieť postup začať odznova s novým návrhom rozpočtu od Komisie. Lisabonská zmluva aj v tomto prípade posilnila právomoci Európskeho parlamentu. Uvedený mimoriadny legislatívny postup je podrobne upravený v čl. 314 ZFEÚ.

2.1.3 Ďalšie postupy

Pri prijímaní nelegislatívnych aktov sa uplatňujú rozličné nelegislatívne postupy, vyplývajúce z konkrétnych ustanovení zmlúv. V týchto prípadoch v textoch zmlúv abscentuje explicitná formulácia, že ide o riadny alebo mimoriadny legislatívny postup. Najčastejšie je rozhodovacím orgánom Rada, ktorá sa uznáva jednomyselne alebo kvalifikovanou väčšinou, buď bez účasti Európskeho parlamentu (napr. čl. 31 ZFEÚ, čl. 65 ods. 4 ZFEÚ) alebo po konzultácii s Európskym parlamentom (napr. čl. 74 ZFEÚ, čl. 81 ods. 3, druhý pododsek ZFEÚ) alebo so súhlasom Európskeho parlamentu (napr. čl. 82 ods. 2, písm. d)). V ojedinelých prípadoch prijíma právne akty sama Komisia, bez toho, aby boli do rozhodovacieho procesu zapojené aj ďalšie inštitúcie Európskej únie (napr. čl. 45 ods. 3 písm. d) ZFEÚ alebo čl. 106 ods. 3 ZFEÚ).

2.2 Právo Európskej únie v oblasti spoločnej zahraničnej a bezpečnostnej politiky

Ako už bolo uvedené, na oblasť spoločnej zahraničnej a bezpečnostnej politiky, ktorej neoddeliteľnou súčasťou je podľa čl. 42 ods. 1 ZEÚ aj spoločná bezpečnostná a obranná politika, sa vzťahujú osobitné nástroje a pravidlá prijímania aktov, odlišné od nadnárodných postupov, ktoré sa uplatňujú na politiky zahrnuté v ZFEÚ. Spoločná zahraničná a bezpečnostná politika, ktorá v predchádzajúcom období tvorila tretí pilier EÚ, ostala aj naďalej súčasťou ZEÚ a dnes je upravená v Hlave V tejto zmluvy.²¹⁹ Hoci Lisabonská zmluva zrušila pilierovú štruktúru EÚ, spoločná zahraničná a bezpečnostná politika tvorí v skutočnosti samostatnú oblasť práva, na ktorú sa aplikujú medzivládne postupy spolupráce. Uvedená skutočnosť sa dá vysvetliť tak, že v procese európskej integrácie je zahraničná politika aj naďalej natoľko spätá s národnými právomocami, že nemožno očakávať, že skutočná spoločná zahraničná politika na úrovni EÚ bude existovať bez politickej vôle členských štátov. Zmyslom únieovej právnej úpravy je predovšetkým vytvorenie inštitucionálnych podmienok, ktoré majú viesť členské štáty k tomu, aby sa snažili o vzájomnú dohodu a stanovenie spoločného prístupu pri riešení medzinárodných problémov, ako aj o vzájomné konzultácie predtým, ako prijmú jednostranné opatrenia, ktoré by mohli škodiť spoločným záujmom.

Špecifický charakter spoločnej zahraničnej a bezpečnostnej politiky je všeobecne vyjadrený v čl. 24 ods. 1, druhom pododseku ZEÚ a potvrdzuje to aj čl. 31 ods. 1, prvý pododsek ZEÚ. Vzťahujú sa na ňu osobitné pravidlá a postupy, pričom v tejto oblasti je vylúčené prijatie

²¹⁸ Ročný rozpočet Európskej únie má byť v súlade s viacročným finančným rámcom, ktorý sa ustanovuje na obdobie najmenej piatich rokov (čl. 312 ZFEÚ). Ten prijíma jednomyselne Rada po udelení súhlasu Európskeho parlamentu v súlade s mimoriadnym legislatívnym postupom vo forme nariadenia.

²¹⁹ V ZEÚ sú upravené všeobecné ustanovenia o vonkajšej činnosti Únie a všetky ustanovenia o spoločnej zahraničnej a bezpečnostnej politike vrátane spoločnej bezpečnostnej a obrannej politiky. Ďalšie ustanovenia týkajúce sa ostatných sektorov vonkajšej činnosti Únie ako napríklad spoločná obchodná politika alebo spolupráca s tretími krajinami a humanitárna pomoc sú súčasťou piatej časti ZFEÚ.

legislatívnych aktov²²⁰ a ani rozhodnutia sa neprijímajú v rámci legislatívnych postupov. Vymedzuje a vykonáva ju jednomyseľne Európska rada a Rada.²²¹ Pravidlo jednomyseľnosti ostalo zachované aj v „polisabonskom období“, pretože neexistovala politická vôľa na strane členských štátov rozšíriť rozhodovanie kvalifikovanou väčšinou na úkor jednomyseľnosti. Výnimkou sú prípady, keď sa v zmluvách výslovne ustanovuje, že sa nevyžaduje jednomyseľnosť. Napríklad v čl. 31 ods. 2 ZEÚ sú taxatívne stanovené prípady, keď Rada nerozhoduje jednomyseľne, ale kvalifikovanou väčšinou. Ak však člen Rady vyhlási, že zo zásadných dôvodov národného záujmu (obyčajne ide o dôležité politické dôvody) zamýšľa namietať proti prijatiu rozhodnutia, ktoré sa má prijať kvalifikovanou väčšinou, hlasovanie sa v danom prípade neuskutoční. Vysoký predstaviteľ Únie pre zahraničné veci a bezpečnostnú politiku hľadá v rámci konzultácií s dotknutým členským štátom riešenie, ktoré by tento štát akceptoval. Ak neuspje, Rada môže kvalifikovanou väčšinou požiadať, aby sa daná záležitosť predložila Európskej rade na účely jednomyseľného prijatia rozhodnutia. V danom prípade ide o mechanizmus tzv. záchranej brzdy. Okrem toho Lisabonská zmluva zaviedla tzv. premostujúce ustanovenie aj do oblasti spoločnej zahraničnej a bezpečnostnej politiky. Podľa čl. 31 ods. 3 ZEÚ môže Európska rada jednomyseľne prijať rozhodnutie ustanovujúce, že Rada sa uznáša kvalifikovanou väčšinou aj v iných prípadoch, ako sú uvedené v čl. 31 ods. 2 ZEÚ (výnimkou sú otázky s vojenským a obranným dosahom). Podľa čl. 30 ods. 1 ZEÚ, môže v oblasti spoločnej zahraničnej a bezpečnostnej politiky predkladať Rade iniciatívy alebo návrhy každý členský štát alebo Vysoký predstaviteľ Únie pre zahraničné veci a bezpečnostnú politiku sám (obdobne to vyplýva aj z čl. 27 ods. 1 ZEÚ) alebo s podporou Komisie. Úloha Komisie a Európskeho parlamentu je v celej tejto agende okrajová.²²² Lisabonská zmluva nahradila pôvodnú rôznorodú terminológiu na označenie jednotlivých nástrojov spoločnej zahraničnej a bezpečnostnej politiky jediným názvom „rozhodnutie“. Špecifické nástroje, ktoré môžu byť prijímané v rámci spoločnej zahraničnej a bezpečnostnej politiky sú dohody. Podľa čl. 37 ZEÚ ich môže uzatvárať Európska únia s jedným alebo viacerými štátmi alebo medzinárodnými organizáciami. Postup pri uzatváraní „vonkajších dohôd“ je upravený v čl. 216 až 219 ZFEÚ. Dohody uzavreté Úniou sú záväzné pre inštitúcie Únie aj pre členské štáty.

3 Úloha národných parlamentov pri tvorbe práva Európskej únie

Zapojenie národných parlamentov najmä do rozhodovacích procesov na úrovni EÚ treba vnímať ako jeden zo spôsobov, ktorý prispieva k eliminovaniu demokratického deficitu v EÚ. Jeho cieľom je posilniť zodpovednosť úniových inštitúcií prijímajúcich legislatívu voči národným parlamentom. Zavedenie kontrolného mechanizmu zo strany národných parlamentov má aj ďalší aspekt, keďže ich členovia sú volení priamo občanmi jednotlivých členských štátov, ktorých reprezentujú. V EÚ neustále pretrváva tendencia vnímať inštitúcie EÚ zo strany občanov Únie ako niečo veľmi vzdialené. A práve zapojenie národných parlamentov do rozhodovania je

²²⁰ Vo vzťahu k aktom prijatým Európskou radou je táto skutočnosť osobitne zvýraznená čl. 15 ods. 1 ZEÚ, podľa ktorého Európska rada nevykonáva legislatívnu funkciu.

²²¹ Zdržanie sa hlasovania niektorého člena Rady nebráni prijatiu rozhodnutia. Ak však členovia Rady, ktorí sa zdržali hlasovania zastupujú aspoň jednu tretinu členských štátov predstavujúcich aspoň jednu tretinu obyvateľstva EÚ, rozhodnutie nie je prijaté. V danom prípade ide o pravidlo tzv. konštruktívnej absencie. Člen Rady, ktorý sa zdržal hlasovania, nie je povinný uplatňovať prijaté rozhodnutie, avšak akceptuje, že rozhodnutie je pre Úniu záväzné. V duchu vzájomnej solidarity sa dotknutý členský štát zdrží akéhokoľvek konania, ktoré by mohlo byť v rozpore alebo prekážať konaniu Únie založenom na tomto rozhodnutí, pričom ostatné členské štáty jeho stanovisko rešpektujú.

²²² Napríklad podľa čl. 36 ZEÚ sa Vysoký predstaviteľ Únie pre zahraničné veci a bezpečnostnú politiku radí s Európskym parlamentom o otázkach spoločnej zahraničnej a bezpečnostnej politiky. Zároveň Európsky parlament môže Rade a Vysokému predstaviteľovi klást' otázky, prípadne im dávať odporúčania.

dôležité z hľadiska väčšieho zaangažovania občanov Európy do procesu európskej integrácie a eliminovania ich nezájmu o tento proces. Aktívna účasť národných parlamentov na integračnom procese je všeobecne vyjadrená v čl. 12 ZEÚ. Ide o úplne novú právnu úpravu, zavedenú Lisabonskou zmluvou. V ďalšom texte je podrobnejšie venovaná pozornosť participácii národných parlamentov na rozhodovaní v rámci Európskej únie, a teda na tvorbe únieového práva.

Informačná povinnosť a povinnosť predkladať národným parlamentom návrhy legislatívnych aktov²²³ má prispieť k ich väčšiemu zapojeniu do činností EÚ a posilňovať ich možnosť vyjadrovať svoje názory k návrhom legislatívnych aktov EÚ, ako aj k ďalším záležitostiam ich osobitného záujmu. Ale v danom prípade nejde o vykonávanie parlamentnej kontroly národných vlád vo vzťahu k činnostiam EÚ (tým sa má na mysli najmä kontrola zástupcov členského štátu v Rade), pretože tá je regulovaná národnými právnymi poriadkami (predovšetkým ústavným právom a praxou každého členského štátu). Protokol (č. 1) o úlohe národných parlamentov v Európskej únii pripojený k ZEÚ, ZFEÚ a Zmluve o založení Euratomu rozlišuje medzi dokumentmi, ktoré majú byť postupované národným parlamentom a tiež medzi inštitúciami EÚ, ktorých úlohou je tieto dokumenty postúpiť. Ak ide o návrh legislatívneho aktu, ten postupuje národným parlamentom členských štátov:

- Komisia, ak návrh legislatívneho aktu pochádza od nej;
- Európsky parlament, ak návrh legislatívneho aktu pochádza od neho;
- Rada, ak návrh legislatívneho aktu pochádza od skupiny členských štátov, Súdneho dvora, Európskej centrálnej banky alebo Európskej investičnej banky.

Národným parlamentom majú byť postúpené ďalšie dokumenty alebo majú byť informované v týchto prípadoch:

- Komisia postupuje národným parlamentom svoje konzultačné dokumenty (zelené a biele knihy a oznámenia), ročný plán legislatívnych úloh, ako aj všetky ostatné dokumenty legislatívneho plánovania alebo stratégie politiky v rovnakom čase ako Európskemu parlamentu a Rade;
- programy zasadnutí Rady a výsledky zasadnutí vrátane zápisníc zo zasadnutí, na ktorých Rada rokuje o návrhoch legislatívnych aktov, sa postupujú národným parlamentom v rovnakom čase ako vládam členských štátov;
- ak má Európska rada v úmysle prijať rozhodnutie, ktorým zmení jednomyseľné uznávanie sa Rady v určitej oblasti na kvalifikovanú väčšinu alebo schvaľovanie legislatívnych aktov v súlade s mimoriadnym legislatívnym postupom v konkrétnom prípade zmení na riadny legislatívny postup (čl. 48 ods. 7, prvý alebo druhý pododsek ZEÚ), národné parlamenty sú o zámere Európskej rady informované najmenej šesť mesiacov pred prijatím takéhoto rozhodnutia;
- Dvor audítorov postúpi svoju výročnú správu pre informáciu národným parlamentom v rovnakom čase ako Európskemu parlamentu a Rade.

Národným parlamentom bola zverená právomoc posudzovať súlad návrhov legislatívnych aktov so zásadou subsidiarity. Podľa Protokolu (č. 2) o uplatňovaní zásad subsidiarity a proporcionality, ktorý je pripojený k ZEÚ a ZFEÚ, ktorýkoľvek národný parlament alebo komora národného parlamentu môže poslať v lehote ôsmich týždňov od doručenia návrhu legislatívneho aktu predsedom Európskeho parlamentu, Rady a Komisie svoje stanovisko k navrhovanej právnej úprave s odôvodnením, prečo zastávajú názor, že predložený návrh nie je v súlade so zásadou subsidiarity. Tento mechanizmus tzv. včasného varovania alebo výstrahy zo strany národných parlamentov, prípadne jednotlivých komôr národných parlamentov, bol zavedený Lisabonskou

²²³ Ak národné parlamenty členských štátov pozostávajú z viacerých komôr, tieto povinnosti sa vzťahujú na všetky komory.

zmluvou. Predseda Rady následne postúpi toto odôvodnené stanovisko národných parlamentov vládam členských štátov, Súdnemu dvoru, Európskej centrálnej banke alebo Európskej investičnej banke, ak ide o ich návrhy legislatívnych aktov. Navrhovateľ legislatívneho aktu má zohľadniť odôvodnené stanoviská národných parlamentov a ich prípadné pripomienky. Výsledok kontrolnej činnosti národných parlamentov môže mať dve podoby.

- O udelení tzv. žltej karty sa dá hovoriť vtedy, ak tretina hlasov pridelených národným parlamentom²²⁴ vo svojich odôvodnených stanoviskách spochybni zhadu návrhu legislatívneho aktu so zásadou subsidiarity, v dôsledku čoho predkladateľ musí návrh opätovne posúdiť (pri niektorých legislatívnych návrhoch, ktoré sa týkajú priestoru slobody, bezpečnosti a spravodlivosti platia prísnejšie pravidlá, keďže stačí spochybňujúce stanovisko štvrtiny hlasov parlamentov). Po opätovnom posúdení sa predkladateľ návrhu legislatívneho aktu môže rozhodnúť, že svoj návrh ponechá, zmení, doplní alebo ho stiahne, pričom svoje rozhodnutie musí odôvodniť.
- Špecifický postup je v prípade udelenia tzv. oranžovej karty, keď spochybni zhadu návrhu legislatívneho aktu so zásadou subsidiarity v rámci riadneho legislatívneho postupu až jednoduchá väčšina hlasov pridelených národným parlamentom. Komisia, ktorá ako jediná má právo legislatívnej iniciatívy v rámci riadneho legislatívneho postupu, musí svoj návrh opätovne posúdiť a následne môže rozhodnúť o jeho ponechaní, zmene, doplnení alebo stiahnutí. Ak však Komisia trvá na zachovaní svojho návrhu, musí tento svoj postoj o jeho súlade so zásadou subsidiarity odôvodniť a vysvetliť v stanovisku. Celá vec sa následne postúpi na posúdenie zákonodarcovi, teda Rade a Európskemu parlamentu ešte pred dokončením prvého čítania. Ak na základe rozhodnutia 55 % väčšiny členov Rady alebo väčšiny odovzdaných hlasov v Európskom parlamente zákonodarca dospeje k stanovisku, že návrh nie je v súlade so zásadou subsidiarity, tento legislatívny návrh sa nebude ďalej preskúmavať.

Vzhľadom na to, že ide o novú právnu úpravu, iba budúcnosť ukáže, ako efektívne bude tento kontrolný mechanizmus fungovať v praxi. Dá sa však predpokladať, že veľa bude závisieť najmä od organizačných schopností národných parlamentov posúdiť návrhy legislatívnych aktov v predpísanej lehote ôsmich týždňov. Nové právomoci by mali národné parlamenty využívať obozretne a rozvážne. Uvedené ustanovenia by nemali národné parlamenty uplatňovať defenzívne, a teda vnímať subsidiaritu výlučne z pohľadu ochrany svojich národných záujmov. Ich prínos pre proces európskej integrácie bude pozitívny vtedy, ak národné parlamenty budú vedieť posúdiť dôsledky predkladaných návrhov pre všetky členské štáty. Zároveň si treba uvedomiť, že národné parlamenty nepatria medzi inštitúcie EÚ, a preto nemajú rozhodovacie právomoci na úrovni Únie. Národné parlamenty by sami seba nemali vnímať ako ďalšiu „komoru“ alebo „snemovňu“ EÚ. Zmyslom ich zapojenia do rozhodovacích procesov nie je oslabenie postavenia Európskeho parlamentu v procese európskej integrácie, ale ako už bolo spomínané, kontrola legislatívnej činnosti úniových inštitúcií a dosiahnutie väčšej miery účasti občanov EÚ na takomto rozhodovaní.²²⁵

ZÁVER

Lisabonská zmluva priniesla viaceré modifikácie do práva EÚ, ktoré znamenajú prehĺbenie demokratickej dimenzie Únie. Pozitívne treba vnímať najmä revíziu rozhodovacích mechanizmov na úniovej úrovni, ktorá viedla k posilneniu právomocí Európskeho parlamentu a národných parlamentov. Európsky parlament, ako jediná priamo volená úniová inštitúcia sa stáva „spolurozhodovateľom“ takmer vo všetkých politikách EÚ. Lisabonská zmluva kladie jasný dôraz

²²⁴ Každý národný parlament má dva hlasy rozdelené v závislosti od národného parlamentného systému.

V dvojkomorovom národnom parlamentnom systéme má každá z dvoch komôr jeden hlas.

²²⁵ Carrera, S., Geyer, F. 2007. *The reform Treaty & Justice and Home Affairs. Implications for the Common Area of Freedom, Security & Justice* [online]. Brussels: Centre for European Policy Studies, August 2007. [cit. 2010-05-10]. s. 8.

na riadny legislatívny postup, pričom ostatné typy legislatívnych postupov sú považované skôr za výnimky. Oblasť uplatnenia riadneho legislatívneho postupu sa výrazne rozšírila a vzťahuje sa aj na väčšinu otázok policajnej a súdnej spolupráce v trestných veciach, ktoré v predchádzajúcom období tvorili tretí pilier EÚ. Určitým negatívom reformy je stále nejednoznačná terminológia na označovanie sekundárnych aktov Únie, keďže nariadenia, smernice alebo rozhodnutia môžu mať podobu legislatívnych aj nelegislatívnych aktov, v dôsledku čoho je ich hierarchia nejasná.

POUŽITÁ LITERATÚRA

1. CARRERA, S., GEYER, F. 2007. *The reform Treaty & Justice and Home Affairs. Implications for the Common Area of Freedom, Security & Justice* [online]. Brussels: Centre for European Policy Studies, August 2007. [cit. 2010-05-10]. Dostupné na WWW: <<http://www.ceps.eu/book/reform-treaty-justice-and-home-affairs-implications-common-area-freedom-security-and-justice>>.
2. CRAIG, P., De BÚRCA, G. 2008. *EU Law*. Oxford: Oxford University Press. ISBN 978-0-19-927389-8.
3. KLUČKA, J., MAZÁK, J. 2004. *Základy európskeho práva*. Bratislava: Iura edition. ISBN 80-8078-005-6.
4. RUSIŇÁK, P. 2006. *Právo Európskej únie*. Bratislava: Vydavateľstvo Ekonóm. ISBN 80-225-2244-9.
5. Zmluva o Európskej únii.
6. Zmluva o fungovaní Európskej únie.
7. www.eur-lex.europa.eu

KONTAKT

JUDr. Lucia Hurná, PhD.
Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave
E-mail: hurna@euba.sk

NÁZORY

PODSTATA NOVEJ ÚROVNE EFEKTÍVNOTI V SÚČASNOM OBDOBÍ VÝVOJA GLOBÁLNEHO HOSPODÁRSTVA

prof. Ing. Vítázoslav Balhar, CSc.

ABSTRAKT

Obsahom článku je hodnotenie novej úrovne efektívnosti terajšieho vývoja efektívnosti využívania produktívnych faktorov globálneho hospodárstva. Úvodné časti sú venované teoretickým aspektom skúmania, najmä teóriám Friedricha von Hayeka a Josepha Schumpetera. Osobitný dôraz autor venuje podstate vysokej úrovne efektívnosti produktívnych faktorov kapitálu, práci a pôde v terajšom krízovom/pokrízovom období vývoja globálneho hospodárstva.

ABSTRACT

The article is concentrated on evaluation the new effective level of the temporare expansion the means of production: capital, labour and land. In the first part the author presents the theoretical aspects Friedrich von Hayek and Joseph Schumpeter. Special attention is paying the high productivity of capital, labour and soil in the global economy.

1 Politicko-ekonomické faktory modifikujú terajší krízový/pokrízový vývoj ekonomickej globalizácie sveta

Komplex globalizačných procesov najvýznamnejšou mierou formuje a ovplyvňuje politicko-ekonomický vývoj svetového hospodárstva. Ekonomická globalizácia už vyše storočia najvýraznejšie ovplyvňuje vývoj ľudstva zjednocovaniu cez politický, vedecko-technický, ekonomický, sociálny, kultúrny a stále viac aj environmentálny vývoj.

Osobitný význam v uplynulom storočí mali – popri medzinárodných mierových aj konfliktných záujmoch a stretoch – aj rozvojové či útlmové či krízové významné ekonomické cyklické vývojové etapy uplynulého storočia – najmä však súčasné dekády vstupu ľudstva do nového storočia a tisícročia.

Rozhodujúcou kvalitatívnou zmenou uplynulého 20. storočia v ekonomickej sfére bol pád nového experimentálneho modelu nástupu socialistickej ekonomiky prezentovaného na viac ako jednej šestine sveta vedeného Zväzom sovietskych socialistických republík. Následne aj vytvorenie Svetovej socialistickej hospodárskej sústavy a jej neskorší pád a spätný návrat k tradičnému modelu kapitalistického hospodárstva – okrem Číny. Táto krajina však svoj ekonomický model hospodárstva úspešne pretransformovala na kapitalistický model s obrovským úspechom dominancie svojho postavenia v svetovom obchode od roku 2005. Socialistický politický systém v Číne však naďalej pretrváva. Extrémny socialistický model ekonomiky tak prežíva už len na Kube a v Severnej Kórei.

Nové 21. storočie tiež výrazne poznamenáva politický vývoj globálneho sveta 11. septembrom 2005, útokom globálneho terorizmu na centrum západného sveta New York. Táto udalosť znamená začiatok globálneho konfliktu – podľa amerických prezentácií začiatok tzv. 4. svetovej vojny globálneho terorizmu proti Euroatlantickej civilizácii, ktorá pretrváva až dodnes a významnou mierou ovplyvňuje aj globálny ekonomický vývoj.

Ďalšou a osobitne významnou negatívnou udalosťou 21. storočia je prepád globálneho hospodárstva v rokoch 2007 – 2009 do neočakávanej hlbokkej globálnej hospodárskej krízy/recesie, ktorá vo svojich negatívnych dopadoch naďalej pretrváva najmä v menovej kríze v juhoeurópskych členských štátoch Európskej únie.

Najvýznamnejšie prejavy dopadov ekonomickej globalizácie sveta sú však vo sfére medzinárodných ekonomických vzťahov – v medzinárodnom pohybe produktívnych faktorov: kapitálu, práce a pôdy; v tvorbe globálnych hodnotových vzťahov, v celkovej vysokej intenzite, a najmä kvalite medzinárodných vzťahov.

V súčasnom období sme tiež svedkami určitej zmeny vo vzťahoch Čína – USA. V politickej sfére Čína v podstate nastupuje do funkcie aktívneho partnera v riešení konfliktov medzinárodných vzťahov. Prejavuje sa to konkrétne vo vzťahu medzinárodných sankcií voči Iránu, tiež aj v prípade konfliktu na Kórejskom polostrove, ale najmä v ekonomickej sfére, keď v podstate súhlasí so zvýšením hodnoty svojej meny yuanu.

Čína však naďalej vždy trvá na recipročných ústupkoch partnerskej strany.

Pre ekonomickú sféru súčasnosti je však veľmi negatívna správa o prehĺbení finančnej krízy Európskej menovej únie. Po vzniku rozsiahlej finančnej krízy eura a obrovskej platobnej neschopnosti v Grécku, v júni 2010 vzniká nová kombinovaná finančná kríza štátnych aj súkromných dlhov v Španielsku, ktorá je podstatne horšia ako samotná kríza štátnych dlhov v Grécku.

Následne (jún 2010) vzniká nový bod zlomu finančnej krízy Eurozóny: svetové finančné trhy „odrezali“ Španielsko od peňazí. Eurozóna aj Medzinárodný menový fond vidí záchranu v príprave záchrany Španielska ďalšími 250 mld. eur.

Španielsko zaplatí takú vysokú cenu za lacné peniaze, ktoré si od štartu eura užívalo a žilo v podstate bez svojej menovej politiky: pri svojej 4 % inflácii si stále požičiavalo z Frankfurtu eurá za 1 %-ný úrok. Následne skončilo v obrovských úverových bublinách. Výsledkom – okrem uvedenej finančnej krízy – je vybetónovaná krajina plná opustených domov.

Kríza Španielska je v podstate krízou samotnej spoločnej meny, ktorá nedodržiavala všetky menové zásady a kritériá. Menová kríza typu Španielska sa môže opakovať aj v budúcnosti.

Priebeh ekonomickej a najmä finančnej krízy rokov 2007 – 2009 má však svoje dôsledky hlavne vo sfére klasickej aj novodobej ekonomickej teórie a celkovej ekonomickej vede, ktorá sa musí poučiť z posledného krízového vývoja ekonomiky globálneho sveta.

Kríza posledného obdobia mala a má svoje devastačné účinky nielen v rámci globálneho trhu, najmä pracovného trhu, ale aj na životoch miliónov ľudí. Osobitný význam má najmä štúdium negatívnych dopadov finančnej krízy, ktorá bola v podstate spôsobená teoretickou koncepciou a následnou realizáciou v praxi finančnej a bankovej sféry v tvorbe „nových a vysoko ziskových bankových a finančných derivátov“, ktoré mali často až vysokú „toxickú povahu“ a v rámci reálnej bankovej aj finančnej sféry dokázali premeniť všetky ďalšie bankové a finančné produkty na toxické (hraničný príklad kolapsu finančnej sféry Islandu).

Ekonomická teória musí preto vykonať obrovskú kritickú analýzu celého komplexu vedeckého poňatia finančných vedných disciplín s cieľom dôsledne vyčleniť a odmietnuť všetky negatívne a problémové časti, závery a dôsledky v celkovom rozsahu ekonomickej vedy finančného podnikateľského zamerania.

Podstatnej revízii a kritickému hodnoteniu treba podrobiť aj celý komplex neo-Keynesovského učenia.

V celom období globálnej ekonomickej krízy vo všetkých ekonomických štátoch Západu sa v boji proti kríze uplatňovala realizácia neo-Keyneskej politiky obrovských protikrízových štátnych výdavkov, ktoré by mali obnoviť hospodársku konjunktúru, znížiť obrovskú nezamestnanosť – pri súčasnom znižovaní daní.

Krízový vývoj nepotvrdil ani keynesov protikrízový nástroj tzv. multiplikátor ekonomickeho rozvoja (multiplikátor 1 USD prinesie ekonomický rast 1,5 USD).

V rámci hodnotenia negatívnych dôsledkov poslednej ekonomickej, a najmä finančnej krízy, sú doteraz neprekonané ťažkosti v boji s poklesom obrovskej nezamestnanosti, ktorá dosiahla napr. v USA až 10 % a v polovici roku 2010 je naďalej extrémna – 9,7 %.

Táto vysoká nezamestnanosť vo vyspelých štátoch Západu má svoje príčiny v nových mechanizmoch ekonomickej globalizácie, v obrovskom kapitálovom outsourcingu do tzv. emerging countries, najmä do Číny, ktorá prezentuje obrovský nárast robotníckej triedy v rozsahu až vyše 400 miliónov ľudí, ktorí pri enormne nízkych mzdách vyprodukovujú v podstate čokoľvek.

Následne sa preto nachádzame pred novým kvalitatívnym rozvojom ekonomickej vedy a v rámci súčasného rozvoja ekonomických finančných disciplín hľadáme zvlášť náročné a zložité úlohy a riešenia. V tejto súvislosti prof. Michael Kitson z Univerzity Cambridge prehlásil: „Problém ekonomickej vedy spočíva v tom, že jej autori veria, že vývoj sveta sa odohráva podľa ich modelov. Tak tomu nie je. Potrebujeme širšie chápanie a viac plurality. Nielen tu je problém, my riešime túto otázku a tu máme odpoveď.“

Globálny ekonomický rozvoj vyžaduje od teoretikov ekonómov zásadne nové myšlienky, nové kvality vedeckého postihu nových ekonomických realít. Novú kvalitu vedeckých projekcií ex ante, nové vedecké hypotézy a prognózy budúcich efektívnych zmien globálnej ekonomiky sveta.

2 Nová úroveň efektívnosti vývoja globálneho hospodárstva

2.1 Teoretická koncepcia Friedricha von Hayeka

Teoretický základ ekonomickej vedy pre 20. a následne aj pre 21. storočie vývoja ekonomickej globalizácie sveta v podstate ex ante metódou pravdivej a úspešnej prognózy formuluje tzv. Rakúska vedecká ekonomická škola reprezentovaná predovšetkým vynikajúcim profesorom ekonómie na univerzitách vo Viedni, Londýne a Chicagu, nositeľom Nobelovej ceny za ekonómiu Friedrichom Augustom von Hayekom (1899 – 1992).

Jeho osobitný vedecký prínos v ekonómii spočíva v základnej téze, že slobodný trh je najspôhlivejším garantom individuálnej slobody človeka. Vo svojej knihe vydananej pred 65 rokmi *Cesta do otroctva* (The Road the Serfdom) v roku 1945, vynikajúco analyzoval podstatu ľavicových aj pravicových totalitných režimov.

V ďalšej knihe *Ústava slobody* (The Constitution of Liberty) z roku 1961 definoval princípy, ktoré by v podmienkach kapitalistického štátu garantovali maximálnu slobodu tak, aby sa nemohla zvrhnúť do zvrátenia alebo anarchie. Dosiahnutie tohto stavu je možné len pri plnom využití samoregulačných schopností trhu.

Friedrich von Hayek patrí v súčasnosti v USA k významným – už zosnulým – osobnostiam. Moderátor televízie Fox News znovu objavil genialitu Friedricha von Hayeka v klasike *Cesta do otroctva* v uvedenej TV show. Neskôr sa táto kniha stala jednotkou vydavateľstva Amazon, rovnako aj video Obavy konjunktúry a krachu zaznamenalo 1,4 miliónov prezentácií na You Tube a bolo preložené do desiatich jazykov (The Wall Street Journal, 29, 6. 2010, s. 15).

Podstata slávneho comebacku Friedricha von Hayeka medzi súčasnú ekonomicú vedeckú nobilitu USA spočíva v skutočnosti, že terajšia vládna politika stimulácie hospodárskej konjunktúry vôbec nespôsobuje pokles nezamestnanosti a vládne výdavky majú za následok len rast deficitu štátneho rozpočtu. Potom je len prirodzené obrátiť sa v rámci ekonomickej teórie k Friedrichovi von Hayekovi a využiť jeho myšlienky na obnovenie hospodárskej konjunktúry.

Predovšetkým on a jeho spolupracovník v rámci uvedenej Rakúskej vedeckej školy Ludwig von Mises vždy tvrdili, že ekonómia je veľmi komplikovaná veda – oveľa viac ako zjednodušená Keynesova teoretická koncepcia. Konkrétne napríklad stimulácia agregátneho dopytu v neproduktívnej sfére len veľmi málo pomôže robotníkom a rozvoju stavebníctva či rastu produkcie spotrebných tovarov–kde robotníci týchto odvetví nesú hlavnú ťarchu krízových dopadov.

Hayek vždy zdôrazňoval významnú úlohu Fed-u v hospodárskom cykle ekonomiky. Bývalý predseda Fed-u Alan Greenspan spôsobil v rokoch 2002 – 2004 svojou politikou trvalo nízkej úrokovej miery obrovskú infláciu vo výstavbe rodinných domov a tým vytvoril nadmernú úverovú bublinu, ktorá po svojom zákonitom splasnutí vyvolala v USA globálnu krízu.

Súčasná monetárna politika USA má priniesť opätovné ozdravenie amerického trhu v stavebníctve – no za cenu obrovských úpadkových tragédií miliónov amerických domácností.

Ďalej Hayek vo svojom diele *Cesta do otroctva* prezentoval zásadnú tézu o neoddeliteľnom spojení politickej a ekonomickej slobody.

V centrálne plánovanej ekonomike však štát dôsledne spája a ovláda–ako politickú tak aj ekonomicú kontrolu. Totalitný štát usiluje vždy o absolútne ovládanie ľudí, vrátane ich ekonomických aktivít.

Dokonca aj akékoľvek usmerňovanie ekonomického vývoja v kapitalistickom hospodárstve inklinuje vždy k určitému byrokratickému subjektívnemu posunu mimo optimálneho ekonomického smerovania. Jeho záver: slobodný trh je vždy najspoľahlivejším garantom aj individuálnej slobody!

Napokon – Hayek formuluje významnú myšlienku, že poriadok, a tým aj ekonomický poriadok, treba vytvárať nie od zhora dole, ale opačne – zdola nahor. Vývoj kapitalistickej ekonomiky by sa nemal pomýliť proti objektívnej realite podstaty vecí.

Hayek chápe, že jeho charakteristika zhora nadol nevyplýva z egoizmu človeka. Slobodná moderná spoločnosť sa rozvíja a je plná kooperatizmu a vzájomnej spolupráce ľudí, a to osobitne v rozvoji ekonomiky. Objektívne moderná spoločnosť v ekonomike produkuje služby a tovary v ideálnom podnikateľskom pohybe zásadne mimo direktívneho riadenia zhora nadol.

Záverom Hayek ukazuje smer rozvoja modernej slobodnej spoločnosti i ekonomiky: slobodný život každého jednotlivca sa vyvíja v spolupráci s ostatnými ľuďmi a je základným predpokladom trvalo udržateľného rozvoja a šťastia každého človeka.

2.2 Teoretická koncepcia Josepha A. Schumpetera

Teoretickej podstate rozvoja economickej globalizácie 20. a 21. storočia sa svojou economickou teóriou najviac priblížil – taktiež ex ante projekciou – ďalší významný a všeobecne globálne uznávaný vedec Rakúskej školy, prof. Joseph A. Schumpeter, pravdepodobne jeden z najvýznamnejších predstaviteľov economickej vedy 20. storočia (narodený na Morave, žil v rokoch 1883 – 1950).

Jeho najvýznamnejším vedeckým prínosom je ucelená vedecká economická teória vývoja economickej globalizácie svetového hospodárstva 20. storočia s plnou platnosťou aj pre súčasné 21. storočie s jeho súčasnou globálnou krízou/recesiou. Svoj vedecký profil publikoval vo svojom najvýznamnejšom diele z roku 1942 Kapitalizmus, socializmu a demokracia (preklad z angličtiny J. Orecký, Centrum pre štúdium demokracie a kultúry, Brno, 2004, 473 s.)²²⁶.

Zásady tejto konzervatívnej economickej teórie Josepha Schumpetera – v podstate platnej pre economicкую globalizáciu sveta - spočívajú na týchto základoch:

- trhová ekonomika 20. a 21. storočia je založená na dynamickom kapitalistickom systéme, ktorého jadrom je tzv. tvorivá deštrukcia (vhodnejší by mohol byť výraz inovácia) – sústavný proces, keď inovované výrobky i služby, najmä nové prevratné technológie vyradzujú výrobky, či technológie doterajšie;
- základným rozvojovým faktorom economického podnikateľského systému je veda, inovácie;
- základnými subjektmi na globálnom trhu sú nadnárodné firmy, ktoré tiež prezentujú obrovské produktívne i obchodné kapacity, majú jednoznačnú kontrolu na globálnom trhu, tiež značné kapitálové zdroje, ktoré umožňujú rozvoj vedy i významné technické a technologické inovácie – i také, ktoré neprinášajú okamžitý zisk;
- nadnárodné firmy tiež využívajú na globálnom trhu prínosy z rozsahu a dnes i prínosy z globálneho outsourcingu, obdobne tiež i zisky z komparatívnych výhod z medzinárodného obchodu;

²²⁶ Prof. Joseph Schumpeter, napriek globálnemu významu jeho vedeckých koncepcií a úspechov v originálnom rozvoji a prínosu economickej vedy 20. storočia nebol počas svojho života v USA osobitne vysoko oceňovaný – údajne pre jeho nevhodné vyjadrenie v čase 2. svetovej vojny, v ktorej by víťazom mohlo byť Nemecko.

Vysvetlenie spočíva pravdepodobne z čias jeho mladosti, mu zomrel otec, matka sa opätovne vydala, a to za c. k. rakúskeho generála, ktorý mu mohol poskytnúť informácie o neporaziteľnosti Nemecka.

Táto skutočnosť sa mu stala osudnou pri formulácii povojnového economického usporiadania sveta po roku 1945. Postihom bola skutočnosť, že nebol pozvaný do Bretton-Woods a postupne spoločensky izolovaný.

- nadnárodné firmy v rozvoji svojich globálnych podnikateľských aktivít využívajú v prvom rade výsledky rozvoja vedy a inovácií, rovnako tak i svoje obrovské kapitálové vlastníctvo k dosiahnutiu monopolného postavenia na globálnom trhu a sú hlavným motorom rozvoja svetového globálneho hospodárstva;
- kapitalizmus je revolučný proces, ktorý nikdy nebol a nebude statický. Dokonalá konkurencia na trhu súčasnosti i budúcnosti, rovnako tak ako „racionalita voľného trhu“ sú len značne sekundárneho významu. Základom úspechu na trhu, ako i dominantnou silou v konjunkturálnom cykle sú inovácie výrobkov a služieb, technológií, až zmien životného štýlu v dominantnej projekcii nadnárodných firiem.

Celá tato teoretická koncepcia podstaty podnikania a úspechov na globálnom trhu sa v posledných desaťročiach jednoznačne potvrdila. Americké, európske a japonské kapitálovo silné firmy, ktoré sú v súčasnosti na globálnom trhu dominantné, túto novú teóriu inovačnej projekcie globálnej ekonomiky tiež jednoznačne v plnom rozsahu potvrdzujú.

V určitom, a to významnom zmysle, to dokumentuje aj stratégia Európskej únie svojou Lisabonskou rozvojovou stratégiou – ktorej naplnenie však je značne obťažné realizovať.

V tejto súvislosti je vhodné ešte spomenúť záverečnú víziu Josepha A. Schumpetera „o konci kapitalizmu“.

Kapitalizmus nie je odsúdený na zánik pre svoje neúspechy, ale pretože je jednoznačne úspešný a pokračuje základom úspechu fungovania kapitalistickej ekonomiky je rodina. Nebezpečenstvo spočíva v oddelení morálky od ekonomiky, v rozklade rodiny, v prechode ku korporativizmu, korupcii a byrokracii. O sile kapitalizmu svedčí aj skutočnosť, že v období studenej vojny jednoznačne zvíťazil nad socializmom predovšetkým vo vedeckej, ekonomickej a demokratickej sfére. Uvedené názory autora o zániku kapitalizmu netreba chápať ako hrozbu, ale ako určité možné varovanie.

Perspektíva ekonomického, ekologického a tiež aj sociálneho rozvoja svetového hospodárstva ako aj obyvateľov tejto planéty spočíva v rozvoji vedy, vzdelanosti, inováciách, v rozvoji kvality života. V reálnom svete však tiež v úspechu riešenia konfliktov a problémov súčasného vývoja sveta (najmä konfliktov s globálnym terorizmom), ako aj v riešení trvalo udržateľného rozvoja a dôslednej ochrane životného prostredia, ale tiež doterajšej zemskej klíme, a v neposlednom rade, i v rozvoji spoločného mierového vývoja ľudstva ako celku.

3 Nové smery efektívneho využívania produktívnych faktorov globálnej ekonomiky

Kapitál v súčasnom systéme globálnej ekonomiky predstavuje rozhodujúci rozvojový faktor, ktorý najmä v sústavnom efektívnom organickom spojení s vedecko-technickým pokrokom dosahuje stále vyššiu úroveň zhodnocovania, dodnes prakticky nedosiahnuteľnú.

Významným akcelerátorom vysokého zhodnocovania kapitálu je jeho trvalý globálny rozsah využívania s vysokými prínosmi z rozsahu. Túto skutočnosť v súčasnosti umocňuje sústavný a doteraz nikdy neprezentovaný rozsah globálneho outsourcingu (najmä Čína, India).

Kapitál súčasne funguje vždy ako globálny kapitál. Základy tohto pohybu boli vytvorené už v 60. rokoch minulého storočia a jeho plná efektívnosť globálneho pohybu od polovice 80. rokov.

Kapitál predstavuje najvýznamnejší, najvzácnejší produktívny faktor podnikania kapitalistického trhového hospodárstva. Cieľom jeho využívania v podnikaní je zisk, resp. úrok. Jeho zdrojom sú úspory premenené na investície prinášajúce podnikaním výnosy.

Základným cieľom voľného pohybu kapitálu na globálnom trhu je optimálna alokácia kapitálových investícií, rozširovanie kapitálových a efektívnych aktivít nad vlastné zdroje, integrácia finančných trhov v globálnej konvergencii, ako aj určité konvergencie úrokovej miery.

Súčasná úroveň globálnej ekonomiky svetového hospodárstva je charakteristická mimoriadnym rozsahom kapitálových vstupov, celkovým nadbytkom kapitálu v globálnej ekonomike, jeho nízkou cenovou úrovňou za posledných 100 rokov, novinkou je obrovský rozsah využívania globálneho outsourcingu. Efektívnosť investovaného kapitálu ďalej významne umocňuje kvalitný manažment globálnych firiem – nadnárodných spoločností. V týchto skutočnostiach spočíva obrovský úspech súčasného globálneho kapitálu.

Hodnota globálneho kapitálu²²⁷ zaznamenáva v poslednom období mimoriadne stabilný rast. Za vykázané obdobie 7 rokov došlo k jeho zdvojnásobeniu. V roku 1998 sa prezentuje objem globálneho kapitálu 75 triliónov USD. V roku 2005 už 140 triliónov USD (údaje The Wall Street Journal, 11. 1. 2007, s. 20). Uvedená výška globálneho kapitálu prekračuje trojnásobne objem vyprodukovaného hrubého domáceho produktu služieb a tovaru globálnej ekonomiky.

Teritoriálna štruktúra globálneho kapitálu v jeho poslednej prezentácii pred globálnou krízou v roku 2005 v rámci globálneho hospodárstva je nasledovná:

Krajina	V trilínoch USD
1. USA	47,612
2. Eurozóna	26,567
3. Japonsko	17,323
4. Emerging Asia	9,581
5. Veľká Británia	6,710
6. Austrália, Nový Zéland, Kanada	5,046
7. Ostatná západná Európa	3,620
8. Latinská Amerika	2,554
9. Hong Kong, Singapur	1,820
10. Východná Európa	1,780

V globálnej ekonomickej, a najmä finančnej kríze rokov 2007 – 2009, došlo k významnému „ozdraveniu“ globálneho kapitálu najmä k jeho „vyčisteniu“ o množstvo jeho toxických derivátov a súčasne, aj najmä v USA, o zásadnú nápravu jeho úverovej bubliny – ako už bolo uvedené v predchádzajúcej časti. Došlo tiež k bankrotom vyše stoviek nekvalitných bánk v rozsahu celého globálneho sveta.

V dôsledku tohto vývoja globálny kapitálový sektor prezentuje v podstate o jednu tretinu nižšiu úroveň globálneho kapitálu v porovnaní s uvedenými údajmi jeho predkrízového stavu.

Globálny kapitál v terajšom – údajne už pokrízovom období svojho vývoja – vykazuje opätovne svoju silu a plní všetky svoje funkcie, ako tomu bolo pred krízou v rokoch 2007 – 2009.

Podstatná zmena v jeho fungovaní v globálnej ekonomike spočíva v novej vyššej úrovni jeho určitej kontroly, sledovaní novými kontrolnými inštitúciami, najmä však novou úrovňou kvality vlastných orgánov.

Pre budúcnosť môže platiť prognóza jeho opätovnej plnej ziskovej angažovanosti v podnikateľskej sfére celej globálnej ekonomiky.

Práca – prezentuje ďalší významný produktívny faktor efektívnosti a tvorby hodnôt v rozvoji súčasnej globálnej ekonomiky.

Celkové hodnotenie efektívnosti tohto vzácneho faktoru – zvlášť v spojení s vysokou úrovňou efektívnosti globálneho kapitálu a súčasne s jeho vysoko efektívnym umocnením všestranného využitia vedy, techniky, informačných a znalostných technológií – vytvára z tohto faktoru významný efektívny základ všetkých podnikateľských aktivít na globálnom trhu – v prvom rade u nadnárodných firiem (v nadnárodných monopoloch).

Rozhodujúcim subjektom využívajúcim faktor **práce** sú nadnárodné firmy. V minulosti sa tento faktor nazýval tiež vzácnym, v súčasnosti však jeho vzácnosť zásadne poklesla – a to najviac v uvedených troch produktívnych faktoroch. K základnej premene tohto faktoru práce v súčasnosti v etape ekonomickej globalizácie sveta treba uviesť nasledovné skutočnosti.

Jedinečnosť každého faktoru vytvára predovšetkým jeho hojnosť a dostupnosť na trhu, možnosť jeho substitúcie a aktuálne vždy jeho konkrétny prínos v tvorbe hodnôt a v trhovej ekonomike najmä prínosy v tvorbe zisku angažovaného kapitálu.

V súčasnosti – v podmienkach globálnej ekonomiky – všetky tieto uvedené charakteristiky sa jednoznačne hodnotia v globálnom, nie národnom, rozsahu. Následkom tejto skutočnosti hneď

²²⁷ Globálny kapitál = kapitál všetkých štátov sveta – HDP globálnej ekonomiky = HDP sveta.

prvá uvedená dostupnosť pracovnej sily prezentuje v globálnej ekonomickej sfére z celkového počtu 6,5 miliardy obyvateľov sveta pracovné sily v rozsahu 3 miliardy ľudí.

V reálnom hodnotení v rámci globálnej podnikateľskej sféry sú aktivizované prakticky len 2 miliardy ľudí a celá jedna tretina, t. j. jedna miliarda vytvára rozsah rezervnej armády nezamestnaných. Začiatok tohto storočia je vo vzťahu k riešeniu tejto otázky vcelku pozitívny: začlenením Číny, Indie, Brazílie a ďalších rozvojových krajín do globálnej produktívnej sféry, najmä formami globálneho outsourcingu došlo a neustále dochádza k začleňovaniu ďalších a ďalších pracovných síl do globálnej produktívnej sféry. Prírastky populácie v rámci emerging countries však pôsobia v uvedenom smere kontraproduktívne.

Zvlášť významný je však ďalší, a to zásadný charakter, súčasného stále intenzívnejšieho investovania kapitálu v spojení s vedecko-technickým pokrokom, ktorý projekciami vedecko-technických aplikácií, najmä obrovskou automatizáciou výrobných procesov i služieb – prezentuje čoraz vyšší rozsah fenoménu náhrady pracovnej sily kapitálom.

Súčasne s úsilím o optimálnu efektívnosť všetkých produktívnych procesov globálnej ekonomiky pôsobí v reálnych podnikateľských aktivitách čoraz väčšmi skutočnosť zásadného členenia vo využívaní pracovných síl na vysoko kvalifikované, a v podstate i vysoko odmeňované, pracovné sily a na obrovskú armádu málo kvalifikovaných, a súčasne i veľmi málo cenených a odmeňovaných, pracovných síl.

Platí to pre všetky odbery podnikateľskej sféry globálnej ekonomiky, rovnako tak i pre celkové odmeňovanie globálneho sveta. Táto tendencia sústavne posilňuje a v súčasnosti v centre globálnej ekonomiky – v USA – táto diferenciácia v podnikateľskej sfére dosahuje až vzťah 1 : 400 (máme na mysli odmenu jedna u nekvalifikovaného robotníka) a jej 400-násobok u špičkového manažéra (platí to i v kultúre, v športe a pod. – napr. denná odmena Jaroslava Jágra predstavovala až 1 milión Kč).

Súčasná globálna podnikateľská sféra prezentuje skutočnosť podstatne nižšieho rastu priemernej robotníckej mzdy, najmä vo vyspelých štátoch USA i Európy. Významná v tejto súvislosti je hrozba presunu výroby z teritória vysokých miezd do globálnych sfér – často až s desaťnásobne nižšou mzdovou úrovňou, tiež rozsiahle využívanie globálneho outsourcingu. Významne tu pôsobí i pokles odborovej organizovanosti vo všetkých vyspelých štátoch a ďalšie faktory.

K nim patrí najmä súčasný obrovský rozsah globálnej migrácie pracovných síl – podľa odhadu OSN viac ako 200 miliónov pracovníkov. Najviac sú touto skutočnosťou zasiahnuté USA, kde sa legálne zdržiava vyše 40 miliónov prisťahovalcov – pri súčasnom, najmä až polovičnom množstve nelegálnych migrantov (najmä z Mexika a ďalších štátov Latinskej Ameriky).

Uvedený rozsah prekračuje Európa, v ktorej žije 65 miliónov migrantov legálne a ďalších 8 miliónov nelegálne. Významné cieľové migračné krajiny sú Nemecko (10 miliónov legálnych prisťahovalcov), Veľká Británia, Francúzsko, Španielsko. Tieto i ďalšie vyspelé štáty na jednej strane bojujú o talenty a špičkových odborníkov, súčasne však stavajú bariéry a odmietajú prijímať málo kvalifikovaných migrantov z chudobných krajín.

Rozsah migrantov má pre rozvojové krajiny veľmi často ekonomické pozitívne dôsledky, najmä v posielaní peňazí svojim rodinám, tzv. remitencie, ktoré sú všeobecne vyššie ako rozvojová pomoc (napríklad pri Libanone a Moldavsku je to viac ako 25 % podiel na hrubom domácom produkte). Budúcnosť vyžaduje i v tomto smere nové prístupy a efektívne riešenie – tak pre rozvojové ako aj vyspelé krajiny.

Rozhodujúcim riešením pre súčasnosť i budúcnosť v sfére práce by malo byť spoločné úsilie vyspelých aj rozvojových krajín v smere riešenia obrovských disparít medzi svetom bohatstva a chudoby – v úsilí o rozvoj zamestnanosti, o ekonomický rozvoj, rast kvality života ľudstva ako celku – o trvalo udržateľný ekonomický i sociálny rozvoj, o ochranu a novú úroveň kvality životného prostredia, o rozvoj mierových vzťahov v rámci globálnej dimenzie.

K záverečnému hodnoteniu faktorov práce v rámci globálnej ekonomiky treba uviesť konkrétne údaje využívania práce v rámci globálneho outsourcingu v najvýznamnejších destináciách rozvojového sveta, a to v Číne, Indii a vo Vietname.

Čína – ponúka pomerne vysokú odbornosť; k dispozícii je teoreticky až 400 mil. robotníkov; v roku 2010 predstavovala priemerná hodinová cena práce 1,84 USD; zvýšenie oproti roku 2009 14 %.

India – ideálne využitie indickej práce najmä v textilnom priemysle; pomerne dlhšie dodávky v porovnaní s Čínou; v roku 2010 priemerná hodinová cena práce – po 14 %-nom zvýšení oproti roku 2009 predstavuje 2,99 USD.

Vietnam – najnižšia cena práce v oblasti; využívanie vietnamskej práce aj pre čínskych podnikateľov; podstatne nižšia kvalita úrovne práce najmä v textilnej produkcii; priemerná hodinová cena práce – o 2 % zvýšená oproti roku 2009 – predstavuje 49 centov. (Údaje: The Wall Street Journal, 17. 6. 2010, s. 25.)

Pôda – jej ochrana a efektívne využívanie v súčasnom úsilí o globálny efektívny a trvalo udržateľný rozvoj k prospechu celého ľudstva.

Pôda v súčasnosti i pre budúcnosť patrí k naozaj vzácnym a čoraz vzácnejším produktívnym faktorom ekonomického i sociálneho rozvoja sveta.

Pôda predstavuje predovšetkým základ riešenia úloh zabezpečenia výživy, bývania a stáleho pohybu narastajúceho počtu obyvateľstva planéty. Súčasne je základným zdrojom pitnej a úžitkovej vody a vytvára predpoklady ťažby surovín, najmä nedostatkových energetických zdrojov, prezentuje zdravé životné prostredie pre život už takmer sedem miliárd ľudí, celý komplex sietí prepravných, informačných i ďalších komunikačných spojení ľudstva.

Pôda tiež bola v celej histórii človeka hlavným úsilím o jej získanie v expanzii Európy o dobytí sveta, ako i hlavným zdrojom vlastníctva i bohatstva v rámci sociálno-ekonomického a kultúrneho rozvoja sveta – najmä ako najvýznamnejší faktor súkromného vlastníctva.

Súčasne však celé obdobie novoveku, najmä posledné dve storočia intenzívneho priemyselného, poľnohospodárskeho i sociálno-kultúrneho rozvoja zanechalo svoje zásadne negatívne dôsledky v kvalite pôdy, vôd i celého životného prostredia. Nadmerná ťažba prírodného bohatstva v minulosti i v súčasnosti postupne vyčerpáva v celku limitované a najmä jeho neobnoviteľné zdroje.

Súčasná doba sociálno-ekonomického rozvoja ľudstva tak už prezentuje obrovské škody na pôde i celom životnom prostredí, ktoré pre budúcnosť už s ťažkosťami umožňuje trvalo udržateľný rozvoj ľudstva. V podstate i sama príroda sa proti uvedeným škodám bráni, a to najmä stále silnejšími prejavmi až zmenami klímy Zeme ako celku.

Naša planéta Zem vykazuje už značné poškodenie pôdy, vody i ovzdušia – následkom čoho vymiera značné množstvo živočíšnych i rastlinných druhov. Zvlášť negatívnym dôsledkom doterajších aktivít človeka je uvedené celkové otepľovanie planéty s následným zmenšovaním ľadovcov – najmä na severnom póle – až ich rozpustenie s následným možným zvýšením hladiny oceánov až o niekoľko metrov – s nepredvídateľnými následkami. Celková zmena klímy Zeme je tak predovšetkým dôsledkom ľudských aktivít s veľmi negatívnymi dopadmi pre budúci život ľudstva.

Všetky tieto, ako i ďalšie zmeny v komplexe životného prostredia človeka vyžadujú už teraz podstatne zodpovednejší prístup ľudstva k svojmu jedinečnému a nenahraditeľnému životnému prostrediu – najmä vo vzťahu k budúcim generáciám. Významnou pomocou už v súčasnosti by mala byť v podstate vyššia úroveň vedeckého a šetrného prístupu k využívaniu prírodných zdrojov, najmä na úseku energetiky, pitnej vody a celkového ozdravenia životného prostredia.

Vyspelá západná spoločnosť svojím triumfom individualizmu, nadmerným konzumným spôsobom života, najmä masovou nadspotrebou s ohromným odpadovým hospodárstvom, sa dostala na osudovú dejinnú križovatku, s vývojom často bez ďalšej perspektívy.

Obrovské spoločenské rozdiely až konflikty medzi civilizáciami vyžadujú nové prístupy a riešenie v prospech trvalo udržateľného rozvoja celého ľudstva na našej planéte. Tieto zmeny našich prístupov k prírode a nášmu životnému prostrediu nie je možné odkladať. Treba pristúpiť k ich realizácii čo najskôr – v budúcnosti by už mohlo byť neskoro. Realita súčasného konfliktného globálneho sveta však nevytvára predpoklady na skutočnú a pomerne rýchlu realizáciu dôležitých riešení budúceho trvalo udržateľného rozvoja ľudstva.

V celkovom pohľade na súčasný vývoj ekonomickej globalizácie treba vidieť zásadný kvalitatívny posun v úrovni efektívnosti využívania jednotlivých produktívnych faktorov – kapitálu, práce a pôdy – ako zdrojov tvorby hodnôt služieb a tvaru v smere zvyšovania kvality života obyvateľov planéty.

Najvýznamnejším fenoménom novej kvalitatívnej úrovne v neustálom raste kvality i kvantity produkovaných hodnôt je jednoznačne rozsiahla aplikácia výsledkov vedy a techniky, nových technológií a všestranných inovácií v projekcii tvorby hodnôt – vždy ako globálnych hodnôt vrátane rozsiahleho globálneho outsourcingu.

Z hľadiska hodnotenia prínosu jednotlivých produktívnych faktorov za najvýznamnejší treba považovať kapitál v spojení s globálnym vedeckým progresom. Faktor práce prezentuje obrovskú diferenciáciu – na vysoko platenú a vysoko kvalifikovanú – tiež v spojení s vysokou vedeckou úrovňou a na druhej strane na málo kvalifikovanú, málo honorovanú, až nadbytočnú.

Produktívny faktor pôda zaznamenáva v súčasných podmienkach rozvoja globálneho sveta novú až vzácnu dimenziu. Najmä v smere trvalo udržateľného rozvoja, zmeny klímy Zeme a pod. Aj na tomto úseku možného ohrozenia budúceho sociálno-ekonomického rozvoja ľudstva treba hľadať riešenie v súvislosti s novou dimenziou vedecko-technického progresu, ako aj v riešení a postupnej eliminácii radu spoločenských, sociálnych, etnických, náboženských i ďalších globálnych konfliktov.

POUŽITÁ LITERATÚRA

1. CLEAVER, T.: Understanding the World Economy. Roulledge, New York, London, 2007.
2. DORAZIL, O.: Světové dějiny. Nakladatelství Papyrus Vimperk Jeva Rudná u Prahy, 1997.
3. DOWUS, R., M. a kol.: Almanach Geografie, National Geographic, Washington, D. C., česká edice, 2006.
4. DUDÁŠ, T. a kol.: Svetová ekonomika – sektorový aspekt. Bratislava: Vydavateľstvo Ekonóm, 2007.
5. FERGUSON, N.: Colossus, vzestup a pád amerického impéria. Praha: Nakladatelství Dokořán, 2005.
6. JENÍČEK, V., FOLTÝN, J.: Globální problémy a světová ekonomika. Praha: C. H. Beck, 2003.
7. KUNEŠOVÁ, H., CIHELKOVÁ, E.: Světová ekonomika, nové jevy a perspektivy. Praha: C. H. Beck, 2006.
8. LIPKOVÁ, L.: Európska únia. Bratislava: Sprint, 2006.

Časopisy

Ekonomická revue. FMV, EU v Bratislave, 2009.
The Economist. London, 2009, 2010.
The Wall Street journal Europe, 2009, 2010.

KONTAKT

prof. Ing. Vítězoslav Balhar, CSc.
Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave
E-mail: balhar@euba.sk

ABSTRAKT

Autor článku sa zaoberá prácou Komisie pre medzinárodné právo Valného zhromaždenia OSN v ostatnej dekáde. Svetové spoločenstvo sa snaží ako prostriedok riešenia súčasných problémov využívať medzinárodné zmluvy, ktoré okrem iných funkcií plnia i funkciu kodifikačnú. Snahou spoločenstva je, aby čo najviac štátov bolo plnohodnotne viazaných medzinárodnými zmluvami a plnili tak z nich vyplývajúce záväzky. Preto aj inštitút výhrady k medzinárodnej zmluve, ako prvok, ktorý umožňuje vylúčenie alebo pozmenenie účinkov samotnej zmluvy je častejšie podrobený skúmaniu.

Kľúčové slová: medzinárodná zmluva, výhrady, oponovateľnosť výhrad, oneskorené námietky, oneskorene formulované výhrady, námietky voči výhradám

Úvod

Komisia Organizácie Spojených národov pre medzinárodné právo je pomocným orgánom Valného zhromaždenia Organizácie Spojených národov, ktorého cieľom je podporovať progresívny rozvoj medzinárodného práva a jeho kodifikáciu.²²⁸ Komisia, vychádzajúc zo skúsenosti a praxe v oblasti výhrad k medzinárodným zmluvám, dospela k názoru, že otázka výhrad k mnohostranným dohovorom je jednou z najzložitejších a najkontroverznejších tém súčasného medzinárodného práva, a preto sa na svojom 45. zasadnutí v roku 1993 rozhodla túto problematiku opätovne zaradiť do plánu svojej práce.²²⁹

Tento článok sa preto bude bližšie zaoberať prácou Komisie, ktorá ostáva iniciatívnym prameňom tvorby súčasného medzinárodného práva.

Rozhodnutie Komisie opätovne zahrnúť do svojho plánu práce problematiku výhrad k medzinárodným zmluvám získalo v rozprave v 6. výbore na 48. zasadnutí Valného zhromaždenia Organizácie Spojených národov všeobecnú podporu. Dôvodom rozhodnutia Komisie bola predovšetkým potreba reagovať na problémy, ktoré sa sústavne objavovali v medzištátnej praxi a praxi medzinárodných organizácií v súvislosti s inštitútom výhrad. Rezolúciou 48/31 z 9. decembra 1993 Valné zhromaždenie Organizácie Spojených národov odobrilo rozhodnutie Komisie zaradiť do svojho plánu práce problematiku nazvanú „Právo a prax vzťahujúca sa na výhrady k zmluvám“. Na svojom 46. zasadnutí v roku 1994 Komisia vymenovala prof. Alaina Pelleta, profesora medzinárodného práva a člena Komisie, za svojho Osobitného spravodajcu pre túto otázku.²³⁰

Komisia sa problematikou výhrad zaoberala už predtým, avšak v súvislosti s inými témami, predovšetkým v súvislosti so zmluvným právom, sukcesiou štátov do zmlúv a otázkou zmlúv

²²⁸ <http://untreaty.org/ilc/texts/instruments/english/statute/statute>.

Štatút Komisie OSN pre medzinárodné právo, článok 1 ods. 1, prijatý rez. VZ OSN č.174 (II) 21.11.1947

²²⁹ A/CN.4/SER.A/1993/Add.I (Part 2).

²³⁰ Správa ILC, 1994, Sup. No. 10 (A/49/10), para 382.

uzatvorených medzi štátmi a medzinárodnými organizáciami alebo medzi medzinárodnými organizáciami navzájom.

1. Správy Osobitného spravodajcu Alaina Pelleta

Osobitný spravodajca prof. Alain Pellet (ďalej len Osobitný spravodajca) predložil na nasledujúcom 47. zasadnutí Komisie v roku 1995 svoju prvú správu²³¹, ktorá obsahovala jeho základné pohľady na danú problematiku, vychádzala z doterajšej právnej úpravy, ako aj z praktických skúseností uplatňovania inštitútu výhrad a ktorou bol uvedený i nový názov témy „Výhrady k zmluvám“. V tejto správe sa Osobitný spravodajca venoval predovšetkým právnej úprave predmetu správy.

Správa poukázala na nejednoznačnosť ustanovení o výhradách vo Viedenskom dohovore z roku 1969, zaoberala sa prípustnosťou a oponovateľnosťou výhrad, režimom námietok voči výhradám, poukázala na medzery Viedenských dohovorov z rokov 1969, 1978 a 1986 v oblasti výhrad.²³²

Komisia sa počas prerokovania prvej správy zhodla na zmene názvu témy na „výhrady k zmluvám“ a dosiahla konsenzus, že ustanovenia Viedenských dohovorov z rokov 1969, 1978 a 1986 sa nebudú meniť a výsledkom práce Komisie bude prijatie Praktickej príručky v oblasti výhrad. V súlade so Štatútom Komisie a jej praxou bude Praktická príručka navrhnutá vo forme článkov, ktoré spolu s komentárom budú tvoriť smernice pre konanie štátov a medzinárodných organizácií v oblasti výhrad.²³³

Komisia súčasne zaviazala osobitného spravodajcu pripraviť podrobný dotazník týkajúci sa výhrad k medzinárodným zmluvám s cieľom zistiť prax jednotlivých štátov a medzinárodných organizácií v danej oblasti a problémov, ktoré sa počas tejto praxe vyskytli. Valné zhromaždenie OSN vyzvalo štáty na spoluprácu v súvislosti s dotazníkom svojou rezolúciou č. 50/45 z 11. decembra 1995.²³⁴ Zo 188 členských štátov odpovedalo na dotazník len 33 štátov a 25 medzinárodných organizácií; Osobitný spravodajca však čerpal poznatky na vypracovanie svojich správ i zo skúseností a praktických problémov aj tých štátov, ktoré na dotazník neodpovedali, ale o svojich poznatkoch informovali prostredníctvom svojich zástupcov v Komisii a v 6. výbore.

Osobitný spravodajca vo svojej prvej správe nerobil konkrétne závery, jeho cieľom bolo poukázať na súčasnú prax v oblasti výhrad k medzinárodným zmluvám, načrtnúť nejasné oblasti tejto problematiky, ktorými sa bude v rámci svojej práce zaoberať aj Komisia.

Druhá správa²³⁵ bola Komisii predložená na jej 48. zasadnutí v roku 1996, ale keďže Komisia nebola schopná danú správu prerokovať a schváliť, urobila tak až na nasledujúcom 49. zasadnutí v roku 1997. Osobitný spravodajca pripojil k druhej správe aj návrh rezolúcie Komisie k výhradám k multilaterálnym normatívnym zmluvám, vrátane zmlúv o ľudských právach, ktorý bol adresovaný Valnému zhromaždeniu OSN s cieľom pritiahnúť pozornosť a upresniť právne aspekty danej problematiky. Komisia však pre nedostatok času odložila rozpravu o danej téme na svoje ďalšie zasadnutie, počas ktorého prijala predbežný záver k výhradám k multilaterálnym zmluvám, zahŕňujúc aj zmluvy o ľudských právach. Súčasťou druhej správy bola aj bibliografia týkajúca sa

²³¹ UN Doc. A/CN.4/470, First Report by Alain Pellet, Special Rapporteur, Extract form the Yearbook of the ILC 1995, vol. II (1).

²³² Viedenský dohovor o zmluvnom práve, Viedenský dohovor o sukcesii štátov vo vzťahu k zmluvám (Viedeň, 23.8.1978, publ. č. 33/2001 Z.z.), Viedenský dohovor o zmluvnom práve medzi štátmi a medzinárodnými organizáciami alebo medzi medzinárodnými organizáciami, (Viedeň, 21.3.1986).

²³³ Správa ILC, 47. zasadnutie, 1995, Sup. No. 10, (A/50/10), para 491.

²³⁴ A/RES/50/45, 26.1.1996; 50. zasadnutie VZ OSN.

²³⁵ UN Doc. A/CN.4/477 and Add.1.

výhrad k medzinárodným zmluvám vypracovaná v spolupráci s Nanterreským centrom medzinárodného práva (CEDIN),²³⁶ ktorá nie je vyčerpávajúcou bibliografiou, ale tvorí dôležitý zdroj informácií.

Komisia sa rozhodla so svojimi predbežnými závermi oboznámiť aj orgány a organizácie zaoberajúce sa monitorovaním uplatňovania zmlúv o ľudských právach. Jedným z orgánov, s ktorými Komisia následne komunikovala, bol predseda Výboru OSN pre ľudské práva, ktorý vo svojom liste z 5. novembra 1998 zdôraznil, že zdieľa názor Komisie, že monitorovacie orgány vytvorené na základe zmlúv o ľudských právach sú kompetentné komentovať a vyjadrovať odporúčania týkajúce sa prípustnosti výhrad štátov, aby vykonávali pridelené funkcie. Z toho vyplýva, že štáty, zmluvné strany, by mali rešpektovať závery, ku ktorým dospeli nezávislé monitorovacie orgány kompetentné monitorovať splnenie požiadaviek na základe mandátu, ktorý im bol daný.²³⁷

Druhá správa poukázala na nejasnosti, najmä v oblasti prípustnosti a oponovateľnosti, na medzery vo viedenskom režime (týkajúce sa napr. definície výhrad a výkladových vyhlásení a rozdielov právneho režimu, ktoré ich charakterizujú, osudu výhrad, ich prijatí a námietok v prípade sukcesie štátu, riešenia sporov týkajúcich sa výhrad) a na pochybnosti, ktoré vyplývajú z troch hlavných otázok, a to prijatie výhrad, námietky voči výhradám a účinok oboch týchto krokov v rámci procesu uzavierania zmlúv. Osobitný spravodajca sa venoval aj otázke celistvosti a rozmanitosti právneho režimu výhrad a osobitne zmluvám o ľudských právach, najmä právomoci kontrolných orgánov.

Tretia správa Osobitného spravodajcu²³⁸ už obsahovala základné definície výhrad a výkladových vyhlásení. Komisia na svojom 50. zasadnutí v roku 1998, opätovne pre nedostatok času, posúdila iba časť správy a predložila Návrhovej komisii 10 návrhov smerníc obsiahnutých v správe, a to: definícia výhrady; jednotná formulácia výhrady; čas keď je výhrada sformulovaná; výhrady formulované pri notifikácii teritoriálnej aplikácie; predmet výhrad; vyhlásenia určené na zvýšenie záväznosti pre ich autora; vyhlásenia určené na obmedzenie záväznosti pre ich autora; výhrady, ktoré nie sú uznané; výhrady majúce teritoriálny rozsah; definícia výkladových vyhlásení.

Zároveň spravodajca upozornil aj na činnosť iných inštitúcií, ako napr. Rady Európy a Ázijsko-afrického právneho konzultatívneho výboru, ktoré v rámci svojej činnosti venujú náležitú pozornosť téme výhrad k medzinárodným zmluvám.

Ázijsko-africký výbor počas svojho 37. zasadnutia v New Delhi v dňoch 13.-18. apríla 1998 venoval téme výhrad osobitné rokovanie, na ktorom predniesol svoju správu spravodajca W. Z. Kamil. Účastníci rokovali o Predbežných záveroch Komisie prijatých v roku 1997.²³⁹

Osobitný spravodajca sa venoval aj krokom, ktoré nasledovali po jeho druhej správe najmä vo vzťahu k výhradám k normatívnym dohovorom vrátane zmlúv o ľudských právach. Počas diskusie o danej otázke sa vyprofilovali zástancovia dvoch rôznych prístupov. Väčšina sa prikláňala k názoru, že monitorovacie orgány vytvorené na základe zmlúv o ľudských právach sú kompetentné nielen komentovať prípustnosť výhrad, ale aj dávať odporúčania v danej otázke a zároveň apelovali na účastnícke štáty, aby spolupracovali s týmito orgánmi a zväžili ich odporúčania. Ostatní členovia apelovali na Komisiu, aby sa posunula vpred vo svojej doterajšej pozícii a uznala právo týchto monitorovacích orgánov vydať závery svojich skúmaní.

Štvrtá správa Osobitného spravodajcu²⁴⁰, ktorú prerokovala Komisia na svojom 51. zasadnutí v roku 1999, bola z hľadiska dosiahnutého pokroku správou, ktorá predstavila rekapituláciu nových prvkov

²³⁶ UN Doc. A/CN.4/478.

²³⁷ UN Doc. A/CN.4/508.

²³⁸ UN Doc. A/CN.4/491 and Add.1-6.

²³⁹ Správa publikovaná ako dodatok správy Sekretariátu Ázijsko-afrického právneho konzultatívneho výboru, dok. Č. AALCC/UNGS/LIII/98/2 str. 67-76.

²⁴⁰ UN Doc. A/CN.4/495.

po spracovaní druhej správy a obsahovala návrh na opätovné prerokovanie smernice predloženej v rámci tretej správy.

Na 52. zasadnutí Komisie v roku 2000 Osobitný spravodajca predložil svoju piatu správu²⁴¹, ktorá obsahovala aj konkrétne ustanovenia návrhu smernice týkajúce sa praxe v oblasti výhrad k medzinárodným zmluvám spolu s ich výkladom. Piata správa v podstate nahradila štvrtú správu a vo svojej prvej časti sa venovala alternatívam k výhradám a výkladovým vyhláseniam, v druhej časti sa zaoberala postupom pri uplatňovaní výhrad a výkladových vyhlásení.

Na svojom 53. zasadnutí v roku 2001 sa Komisia zaoberala najskôr 2. časťou piatej správy²⁴², ktorá sa týkala problematiky výhrad a výkladových vyhlásení. Predmetom šiestej správy²⁴³ Osobitného spravodajcu, ktorou sa tiež Komisia zaoberala počas 53. zasadnutia, bolo uzavretie štúdie o formulovaní a uplatňovaní výhrad a výkladových vyhlásení a reakcií ostatných zmluvných strán konkrétnej mnohostrannej zmluvy na ne, ktorú Osobitný spravodajca, vzhľadom na nedostatok času nedokončil v rámci svojej piatej správy. Osobitný spravodajca sa v tejto štúdii zaoberá niekoľkými aspektmi, a to formuláciou, uplatňovaním, modifikáciou a odvolaním výhrad a výkladových vyhlásení ako aj ich prijatím či odvolaním tohto prijatia, aspektmi týkajúcimi sa námietok k výhradám a reakcií na výkladové vyhlásenia spoločne s protireakciami.

Cieľom úsilia Osobitného spravodajcu bolo dodržať závery svojej prvej správy predloženej Komisii a pokúsiť sa o prijatie Praktickej príručky vo vzťahu k výhradám. V súlade so štatútom Komisie a jej bežnou praxou, táto príručka by mala pozostávať z návrhov článkov, ktorých ustanovenia spolu s komentárom budú tvoriť smernice pre prax štátov a medzinárodných organizácií, týkajúcich sa výhrad k medzinárodným zmluvám. Predmetné ustanovenia Praktickej príručky môžu byť v prípade nevyhnutnosti doplnené o vzorové klauzuly.

Počas rokovania Komisia vyjadrila podporu návrhu Praktickej príručky a súčasne konštatovala, že Viedenské dohovory predstavujú uspokojujúci právny režim zmlúv s vyrovnanou univerzalitou, ktorý zohľadňuje predmet a účel zmluvy. Na základe tohto konštatovania účastníci dospeli k záveru, že zmluvy o ľudských právach by nemali byť posudzované v rámci osobitného režimu. Praktická príručka by mala vyplniť medzery a objasniť dvojzmyselnosť a nejasnosti Viedenských dohovorov. Z pohľadu zmlúv o ľudských právach však možno výhrady k ich ustanoveniam chápať ako výhrady poškodzujúce integritu a jednotu týchto zmlúv.

Bola vyzdvihnutá úloha depozitára, najmä pri zmluvách zakazujúcich výhrady. Návrh ustanovení príručky by mal objasniť úlohu depozitárov s cieľom vytvoriť jednotnú prax. Obmedzená úloha depozitára informovať všetky zainteresované strany o obsahu výhrady, bez možnosti napadnúť platnosť konkrétnej výhrady (čo je úlohou zmluvných strán), nebola spochybnená. Preto depozitárovi zostáva naďalej iba možnosť odmietnuť výhradu výslovne zmluvou zakázanú.

Svoju ôsmu správu²⁴⁴, týkajúcu sa odvolania a zmien výhrad a výkladových vyhlásení ako aj formulácie námietok k výhradám a výkladovým vyhláseniam, predložil Osobitný spravodajca na 55. zasadnutí Komisie v roku 2003. Rovnako ako v predchádzajúcich správach Osobitný spravodajca predložil niekoľko návrhov smerníc týkajúcich sa hlavne modifikácie a odvolania výkladových vyhlásení, námietok k výhradám, námietok k oneskorene formulovaným výhradám, predmetu námietok. Súčasťou správy boli aj tri revidované smernice týkajúce sa formulovania a zmeny výkladových vyhlásení.

Na svojom 56. zasadnutí v júli 2004 Komisia po prerokovaní 9. správy²⁴⁵ Osobitného spravodajcu rozhodla o predložení návrhov dvoch smerníc 2.6.1 (Definícia námietok k výhradám) a 2.6.2

²⁴¹ UN Doc. A/CN.4/508 and Add. 1-4.

²⁴² UN Doc. A/CN.4/508 and Add. 4.

²⁴³ UN Doc. A/CN.4/518 and Add. 1-3.

²⁴⁴ UN Doc. A/CN.4/353 and Add. 1.

²⁴⁵ UN Doc. A/CN.4/544

(Námietky voči oneskorene formulovaným výhradám)²⁴⁶, Návrhovej komisii („Drafting Committee“).

V priebehu nasledujúceho 57. zasadnutia v roku 2005 Komisia posúdila 10. správu Osobitného spravodajcu,²⁴⁷ ktorá sa zaoberala otázkou platnosti výhrad a pojmi „predmet a účel zmluvy“ a obsahovala ďalšie návrhy smerníc týkajúce sa formulovania výhrad, výhrad výslovne zmluvou zakázaných, definície výhrad zmluvou prípustných. Komisia pre nedostatok času prerokovala iba časť správy a rozhodla o tom, že v prerokovaní ďalšej časti 10. správy osobitného spravodajcu bude pokračovať na svojom 58. zasadnutí v nasledujúcom roku.

Nasledujúca časť bude venovaná problematickým prvkom tejto oblasti zmluvného práva, ktoré sa vyskytujú v praxi štátov pri uplatňovaní výhrad a vznášaní námietok voči výhradám a ktoré sa týkajú obsahu a formy námietok a výhrad, voči ktorým námietky smerujú. Komisia sa na svojom 58. zasadnutí v roku 2006 počas prerokovania 11. správy Osobitného spravodajcu²⁴⁸ v rámci danej témy zaoberala predovšetkým oneskorenými námietkami, oneskorene formulovanými výhradami, námietkami proti vágnym a všeobecným výhradám a výhradami týkajúcimi sa vnútroštátneho práva a námietkami proti výhradám, ktoré sú nezlučiteľné s predmetom a účelom zmluvy.

2. Režim námietok voči výhradám, oponovateľnosť výhrad

V zmysle ustanovení článku 20 Viedenských dohovorov z roku 1969 a 1986 platnosť výhrady závisí od toho, či výhradu prijmu alebo neprijmú iné štáty a nie od splnenia podmienky jej prípustnosti na základe kompatibility s predmetom a účelom zmluvy.²⁴⁹ Na rozdiel od teórie prípustnosti sa tu primárnou otázkou stáva otázka oponovateľnosti výhrady, t. j. výhrada sa stane platnou, ak ju ostatní účastníci zmluvy akceptujú a posúdenie prípustnosti výhrady sa tak stáva sekundárnou otázkou. Prívrženci tézy prípustnosti na druhej strane zastávajú názor, že neprípustná výhrada nie je oponovateľná voči iným zmluvným štátom alebo medzinárodným organizáciám. Potom je otázka oponovateľnosti sekundárna a predpokladá sa, že výhrada je prípustná. Či sa účastník rozhodne výhradu prijať alebo namietat voči nej alebo namietat tak voči výhrade, ako aj jej platnosti vo vzťahu k štátu, ktorý podal výhradu a štátu, ktorý vzniesol voči nej námietku, je otázkou politického rozhodnutia a ako taká nepodlieha ani súdnemu preskúmaniu.

Nezávisle od platnosti oboch týchto téz je zrejmé, že tieto rozporné stanoviská sú odrazom neistoty, ktoré pociťujú predstavitelia štátov a medzinárodných organizácií v režime prijímania výhrad a námietok k výhradám, ktoré vychádzajú z Viedenských dohovorov z roku 1969 a 1986 a sú odrazom nejednoznačnosti ich ustanovení. Úlohou Komisie je určiť, či možnosť formulovať výhrady má aj opačnú polohu v podobe ekvivalentnej možnosti vznášať námietky voči výhradám. Argumenty za i proti možno nájsť v oboch Viedenských dohovoroch, no explicitne otázku neriešia a tak ponechávajú možnosť aj takým extrémnym návrhom ako napr., že namietat možno len proti neprípustnej výhrade. Inak povedané, že štát vznášajúci námietku sa musí riadiť rovnakými pravidlami ako štát uplatňujúci výhradu, čiže treba zachovať predmet a účel zmluvy a naopak, len prípustná výhrada je otvorená pre námietku, pretože neprípustná výhrada je v každom prípade neplatná. Ťažko riešiteľná je aj otázka možnosti námietok, keďže ani prax štátov neposkytuje pomoc, nakoľko tieto sa zdržiavajú zdôvodňovať svoje námietky; ak tak urobia, ich dôvody sú veľmi vágne a ťažko interpretovateľné. Vynára sa preto aj otázka, či by štáty nemali mať povinnosť zdôvodňovať svoje námietky.²⁵⁰

Po vznesení námietky si treba položiť otázku týkajúcu sa jej účinku; i tu treba rozlíšiť medzi námietkami k prípustným a neprípustným výhradám – môže alebo nemôže mať námietka

²⁴⁶ Správa zo 60. zasadnutia VZ, Sup. No. 10 (A/60/10), paras 437,438

²⁴⁷ UN Doc. A/CN.4/558 and Corr. 1, Add.1/Corr.1

²⁴⁸ UN Doc. A/CN.4/574

²⁴⁹ J. M. Ruda, Reservations to Treaties, RCADI, 1975-III, vol. 146, str. 190.

²⁵⁰ D.W. Bowett, Reservations to Non-Restricted Multilateral Treaties, BYIL, vol. 48.

paradoxný účinok „zahmlievania“ neprípustnosti a v konečnom dôsledku mať rovnaký účinok ako prijatie, inými slovami, môže sa štát uplatňujúci výhradu stať zmluvnou stranou vo vzťahu k štátu, ktorý proti nej vzniesol námietku?

Bez ohľadu na to, či bola vznesená námietka voči prípustnej alebo neprípustnej výhrade, zostáva otázne, či by štát, ktorý vzniesol námietku, nemohol umožniť, aby medzi ním a štátom, ktorý urobil výhradu, nadobudli platnosť len jednotlivé časti zmluvy, ktoré označí. Takéto riešenie by však viedlo k ďalšej otázke, či by mal štát, ktorý výhradu, povinnosť podrobiť sa vôli štátu, ktorý vzniesol námietku, alebo naopak by mohol „vzniesť námietku voči námietke“, alebo by mohol odmietnuť pokladať zmluvu za platnú vo vzťahu k tomuto štátu.

Osobitný spravodajca v tejto súvislosti pripravil návrh súboru otázok, ktorý bol výsledkom analýzy praxe štátov a ustanovení Viedenských dohovorov z rokov 1969 a 1986, kde niektoré otázky sú úzko prepojené, niektoré sú samostatnejšie, ale spracovanie odpovedí by malo pomôcť štátom a medzinárodným organizáciám v ich postupoch pri uplatňovaní inštitútov výhrad k medzinárodným zmluvám a námietok k nim.²⁵¹

3. Oneskorené námietky

Za oneskorenú alebo oneskorene formulovanú námietku sa považuje námietka, ktorú štát vzniesol voči výhrade iného štátu po uplynutí lehoty na konkludentné prijatie výhrady, ktorá je upravená v článku 20 ods. 5 Viedenského dohovoru, t. j. uplynutím dvanásťmesačnej lehoty odo dňa, keď bola výhrada príslušnému štátu notifikovaná alebo odo dňa, keď štát vyjadril súhlas byť zmluvou viazaný, v závislosti od toho, ktorý z týchto dátumov je neskorší.

Prípady, keď štáty vznášajú oneskorené námietky, nie sú zďaleka neobvyklé.²⁵² Generálny tajomník OSN ako depozitár mnohostranných medzinárodných zmlúv notifikuje oneskorené námietky rovnakým spôsobom ako námietky urobené v lehote, no nie ako námietky „objections“, ale pod označením „communiations“.

Osobitný spravodajca Komisie profesor Alain Pellet sa problematikou oneskorených námietok (ktoré označuje ako „late objections“) zaoberal vo svojej 11. správe, ktorú Komisia prerokovala počas svojho 59. zasadnutia v roku 2007; lehota na formulovanie námietky začína plynúť odo dňa, keď bola výhrada notifikovaná príslušnému štátu. Podľa neho oneskorene formulované námietky nemôžu vyvolávať „normálne“ účinky námietok uplatnených v lehote, t. j. účinky predvídané v ustanoveniach článku 20 ods. 4 písm. b) Viedenského dohovoru. Napriek tomu však Osobitný spravodajca považuje takéto oneskorene formulované námietky za žiaducu prax; štáty totiž týmito námietkami, aj keď oneskorene, vyjadrujú svoje stanoviská k platnosti príslušnej výhrady, resp. k súladu takejto výhrady s predmetom a účelom zmluvy, čo môže byť zdrojom informácií a určitým vodidlom pre monitorovacie alebo súdne orgány, ktoré prípadne budú posudzovať platnosť takejto výhrady. Navyše aj oneskorené námietky môžu viesť k dialógu alebo byť súčasťou dialógu o výhradách, medzi príslušnými stranami medzinárodnej zmluvy, t. j. môžu podnietiť štát, ktorý výhradu formuloval, aby ju zmenil alebo odvolal.

Na základe uvedenej správy predložil Osobitný spravodajca Komisii návrh samostatnej smernice 2.6.15 Oneskorené námietky („late objections“), vzťahujúcej sa na oneskorené námietky,²⁵³ pričom vyslovil domnienku, že by sa takéto oneskorené námietky mohli riadiť *mutatis mutandis* režimom vzťahujúcim sa na výkladové vyhlásenia („interpretative declarations“), ktoré Komisia v rámci tejto problematiky tiež posudzuje. Komisia však text navrhovanej smernice neprijala priaznivo, v diskusii bola okrem iného kritizovaná aj skutočnosť, že navrhovaná smernica pripúšťa možnosť, že

²⁵¹ UN Doc. A/CN.4/470, str. 57-58.

²⁵² 11. správa Osobitného spravodajcu, Doc. A/CN.4/574, str. 49-52.

²⁵³ Správa ILC z 59. zasadnutia, 2007, General Assembly Official Records, No. 10(A/62/10), str. 24 a 30.

oneskorené námietky môžu vyvolať určité právne účinky, čo sa zdá byť v rozpore so závermi obsiahnutými v správe.

Návrh tejto a niekoľkých ďalších smerníc Komisia následne postúpila Návrhovej komisii („Drafting Committee“); po jeho posúdení by sa návrhom textov príslušných smerníc mala Komisia opätovne zaoberať na svojom 60. zasadnutí v roku 2008.

Kritika, ktorej Komisia podrobila návrh smernice 2.6.15 o oneskorených námietkach je do značnej miery oprávnená. Aj keď vyššie uvedené závery Osobitného spravodajcu týkajúce sa povahy a významu oneskorených námietok sú dostatočne odôvodnené, stručný text smernice tieto závery neodráža a vyvoláva nejasnosti týkajúce sa právnych účinkov oneskorených námietok.

4. Oneskorene formulované výhrady

Moment, keď štát môže formulovať výhradu k medzinárodnej zmluve, vyplýva z definície výhrady podľa čl. 2 ods. 1 písm. d) a čl. 19 Viedenského dohovoru. Štáty a medzinárodné organizácie sú oprávnené výhradu formulovať skôr ako vyslovia definitívny súhlas s tým, že budú zmluvou viazané, t. j. pri podpise zmluvy, ktorá podlieha ratifikácii, prijatiu alebo schváleniu, v takom prípade však štát musí túto výhradu pri ratifikácii, prijatí alebo schválení výslovne potvrdiť. Z uvedeného vyplýva, že potom, ako štát alebo medzinárodná organizácia vysloví definitívny súhlas s tým, že budú zmluvou viazané, nie je možné už výhradu formulovať.

Toto pravidlo však nie je absolútne, odchýlnu úpravu môže stanoviť konkrétna medzinárodná zmluva,²⁵⁴ predovšetkým sa však v praxi štátov a medzinárodných organizácií - depozitárov medzinárodných mnohostranných zmlúv vyvinula prax formulovať výhradu aj po vyslovení súhlasu byť zmluvou viazaný, za predpokladu, že všetky zmluvné strany takúto oneskorenú výhradu jednomyselne (a to i konkludentne) akceptujú. Podľa niektorých názorov môže byť tento postup chápaný ako vedľajší dohovor, rozširujúci možnosť formulovať výhrady.

Generálny tajomník Organizácie Spojených národov, ako depozitár medzinárodných zmlúv, zo začiatku dôsledne dodržiaval zásadu, že výhradu je možné formulovať najneskôr v momente, keď štát vysloví súhlas byť zmluvou viazaný. V roku 1978 však tento svoj postoj výrazne zmiernil a pripustil, aby Francúzsko dodatočne formulovalo výhradu k Ženevskému dohovoru o jednotnom práve šekovom z 19. marca 1931 s tým, že Generálny tajomník túto výhradu oznámi všetkým príslušným štátom a za predpokladu, že do 90 dní od oznámenia nebudú zo strany zmluvných štátov vznesené nijaké námietky, bude sa predpokladať, že výhrada nadobudne účinnosť dňom v nej uvedeným.

Od tých čias sa generálny tajomník OSN vo funkcii depozitára prikláňa k takejto benevolentnej praxi pri prijímaní oneskorene formulovaných výhrad a obdobný postup uplatňujú aj ďalšie medzinárodné organizácie, ktoré vykonávajú funkciu depozitárov mnohostranných medzinárodných zmlúv.²⁵⁵ Od roku 2000 však Generálny tajomník OSN predĺžil lehotu, keď môžu zmluvné strany uplatniť námietku voči oneskorenej výhrade na 12 mesiacov (podľa úpravy lehoty obsiahnutej v čl. 20 ods. 5 Viedenského dohovoru).²⁵⁶

Čo sa týka neskôr urobených výhrad, Komisia na zabránenie nejasností vo vzťahu k pojmu „námietka“ (objection), navrhla tento postup nazvať ako „odmietnutie“ (rejection) alebo „zamietnutie“ (refusal). Postup príslušných strán vo vzťahu k neskôr urobeným výhradám by sa mal naďalej vyvíjať a absencia námietok k takýmto výhradám by nemala byť považovaná za tichý súhlas s danou výhradou. Zároveň však boli vyjadrené obavy, aby návrh ustanovení Praktickej

²⁵⁴ Správa ILC, 53. zasadnutie, 2001, č. 10 (A/56/10), str. 482.

F.Horn, Reservations and Interpretative Declarations to Multilateral Treaties, T.M.C Asser Institute, The Hague, 1988.

²⁵⁵ Pozri nótu právneho poradcu zo 4. apríla 2000 (UN Doc. LA 41 TR/221).

²⁵⁶ Správa ILC, 53. zasadnutie, 2001, č. 10 (A/56/10), str. 490.

príručky týkajúci sa neskôr urobených výhrad nenarušil viedenský režim výhrad a bolo prijaté odporúčanie, aby sa takéto výhrady robili len v ojedinelých prípadoch.

Komisia k problematike oneskorených výhrad vypracovala tri smernice (2.3.1-2.3.3), ktoré spolu s komentármi predbežne prijala na svojom 53. zasadnutí v roku 2001. Tieto smernice vychádzajú zo zásady, že oneskorená formulácia výhrady je zásadne vylúčená, resp. odporuje zmluvnému právu s výnimkou prípadov, keď nijaká zo zmluvných strán voči takto oneskorene formulovanej výhrade v dvanásťmesačnej lehote neuplatní námietku.²⁵⁷

Prijatie oneskorenej výhrady je teda založené na jednomyselnom súhlase všetkých zmluvných strán, pričom jediná námietka zo strany inej zmluvnej strany uplatnená v stanovenej lehote voči oneskorenému formulovaniu výhrady má za následok, že oneskorená výhrada nenadobudne nijaké právne účinky, resp. nie je považovaná za výhradu. Komentár Komisie súčasne rozlišuje medzi námietkami voči samotnému oneskorenému formulovaniu výhrady a „klasickými námietkami“, na ktoré sa vzťahuje režim obsiahnutý v ustanoveniach Viedenského dohovoru.

V diskusii Komisie zaznela aj požiadavka, aby prijatie oneskorenej výhrady bolo v navrhovanej smernici viazané nie na tichý súhlas, ale na výslovný súhlas všetkých zmluvných strán príslušnej zmluvy. Väčšina členov Komisie však dospela k záveru, že takáto požiadavka je nerealistická a v praxi by vylúčila akúkoľvek možnosť oneskorene formulovať výhradu. Na druhej strane súčasná prax a prijaté smernice Komisie, ktoré zakladajú prijatie oneskorene formulovanej výhrady na absencii námietok všetkých strán zmluvy v určitej lehote, predpokladá „bdelosť“ zmluvných strán pri sledovaní a posudzovaní oneskorených výhrad iných zmluvných strán.²⁵⁸

Treba upozorniť na to, že podľa smerníc prijatých Komisiou, štáty alebo medzinárodné organizácie, ktoré sa stanú zmluvnou stranou v rovnakom čase, keď iná strana príslušnej zmluvy formulovala oneskorenú výhradu a ostatné zmluvné strany ju akceptovali, môžu uplatniť námietku len v súlade s ustanoveniami článkov 20 - 23 Viedenského dohovoru, nie však voči samotnému oneskorenému formulovaniu výhrady.

5. Námietky proti vágnym a všeobecným výhradám a proti výhradám týkajúcim sa vnútroštátneho právneho poriadku

Problematike vágnych a všeobecných námietok Komisia venovala dve smernice, ktoré spolu s komentárom prijala na svojom 59. zasadnutí v roku 2007. Pokiaľ ide o vágne a všeobecné výhrady, smernica 3.1.7. stanovuje, že znenie výhrady má byť také, aby bolo možné určiť jej rozsah, a to najmä s cieľom posúdiť, či je výhrada v súlade s predmetom a účelom zmluvy. V tejto súvislosti navrhol profesor Allain Pellet vo svojej správe k tejto téme také znenie smernice, ktoré by výslovne stanovilo, že výhrady vágneho a všeobecného charakteru, ktoré neumožňujú určiť rozsah takýchto výhrad, sú v rozpore s predmetom a účelom zmluvy.²⁵⁹

Podľa komentára Komisie sú v praxi časté výhrady, ktoré sa všeobecne odvolávajú na vnútroštátne právo či ústavu príslušného štátu, resp. na islamskú šariju. Problémom týchto výhrad nie je podľa Komisie samotný odkaz na vnútroštátne právo či právo šarija, ale neurčitosť a všeobecnosť týchto výhrad, ktorá neumožňuje, aby ostatné zmluvné strany a iné dotknuté subjekty posúdili rozsah výhrady, resp. jej súlad s predmetom a účelom zmluvy. Komisia je toho názoru, že sa v týchto prípadoch nejde o situáciu, keď je výhrada nezlučiteľná s predmetom a účelom zmluvy, ale o situáciu, keď tento súlad nie je možné určiť.

K účinkom vágnych a všeobecných výhrad sa však Komisia vo svojom komentári nevyjadruje s konečnou platnosťou, aj keď naznačuje, že tieto výhrady zrejme spadajú do rozsahu článku 19

²⁵⁷ Správa ILC, 53. zasadnutie, 2001, č. 10 (A/56/10), str. 488-489.

²⁵⁸ A.Aust, *Modern Treaty Law and Practice*, Cambridge University Press, Cambridge, 2000, str. 115-116.

²⁵⁹ 10. správa Osobitného spravodajcu, Doc. A/CN.4/558/Add.1, 2005, str. 23-27.

písm. c) Viedenského dohovoru ako výhrady neprípustné, (avšak nie preto, že sú nezlučiteľné s predmetom a účelom zmluvy, ale preto, že neumožňujú tento súlad alebo nesúlad určiť) a súčasne uvádza, že tieto výhrady je ťažko považovať za neplatné *ipso iure* a že ich hlavný problém spočíva v tom, že nie je možné určiť, či sú splnené podmienky pre ich platnosť.

Podľa Komisie je preto tento typ výhrad veľmi vhodným predmetom dialógu o výhradách medzi stranami príslušných zmlúv. Otázkou platnosti výhrad sa zaoberala nasledujúca trinásť správa Osobitného spravodajcu, ktorú posudzovala komisia na svojom 60. zasadnutí v roku 2008; účinku výhrad a námietok proti výhradám bola venovaná štrnásť správa, ktorú Osobitný spravodajca predložil Komisii v roku 2009.²⁶⁰

Podľa smernice 3.1.11, ktorá sa vzťahuje na výhrady vnútroštátneho práva, môže byť takáto výhrada, ktorej účelom je zachovať integritu určitých vnútroštátnych právnych noriem štátu či vnútorných pravidiel medzinárodnej organizácie, formulovaná len vtedy, ak je zlučiteľná s predmetom a účelom zmluvy. Komisia vo svojom komentári uvádza, že takéto výhrady je treba odlišovať od vyššie uvádzaných vágnych a všeobecných výhrad. Tieto výhrady sa často formulujú ako všeobecné odkazy na vnútroštátne právo a neumožňujú tak posúdiť súlad takejto výhrady s predmetom a účelom zmluvy, naproti tomu smernica 3.1.11 sa týka výhrad vnútroštátneho práva, ktoré sú formulované dostatočne jasne a detailne. Takéto výhrady sú prípustné, pokiaľ nie sú v rozpore s predmetom a účelom zmluvy.

Podľa Komisie totiž nie je možné v námietke voči výhrade odvolávajúcej sa na vnútroštátne právo použiť argument, ktorý sa odvoláva na zásadu obsiahnutú v článku 27 Viedenského dohovoru a podľa ktorej sa strana nemôže dovolávať svojho vnútroštátneho práva (resp. pravidiel medzinárodnej organizácie) ako dôvodu neplnenia zmluvy. V prípade takejto výhrady sa táto zásada neuplatní, pretože v čase formulovania výhrady nejde o situáciu, keď štát s odvolaním sa na svoje vnútroštátne právo neplní už existujúce záväzky vyplývajúce zo zmluvy – účelom takejto výhrady je totiž práve vylúčiť či zmeniť rozsah určitých ustanovení zmluvy voči štátu, ktorý výhradu formuluje, pričom určenie či sa tak stane, t. j. účinky takejto výhrady závisia od ostatných zmluvných strán a od toho, či je takáto výhrada v súlade s predmetom a účelom zmluvy.

6. Námietky proti výhradám nezlučiteľným s predmetom a účelom zmluvy

Viedenský dohovor vo svojom článku 19 písm. c) považuje výhradu, ktorá je nezlučiteľná s predmetom a účelom zmluvy za neprípustnú. To však nevylučuje, aby zmluva medzi štátom, ktorý formuloval neprípustnú výhradu a štátom, ktorý výhradu namietal nadobudla platnosť, za predpokladu, že štát uplatňujúci výhradu nemôže mať z takejto výhrady prospech – zmluva vo vzájomných vzťahoch platí bez ohľadu na výhrady. Takéto chápanie vyplýva z oddeliteľnosti výhrad, ktoré sú, podľa názoru namietajúceho štátu, nezlučiteľné s predmetom a účelom zmluvy. V praxi sú tiež časté námietky, ktoré iba uvádzajú, že vznesená námietka proti neprípustnej výhrade nebráni nadobudnutiu platnosti zmluvy vo vzájomných vzťahoch dotknutých štátov, bez toho, aby súčasne upierali takejto výhrade jej právne účinky.²⁶¹ Reakcie štátov proti neprípustným výhradám, resp. výhradám, ktoré sú v rozpore s predmetom a účelom zmluvy, sú však ešte rôznorodejšie a zďaleka sa neobmedzujú na zmienené dva typy námietok.²⁶²

Námietky, ktoré upierajú výhrade nezlučiteľnej s predmetom a účelom zmluvy akékoľvek účinky, bývajú niekedy označované ako námietky majúce väčší ako maximálny účinok („super-maximum effect“) a podľa niektorých názorov ich nemožno považovať za námietky v zmysle

²⁶⁰ Správa ILC, 59. zasadnutie, 2007, No. 10 (A/62/10), str. 232.

²⁶¹ D. Jílek, O úmyslu deklaranta i smyslu výhrad k mezinárodním smlouvám, Časopis pro právní vědu a praxi, 2/2001, str. 162.

²⁶² 8. správa Osobitného spravodajcu, Doc. A/CN.4/535/Add.1, 2003, str. 12-13.

ustanovení Viedenských dohovorov.²⁶³ Posúdenie ich povahy a účinkov závisí od dvoch podstatných kontroverzných otázok, na ktoré ani samotné Viedenské dohovory z rokov 1969 a 1986 nedávajú odpoveď:

- či má byť prípustnosť výhrad podľa článku 19 písm. c) Viedenských dohovorov posudzovaná prostredníctvom „klasického“ režimu pri prijímaní výhrad a formulovaní námietok proti výhradám podľa článkov 20 a 21 Viedenských dohovorov, alebo je potrebné prípustnosť výhrad určiť jednoznačne podľa článku 19 písm. c) Viedenských dohovorov ako predbežnú otázku a články 20 a 21 vzťahovať len na prípustné výhrady a námietky proti nim. Druhá nadväzujúca otázka znie:

- aké sú účinky formulovania výhrady nezlučiteľnej s predmetom a účelom zmluvy. Táto problematika je považovaná za jednu z najvýznamnejších a súčasne aj najproblematickejších tém v oblasti výhrad k medzinárodným zmluvám.²⁶⁴

Doktrína, podľa ktorej sa režim článkov 20 a 21 Viedenských dohovorov (resp. režim pre uplatňovanie výhrad a vznášanie námietok proti nim, obsiahnutý v článku 20 ods. 4 a 5) vzťahuje na výhrady neprípustné podľa článku 19 písm. c) a námietky proti týmto výhradám, vychádza predovšetkým z názoru, že neprípustnosť výhrady z dôvodu nezlučiteľnosti s predmetom a účelom zmluvy je takmer nemožné určiť objektívne. Z toho dôvodu je pri posudzovaní výhrady nutné vychádzať zo subjektívneho režimu stanoveného v článku 20 ods. 4 a článku 21 Viedenských dohovorov. Takýto názor sa zdá neudržateľný, pretože jedným z dôsledkov tohto názoru je to, že výhrady nezlučiteľné s predmetom a účelom zmluvy by mohli nadobudnúť účinnosť a vo svojom rozsahu meniť ustanovenia zmluvy vo vzťahu k zmluvnej strane, ktorá výhradu prijala, dokonca len na základe konkludentného súhlasu.

Na základe vyššie uvedeného možno konštatovať, že v praxi prevažuje doktrína, podľa ktorej je potrebné odlišovať posúdenie prípustnosti výhrady podľa článku 19 Viedenských dohovorov ako absolútnej podmienky platnosti výhrad od režimu stanoveného v článku 20, ktorý sa vzťahuje len na platné výhrady, ktoré prešli testom prípustnosti podľa článku 19. Podľa tejto doktríny nemôže účinok neprípustných výhrad závisieť od reakcie ostatných zmluvných strán (nemôžu výhradu prijať podľa režimu stanoveného v článkoch 20 a 21 Viedenských dohovorov). Prípustnosť výhrady teda vo svojom dôsledku podlieha objektívnemu režimu založenému článkom 19 Viedenských dohovorov; nič na tom nemení ani skutočnosť, že obvykle nie je možné určiť autoritatívne pre všetky zmluvné strany zlučiteľnosť výhrady s predmetom a účelom zmluvy a že zmluvné strany sa k tejto otázke vyjadrujú len vo svojich námietkach či vyhláseniach.²⁶⁵

Ešte komplikovanejšie sa javí otázka účinku výhrad, ktoré sú nezlučiteľné s predmetom a účelom zmluvy, resp. neprípustné podľa článku 19 písm. c) Viedenských dohovorov. Odhliadnuc od účinkov, ktoré predvída „klasický“ režim v článkoch 20 a 21 Viedenských dohovorov, ostávajú v zásade dve základné možnosti: buď je takáto výhrada neplatná, ale samotný súhlas byť zmluvou viazaný je účinný a štát sa stáva stranou zmluvy v jej celistvosti, bez ohľadu na uvedenú výhradu alebo neplatnosť neprípustnej výhrady spôsobuje neplatnosť samotného súhlasu byť zmluvou viazaný a príslušný štát sa zmluvnou stranou vôbec nestane.

Prvý prístup sa okrem iného prejavil aj v rozsudkoch Európskeho súdu pre ľudské práva a stanoviskách Výboru pre ľudské práva²⁶⁶ a vychádza z nej aj prax Slovenskej republiky a ďalších

²⁶³ Táto problematika by mala byť predmetom budúcich správ Osobitného spravodajcu, viz Správa z 59. zasadnutia ILC, 2007, No. 10 (A/62/10), str. 10-11.

²⁶⁴ I. Janda, Výhrady a ostatní jednostranná prohlášení ve vztahu k mezinárodním smlouvám, Časopis pro právní vědu a praxi, 20/2001 str. 149-151.

²⁶⁵ I. Janda, Výhrady a ostatní jednostranná prohlášení ve vztahu k mezinárodním smlouvám, Časopis pro právní vědu a praxi, 20/2001, str. 151-152.

²⁶⁶ 8. správa Osobitného spravodajcu, Doc. A/CN.4/535/Add.1, 2003, str. 13.

štátov. Súčasne je však predmetom kritiky z toho dôvodu, že štát, ktorý uplatnil neúčinnú výhradu je vlastne viazaný zmluvou a jej ustanoveniami proti svojej vôli.²⁶⁷

Odlíšne stanovisko zaujala Komisia vo svojich predbežných záveroch o výhradách k normatívnym mnohostranným zmluvám, vrátane zmlúv o ľudských právach; Komisia okrem iného dospela k záveru, že v prípade, ak je výhrada neprípustná, je za ďalší krok zodpovedný štát, ktorý ju formuloval, pričom má možnosť ju odvolať či zmeniť alebo sa zriecť účasti na zmluve. Podľa ďalších názorov by sa mala odlišovať situácia, kedy je pre štát, ktorý neprípustnú výhradu formuloval, absolútnou podmienkou pre účasť na zmluve, alebo ide len o vedľajšiu podmienku, ktorá nie je prvotným záujmom štátu. V prvom prípade by bol samotný súhlas štátu byť zmluvou viazaný považovaný za neplatný, v druhom prípade by bolo možné považovať za neplatnú takúto neprípustnú výhradu a štát, ktorý ju formuloval, by bol viazaný celou zmluvou. V oboch prípadoch by bolo potrebné zistiť postoj štátu, ktorý výhradu formuloval.

Problémom vyššie uvedených chápaní, ktoré kladú dôraz na vyjasnenie postoja, či na ďalšie kroky štátu, ktorý formuloval neprípustnú výhradu, však môže byť skutočnosť, že do doby, kým by táto zmluvná strana vykonala príslušné kroky alebo vyjasnila svoje stanovisko, by nemuselo byť zrejmé v akom postavení sa nachádza táto strana vo vzťahu k zmluve a k ostatným stranám zmluvy. Z tohto hľadiska predstavuje prijateľnejší variant návrh, podľa ktorého by platila prezumpcia, že výhrada nezlučiteľná s predmetom a účelom zmluvy je oddeliteľná a štát je viazaný celou zmluvou bez ohľadu na výhradu, za predpokladu, že štát uplatňujúci výhradu výslovne nevyjadril svoj jasný opačný úmysel, t. j. že bez uplatnenia výhrady sa vôbec nehodlá stať stranou takejto zmluvy.

Rozhodne bude zaujímavé sledovať, k akému riešeniu v prípade účinkov výhrad nezlučiteľných s predmetom a účelom zmluvy a účinkov námietok vznesených proti takýmto výhradám sa nakoniec prikloní Komisia a či nevyústi do vytvorenia samostatného režimu, ktorý ponechá určitý priestor pre rôzne riešenia vyplývajúce z praxe štátov a medzinárodných organizácií.

ZÁVER

Medzinárodné zmluvné právo je v súčasnosti určite jedným z najdôležitejších právnych odvetví. Svetové spoločenstvo sa snaží ako prostriedok riešenia súčasných problémov využívať medzinárodné zmluvy, ktoré okrem iných funkcií plnia aj funkciu kodifikačnú. Snahou spoločenstva je, aby bolo čo najviac štátov plnohodnotne viazaných medzinárodnými zmluvami a plnili tak z nich vyplývajúce záväzky. Preto aj inštitút výhrady k medzinárodnej zmluve, ako prvok, ktorý umožňuje vylúčenie alebo pozmenenie účinkov samotnej zmluvy, je častejšie ako v minulosti podrobený skúmaniu.

Pred prijatím Viedenského dohovoru o zmluvnom práve z roku 1969 sa pri posudzovaní výhrad a ich prípustnosti a oponovateľnosti využívalo pravidlo jednomyseľného súhlasu štátov, strán zmluvy, s výhradou.

Panamerický systém priniesol nové prvky do teórie o výhradách a to separáciu jednotlivých prípadov platnosti zmluvy na základe akceptácie výhrad. Tento systém nebol kodifikovaný, no napriek tomu v praxi využívaný.

Novým prístupom bolo stanovisko Medzinárodného súdneho dvora pri posudzovaní Dohovoru o zabránení a trestaní zločinu genocídia z roku 1951, ktoré uviedlo do praxe predmet a účel zmluvy, konkrétne deklarovanie výhrady za platnú, resp. neplatnú na základe jej kompatibility s predmetom a účelom zmluvy.

Priehľad v oblasti úpravy výhrad k medzinárodným mnohostranným zmluvám nastal kodifikáciou pravidiel zmluvného práva a to prijatím Viedenského dohovoru o zmluvnom práve z roku 1969. Dohovor považuje za výhradu akékoľvek jednostranné vyhlásenie štátu uplatnené pri

²⁶⁷ Správa ILC, 49. zasadnutie, 1997, Sup. No. 10, A/52/10, str. 57.

podpise alebo inom vyjadrení súhlasu štátu byť zmluvou viazaný, ktorého cieľom je modifikovanie alebo vylúčenie právneho účinku zmluvy alebo jej niektorých ustanovení pri ich použití vo vzťahu k tomuto štátu.

Zmluvný systém Viedenského dohovoru vytvára určitú rovnováhu medzi právom zmluvného štátu sformulovať výhradu k zmluve a právom ďalších zmluvných štátov podať voči takejto výhrade námietku. Systém je pružný v tom zmysle, že ponecháva na zmluvných stranách, aby aplikovali kritérium kompatibility v prípadoch, keď zmluva neobsahuje nijakú zmienku o výhradách. Na druhej strane ponecháva celý rad nezodpovedaných otázok, predovšetkým otázky týkajúce sa rozlíšenia medzi výhradami a vyhláseniami o výklade a medzi prípustnými a neprípustnými výhradami.

Dôležitými otázkami sa stali zlučiteľnosť výhrady s predmetom a účelom zmluvy a tým aj otázka prípustnosti a oponovateľnosti výhrady. Problémom je posúdenie týchto otázok zo strany štátov, kde kritici hovoria o nemožnosti objektívneho posúdenia zlučiteľnosti výhrad. Ustanovenia dohovoru nie sú totiž v týchto oblastiach jednoznačné, štát, zmluvná strana, musí pri uplatnení výhrady iným štátom sám rozhodnúť, či je alebo nie je táto výhrada zlučiteľná s predmetom a účelom zmluvy. Článok 20 zase nejednoznačne rieši neprípustnosť a oponovateľnosť výhrady.

Okrem niektorých nejednoznačností možno v súvislosti s dohovorom hovoriť aj o jeho medzerách, ako je absencia ustanovení o výkladových vyhláseniach, ktoré sa v praxi vyskytujú veľmi často. Podľa prof. Alaina Pelleta, Osobitného spravodajcu Komisie OSN pre medzinárodné právo pre otázky výhrad, je výkladovým vyhlásením „jednostranné vyhlásenie štátu alebo medzinárodnej organizácie, ktorého cieľom je špecifikácia alebo objasnenie významu alebo obsahu zmluvy či jej ustanovení podľa chápania deklaranta.“

Niektoré štáty v snahe vyhnúť sa reakciám iných štátov, nazvú výhradu výkladovým vyhlásením, ktoré sa však podrobením textu zlučiteľnosti s predmetom a účelom zmluvy ako aj rozpoznaním jeho cieľa, modifikovať alebo vylúčiť právne účinky zmluvy, radí medzi výhrady. Aj preto je potrebné, aby štáty venovali primeranú pozornosť tejto otázke, hlavne dôsledne preskúmali každé oznámenie depositára zmluvy oznamujúce uplatnenie výhrad alebo výkladových uznesení iných štátov.

Určitou nevýhodou súčasnej právnej úpravy je jej nejednoznačnosť a absencia niektorých otázok. Ako vhodné riešenie sa javí ukončenie a prijatie Praktickej príručky v oblasti výhrad, ktorá by mala byť výsledkom práce prof. Alaina Pelleta. Praktická príručka by mohla štátom pomôcť vyznať sa v spleti nie vždy jasných ustanovení medzinárodných zmlúv. Návrhy smerníc môžu poskytnúť štátom adekvátny teoretický základ vo vzťahu k nejednoznačným ustanoveniam Viedenského dohovoru ako aj vyplniť medzery v teórii výhrad. Modelové klauzuly pripojené k niektorým ustanoveniam môžu štáty využiť ako návod na správne vyjadrenie svojej vôle vo vzťahu k účinkom zmlúv i výhrad a vyhlásení k nim. Práca Osobitného spravodajcu sa javí ako osozná s dôležitým prínosom pre samotnú prax štátov v danej oblasti.

Slovenská republika vo svojej novodobej histórii pokračuje v praxi Československa, pokiaľ ide o vznášanie, resp. nevznášanie námietok k výhradám a výkladovým vyhláseniam. Výhrady, ktoré Slovenská republika uplatnila,²⁶⁸ ich počet nie je veľký, vzhľadom na ich obsah by nemali vyvolávať toľko námietok, ako tomu bolo v minulosti. Väčšinou nie sú namierené voči postupu pri

²⁶⁸ Napr.

Európsky dohovor o cezhraničnej televízii, publikovaný pod č. 168/1998 Z.z.

Dohovor o právnom postavení utečencov, publikovaný pod č. 319/1996 Z.z.

Dohovor o občianskoprávných aspektoch medzinárodných únosov detí, publikovaný pod č. 119/2001 Z.z.

Dohovor o právnom postavení osôb bez štátnej príslušnosti, publikovaný pod č. 206/2001 Z.z.

Európska charta regionálnych alebo menšinových jazykov, publikovaný pod č. 588/2001 Z.z.

riešení sporov, voči ustanoveniam o účasti štátov, koloniálnym ustanoveniam, či mechanizmu výkonu ľudských práv.

Cieľom príspevku je priblížiť súčasnú úpravu inštitútu výhrad k medzinárodným mnohostranným zmluvám, poukázať na smery, ktorými sa ubera medzinárodné spoločenstvo v danej oblasti a poskytnúť aj pohľad na veľmi zložitú a ťažkú otázku v súčasnej teórii medzinárodného zmluvného práva.

Tak ako sa vývoj nezastavil v iných oblastiach, nezastavil sa a ani sa nezastaví v oblasti medzinárodného zmluvného práva, osobitne v otázke výhrad k mnohostranným medzinárodným zmluvám. Preto treba neustále skúmať nové skutočnosti pri uplatňovaní výhrad vzhľadom na ich možné dôsledky, modifikovanie alebo vylúčenie účinkov zmluvy alebo jej jednotlivých častí. Čas ukáže, či bude treba otvoriť otázku rekodifikácie medzinárodného zmluvného práva alebo či bude postačujúca súčasná úprava a štáty si uvedomia potrebu dodržiavania základných princípov mierového spolunažívania a potrebu dodržiavania ľudských práv a základných slobôd.

POUŽITÁ LITERATÚRA

1. AUST, ANTHONY: *Modern Treaty Law and Practice*, Cambridge University Press, 2000.
2. AZUD, JÁN: *Medzinárodné právo*, VEDA Vydavateľstvo SAV, Bratislava 2003.
3. BOWETT, DEREK WILLIAM,: *Reservations to Non-Restricted Multilateral Treaties*. BYIL. Vol. 48.
4. CAHA ZDENĚK: *Právni význam výhrad k mnohostranným smlouvám a námitek proti nim*, Studie z mezinárodního práva, Praha, sv. II, 1956.
5. ČEPELKA, ČESTMÍR: *Právo medzinárodných smuv, Vídeňská úmluva o smluvním právu (1969) s komentářem*, UK v Praha - Nakladatelství Karolinum, Praha 1999.
6. ČEPELKA, ČESTMÍR, ŠTURMA PAVEL: *Medzinárodné právo veřejné*, Eurolex Bohemia, Praha 2003.
7. FITZMAURICE, G. GERALD.: *Reservations to Multilateral Conventions*, ICLQ, vol 2, 1953.
8. HLAVÁČEK, IVO: *Výhrady k mnohostranným medzinárodným zmluvám*, Nakladatelství Štöroffek, Bratislava, 1998.
9. HORN, FRANK: *Reservations and Interpretative Declarations to Multilateral Treaties*, North Holland, Amsterdam, 1988.
10. KOLLÁR, MILAN: *Slovenská zmluvná prax*, Centrum vzdelávania MPSVaR SR, 2007.
11. MCNAIR, A. D.: *The Law of Treaties*, Clarendon Press, Oxford, 1961.
12. MCRAE D. M.: *The Legal Effect of Interpretative Declarations*, 49 BYIL, 1978.
13. MALENOVSKÝ, JIŘÍ: *Mezinárodní právo veřejné*, Brno 1997.
14. MRÁZ, STANISLAV, Poredoš, František., Vršanský, Peter: *Medzinárodné veřejné právo*, Univerzita Komenského v Bratislave, PF, Vydavatel'ské oddelenie 2005.
15. POTOČNÝ, MIROSLAV: *Medzinárodní právo veřejné, Zvláštní část*, C.H.Beck, Praha 1996.
16. Ruda, José-María: *Reservations to Treaties*, RCADI, 1975-III vol. 146,
17. SINCLAIR, I: *The Vienna Convention on the Law of Treaties.*, Manchester University Press, 1984.
18. TÝČ, VLADIMÍR: *Právo medzinárodných smluv*, Masarykova univerzita Brno 1995
19. ŽOUREK JAROSLAV: *Posudek Medzinárodního soudního dvora ze dne 28. kvatna 1951 o výhradách k Úmluvě o zabránění a potrestání zločinu genociádia*, Studie z mezinárodního práva, Praha, sv. II, 1956.

Dokumenty OSN

1. UN Multilateral Treaties Series.
2. Reports of the International Law Commission: Sup. No. 10: A/49/10, A/50/10, A/51/10, A/52/10, A/53/10, A/54/10, A/55/10, A/56/10, A/57/10, A/58/10, A/59/10, A/60/10, A/61/10, A/62/10.
3. Lauterpacht First Report on the Law of Treaties, UN. Doc. A/CN.4/63, ILCYB, 1953.
4. Fitzmaurice First Report on the Law of Treaties, UN Doc. A/CN./101, ILCYB, 1956.
5. Humphrey Waldock, Special Rapporteur of ILC, Reports on the Law of Treaties.
6. Allain Pellet, Special Rapporteur of ILC, Reports on Reservation to Treaties.
7. Yearbooks of the International Law Commission ICJ Report 1951.

Medzinárodné zmluvy

Viedenský dohovor o zmluvnom práve, č. 15/1988 Zb.

Viedenský dohovor o práve zmlúv medzi štátmi a medzinárodnými organizáciami alebo medzi medzinárodnými organizáciami, U.N. Doc. A/CONF. 129/15.

Dohovor o zabránení a trestaní zločinu genocídia (Paríž, 9.decembra 1948, publikovaný pod č. 32/1955 Zb.).

Dohovor o politických právach žien (New York, 31. marca 1953, publikovaný pod č.46/1955 Zb.).

Dohovor o odstránení všetkých foriem rasovej diskriminácie (New York, 21. decembra 1965, publikovaný pod č. 95/1974 Zb.).

Medzinárodný pakt o občianskych a politických právach (New York, 19. decembra 1966, publikovaný pod č. 120/1976 Zb.).

Dohovor o odstránení všetkých foriem diskriminácie žien (New York, 18. decembra 1979, publikovaný pod č. 62/1987 Zb.).

Dohovor Organizácie Spojených národov o morskom práve (Montego Bay, 10. decembra 1982, publikovaný pod č. 242/1996 Z.z.).

Internetová stránka:

<http://untreaty.un.org/English/CNs/CN.as>

http://untreaty.un.org/ilc/summaries/1_8htm

Použité skratky

BYIL	British Yearbook of International Law
ICLQ	International & Comparative Law Quarterly
ICJ	International Court of Justice
ILC	International Law Commission
ILCYB	Yearbook of International Law Commission
RCADI	Recueil des Cours de L'Académie de Droit International

KONTAKT

prof. JUDr. Stanislav Mráz, CSc.
Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave
E-mail: mraz@euba.sk

ABSTRAKT

Konzulárne aktivity boli rozvinuté už v stredoveku a pôvodne sa spájali najmä s podporou obchodu. V súčasnosti predstavujú špecifickú dimenziu diplomacie štátu, ktorá je asociovaná najmä s poskytovaním pomoci a asistencie občanom. V praxi medzi úlohy konzulárnych úradov patria najmä: notárske a matričné služby, vydávanie cestovných dokladov, poradenstvo v právnych veciach a iné úlohy. Osobitnou úlohou konzulárnych úradov je vydávanie víz. V období globalizácie, v súvislosti s rastúcou mobilitou obyvateľstva, sa význam konzulárnych funkcií v rámci diplomacie zvyšuje. Výkon konzulárnych aktivít je zároveň pre bežných občanov najviac „viditeľnou“ súčasťou diplomatickej činnosti štátu. Konzulárna služba sa tak stáva nástrojom budovania prestíže, a to nielen ministerstva zahraničných vecí (doma), ale aj celého štátu (v zahraničí).

ABSTRACT

Consular activities were already developed in medieval times, when they were connected with trade promotion in particular. In our days, consular activities are seen as a specific dimension of diplomacy, associated with meeting the demands of citizens. In practice, the functions of consular offices can be divided as follows: services of notary and registry, issuing travel documents, legal assistance and other functions. Besides, issuing visas is regarded as a specific function of consular offices. As a result of the increasing interstate mobility of citizens, the importance of the consular functions within the framework of diplomacy has grown in the era of globalization. At the same time, consular work is usually the most “visible” part of diplomatic activities for ordinary people. Thus, the consular service is an important instrument of influencing public prestige of the ministry of foreign affairs (home), as well as of the state as a whole (abroad).

Úvod

Na začiatku 21. stor. sa diplomacia nachádza v procese transformácie, pričom sa musí vyrovnat' najmä s pokračujúcou globalizáciou a fenoménmi s ňou spojenými. V tejto súvislosti sa do centra pozornosti ministerstiev zahraničných vecí, ale aj odborníkov, dostávajú aj otázky konzulárnej služby.

Cieľom tejto práce je predovšetkým analyzovať základné funkcie a úlohy konzulárnej služby v súčasnej diplomatickej praxi štátu, a zároveň načrtnúť ich budúce perspektívy a význam, a to predovšetkým v kontexte vplyvu globalizácie, ale aj európskeho integračného procesu.

V prvej časti práce je stručne zmapovaný historický vývoj konzulárnej služby od najstarších čias až po súčasnosť. Dôraz je pritom kladený na najdôležitejšie historické medzníky, ktoré formovali súčasnú podobu konzulárnej služby.

V druhej časti práce je pozornosť venovaná definičnému vymedzeniu konzulárnej služby, jej súčasným inštitúciám a, napokon, úlohám a funkciám, ktoré v súčasnej diplomatickej praxi plní, resp. by mala plniť.

Problematika konzulárnej služby je v tejto štúdií analyzovaná predovšetkým z pohľadu diplomatickej teórie a praxe, a z toho dôvodu je otázkam konzulárneho práva venovaná pozornosť len v nevyhnutnej miere a rozsahu.

1 HISTÓRIA KONZULÁRNEJ SLUŽBY

Zárodky konzulárnych inštitúcií existovali prakticky už v antickom Grécku, a to predovšetkým v podobe tzv. *proxenov*²⁶⁹, ktorí mali v gréckych mestských štátoch za úlohu najmä „ochraňovať a podporovať záujmy [cudzích] občanov“²⁷⁰. V praxi medzi úlohy *proxena* patrilo hlavne poskytovanie ochrany príslušníkom vysielajúceho štátu, ale napr. aj „overovanie ich poslednej vôle“²⁷¹ (závetu) v prípade úmrtia, v čom možno nájsť určitú paralelu s notárskymi a matričnými službami súčasných konzulárnych úradov. Samotný *proxenos* bol menovaný z radov občanov prijímajúceho štátu, pričom tento post spravidla zastával niektorý významný a/alebo vplyvný jednotlivец²⁷², v čom spočíva istá podobnosť s funkciou súčasného *honorárneho* konzula.

Prví *konzuli* začali pôsobiť v období stredoveku, pričom v tom čase plnili najmä funkciu arbitrov v sporoch medzi príslušníkmi ich vysielajúceho štátu²⁷³. V roku 1060 vyslali Benátky konzulov do Konštantínopola, ktorí boli vybavení súdnymi právomocami a poverení úlohou rozhodovať občianske a trestnoprávne spory medzi Benátčanmi – najmä medzi členmi početnej komunity obchodníkov - nachádzajúcimi sa na území Byzantskej ríše. Od 13. stor. počet konzulov postupne narastal, a to najmä v mestách, ktoré boli strediskami medzinárodného obchodu - napr. Marseilles malo od roku 1223 svojich konzulov v Bejrúte a v Tyre, mesto Montpellier od roku 1254 zasa na Cypre a v Tripolise. Podobne aj v mnohých francúzskych, španielskych a talianskych obchodných mestách, najmä v prístavoch, začali pôsobiť tzv. *consuls marchands*²⁷⁴, ktorých úlohou bolo predovšetkým urovnávať obchodné spory medzi príslušníkmi ich vysielajúcich štátov. Samotný konzul bol pritom spravidla volený spomedzi obchodníkov, a (aj preto) ešte v tomto období nemal status oficiálneho zástupcu štátu.

To sa zmenilo v 16. - 17. stor., keď postupne prešli kompetencie v oblasti realizácie konzulárnych stykov – vrátane právomoci vysielania konzulov - na štát. Konzuli tak už prestali byť zástupcami obchodnej komunity, ale „stali sa štátnymi úradníkmi“²⁷⁵. V praxi tým získali väčšiu autoritu, ktorá im umožňovala efektívnejšie plniť ich úlohy, zamerané predovšetkým na podporu a ochranu medzinárodného obchodu. V tejto súvislosti začali konzuli vykonávať aj niektoré „diplomatické“ funkcie²⁷⁶, a spojitosti s tým im boli tiež priznávané určité výsady a imunity, aj keď zatiaľ iba na báze separátnych bilaterálnych dohôd medzi štátmi.

V 17. stor. sa právomoc konzulov vykonávať občianskoprávnu či trestnú jurisdikciu nad občanmi na území cudzieho štátu stala nezlučiteľná s ideou štátnej teritoriálnej suverenity, ktorá sa začala v medzinárodných vzťahoch v tom období všeobecne presadzovať²⁷⁷. V dôsledku toho

²⁶⁹ *Proxenos* znamená v preklade „priateľ cudzincov“. Tento termín je odvodený z pojmu *proxenia*, ktoré je výrazom pre starogrécku tradíciu pohostinstva.

²⁷⁰ NICOLSON, H.: *Kleine Geschichte der Diplomatie*. 1955, s. 15.

²⁷¹ LEE, L. T. - QUIGLEY, J.: *Consular Law and Practice*. 2008, s. 4.

²⁷² Napr. *proxenom* Téba v Aténach bol rečník a filozof Demostenes a *proxenom* Atén v Tébach zasa básnik Pindaros.

Pozri: NICOLSON, H.: *Kleine Geschichte der Diplomatie*. 1955, s. 15.

²⁷³ Táto „rozhodcovská“ funkcia konzula sa v redukovanej podobe zachovala dodnes, a to vo forme jeho právomoci riešiť, na lodiach a lietadlách pod vlajkou vysielajúceho štátu, „spory každého druhu medzi kapitánom, dôstojníkmi a námorníkmi“ (*Vyhláška ministra zahraničných vecí č. 32/1969 o Viedenskom dohovore o konzulárnych stykoch (1969)*., čl. 5, písm. l).

²⁷⁴ *Consuls marchands* – v preklade „obchodní konzuli“.

²⁷⁵ MELISSEN, J. – HEIJMANS, M.: *Foreign Ministries and the Rising Challenge of Consular Affairs: Cinderella in the Limelight*. 2006, s. 4.

²⁷⁶ Konzuli boli často poverovaní napr. aj úlohou všeobecného zastupovania ich vysielajúceho štátu, čím v podstate plnili jednu zo základných funkcií diplomatov.

Pozri: MELISSEN, J. – HEIJMANS, M.: *Foreign Ministries and the Rising Challenge of Consular Affairs: Cinderella in the Limelight*. 2006, s. 4.

²⁷⁷ Vestfálskym mierom (1648) bola idea štátnej suverenity formálne akceptovaná aj ako základný princíp medzinárodného práva.

Pozri: KREJČÍ, O.: *Mezinárodní politika*. 2001, s. 49.

konzuli vo väčšine európskych štátov postupne stratili svoje súdne právomoci²⁷⁸, ktoré boli s ich funkciou „tradične“ späté.

V priebehu prvej polovice 20. stor. došlo k výraznej zmene v štruktúre konzulárnych funkcií, a to najmä v dôsledku presunu väčšiny úloh, súvisiacich s podporou obchodu, do portfólia vznikajúcej hospodárskej diplomacie, ktorej súčasťou sa stali všetky aktivity, zamerané na presadzovanie zahranično-ekonomických záujmov štátu. V konzulárnej agende odvtedy začali dominovať úlohy, spojené s podporou a asistenciou občanom v zahraničí, ktoré sú s činnosťou konzulárnej služby asociované dodnes.

2 KONZULÁRNA SLUŽBA V SÚČASNOSTI

2.1 Definícia

Vo všeobecnosti možno konzulárnu službu charakterizovať ako súbor všetkých konzulárnych úradníkov jedného štátu, pôsobiacich doma (na ministerstve zahraničných vecí), ako aj v zahraničí (na konzulátoch, resp. konzulárnych oddeleniach zastupiteľských úradov). Konzulárna služba je teda – vychádzajúc z definície konzulárneho úradníka - súborom „osôb, [oficiálne] poverených vykonávaním konzulárnych funkcií“²⁷⁹, resp. konzulárnych aktivít, určitého štátu.

Pojmom *konzulárne* aktivity sa v súčasnej diplomatickej praxi, ale aj odbornej literatúre, spravidla označuje špecifický okruh činností v rámci celkovej diplomacie štátu, ktorých podstatou nie je presadzovanie zahraničnopolitických (vládných) záujmov²⁸⁰, ale riešenie individuálnych požiadaviek *občanov*, a to najmä príslušníkov vysielajúceho štátu, ale (najmä pokiaľ ide o vydávanie víz) aj hostiteľskej krajiny.

2.2 Inštitúcie a organizácia

Konzulárna služba dnes vo väčšine štátov neexistuje vo forme samostatnej organizácie, ale spolu s diplomatickou službou je integrálnou súčasťou zahraničnej služby²⁸¹ štátu, v rámci ktorej tvorí špecifický funkčný a (spravidla aj) organizačný celok. V praxi konzulárnu službu v rámci štruktúry ministerstva zahraničných vecí zvyčajne „zastrešuje“ osobitný útvar (sekcia či oddelenie), ktorý je ako celok (či už priamo alebo nepriamo) podriadený šéfovi rezortu, teda ministrovi zahraničných vecí.

Z hľadiska vnútornej štruktúry konzulárna služba pozostáva zo siete konzulov, ktorých možno rozdeliť na dve základné skupiny, a to kariérnych konzulárnych úradníkov a honorárnych konzulárnych úradníkov.

*Kariérni konzulárni úradníci*²⁸², nazývaní aj konzulárni úradníci z povolania, majú spravidla občianstvo vysielajúceho štátu a sú zamestnancami ministerstva zahraničných vecí. Ide o štátnych úradníkov, ktorí majú špecifickú kvalifikáciu, teda príslušné odborné, ale aj jazykové

²⁷⁸ V tomto smere však existovali viaceré výnimky. Napr. francúzsko-španielska konzulárna dohoda z El Pardo, uzatvorená v roku 1769, stanovovala, že spory medzi francúzskymi resp. španielskymi subjektmi na území druhého zmluvného štátu „majú byť súdené príslušnými konzulmi“, a to „bez zasahovania miestnych úradov“.

Pozri: *Yearbook of the International Law Commission, Volume II. Documents of the ninth session including the report of the Commission to the General Assembly*. 1958, s. 75.

²⁷⁹ BERRIDGE, G. R. – JAMES, A.: *A Dictionary of Diplomacy*. 2001, s. 49.

²⁸⁰ V tomto kontexte sa označujú pojmom *diplomatické* aktivity (v užšom slova zmysle).

²⁸¹ Konzulárna služba bola vo väčšine štátov s diplomatickou službou zlúčená do jednej organizácie v priebehu 20. stor. Napr. v Spojených štátoch amerických existovali *Diplomatic Service* a *Consular Service* oddelene až do roku 1924, keď boli na základe tzv. *Rogers Act* zlúčené do *U. S. Foreign Service*.

Pozri: HAMILTON, D.: *The Transformation of Consular Affairs: the United States Experience*. 2009, s. 5.

²⁸² Kariérni konzulárni úradníci sa rozdeľujú do štyroch *konzulárnych tried*, ktorými sú: 1. generálny konzul, 2. konzul, 3. vicekonzul, a 4. konzulárny agent.

znalosti, na vykonávanie konzulárnej činnosti. Títo „profesionálni konzuli“ zvyčajne tvoria „základnú kosť“ konzulárnej služby každého štátu.

Honorárni konzulárni úradníci sú, na rozdiel od kariérnych konzulov, spravidla občanmi prijímajúceho štátu a nie sú zamestnancami ministerstva zahraničných vecí. Konzulárnu činnosť obvykle realizujú na vlastné náklady, najčastejšie „výmenou“ za spoločenskú prestíž, ktorá je s funkciou honorárneho konzula spravidla spojená, a/alebo za možnosť nadviazania výhodných (napr. obchodných) kontaktov, ktorú výkon tejto funkcie v praxi prináša. Zrejme aj preto sú v súčasnosti za honorárnych konzulov často vymenovávaní významní podnikatelia alebo manažéri, ktorí zároveň disponujú potrebnými prostriedkami na financovanie konzulárnych úloh. V porovnaní s kariérnymi konzulárnymi úradníkmi, honorárni konzuli obvykle realizujú len relatívne obmedzený rozsah konzulárnych aktivít. Dôvodom je jednak limitovaný časový priestor, ktorý môžu výkonu konzulárnych funkcií venovať (nakoľko zvyčajne majú iné hlavné „zamestnanie“), ale aj nedostatok odbornej kvalifikácie, potrebnej na plnohodnotné vykonávanie niektorých konzulárnych úloh (napr. konzulárna asistencia v právnych veciach si vyžaduje právne vzdelanie a často aj znalosť jazyka prijímajúcej a vysielajúcej krajiny, čo sa od honorárneho konzula väčšinou nevyžaduje). Aj medzi jednotlivými honorárnymi konzulmi môžu byť pritom v praxi značné rozdiely, pokiaľ ide o rozsah vykonávaných konzulárnych úloh. Niektorí plnia „čisto čestnú funkciu“ a majú viac-menej len „ukazovať vlajku“ vysielajúceho štátu, zatiaľ čo iní sú poverení „v limitovanom rozsahu vykonávať aj bežné konzulárne úlohy, vrátane vydávania víz“²⁸³, za čo sú potom obvykle aj finančne odmeňovaní (napr. je im umožnené ponechať si určitú časť z konzulárnych poplatkov, ktoré vyberú).

Konzulárni úradníci v zahraničí pôsobia na konzulárnych zastúpeniach, ktoré spravidla organizačne podliehajú ministerstvu zahraničných vecí a z formálneho hľadiska ich možno rozdeliť na generálne konzuláty, konzuláty, vice-konzuláty a konzulárne zastupiteľstvá²⁸⁴.

Konzulárne zastúpenia obvykle sídlia – rovnako, ako diplomatické misie - v metropolách prijímajúcich štátov, no pomerne často ich možno nájsť aj v ďalších mestách – spravidla vo významných obchodných, turistických či administratívnych centrách krajiny. V jednom prijímajúcom štáte teda nezriedka pôsobí aj viacero konzulárnych zastúpení toho istého vysielajúceho štátu. Predovšetkým vo veľkých krajinách, ako je napr. USA, Rusko, Čína, Francúzsko alebo Nemecko, sú konzulárne zastúpenia cudzích krajín bežne zriaďované aj mimo hlavných miest, aby bola zabezpečená čo najlepšia dostupnosť konzulárnych služieb pre občanov (vysielajúceho i prijímajúceho štátu) konzuli „čo najbližšie k občanom“.

Konzulárne zastúpenia sú dnes v metropolách štátov zvyčajne zlúčené s diplomatickými misiami a existujú vo forme *konzulárnych oddelení* zastupiteľských úradov²⁸⁵. „Klasické“ konzulárne zastúpenia, v podobe konzulárnych úradov, tak v súčasnosti pôsobia spravidla už iba mimo hlavných miest štátov, pričom v praxi sú to najčastejšie *generálne konzuláty* a *konzuláty*. Generálne konzuláty predstavujú, z formálneho hľadiska, najvyššiu úroveň konzulárneho zastúpenia štátu, a v praxi tiež spravidla majú širšiu jurisdikciu, než konzuláty. Protokolárne najnižšie postavenými konzulárnymi zastúpeniami sú *konzulárne zastupiteľstvá*, s ktorými sa však v súčasnej diplomatickej praxi možno stretnúť len zriedkakedy²⁸⁶.

²⁸³ RANA, K. S.: *Bilateral Diplomacy*. 2007, s. 142.

²⁸⁴ Významovým ekvivalentom pojmu konzulárne zastupiteľstvo je v angličtine výraz *consular agency*, vo francúzštine *agence consulaire*.

²⁸⁵ Konzulárne oddelenie zastupiteľského úradu spravidla vedie konzul.

²⁸⁶ Dôvodom môže byť aj to, že štáty majú z prestížnych dôvodov často tendenciu usilovať sa o čo najvyššiu úroveň svojich zahraničných diplomatických a konzulárnych zastúpení, ktoré ich reprezentujú. Túto tendenciu možno ilustrovať napr. aj na skutočnosti, že vo svete dnes takmer neexistujú vyslanectvá, ale väčšinou iba veľvyslanectvá (a úrady vedené, spravidla z politických dôvodov, *chargé d'affaires en pied*), hoci z hľadiska medzinárodného práva štátom nič nebráni zriaďovať aj vyslanectvá.

2.3 Funkcie a úlohy

Základné konzulárne funkcie sú vymedzené v čl. 5 Viedenského dohovoru o konzulárnych stykoch z 24. apríla 1963. Tento ich výpočet však slúži predovšetkým na vymedzenie kompetencií konzulárnych úradov v zmysle právneho rámca ich pôsobenia, pričom z hľadiska diplomatickej praxe nereflektuje význam jednotlivých konzulárnych funkcií a navyše vychádza z reality pred takmer polstoročím, keď bol spomínaný dohovor prijatý.

V súčasnej diplomatickej praxi možno funkcie konzulárnych úradov, podľa ich zamerania, rozdeliť na dve skupiny, a to: (1) funkcie, realizované vo vzťahu k vlastným občanom a (2) funkcie, realizované vo vzťahu k občanom cudzieho (prijímajúceho) štátu.

Do prvej skupiny možno zaradiť úlohy, ktoré sa vo všeobecnosti spájajú s tzv. konzulárnou pomocou a asistenciou občanom v zahraničí. V praxi sú to najmä: notárske a matričné služby, vydávanie cestovných dokladov, poradenstvo v právnych veciach a iné úlohy.

Notárske a matričné služby v praxi zahŕňajú predovšetkým vybavovanie úradných dokladov a ostatných náležitostí súvisiacich s matričnými udalosťami, teda narodeniami, úmrtiami alebo zmenami rodinného stavu občanov, ku ktorým dôjde počas ich pobytu v zahraničí. V prípade úmrtia občana na území cudzieho štátu konzulárny úrad spravidla, v súčinnosti s miestnymi úradmi, pomáha zabezpečovať všetky nevyhnutné administratívne úkony, spojené s prenesením telesných pozostatkov zosnulého do vlasti. Pri narodení dieťaťa je zasa obvykle nápomocný pri vybavovaní rodného listu, a to najčastejšie tak, že sprostredkúva žiadosť a potrebné údaje príslušným úradom v domovskom štáte. Takúto službu využívajú predovšetkým občania, ktorí sa zdržiavajú v zahraničí dlhodobo a bolo by pre nich časovo i finančne náročné, cestovať kvôli vybavovaniu týchto formalít do ich domovského štátu. To isté platí aj v prípade uzavretia manželstva v zahraničí, pri ktorom konzulárny úrad spravidla zabezpečuje vydanie sobášneho listu, ale niekedy aj samotný obrad (tzv. konzulárny sobáš). Konzulárny úrad vykonáva tiež v praxi často - aj v súvislosti s realizáciou vyššie uvedených úloh - úradné overovanie dokumentov, teda pôsobí aj ako notársky úrad.

Dôležitou súčasťou agendy konzulárnych úradov je dnes aj *vydávanie cestovných dokladov* občanom vysielajúceho štátu, a to najmä ako súčasť pomoci v núdzi. Ide teda predovšetkým o prípady, keď občan počas pobytu v zahraničí stratí, alebo mu je odcudzený, cestovný doklad, v dôsledku čoho sa nemôže vrátiť legálne do vlasti a navyše je v hostiteľskom štáte (bez dokladov) často vystavený riziku problémov s miestnymi úradmi. V takýchto situáciách konzulárny úrad občanovi spravidla vystaví náhradný cestovný doklad, ktorým môže preukázať svoju totožnosť, a ktorý mu zároveň slúži ako „dočasný pas“ na cestu do vlasti.

Inou dôležitou formou pomoci, poskytovanej konzulárnymi úradmi občanom v núdzi, je *poradenstvo v právnych veciach*. Potrebné je hlavne vtedy, keď je občan v zahraničí zadržaný alebo zatknutý políciou, príp. inými bezpečnostnými zložkami. Konzul je v takýchto prípadoch nápomocný najmä tým, že sa skontaktuje s príslušnými miestnymi orgánmi a následne dotyčného občana informuje o dôvodoch jeho zadržania, resp. zatknutia, ako aj o možných sankciách, ktoré mu hrozia. V prípade potreby mu tiež poskytne základné právne rady a, v zložitejších prípadoch, odporučí a/alebo sprostredkuje kontakt na miestneho právnik. Ak občan nehovorí (dobré alebo vôbec) jazykom prijímajúceho štátu, pôsobí konzul zároveň aj ako tlmočník v prvotnej komunikácii s miestnymi policajnými (vyšetrovacími) orgánmi. Konzul tiež dohliada na to, aby neboli porušované zákonné práva zadržaného, resp. zatknutého. V prípade, že je občan odsúdený a odpykáva si trest v cudzom štáte, konzul spravidla navštevuje dotyčného vo väzení, poskytuje mu právne rady a informácie o jeho aktuálnej situácii, a môže tiež sprostredkovať základný kontakt s rodinou (obzvlášť ak návšteva príbuzných nie je z nejakého dôvodu možná). V tejto súvislosti je potrebné zdôrazniť aj pozitívny „psychologický“ efekt pôsobenia konzula na občana v podobných, mimoriadne stresových situáciách.

Konzulárne úrady vykonávajú vo vzťahu k občanom vysielajúceho štátu aj rôzne *iné úlohy*. Napr. ak prijímajúci štát postihne prírodná katastrofa, konzulárny úrad v súčinnosti s miestnymi orgánmi a záchranárskymi zložkami zohráva dôležitú úlohu pri zhromažďovaní informácií o aktuálnej situácii občanov vysielajúceho štátu, vedie štatistiky zranených či nezvestných, a v prípade potreby pomáha koordinovať pátracie alebo záchranné akcie. Podobnú

úlohu môžu konzulárne úrady zohrávať aj v prípade vypuknutia občianskej vojny alebo masových politických nepokojov v prijímajúcom štáte. Inou úlohou, ktorá býva konzulárnym úradom zverená, je napr. organizačné zabezpečenie volieb alebo referenda (mnohé štáty umožňujú svojim občanom hlasovať aj v zahraničí).

Medzi funkcie konzulárných úradov, realizovaných vo vzťahu k občanom prijímajúceho štátu, patrí predovšetkým vydávanie víz.

Pod *vydávaním víz* je potrebné rozumieť celú vízovú procedúru, teda nielen samotné vystavenie víza, ale aj posúdenie žiadosti o vízum, ktorého súčasťou je spravidla aj overenie pravosti predložených podkladov (napr. potvrdenia o prijatí na štúdium alebo stáž) a pravdivosti údajov, uvedených žiadateľom v dotazníku a/alebo počas osobného pohovoru. Ide pritom o mimoriadne zodpovednú činnosť, pretože konzulárny úradník v podstate „háji ... prvú obrannú líniu pred prienikom nebezpečných a nežiaducich indivíduí do ... krajiny“²⁸⁷, akými sú v praxi najmä ilegálni imigranti, ale aj osoby, ktoré môžu pre vysielajúci štát a jeho obyvateľov predstavovať bezpečnostné riziko (napr. osoby spojené s terorizmom a/alebo organizovaným zločinom). Konzulárny úradník má však pri výkone tejto svojej činnosti aj iný druh zodpovednosti, a to ako aktér verejnej diplomacie²⁸⁸ svojho vysielajúceho štátu. Pre bežných občanov prijímajúceho štátu je totiž práve konzulárny úradník tou osobou, s ktorou sa najčastejšie dostanú do kontaktu. Konzulárny úradník je teda v istom zmysle „tvárou“ cudzieho zastupiteľského úradu a svojím konaním tak spoluvytvára celkový obraz o svojej domovskej krajine v očiach zahraničnej verejnosti.

ZÁVER

PERSPEKTÍVY KONZULÁRNEJ SLUŽBY NA ZAČIATKU 21. STOROČIA

V súvislosti s pokračujúcou *globalizáciou* sa neustále zvyšuje medzinárodná mobilita obyvateľstva, teda narastá počet ľudí, ktorí pracujú, študujú alebo dovoľenkujú v zahraničí. Tým sa zvyšuje aj potenciálny počet osôb, ktorí môžu žiadať o víza alebo počas pobytu v zahraničí zmeniť svoj rodinný stav, stratiť doklady či dostať sa do problémov so zákonom, a teda byť v situácii, keď potrebujú využiť služby konzulárneho úradu. V dôsledku toho sa zvyšujú kvantitatívne nároky na konzulárnu službu.

V podmienkach existencie rozvinutých masovokomunikačných prostriedkov, ktoré sú jedným z atribútov globalizácie, sa diplomacia štátu dostáva pod dôslednejšiu kontrolu širokej verejnosti. Konzulárne aktivity sú pritom pre rádového občana spravidla najviac „viditeľnou“ súčasťou diplomacie, pretože práve s nimi sa najčastejšie dostáva do kontaktu v bežnom živote. Aj preto má občan často tendenciu práve podľa kvality konzulárných aktivít hodnotiť prácu celého zastupiteľského úradu, či dokonca rezortu diplomacie – a podľa toho často aj obraz krajiny. Pre ministerstvo zahraničných vecí sa tak konzulárne aktivity stávajú nielen otázkou budovania inštitucionálnej prestíže, ale aj vytvárania pozitívneho obrazu štátu v zahraničí, teda verejnej diplomacie. Všetky tieto skutočnosti prirodzene zvyšujú tlak na kvalitu služieb, poskytovaných konzulárnymi úradmi.

V rámci EÚ významne ovplyvňuje konzulárne aktivity štátov aj proces európskej *integrácie*. Existencia spoločného trhu, a s tým spojená absencia vnútorných hraníc (alebo prinajmenšom vízovej povinnosti) medzi členskými štátmi EÚ, má za následok výrazné zníženie podielu vízovej agendy v portfóliu funkcií konzulárných úradov štátov EÚ, pôsobiacich v iných členských krajinách. Zvýšená mobilita obyvateľstva v rámci EÚ však zároveň vedie k nárastu významu iných konzulárných funkcií, ako sú napr. notárske a matričné služby, vydávanie cestovných dokladov a ďalšie úlohy, spojené s poskytovaním pomoci a asistencie vlastným občanom v zahraničí, na území iných členských štátov EÚ.

²⁸⁷ HERZ, F. M. (Ed.): *The Consular Dimension of Diplomacy*. 1983, s. vii.

²⁸⁸ *Verejná diplomacia* je súborom štátnych alebo štátom podporovaných aktivít, ktoré sú primárne zamerané na ovplyvňovanie verejnej mienky v zahraničí, a to v súlade s cieľmi zahraničnej politiky štátu, ktorý verejnú diplomaciu realizuje. V praxi je verejná diplomacia spravidla zameraná na vytváranie *pozitívneho* obrazu štátu v zahraničí.

Konzulárne aktivity sú na začiatku 21. stor. významnou súčasťou diplomacie štátu a možno predpokladať, že v súvislosti s pokračujúcim procesom globalizácie bude ich dôležitosť ďalej narastať.

POUŽITÁ LITERATÚRA

1. BERRIDGE, G. R. – JAMES, A.: *A Dictionary of Diplomacy*. Hampshire: Palgrave, 2001, ISBN 0-333-76496-X
2. HAMILTON, D.: *The Transformation of Consular Affairs: the United States Experience*. In: Discussion Papers in Diplomacy. December 2009. The Hague: Netherlands Institute of International Relations 'Clingendael', 2009, ISSN 1569-2981.
3. HERZ, F. M.: *The Consular Dimension of Diplomacy*. Washington: Georgetown University, Institute for the Study of Diplomacy, 1983, ISBN 978-0934742221
4. KREJČÍ, O.: *Mezinárodní politika*. Praha: Ekopress, 2001, ISBN 80-86119-45-9
5. LEE, L. T. - QUIGLEY, J.: *Consular Law and Practice. Third Edition*. New York: Oxford University Press, 2008, ISBN 978-0198298519.
6. MELISSEN, J. – HEIJMANS, M.: *Foreign Ministries and the Rising Challenge of Consular Affairs: Cinderella in the Limelight*. In: Clingendael CDSP Paper. June 2006. The Hague: Netherlands Institute of International Relations 'Clingendael', 2006.
Dostupné na internete:
http://www.clingendael.nl/publications/2006/20060606_cdsp_paper_cinderella-2.pdf
7. NICOLSON, H.: *Kleine Geschichte der Diplomatie*. Frankfurt am Main: Heinrich Scheffler Verlag, 1955.
8. OKANO-HEIJMANS, M.: *Change in Consular Assistance and the Emergence of Consular Diplomacy*. In: Clingendael Diplomacy Papers No. 26. The Hague: Netherlands Institute of International Relations 'Clingendael', 2010, ISBN 978-90-5031-1519
9. RANA, K. S.: *Bilateral Diplomacy*. Malta: DiploFoundation, 2007, ISBN 99909-55-16-6.
10. *Vyhláška ministra zahraničných vecí č. 32/1969 o Viedenskom dohovore o konzulárnych stykoch (1969)*. In: Zbierka zákonov Československej socialistickej republiky. Čiastka 11. Praha: SEVT, 1969, s. 118–131.
11. *Yearbook of the International Law Commission, Volume II. Documents of the ninth session including the report of the Commission to the General Assembly*. New York: United Nations, 1958.

KONTAKT

PhDr. Erik Pajtinka, PhD.
Ekonomická univerzita v Bratislave
Fakulta medzinárodných vzťahov
E-mail: erik.pajtinka@gmail.com

ABSTRAKT

Cieľom príspevku je poukázať na úspešný ekonomický vývoj Južnej Kórey, a to na ceste od vojnou zničenej krajiny k statusu novoindustrializovanej ekonomiky. Článok sa tiež venuje jednotlivým etapám industrializácie a poukazuje na štrukturálne zmeny v hospodárstve krajiny. Pozornosť sa sústreďuje aj na vývoj základných makroekonomických ukazovateľov ekonomiky v jednotlivých obdobiach.

Kľúčové slová: HDP, industrializácia, čeboly

ABSTRACT

The aim of this article is to highlight the successful economic development in South Korea, on the path from war-torn country to the status of newly industrialized economy. The article also deals with different phases of industrialization and points the structural changes in the economy of the country. Attention is also given on the development of basic macroeconomic indicators of the economy in different periods of development.

Keywords: GDP, industrialization, chaebol

Úvod

Kórejský polostrov leží na severovýchodnom okraji rozsiahlej ázijskej pevniny. Od roku 1948 je polostrov rozdelený na dve časti: na Kórejskú ľudovodemokratickú republiku (KĽDR) severe a na juhu na Kórejskú republiku (KR), zaužívaný je aj názov Južná Kórea.²⁸⁹ Polostrov má veľmi členitý povrch a približne 70% územia tvoria hory a pohoria. Územie bohaté na pohoria a rieky, preto ho sami Kórejci často nazývajú „brokátovou krajinou hôr a riek“. ²⁹⁰ Kórejská republika má 49,2 milióna obyvateľov. Väčšina obyvateľstva žije v mestách a je etnicky homogénne. Kórejská vojna v rokoch 1950-53 zničila krajinu a straty na životoch dosiahli takmer milión. Aj napriek tomu, že v súčasnosti celkový stav obyvateľstva rastie, ročné prírastky majú klesajúcu tendenciu. Podľa odhadov by mala populácia dosiahnuť do roku 2010 až 53 miliónov obyvateľov.²⁹¹

Napriek vojenskej diktatúre v druhej polovici 20. storočia sa politický systém postupne vyvíjal a od 80. rokov je kompatibilný najmä s americkým prezidentským systémom. Autoritatívne režimy vojenských generálov boli príčinou nedemokratického politického prostredia, ale aj napriek tomu dosahovali úspechy hospodárskou politikou vládnych programov. Súčasnú štátne zriadenie je

²⁸⁹ Kurilla, N.: *Súčasnú postavenie Kórejskej republiky v juhoázijskom hospodársko-politickom priestore a možnosti spolupráce so Slovenskou republikou*, doktorandská dizertačná práca, 2007

²⁹⁰ Tamtiež

²⁹¹ Odhad bol zverejnený kórejským štatistickým úradom v roku 2002.

demokratické s prezidentským systémom²⁹², kde je prezident hlavou výkonnej moci. Zákonodarnú moc má Národné zhromaždenie, zložené z 299 poslancov.²⁹³

Južná Kórea bola až do začiatku 60. rokov typickou rozvojovou krajinou so zameraním na poľnohospodárstvo. Vďaka úspechom exportne orientovanej industrializácie sa v priebehu necelých štyroch dekád pretransformovala do súčasnej podoby modernej industriálnej krajiny. Ekonomický rast tejto krajiny bol v priemere 8%, a to celých 30 rokov a HDP krajiny vzrástol z 2,1 miliardy USD v roku 1961 na 557,4 miliardy USD v roku 1996.²⁹⁴ V tomto časovom rozmedzí vzrástol hrubý národný dôchodok per capita z 82 USD na 12 197 USD. Hrubý národný dôchodok sa v rozmedzí rokov 1962 – 2006 zvýšil z 2,3 miliárd USD na 887,3 miliárd USD.²⁹⁵

Na základe tohto pozoruhodného rapidného vývoja bola Južná Kórea novoindustrializovanou krajinou, ktorá sa aj vďaka tomu stala v roku 1996 členom OECD. Proces ekonomickej transformácie bol poznačený nedostatkom prírodných zdrojov a kapacitne obmedzeným domácim trhom. Práve z uvedených dôvodov sa stala stratégia kórejského ekonomického rozvoja modelovým príkladom úspešnej transformácie pre ostatné rozvojové krajiny.

Aj napriek pozoruhodnému úspechu sa v procese ekonomického rastu naakumulovali štrukturálne problémy. Tieto sa v plnej miere prejavili koncom roka 1997, kedy došlo k internej a externej zmene ekonomického prostredia. Následne postihla krajinu menová kríza a Južná Kórea musela čeliť mnohým ekonomickým problémom. Na prekonanie krízy si stanovila za cieľ celkovú štrukturálnu zmenu ekonomiky. V súčasnosti sa krajina sústreďuje na prekonanie finančnej krízy z roku 2008, plánuje dosiahnuť stabilný ekonomický rast spojený so snahou o plné uzdravenie jej ekonomiky.

1 Ekonomický rozvoj v 60. až 80. rokoch

Plány ekonomického rozvoja a industrializácia v 60. rokoch

Začiatkom 60. rokov sa krajina nachádzala v začarovanom kruhu chudoby. S cieľom zmeniť daný stav, sa vláda v roku 1962 rozhodla pre ambiciózny 5. ročný plán ekonomického rozvoja, ktorý bol nasledovaný ďalšími.

Základné princípy kórejského ekonomického rozvoja:²⁹⁶

- rozvoj má byť dosiahnutý industrializáciou;
- má byť kontrolovaný a vedený vládou;
- ekonomický rast má najvyššiu prioritu;
- inflácia má byť tolerovaná.

Prvý ekonomický plán (1962 – 1966) stanovil nasledovné politiky: depreciaáciu kórejskej meny s cieľom dosiahnuť výmenný kurz reflektujúci trhovú hodnotu, vysoký nárast úrokových mier s cieľom zvýšiť úspory a podporu zahraničného kapitálu na zabezpečenie dodatočných zdrojov.

V úvodných stupňoch ekonomického rozvoja sa vláda zamerala na podporu import-substitujúcich odvetví, ktoré produkovali základné suroviny, akými sú hnojivá alebo cement. Následne podporila exportné odvetvia náročné na pracovnú silu, akými bol textilný a lepenkový priemysel.²⁹⁷ Ten mal v porovnaní s medzinárodnou konkurenciou nesmierne výhody, plynúce z lacnej pracovnej sily a schopnosti absorbovať ju nekvalifikovanú.

²⁹² Súčasným prezidentom je I Mjong-bak. Južná Kórea má pod jeho vedením dosiahnuť ciele takzvaného plánu 747. Ide o 7% ročný rast HDP, ročný HDP na obyvateľa 40 tisíc dolárov a posunutie krajiny z 13. na 7. miesto v rebríčku najväčších ekonomík sveta.

²⁹³ Kurilla, N.: *Súčasná postavenie Kórejskej republiky v juhoázijskom hospodársko-politickom priestore a možnosti spolupráce so Slovenskou republikou*, doktorandská dizertačná práca, 2007

²⁹⁴ Bank of Korea, *The Korean Economy*, Seoul:Korea, 2007.

²⁹⁵ Korean Overseas Culture and Information Service , http://www.korea.net/korea/kor_loc.asp?code=E0101.

²⁹⁶ Follow – up Workshop on Export Promotion Strategy Program, Kita – Koica, 2004

²⁹⁷ Bank of Korea, *The Korean Economy*, Seoul:Korea, 2007

S cieľom podporiť exportné odvetvia vláda zaviedla *podporné mechanizmy*:

- nízku úrokovú mieru na pôžičky pre firmy s finančnými problémami,
- preferenčné daňové zaobchádzanie – daňové výnimky a colné rabaty.

Vláda sa tiež sústredila na efektívnu alokáciu investícií. Za týmto účelom bolo založených viacero špeciálnych bánk určených na podporu poddimenzovaných sektorov, akými boli malé a stredné podniky (SME)²⁹⁸ a sektor stavebníctva - bytovej výstavby. S cieľom prilákať zahraničné investície bol v roku 1966 schválený zákon²⁹⁹, vďaka ktorému smeli banky otvárať svoje pobočky aj v zahraničí od roku 1967. Kórejská ekonomika vďaka danému ekonomickému plánu vstúpila do procesu postupnej industrializácie.

Druhý ekonomický plán (1967-1971) predstavil podporu exportných politík : štátnu podporu, vytvorenie zón voľného obchodu a colné zvýhodnenia.³⁰⁰ Hnacím motorom ekonomického rastu bol export, ktorý ročne rástol o 40%. Vďaka nemu dosahovala JK ročne priemerne 8,5%-ný ekonomický rast. Hrubý národný dôchodok per capita vzrástol z 87 USD v roku 1962, keď bol v roku 1969 predstavený ekonomický plán, na 210 USD.³⁰¹

V procese industrializácie bolo potrebné uspokojiť enormné nároky na kapitál zahraničnými investíciami, keďže domáce úspory boli pre ekonomický rast nedostatočné. Spoločne s vládnu finančnou podporou iných projektov nastal rast ponuky peňazí, čoho výsledkom bola chronická inflácia. Tá, podľa spotrebiteľských cien, dosahovala v období 1962-1969 ročne priemerne 12%. Aj napriek týmto problémom položila Kórejská republika pevné základy pre proces industrializácie a bola pripravená na ďalší stupeň svojho rozvoja.

Tabuľka 1: Ekonomické ukazovatele v danom období

	1962	1969	Ročná zmena v %
Reálny rast HDP (%)	2,1	13,8	8,7
Bežný účet platobnej bilancie (mil. USD)	- 55,5	- 548,6	-
Tovary	- 335,3	- 991,7	-
Export	54,8	658,3	41,5
Import	390,1	1 650	24,7
Hrubé domáce investície (%)	11,8	27,9	-
Spotrebiteľské ceny (%)	6,6	12,4	15,4

Prameň: Bank of Korea, 2007

Podpora ťažkého a chemického priemyslu, pokračujúca industrializácia v 70. rokoch

Začiatkom 70. rokov zažila Južná Kórea dramatické zmeny v domácom a zahraničnom prostredí. V roku 1971 Nixonova administratíva znížila počet vojenských jednotiek USA o jednu tretinu. Reakciou vlády bola snaha o zabezpečenie vlastnej armády, ktorá by zabezpečila patričnú obranu. V tom roku sa rozpadol aj brettton-woodsky systém, ktorý ovplyvnil platobnú bilanciu krajiny. V medzinárodnom meradle sa rozšíril protekcionizmus, spojený s celosvetovou stagfláciou, zapríčinenou prvým ropným šokom.³⁰² Odvetvia ťažkého priemyslu, intenzívne využívajúce

²⁹⁸ Small and medium enterprises.

²⁹⁹ Capital Inducement Act 1966.

³⁰⁰ Follow – up Workshop on Export Promotion Strategy Program, Kita – Koica, 2004

³⁰¹ Bank of Korea, The Korean Economy, Seoul:Korea, 2007

³⁰² CRS Report for Congress: South Korea-U.S. Economic Relations: Cooperation, Friction, and Future Prospects, 2004, Order Code RL30566.

pracovnú silu, začali pre rast miezd postupne strácať svoju komparatívnu výhodu lacnej pracovnej sily. K tomu sa ešte pridala rastúca konkurencia z ostatných rozvojových krajín.

Tieto okolnosti prinútili kórejskú ekonomiku k zmene jej strategických cieľov. Vláda predstavila industriálnu reštrukturalizáciu, ktorá zahŕňala podporu trinástich odvetví ťažkého a chemického priemyslu: stavba lodí, strojárstvo, oceľiarsky, automobilový a petrochemický priemysel. Na podporu investícií do týchto odvetví boli použité daňové úľavy, investičné stimuly a obmedzenia voľného vstupu do týchto odvetví. Cieľom bola riadená výroba sofistikovanejších výrobkov s vyššou pridanou hodnotou, diverzifikácia obchodných partnerov a zvýšenie domácej poľnohospodárskej produkcie.³⁰³

Výsledkom bol rast exportu produktov týchto odvetví z 13% v roku 1970 na 39% v roku 1979.³⁰⁴ Paralelne k tejto industriálnej transformácii rozšírila JK sféru svojho produkčného vplyvu na krajiny Blízkeho východu, ktorých dopyt rástol z ropných príjmov. Sektor výstavby v týchto krajinách viedol k zlepšeniu domáceho stavu zamestnanosti a podporoval zahraničný obchod.

Vďaka ťažkému a chemickému priemyslu si Južná Kórea zabezpečila stabilný ekonomický rast v priebehu celých 70. rokov. Export rástol aj naďalej približne 40% ročne. Objem exportu, ktorý bol pod 1 miliardou USD v roku 1970, sa zvýšil až na 15 miliárd USD v roku 1979. Kórejská ekonomika rástla 8% priemerným ročným tempom a v rokoch 1972 až 1978 dosiahol dokonca ekonomický rast úroveň až 10,8%.³⁰⁵ Podiel produktov ťažkého a chemického priemyslu na exporte vzrástol z 21,3% v roku 1972 na 34,7% v roku 1978. Hrubý národný dôchodok vzrástol z 254 USD v roku 1970 na 1 676 USD v roku 1979.³⁰⁶ Tento pozoruhodný progres zabezpečil označenie JK ako novoindustrializovanej krajiny, spolu s Taiwanom, Singapurom a Hong Kongom.

Aj napriek týmto výsledkom bol neustále cítiť nedostatok domácich investícií, čo viedlo k zvýšenému prílevu zahraničných investícií, alebo k zvyšovaniu ponuky peňazí. To zasa viedlo k zvyšovaniu inflácie a k rastu zahraničného dlhu. Problémom sa stávali tiež aj rýchlejšie rastúce reálne mzdy ako samotná produktivita, oslabujúce exportnú konkurencieschopnosť.

Tabuľka 2: Ekonomické ukazovatele v danom období.

	1970	1979	Ročná zmena v %
Reálny rast HDP (%)	8,8	6,8	8,3
Bežný účet platobnej bilancie (mil. USD)	- 622,5	- 4 151,1	-
Tovary	- 922	- 4395,5	-
Export	882,2	14 704,5	36,4
Import	1 804,2	19 100	27,7
Hrubé domáce investície (%)	24,8	36	-
Spotrebiteľské ceny (%)	16	18,3	14,9

Prameň: Bank of Korea, 2007

Snaha o ekonomickú stabilizáciu v 80. rokoch

V tomto období musela Južná Kórea čeliť mnohým problémom. Druhý ropný šok, spojený s domácim politickým napätím v spojitosti s atentátom na prezidenta Park Chung-heeho, viedol k celkovej zlej nálade v spoločnosti a ekonomike. Pridali sa k tomu aj slabé výsledky nového plánu ekonomického rozvoja a aj obrovský deficit bežného účtu. Vláda podnikla štrukturálne zmeny na

³⁰³ Korean Overseas Culture and Information Service, http://www.korea.net/korea/kor_loc.asp?code=E0103

³⁰⁴ Korean Overseas Culture and Information Service, http://www.korea.net/korea/kor_loc.asp?code=E0103

³⁰⁵ Bank of Korea, The Korean Economy, Seoul:Korea, 2007.

³⁰⁶ Tamtiež

zabezpečenie ekonomickej efektívnosti. Najskôr zmenila prioritu z rastu na stabilitu a zároveň podporila snahu o likvidáciu neefektívnych podnikov, alebo ich zlučovanie v energetickom a automobilovom sektore. Súčasťou bola deregulácia a snaha o podporu súkromného sektora v ekonomickom manažmente.³⁰⁷ V rokoch 1984 – 1987 pokračovala „racionalizácia“ aj v ostatných odvetviach, akými bol lodiarsky a stavebný priemysel v zahraničí. Firmám bolo nariadené zlučovanie s cieľom zvyšovať efektívnosť a znižovať náklady. Takisto sa podporil prílev zahraničných investícií, aby sa zabezpečila dostatočná konkurencieschopnosť a nové technológie.

Výsledkom týchto opatrení boli síce pozitívne účinky na ekonomiku, ale zlučováním firiem došlo k zvýšenej monopolizácii, keďže veľké množstvo problémových firiem bolo prevzali rastúce kórejské konglomeráty – *čeboly*. Obmedzenia vstupu subjektov a investícií na trh ešte viac prehĺbili vplyv nových monopolov.³⁰⁸

Návrat k cenovej rovnováhe ropy, spolu s prísnuou monetárnou a fiškálnou politikou - to všetko prispelo k obnove ekonomickej stability. Inflácia spotrebiteľských cien, ktorá v roku 1980 vzrástla na 29%, klesla od roku 1982 na jednociferné číslo, čo prispelo k poklesu deficitu bežného účtu platobnej bilancie.³⁰⁹ Výsledkom bola pozitívna hodnota HDP, ktorý bol v roku 1980 negatívny.

HDP najmä od roku 1986 rástlo postupne a platobná bilancia, ktorá vykazovala chronický deficit, prešla do pozitívnych hodnôt. To sa stalo najmä vďaka: nízkym cenám ropy, nízkej medzinárodnej úrokovej miere, nízkej hodnote USD v pomere k japonskému jenu a vďaka cenovej stabilite získanej v prvej polovici 80. rokov.

Paradoxne, pokračujúci ekonomický rast viedol k obnove cenovej nestability. Výsledkom bol nárast spotrebiteľských cien z 2-3% miery v polovici 80. rokov na 7,1% v roku 1988. Tento rast vďaka demokratickým reformám v politike a spoločnosti sprevádzal rast miezd.

Tabuľka 3: Ekonomické ukazovatele v danom období.

	1980	1989	Ročná zmena v %
Reálny rast HDP (%)	- 1,5	6,7	8,7
Bežný účet platobnej bilancie (mld. USD)	- 5,3	5,3	-
Tovary	- 4,6	4,3	-
Export	17,2	61,8	15,2
Import	21,9	57,5	11,3
Služby	- 0,7	0,4	-
Hrubé domáce investície (%)	31,9	33,8	-
Spotrebiteľské ceny (%)	28,7	5,7	6

Prameň: Bank of Korea, 2007

2 Vývoj ekonomiky v 90. rokoch

Oslabenie ekonomiky

Začiatkom 90. rokov začala mať Južná Kórea problémy s výrobnou štruktúrou jednotlivých priemyslov, tá sa označovala ako „high cost, low efficiency“.³¹⁰ Problémom sa stali najmä vysoké

³⁰⁷ Eder, N.: Poisoned prosperity: development, modernization and the environment in South Korea, 1996.

³⁰⁸ Korean Overseas Culture and Information Service, http://www.korea.net/korea/kor_loc.asp?code=E0104

³⁰⁹ Bank of Korea, The Korean Economy, Seoul:Korea, 2007.

³¹⁰ Bank of Korea, The Korean Economy, Seoul:Korea, 2007.

mzdy³¹¹, ceny pozemkov a vysoká úroková miera. To všetko bolo výsledkom cenovej nestability a vernosti jednotlivých firiem myšlienke externej expanzii. Finančný sektor a sektor nehnuteľností sa stával neefektívnym, keďže bol rigidný pre vysokú vládnu reguláciu a vládny vplyv vo firmách. K týmto problémom sa pridružila rastúca konkurencia zahraničných firiem pre vznik WTO a vstup JK do OECD. Tie pôsobili jednak na kórejskom domácom, jednak zároveň konkurovali aj na zahraničných trhoch.

Aby sa krajina adaptovala na tieto nové ekonomické a medzinárodné podmienky, bolo treba zaviesť prísnu politiku ekonomickej stability a tiež štrukturálne reformy. JK prejavila snahu, ale expanzívne politiky z predchádzajúceho obdobia ekonomických rastov pretrvali.

Výsledkom bol konštantný ekonomický rast, ale tento opäť priniesol deficit bežného účtu a pokračovanie cenovej nestability. Rast HDP dosiahol v priemere úroveň 7,7% p.a. v období rokov 1990 – 1996.³¹² Rýchly nárast spomínaných reálnych miezd viedol k neprímeraným úsporám a špekuláciám. Saldo bežného účtu sa od roku 1990 zmenilo na negatívne aj napriek pozitívnym hodnotám v 80. rokoch. Zahraničný dlh vzrástol z 29,4 miliárd USD koncom roka 1989 až na 104,7 miliárd USD koncom roka 1996. Spotrebiteľské ceny vzrástli o 6% p.a. v danom období a inflácia dosiahla začiatkom 90. rokov 10%.³¹³ V medzinárodnom prostredí došlo k rastúcej regionalizácii a k vzniku ekonomických blokov v Európe a v Amerike. S Uruguajským kolom vznikol nový režim medzinárodného obchodu s cieľom liberalizovať obchod v poľnohospodárstve a finančných službách. Južná Kórea si uvedomila, že musí prehodnotiť svoje postavenie, keďže výrazne podporovala export a zároveň chránila domáci trh.

Tabuľka 4: Ekonomické ukazovatele v danom období.

	1990	1996	Ročná zmena v %
Reálny rast HDP (%)	9,2	7	7,7
Bežný účet platobnej bilancie (mld. USD)	- 2,0	- 23,1	-
Tovary	- 2,5	- 15,1	-
Export	63,7	130	15,2
Import	66,1	145,1	11,3
Služby	- 0,6	- 6,2	-
Hrubé domáce investície (%)	37,4	39	-
Spotrebiteľské ceny (%)	8,6	4,9	6

Prameň: Bank of Korea, 2007

Menová kríza na obzore

Podmienky zahraničnej menovej likvidity sa začiatkom roka 1997 výrazne zhoršili. V novembri daného roka boli devízové rezervy krajiny vyčerpané a aby sa zabránilo kolapsu ekonomiky, vláda oznámila spoluprácu a pomoc s MMF. Cieľom bola pôžička na prekonanie problémov na finančných a menových trhoch. Najpodstatnejším dôvodom danej krízy bola strata kreditu krajiny v očiach zahraničných investorov, keďže táto kríza sa prejavila v celom ázijskom regióne.³¹⁴

V priebehu 90. rokov sa stala kórejská ekonomika veľmi zraniteľnou. Táto zraniteľnosť mala svoje príčiny v nedostatočných menových rezervách. Kórejský zahraničný dlh v pomere

³¹¹ Tie rástli začiatkom 90. rokov ročne až o 18%.

³¹² Bank of Korea, *The Korean Economy*, Seoul:Korea, 2007.

³¹³ Korean Overseas Culture and Information Service , http://www.korea.net/korea/kor_loc.asp?code=E0105

³¹⁴ Kang, D. Ch.: *Crony capitalism: corruption and development in South Korea and the Philippines*, 2002.

k HDP rástol kontinuálne od roku 1994 na úroveň 25%, pri pokračujúcej snahe o dereguláciu. Vzhľadom na ekonomický rast krajiny to nepredstavovalo veľký problém. Už koncom roka 1996 bol tento zahraničný dlh 58% pri nezmenenej úrovni devízových rezerv.³¹⁵ Zdrojom tejto zadĺženosti boli rastúce pôžičky súkromného a firemného sektora, väčšinou krátkodobého charakteru.

Od začiatku roku 1997 sa v plnej miere prejavili dôsledky „zlých“ úverov, ktoré veľké firmy kvôli platobnej neschopnosti nevedeli splatiť. Ázijská finančná kríza, ktorá prepukla v júli daného roka, ešte výraznejšie odradila investorov od investovania, pretože tí už veľmi pozorne sledovali oslabovanie kórejského finančného sektora. Vzhľadom na dané skutočnosti zmenili svetové ratingové agentúry hodnotenie krajiny a to viedlo investorov k presunu ich kapitálu inde.³¹⁶ Výsledkom bolo vyčerpanie devízových rezerv krajiny. Krajina sa začala v zahraničí zadlžovať, čo samozrejme viedlo k ďalšiemu zhoršeniu deficitu bežného účtu platobnej bilancie.

Všetky nahromadené problémy boli výsledkom ekonomického rozvoja krajiny za posledných 30 rokov riadeného vládou. Za tento čas sa vytvorila úzka spolupráca medzi vládou a čebolmi. Vládne zákazky získavali konkrétne čeboly a boli im poskytované vládne garancie proti zlyhaniu, alebo iné zabezpečenia. Spoločnosť začala všeobecne vnímať tieto konglomeráty ako „príliš veľké, aby zlyhali.“³¹⁷ Za tohto povedomia sa čeboly orientovali na expanziu čo do veľkosti, namiesto využívania zisku ako motivačného faktora. Výsledkom bola neriadená expanzia financovaná z úverov. Počas krízy došlo k finančnému krachu viacerých významných čebolov pre nevratné úvery a finančné podvody.

Prekonanie menovej krízy

Východiskom pre Južnú Kóreu sa stala 3. decembra 1997 finančná pomoc od MMF. Kórejská vláda sa zaviazala k makroekonomickej stabilizácii, štrukturálnym reformám vo finančnom, podnikateľskom a pracovnom sektore, a aj k dôslednej liberalizácii finančného sektora. Súčasťou toho bola aj privatizácia 11 štátom vlastnených podnikov s reorganizáciou manažmentu, čo odrážalo reformu vo verejnom sektore riadenia.³¹⁸

Južná Kórea sa zanietene pustila do makroekonomickej stabilizácie. Na obnovenie dôvery k finančnému sektoru sa zavreli nefunkčné inštitúcie, ktoré svojimi zlými pôžičkami narušovali stabilitu.³¹⁹ Do sektora sa dostali verejné investície, ktorých cieľom bolo zabezpečiť efektivitu podnikov, či už akvizíciami, rušením pobočiek alebo riešením zamestnanosti. Najväčším záujmom bolo zabezpečenie transparentnosti vo veľkých korporáciách, aby sa zabránilo opakovaniu krízy v predchádzajúcom období. Bol zavedený prísny finančný dohľad, zmena kapitálovej štruktúry vo veľkých konglomerátoch a posilnenie spolupráce medzi veľkými firmami a SMEs. Na rozdiel od minulosti vláda nezasahovala do tohto procesu priamo, ale prostredníctvom legislatívnych úprav očakávala automatický a efektívny priebeh. Práve obrovské zadlžovanie čebolov spôsobilo stav kórejskej ekonomiky pred zlyhaním. Vláda ďalej liberalizovala kapitálový trh a zrušila niektoré obmedzenia zahraničného kapitálu. Nevratné pôžičky a úvery boli vyčíslené na 12,3 miliárd USD.³²⁰ Veľké korporácie ako Hyundai, Samsung, Daewoo a LG súhlasili s preskupením ich obchodnej činnosti do siedmich oblastí – polovodiče, petrochémia, automobilový priemysel, letecký, dopravné prostriedky, energetické zariadenia, lodné motory a spracovanie ropy. Výsledkom tejto snahy o zlučovanie rovnakých pobočiek bola ich redukcia z 804 v roku 1998 na 544 v roku 2000.³²¹

³¹⁵ Bank of Korea, *The Korean Economy*, Seoul:Korea, 2007.

³¹⁶ CRS Report for Congress: South Korea-U.S. Economic Relations: Cooperation, Friction, and Future Prospects

³¹⁷ Kang, D. Ch.: *Crony capitalism: corruption and development in South Korea and the Philippines*, 2002.

³¹⁸ Follow – up Workshop on Export Promotion Strategy Program, Kita – Koica, 2004.

³¹⁹ Zlúčenie Kookmin Bank s Housing Bank.

³²⁰ Korean Overseas Culture and Information Service ,
http://www.korea.net/korea/kor_loc.asp?code=E0106

³²¹ Tamtiež

Legislatívne úpravy na trhu práce, akým bolo lízingovanie pracovnej sily, zvýšili mobilitu pracovníkov, a tým znížili rigiditu tohto trhu. To bolo veľmi podstatné, keďže počas ekonomického rozvoja si odbory čebolov vybudovali silné pozície a často negatívne ovplyvňovali vývoj na trhu práce. S týmto cieľom, aby sa zabezpečila transparentnosť a verejný dohľad, sa utvorila tripartita. Vďaka týmto snahám a politikám sa krajina v roku 1999 dostala z finančnej krízy a opäť sa nastolila ekonomická rovnováha s vyhlídkami na kontinuálny ekonomický rast. Recesia v roku 1998 bola nahradená 9,5% ekonomickým rastom v roku 1999 a 8,5% v roku 2000. Nezamestnanosť ostala vysoká vo februári roku 1999 na úrovni 8,8%, ale už v roku 2000 klesla na úroveň 3-4%.³²² Spotrebiteľské ceny začiatkom roka 1998 rapídne vzrástli, vzhľadom na rast nákladov na import a pokles hodnoty kórejského wonu. Následne začali vykazovať stabilné hodnoty.

Tabuľka 5: Ekonomické ukazovatele v danom období.

	1997	1999	2000
Reálny rast HDP (%)	4,7	9,5	8,5
Bežný účet platobnej bilancie (mld. USD)	- 8,3	24,5	12,3
Tovary	- 3,3	28,5	-
Export	138,7	145,4	15,2
Import	142	116,9	11,3
Služby	- 3,2	- 0,7	- 2,8
Hrubé domáce investície (%)	36,1	29,3	31,1
Spotrebiteľské ceny (%)	4,4	0,8	2,3
Nezamestnanosť (%)	2,6	6,3	4,1

Prameň: Bank of Korea, 2007

3 Ekonomický vývoj po kríze až po súčasnosť

Vývoj v rokoch 2001 – 2005

Po prekonaní menovej krízy a postkrízovej recesie, kórejská ekonomika v roku 2001 zažila pomalý rast kvôli slabému exportu. V roku 2002 vzrástol domáci dopyt a aj export, čo viedlo v roku 2004 k už 4,7% ekonomickému rastu. V roku 2005 rástla kórejská ekonomika 4% tempom.³²³ Nezamestnanosť mala v rokoch 2001-2002 klesajúcu tendenciu, keďže sa zvyšoval počet zamestnancov v sektore služieb a v stavebníctve a nachádzala sa v rozmedzí 4,4 – 3,3%. Spotrebiteľské ceny takisto rástli v danom období, inflácia predstavovala približne 3,6%, vďaka apreciácii kórejského wonu a nárastu miezd.³²⁴ S ohľadom na cenové výkyvy ropy, poľnohospodárskych cien a pokračujúcemu zhodnoteniu meny voči USD, sa spotrebiteľské ceny v roku 2005 ustálili v priemere na 2,7%.

Súčasný ekonomický vývoj v čase poklesu svetového dopytu

Kórejská ekonomika patrila medzi najdynamickejšie rastúce ekonomiky sveta. Pred vypuknutím úverovej a hospodárskej krízy vo vyspelom svete bola plne obnovená, stabilizovaná a vďaka úspešným reformám dosahovala rast HDP z 4,2% na 5% v roku 2006 a 4,5% v prvej polovici roku 2007. Za tento výsledok krajina mohla vďačiť silnému exportu a zvýšenému

³²² Bank of Korea, The Korean Economy, Seoul:Korea, 2007.

³²³ Bank of Korea, The Korean Economy, Seoul:Korea, 2007.

³²⁴ Korean Overseas Culture and Information Service ,
http://www.korea.net/korea/kor_loc.asp?code=E0107

domácejmu dopytu.³²⁵ Ceny vykazovali stabilné hodnoty podobne ako v predchádzajúcom období, nezamestnanosť sa držala pod 4% a všetko nasvedčovalo výbornému stavu, v akom sa kórejská ekonomika nachádzala. Južná Kórea exportovala svoju produkciu v roku 2007 do Číny (22,1%), USA (12,3%), Japonska (7,1%) a Hongkongu (5%).³²⁶ Dovozy sa realizovali najmä z Číny (17,7%), Japonska (15,8%), USA (10,4%) a Saudskej Arábie (5,9%).³²⁷ Dovozy predstavovala najmä ropa (16,9%), stroje a zariadenia (11%), polovodiče (8,6%) a chemikálie (8,2%).³²⁸ Export tvorili v roku 2007 informačné a telekomunikačné tovary (13,6%), polovodiče (10,5%), chemikálie (9,9%) a stroje a zariadenia (9,7%).³²⁹

Tabuľka 5: Ekonomické ukazovatele v danom období.

	2001	2003	2006
Reálny rast HDP (%)	3,8	3,1	5
Bežný účet platobnej bilancie (mld. USD)	8	11,9	6,1
Tovary	13,5	22	29,2
Export	151,5	197,3	331,8
Import	138	175,3	302,6
Služby	- 3,9	- 7,4	- 18,8
Hrubé domáce investície (%)	36,1	29,3	31,1
Spotrebiteľské ceny (%)	4,1	3,5	2,2
Nezamestnanosť (%)	4	3,6	3,5

Prameň: Bank of Korea, 2007

Kórejská ekonomika však v poslednom štvrtroku 2008 dosiahla medzištvrtročný pokles o 5,6 %. Je to druhý najhlbší pokles v histórii tejto krajiny. Údaje ukazujú, že JK smeruje do svojej prvej recesie od ázijskej krízy z konca 90. rokov. Za rok 2008 sa rast HDP spomalil na 2,5%, čo je polovičné tempo oproti roku 2007. Juhokórejský export, hnací motor ekonomiky, sa výrazne prepadol a nie je schopný kompenzovať pokles domácej spotreby.³³⁰ Prepád kórejskej ekonomiky v poslednom štvrtroku bol dvakrát vyšší. Tento pokles spolu s údajmi o pokračujúcom oslabovaní exportu nenaplnil predpoveď Juhokórejskej centrálnej banky, ktorá na rok 2009 očakávala 2% ekonomický rast. Od centrálnej banky sa naďalej predpokladá ďalšie znižovanie úrokov. Od vlády sa okrem balíka opatrení na boj proti finančnej kríze v hodnote 130 mld. USD očakávajú aj nové stimulačné opatrenia v podobe zvyšovania exportu a zvyšovania prílivu zahraničných investícií. Aj napriek týmto opatreniam vlády boli predpovede rastu ekonomiky na rok 2009 veľmi pesimistické. Vzhľadom na prehlbujúcu sa globálnu ekonomickú krízu a závislosť ekonomiky od svetového dopytu, sa posledné odhady pohybovali v rozmedzí od - 2% (Moody's) do -5,9% (The Economist). Samotné kórejské odhady boli pritom okolo - 3%. Ekonomický rast za rok 2009 napokon dosiahol

³²⁵ Korean Overseas Culture and Information Service , http://www.korea.net/korea/kor_loc.asp?code=E0110

³²⁶ Economist Intelligence Unit: Factsheet of South Korea, <http://www.economist.com/countries/southkorea/profile.cfm?folder=Profile-FactSheet>

³²⁷ Tamtiež

³²⁸ Tamtiež

³²⁹ Tamtiež

³³⁰ Juhokórejský export sa v januári 2009 prepadol o 32,8% a import o 32,1% , v porovnaní s rovnakým obdobím v roku 2008.

pozitívnu hodnotu 0,2%. Na rok 2010 sa zo strany Bank of Korea očakáva rapídny ekonomický rast vo výške 5,2%. Kórejská ekonomika rástla už prvé tri mesiace v roku 2010 až 8,1% tempom.³³¹

ZÁVER

Za posledné tri dekády dosahovala kórejská ekonomika ročný priemerný ekonomický rast 8,6%. Za menej ako dve generácie sa Južná Kórea vypracovala na jednu z mocností lodného priemyslu a stala sa svetoznáмым výrobcom elektroniky (LG, Samsung), polovodičov a automobilov (Kia Motors, Hyundai Motors). V súčasnosti patrí Juhokórejskej ekonomike štvrtá priečka vo veľkosti ekonomík ázijského regiónu.

Medzinárodné finančné trhy hodnotia pozitívne kórejské ekonomické výsledky, zahrňujúc vysoký rast, miernu infláciu, vysoké národné úspory a prebytky štátneho rozpočtu. Toto vnímanie poškodila kríza v roku 1997, spôsobená čebolmi a špekulatívnymi finančnými inštitúciami.

Zmenou vlády v roku 1998 sa Južná Kórea plne odhodlala na spoluprácu s MMF a plnú implementáciu reformných opatrení. Krajina musela implementovať prísne opatrenia vo finančnom a firemnom sektore, s cieľom reštrukturalizovať systém založený na čeboloch. Musela tiež prijať opatrenia na zvýšenie elasticity na trhu práce, ktorý bol ovplyvňovaný odbormi. Celkovo musela krajina získať späť dôveru zahraničných investorov a dokázať otvorenosť svojich trhov.

Kórejská republika sa stala 11. najväčšou ekonomikou sveta podľa HDP a 4. najväčšou v Ázii. Obsadila 4. miesto v rebríčku devízových rezerv a je 12. najväčšou krajinou v objeme zahraničného obchodu.³³² Aj napriek nízkemu 0,2% ekonomickému rastu v roku 2009 sa predpokladá, že už v roku 2011 Južná Kórea dosiahne stabilný ekonomický rast.

Na zabezpečenie ďalšieho rastu krajina plánuje zabezpečenie ďalšej liberalizácie svetového obchodu. V roku 2004 Kórea ratifikovala spoluprácu vo voľnom obchode s Čile. Má tiež dohody o voľnom obchode so Singapurom a s EFTA, tvorené Švajčiarskom, Nórskom, Írskom a Lichtenštajnskom. V apríli 2007 dosiahla Južná Kórea dohodu s USA o voľnom obchode, čo predstavuje významný impulz pre ich zahraničný obchod. Takisto je v príprave na jednej strane vytvorenie pásma voľného obchodu s Európskou úniou a na strane druhej je to vytvorenie takéhoto pásma s Čínou a Japonskom.

POUŽITÁ LITERATÚRA

1. Bank of Korea: *The Korean Economy*, Seoul:Korea, Annual report and economic report, 2007
2. CRS Report for Congress: *South Korea-U.S. Economic Relations: Cooperation, Friction, and Future Prospects*, 2004, Order Code RL30566.
3. De FRANCO, S.; BAUGHMAN, D.; EGUREN A.: *Korea's experience with the development of trade and industry: lessons for Latin America*. World bank, Washington 1988. ISBN 08211311018.
4. EDER, N.: *Poisoned prosperity: development, modernization and the environment in South Korea*. Sharpe Ltd., Armonk 1996. ISBN 1563246872.
5. Follow – up Workshop on Export Promotion Strategy Program, Kita – Koica, 2004.
6. KANG, D. Ch.: *Crony capitalism: corruption and development in South Korea and the Philippines*. Cambridge university press, 2002. ISBN 05200408X.
7. KURILLA, N.: *Súčasnú postavenie Kórejskej republiky v juhoázijskom hospodársko-politickom priestore a možnosti spolupráce so Slovenskou republikou*, doktorandská dizertačná práca, Bratislava 2007.
8. OGLE, G. E.: *South Korea: dissent within the economic miracle*. Zed books, London 1990. ISBN 0-316-878049.

³³¹ http://www.freshplaza.com/news_detail.asp?id=64318

³³² Follow – up Workshop on Export Promotion Strategy Program, Kita – Koica, 2004.

9. ROSSI, A.: *The European Union's trade with the Asian newly industrialized countries: problems and opportunities : theoretical issues and evidence from a case study on Italy and South Korea*. European interuniversity press, Brussels 1996. ISBN 9052016267.

INTERNET

Bank of Korea (BOK) <http://www.bok.or.kr/>
Korea International Cooperation Agency (KOICA) <http://www.koica.or.kr>
Korea International Trade Association (KITA) <http://www.kita.net>
Korean Overseas Culture and Information Service (KOIS) <http://www.korea.net/>
The Economist – Intelligence Unit <http://www.economist.com>

KONTAKT

Ing. Richard Woltemar, PhD.
Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave
E-mail: woltemar@euba.sk

**ARBITRÁŽNE DOLOŽKY VO VYBRANÝCH BILATERÁLNYCH INVESTIČNÝCH ZMLUVÁCH,
KTORÝCH STRANOU JE SLOVENSKÁ REPUBLIKA**

JUDr. Ing. Milan Budjač, PhD.

ABSTRAKT

Cieľom príspevku je analyzovať arbitrážne doložky vybraných bilaterálnych investičných zmlúv Slovenskej republiky (SR), poukázať na aktuálny vývoj a trendy v tejto oblasti uzatvárania bilaterálnych investičných zmlúv a vyvodit' závery o aktuálnej zmluvnej praxi SR.

Príspevok bol vypracovaný v rámci riešenia grantovej úlohy VEGA 1/0696/10 „*Vybrané aspekty práva v medzinárodných ekonomických vzťahoch*“.

Kľúčové slová: Investície. Arbitrážna doložka. Riešenie sporov štát – investor. Priateľ súdu. Medzinárodná arbitráž.

ABSTRACT

The aim of the paper is to analyze the arbitration clauses in chosen bilateral investment treaties of the Slovak republic (SR), to point out the contemporary development and trends on the field of bilateral investment treaties conclusion and finally to make findings in connection with the contemporary contractual practise of Slovak republic.

The paper was worked out within the project VEGA 1/0696/10 „*Chosen aspects of the International economic law*“.

Keywords: Investments. Arbitration clause. Investor-state dispute settlement. Amicus curiae. International Arbitration.

Úvod

Medzinárodná arbitráž investičných sporov sa v ostatných rokoch stala neodmysliteľnou súčasťou medzinárodného transferu kapitálu, tak, ako sa aj arbiter – rozhodca stal prirodzeným sudcom v medzinárodných ekonomických vzťahoch. Historicky možno hovoriť najskôr o arbitráži medzi štátmi, ktorej režim v 60. rokoch minulého storočia prijatím najmä tzv. Washingtonského dohovoru³³³ aplikovaný aj na prípad hybridných (diagonálnych) sporov, ktorých jednou stranou je súkromná fyzická alebo právnická osoba.

Z hľadiska riešenia jednotlivých sporov je najdôležitejšou skutočnosťou založenie jurisdikcie príslušného arbitrážneho fóra. Na tento účel slúžia tzv. rozhodcovské alebo arbitrážne doložky obsiahnuté v jednotlivých investičných zmluvách. Ich formulácia si preto zasluhuje náležitú pozornosť zmluvných strán. V tomto kontexte je súčasne nevyhnutné poznamenať, že permanentný rozvoj tohto inštitútu v historickom priereze zabezpečili početné medzinárodné investičné dohody, najmä bilaterálne investičné zmluvy štátov a potreba ich dojednávania. V rámci tohto rozvoja a celkového napredovania mechanizmov riešenia investičných sporov je nevyhnutné dodať, že súčasné medzinárodné investičné zmluvy diferencujú dve úrovne potenciálnych sporov a dva druhy rozhodcovských doložiek. Na jednej strane ide o tzv. state – state disputes, tzn. spory zmluvných strán (štátov), ktoré sa týkajú výkladu a otázok aplikovania kontrahovaných investičných zmlúv a na strane druhej ide o tzv. investor – state disputes, tzn. spory investorov jednej

³³³ Dohovor o riešení sporov z investícií medzi štátmi a občanmi druhých štátov – Oznámenie Federálneho ministerstva zahraničných vecí č. 420/1992 Zb.

zmluvnej strany s druhou zmluvnou stranou, nazývame ich aj tzv. diagonálnymi spormi. Je tak zrejmé, že bilaterálne investičné zmluvy obsahujú dve kvalitatívne odlišné rozhodcovské doložky, ktoré rešpektujú povahu sporov, ich cieľ a predovšetkým povahu sporových strán.

Pre úplnosť dodávame, že pokiaľ ide o spory medzi štátmi ohľadne investičných zmlúv, tieto sú skôr zriedkavosťou. V príspevku preto naznačíme aktuálne trendy formulovania rozhodcovských doložiek pre prípady sporov investorov a štátov v investičných zmluvách a cez prizmu vykonanej analýzy pristúpime k analýze rozhodcovských doložiek vo vybraných bilaterálnych investičných zmluvách, ktorých stranou je Slovenská republika.

I. Arbitrážne zmluvy a „investor - state“ arbitrážne doložky v bilaterálnych investičných zmluvách SR

Arbitrážna zmluva je samostatným autonómnym kontraktom, ktorý predstavuje dohodu strán o tom, že spory vzniknuté medzi nimi zo vzájomných právnych vzťahoch bude namiesto štátnej justičnej autority riešiť určité arbitrážne fórum, podľa ich dohody (výberu).

Z praktického hľadiska možno skonštatovať, že vo sfére investičných sporov sa ako riešenia v plnom rozsahu ujali tzv. rozhodcovské doložky ako osobitná koncentrovaná a inkorporovaná forma rozhodcovskej zmluvy. Rozhodcovské doložky sú tak v súčasnosti prirodzenou súčasťou každej medzinárodnej investičnej zmluvy, aj keď musíme súčasne uviesť, že pre niektoré multilaterálne zmluvy a väčšinu plurilaterálnych investičných zmlúv sú príznačné skôr rámcové ustanovenia o riešení investičných sporov, ktoré sú upresňované odkazom na osobitné dohovory alebo iné akty regionálnych integračných zoskupení, ktoré upravujú riešenie vzájomných sporov.³³⁴

Platí, že pokiaľ ide o rozsah kontrahovania arbitrážnej zmluvy, tento určujú zmluvné strany, tzv. ich dohoda je rozhodujúca napríklad pre to, či arbitrážne fórum bude riešiť všetky spory vzniknuté medzi nimi alebo medzi ich štátnymi príslušníkmi a druhým štátom (zmluvnou stranou) alebo iba spory o výklad ustanovení zmlúv, ktoré regulujú ich právne vzťahy a pod. Z pohľadu vymedzenia predmetu arbitrážnej zmluvy treba rešpektovať predovšetkým atribút objektívnej arbitrability sporu, ktorá je daná medzinárodnou investičnou zmluvou, pravidlami arbitrážneho fóra, resp. ich *ratione materiae* (napr. čl. 25 ods. 1 Dohovoru o riešení sporov z investícií medzi štátmi a občanmi druhých štátov, ďalej len „Washingtonský dohovor“).

Z hľadiska koncipovania rozhodcovských doložiek je rovnako na širokú zmluvnú voľnosť strán ponechaný celkový rozsah úpravy a miera detailnosti úpravy arbitrážneho procesu; z tohto pohľadu musí rozhodcovská doložka prinajmenšom odkazovať na arbitrážne pravidlá, podľa ktorých budú dotknuté spory riešené. Samozrejme forma odkazu je iba legislatívno-technickou odkazovou normou na existujúce všeobecné arbitrážne pravidlá. Vzhľadom na túto skutočnosť možno dôvodne očakávať, že strany môžu mať inú predstavu o voľbe rozhodcov, o záväznosti arbitrážneho rozhodnutia, jeho preskúmaní a pod. Z tohto dôvodu si konštrukcia rozhodcovskej zmluvy/doložky vyžaduje detailnejší prístup. Logicky však možno súčasne vyvodiť, že miera detailnosti koncipovania rozhodcovskej doložky bude závisieť aj od povahy a obsahovej konštrukcie pravidiel arbitrážneho fóra, ktorého jurisdikcia má byť pre prípad sporu založená a na ktorého bude rozhodcovská doložka odkazovať. Z pochopiteľných dôvodov sa napríklad v prípade ad hoc tribunálov podrobne upravuje procedúra stanovovania rozhodcov, čo však netreba v prípade, keď fórom má byť arbitrážny panel Strediska pre riešenie investičných sporov vo Washingtone.

V poradí ďalšou relevantnou otázkou, na ktorú by mala reflektovať aj konštrukcia rozhodcovskej doložky je voľba práva, resp. upresnenie prameňov (*governing law*), ktoré budú rozhodujúce pre riešenie sporov medzi sporovými stranami.

³³⁴ Porovnaj napríklad ustanovenia Zmluvy o Energetickej charte a ustanovenia Dohody ASEAN.

Konštrukcia rozhodcovských doložiek v bilaterálnych investičných zmluvách

Z pohľadu konštrukcie moderných rozhodcovských doložiek v bilaterálnych investičných zmluvách možno hovoriť o ich nasledovných prvkoch³³⁵:

- **PREDMET ROZHODCOVSKEJ DOLOŽKY** – predmetom doložky sú spravidla všetky spory vyplývajúce z investícií fyzickej alebo právnickej osoby štátnej príslušnosti druhej zmluvnej strany; rozdielna je iba formulácia, ktorá sa vyznačuje rozličnou mierou detailnosti; napríklad podľa *čl. 8 odsek 1 Dohody medzi vládou Slovenskej republiky a vládou Bieloruskej republiky o podpore a vzájomnej ochrane investícií*³³⁶ platí:

Článok 8

Riešenie investičných sporov medzi zmluvnou stranou a investormi štátu druhej zmluvnej strany

1. Ak sa akýkoľvek spor, ktorý môže vzniknúť medzi investormi štátu jednej zmluvnej strany a druhou zmluvnou stranou v súvislosti s akýmkoľvek záväzkami druhej zmluvnej strany podľa tejto dohody v súvislosti s investíciami investorov, nemôže vyriešiť v období troch mesiacov od dátumu písomnej žiadosti o rokovanie, potom investori budú mať nárok na predloženie prípadu medzinárodnému rozhodcovskému súdu.

- **PODMIENKY UPLATNENIA NÁROKU V ARBITRÁŽNOM KONANÍ** – existujú viaceré podmienky na uplatnenie nároku/na predloženie sporu arbitrážnemu fóru v zmysle rozhodcovskej doložky - spravidla ide postupnú kumuláciu povinnosti využiť diplomatické rokovania a konzultácie, uplynutie lehoty na uzavretie pokonávky (dohody o vyporiadaní sporných nárokov), súhlas strán s predložením sporu arbitráži, vyčerpanie vnútroštátnych prostriedkov nápravy, iné procesné podmienky; na porovnanie uvádzame znenie rozhodcovskej doložky pre diagonálne spory obsiahnutej v *Dohode medzi Slovenskou republikou a Maďarskou republikou o podpore a vzájomnej ochrane investícií*³³⁷, podľa jej čl. 8 platí:

Článok 8

Riešenie sporov týkajúcich sa investícií medzi zmluvnou stranou a investorom druhej zmluvnej strany

1. Každý spor, ktorý vznikne medzi investorom štátu jednej zmluvnej strany a druhou zmluvnou stranou v súvislosti s investíciami na území štátu druhej zmluvnej strany, sa bude riešiť rokováním medzi stranami v spore.

2. Ak sa spor medzi investorom štátu jednej zmluvnej strany a druhou zmluvnou stranou nevrieši do šiestich mesiacov, investor je oprávnený predložiť spor buď

a) Medzinárodnému stredisku pre riešenie investičných sporov (ICSID) s prihladnutím na aplikovateľné ustanovenia Dohovoru o riešení sporov z investícií medzi štátmi a príslušníkmi iných štátov, otvoreného na podpis vo Washingtone, D. C., 18. marca 1965, v prípade, že obe zmluvné strany sú účastníkmi tohto dohovoru, alebo

³³⁵ Porovnaj UNCTAD (2007a).

³³⁶ Oznámenie Ministerstva zahraničných vecí SR č. 468/2006 Z. z.

³³⁷ Oznámenie Ministerstva zahraničných vecí SR č. 70/1999 Z. z.

- b) rozhodcovi, alebo Medzinárodnému rozhodcovskému súdu zriadenému ad hoc podľa rozhodcovských pravidiel Komisie Organizácie Spojených národov pre medzinárodné obchodné právo (UNCITRAL). Strany v spore sa môžu písomne dohodnúť na úpravách týchto pravidiel. Rozhodcovský nález bude konečný a záväzný pre obe strany v spore.

Ako ilustruje aj doložka vybranej investičnej zmluvy, slovenská zmluvná prax je na stanovovanie sekundárnych kondícií podmieňujúcich založenie rozhodcovského konania, pomerne chudobná. Na strane druhej však možno hovoriť o menšej komplikovanosti a väčšej prehľadnosti ustanovení investičných zmlúv.

- **ARBITRÁŽNE FÓRUM** - voľba arbitrážneho fóra, spravidla vo forme alternatívy arbitráže podľa Washingtonského dohovoru alebo podľa arbitrážnych pravidiel UCITRAL; výnimku tvorí napríklad ustanovenie čl. 9 ods. 2 **Zmluvy medzi Slovenskou republikou a Singapurskou republikou o podpore a vzájomnej ochrane investícií**³³⁸, podľa ktorého:

„...2. Ak spor nemožno vyriešiť tak, ako to ustanovuje odsek 1 tohto článku, do šiestich mesiacov od dátumu zaslania oznámenia, potom bude tento spor, ak sa strany sporu nedohodli inak, postúpený na základe žiadosti ktorejkoľvek strany v spore:

- a) príslušnému súdu zmluvnej strany, na ktorej území sa uskutočnila investícia; alebo
- b) Medzinárodnému stredisku pre riešenie sporov z investícií (ďalej len „stredisko“), ktoré bolo založené Washingtonským dohovorom z 18. marca 1965 o riešení sporov z investícií medzi štátmi a príslušníkmi druhého štátu v prípade, že obe zmluvné strany sú stranami tohto dohovoru (ďalej len „dohovor“); alebo
- c) rozhodcovskému súdu zriadenému ad hoc podľa rozhodcovských pravidiel Komisie Spojených národov pre medzinárodné obchodné právo (UNCITRAL). V prípade, že investor a zmluvná strana vyberú každý rôzne orgány na urovanie sporu, výber investora bude rozhodujúci.

Dané ustanovenie je v časti, kde zakladá právomoc príslušného štátneho súdu skôr výnimkou v dikcii bilaterálnych investičných zmlúv, aj keď na strane druhej právo domáhať sa ochrany na vnútroštátnom súde hostiteľského štátu je zachované investorovi vždy. Zaujímavosťou tejto doložky je aj výhradná favorizácia výberu fóra v prospech investora – z citovanej dikcie je zrejmé, že ak by štát zvolil vnútroštátny súdny orgán, avšak investor by notifikoval svoj úmysel predložiť spor arbitrážnemu súdu, spor by bol riešený práve pred arbitrážnym súdom. Napriek tomu nevidíme titul, podľa ktorého by súd mohol v podmienkach SR už skôr začaté konanie – iniciované štátom – voči investorovi zastaviť. Nie je podľa našej mienky vylúčené, že ak by aj investor podal v rovnakej skutkovo i právne vymedzenej veci (nároku) následne návrh na arbitrážny súd, nedošlo by tak ku kolízií oboch konaní (vnútroštátneho a medzinárodného arbitrážneho konania).

³³⁸ Oznámenie Ministerstva zahraničných vecí SR č. 286/2007 Z. z.

Na porovnanie uvádzame dikciu čl. 8 ods. 2 a 3 in fine **Zmluvy medzi Slovenskou republikou a Ukrajinou o podpore a vzájomnej ochrane investícií**³³⁹, podľa ktorej:

„...2. Ak sa v období šiestich (6) mesiacov odo dňa, keď Ministerstvo financií Slovenskej republiky alebo Ministerstvo spravodlivosti Ukrajiny dostalo oznámenie o vzniku sporu, ktoré musí obsahovať odôvodnenie nárokov a podrobné informácie o sporných bodoch, nepodarí tento spor medzi investorom jednej zmluvnej strany a druhou zmluvnou stranou uvedeným spôsobom urovnať, investor je oprávnený podať tento prípad

- a) na príslušný súd štátu zmluvnej strany, na ktorej území bola investícia realizovaná,
- b) Medzinárodnému stredisku pre riešenie sporov z investícií (ICSID), ktoré bolo založené Dohovorom o riešení sporov z investícií medzi štátmi a občanmi druhých štátov otvorenom na podpis vo Washingtone 18. marca 1965, alebo
- c) rozhodcovi alebo Medzinárodnému rozhodcovskému súdu zriadenému ad hoc podľa rozhodcovských pravidiel Komisie OSN pre medzinárodné obchodné právo (UNCITRAL).

3. Investor, ktorý spor predložil na posúdenie národnému súdu, sa však môže obrátiť aj na jeden z rozhodcovských súdov uvedených v odseku 2 písm. b) a c) tohto článku, ak investor pred vynesením rozhodnutia národného súdu týkajúceho sa predmetu posudzovania vyhlási, že nemieni pokračovať v riešení prípadu prostredníctvom vnútroštátneho právneho konania a svoje podanie vezme späť.

Z dikcie citovaného odseku 3 čl. 8 je zrejmé, ako sa bude v medzinárodnoprávnom zmysle riešiť kolízia vnútroštátneho a rozhodcovského konania. Na rozdiel od tohto ustanovenia možno znenie rozhodcovskej doložky zmluvy so Singapurskou republikou hodnotiť ako problematické.

- **PODROBNEJŠIA ÚPRAVA ROZHODCOVSKÉHO KONANIA**³⁴⁰ – ako sme už naznačili, najmä v prípade, že sa investičný spor bude riešiť podľa pravidiel UNCITRAL, treba, podľa nášho názoru, aby strany upravili niektoré pravidlá rozhodcovského konania; ako príklad možno uviesť iba rámcové ustanovenie čl. 8 ods. 2 **Dohody medzi vládou Slovenskej republiky a vládou Kubánskej republiky o podpore a vzájomnej ochrane investícií**³⁴¹, podľa ktorého platí:

„...2. Ak sa spor medzi investorom štátu jednej zmluvnej strany a druhou zmluvnou stranou nevyrieši do šiestich mesiacov, investor je oprávnený predložiť spor buď

- a) Rozhodcovskému súdu Medzinárodnej obchodnej komory v Paríži, alebo
- b) Rozhodcovi alebo Medzinárodnému rozhodcovskému súdu zriadenému ad hoc podľa rozhodcovských pravidiel Komisie Organizácie Spojených národov pre medzinárodné obchodné právo (UNCITRAL).

Strany v spore sa môžu písomne dohodnúť na úpravách týchto pravidiel. Rozhodcovský nález bude konečný a záväzný pre obe strany v spore.

³³⁹ Oznámenie Ministerstva zahraničných vecí SR č. 271/2009 Z. z.

³⁴⁰ Ďalšie otázky podrobnejšej úpravy budeme analyzovať parciálne v nasledujúcom texte.

³⁴¹ Oznámenie Ministerstva zahraničných vecí SR č. 288/1998 Z. z.

Iný príklad možno dokumentovať na precíznom ustanovení čl. 15 *Zmluva medzi Slovenskou republikou a Spojenými štátmi mexickými o podpore a vzájomnej ochrane investícií*³⁴², podľa ktorého:

Článok 15
Zostavenie rozhodcovského súdu

1. Ak sa strany v spore nedohodnú inak, rozhodcovský súd je zložený z troch rozhodcov. Každá zmluvná strana vymenuje jedného rozhodcu a strany v spore sa musia dohodnúť na treťom rozhodcovi, ktorý je predsedom rozhodcovského súdu.

2. Ak sa vymenovanie rozhodcovského súdu neuskutoční do 90 dní od dátumu, keď sa predložila žaloba na rozhodcovské konanie, buď preto, že strana v spore neuspela vo vymenovaní rozhodcu, alebo preto, že strany v spore neuspeli vo vymenovaní predsedu, generálny tajomník ICSID na žiadosť ktorejkoľvek strany v spore bude požiadaný, aby vymenoval podľa vlastného uváženia ešte nevymenovaného rozhodcu alebo rozhodcov.

Napriek tomu sa generálny tajomník ICSID pri vymenovaní predsedu musí ubezpečiť, že predseda nie je štátnym príslušníkom ani jednej zo zmluvných strán.

Do pozornosti na porovnanie podávame aj dikciu rozhodcovskej doložky obsiahnutej v ustanovení čl. 10 *Dohody o vzájomnej podpore a ochrane investícií medzi Českou a Slovenskou Federatívnou Republikou a Francúzskou republikou*³⁴³, podľa ktorého:

Článok 10

1. Každý spor týkajúci sa investícií medzi jednou zmluvnou stranou a investorom druhej zmluvnej strany, sa, pokiaľ možno, vyrieši medzi dotknutými stranami priateľsky.

2. Len čo obe zmluvné strany budú zmluvnými stranami Dohovoru o riešení sporov z investícií medzi štátmi a občanmi iných štátov, (Washington, 18. marca 1965), potom taký spor, pokiaľ sa nemohol vyriešiť priateľsky do 6 mesiacov od okamihu, keď ho jedna zo strán v spore oznámila, predloží sa na žiadosť jednej z týchto strán Medzinárodnému stredisku pre riešenie sporov z investícií na vyriešenie arbitrážnou cestou.

3. Dokiaľ podmienka predpokladaná v odseku 2 nie je splnená a pokiaľ uvedený spor sa nemohol vyriešiť do 6 mesiacov od okamihu, keď ho jedna alebo druhá strana v spore nastolila, predloží sa na žiadosť jednej alebo druhej z týchto strán rozhodcovskému súdu „ad hoc“. **Tento rozhodcovský súd „ad hoc“ sa vytvorí pre každý prípad týmto spôsobom:** každá strana v spore určí jedného rozhodcu, títo dva rozhodcovia spoločne určia tretieho rozhodcu, občana tretieho štátu, ktorý bude predsedom súdu. Rozhodcovia sa musia určiť do dvoch mesiacov, predseda do troch mesiacov od dátumu, keď investor oznámil písomne dotknutej zmluvnej strane svoj úmysel obrátiť sa na rozhodcovský súd. V prípade, že sa uvedené lehoty nedodržia, každá strana v spore môže požiadať predsedu Rozhodcovského súdu Obchodnej komory v Stockholme, aby vykonal potrebné vymenovania. Rozhodcovský súd „ad hoc“ určí svoje procesné

³⁴² Oznámenie Ministerstva zahraničných vecí SR č. 41/2009 Z. z.

³⁴³ Oznámenie Ministerstva zahraničných vecí SR č. 453/1991 Z. z.; platnosť predmetnej dohody bola potvrdená Oznámením Ministerstva zahraničných vecí č. 39/2006 Z. z.

pravidlá v súlade s platnými procesnými pravidlami Komise OSN pre medzinárodné obchodné právo.

V danom prípade ide o kombináciu podmieneného založenia jurisdikcie Medzinárodného strediska pre riešenie investičných sporov, resp. ad hoc tribunálu. V prípade založenia jurisdikcie tribunálu ad hoc, zmluva ďalej vymedzuje základné pravidlá jeho vytvorenia.³⁴⁴

- **USTANOVENIA O POUŽITELNOM PRÁVE V ARBITRÁŽNOM KONANÍ** – s ohľadom na právnu istotu a predvídateľnosť rozhodnutia zmluvné strany v bilaterálnych investičných zmluvách explicitne zakotvujú, ktoré pramene práva budú pre rozhodovanie ich sporu prameňmi rozhodnými; ako príklad možno uviesť ustanovenie čl. 19 bilaterálnej investičnej zmluvy SR s Mexikom, podľa ktorého:

Článok 19

Platné právne predpisy

1. Rozhodcovský súd zriadený podľa tejto časti rozhodne o predmete sporu v súlade s touto zmluvou, platnými predpismi a zásadami medzinárodného práva.

2. Každý výklad, ktorý spoločne sformulovali a na ktorom sa dohodli zmluvné strany vzhľadom na akékoľvek ustanovenia tejto zmluvy, bude záväzný pre každý rozhodcovský súd zriadený podľa tejto časti zmluvy.

Tu je treba upozorniť, že absolútna väčšina bilaterálnych investičných zmlúv, ktorých stranou je SR, takéto ustanovenie vôbec neobsahuje.

- **ROZHODCOVSKÉ ROZHODNUTIE A JEHO VÝKON** – bilaterálne investičné zmluvy spravidla ustanovujú, že rozhodnutie konkrétneho sporu je konečné a pre strany záväzné, pričom výkon rozhodnutia vyhradzuje v súvislosti s ustanoveniami Newyorského dohovoru o uznávaní a výkone cudzích rozhodcovských nálezov; ako príklad možno uviesť čl. 8 ods. 6 *Zmluvy medzi Slovenskou republikou a Bosnou a Hercegovinou o podpore a vzájomnej ochrane investícií*³⁴⁵, podľa ktorého:

„...6. Rozhodcovské rozhodnutie je konečné a záväzné pre obe strany sporu. Každá zo zmluvných strán zabezpečí uznanie a vykonanie rozhodcovského rozhodnutia v súlade s príslušnými zákonmi a právnymi predpismi.“

³⁴⁴ Pre zaujímavosť možno poukázať na ustanovenie čl. 14.3 Investičnej zmluvy medzi francúzskou spoločnosťou PSA, s.a. a SR, ktorá pri riešení sporov odkazuje na Medzinárodný rozhodcovský súd Spolkovej hospodárskej komory Rakúska a na jeho „Pravidlá rozhodcovského a zmierovacieho konania“. Predmetná rozhodcovská doložka vybočuje z rámca bilaterálnej investičnej zmluvy; napriek tomu je ako súčasť diagonálnej investičnej zmluvy (tzv. štátneho kontraktu) platným ustanovením modifikujúcim pre konkrétny prípad základný arbitrážny rámec ustanovený v bilaterálnej investičnej zmluve.

³⁴⁵ Oznámenie Ministerstva zahraničných vecí SR č. 455/2009 Z. z.

Na porovnanie možno poukázať na ustanovenie čl. 8 ods. 6 a 7 *Zmluvy medzi Slovenskou republikou a Libanonskou republikou o podpore a vzájomnej ochrane investícií*³⁴⁶, podľa ktorých:

6. Každý rozhodcovský rozsudok podľa tohto článku bude konečný a záväzný pre obe strany sporu. Každá zo zmluvných strán neodkladne zabezpečí uznanie a vykonanie rozhodcovského rozhodnutia na jej území.

7. Každá arbitráž sa podľa odseku 3 tohto článku koná na žiadosť ktorejkoľvek strany sporu v štáte, ktorý je stranou Dohovoru OSN o uznaní a výkone cudzích rozhodcovských nálezov (Newyorský dohovor) podpísaného v New Yorku 10. júna 1958. Nároky predložené na arbitráž budú podľa tohto článku považované na účely článku A Newyorského dohovoru za pochádzajúce z obchodného vzťahu alebo transakcie.

Dovoľujeme si dať do pozornosti klauzulu zakotvujúcu generálne oprávnenie každej strany vyhradiť miesto rozhodcovského konania v štáte, ktorý je zmluvnou stranou uvádzaného Newyorského dohovoru; tento je základným prameňom medzinárodného práva upravujúcim uznanie a výkon cudzích exekučných titulov – arbitrážnych nálezov.

II. Záverom, alebo aktuálne trendy kontrahovania rozhodcovských doložiek v bilaterálnych investičných zmluvách s reflexiou vo vzťahu k zmluvnej praxi SR

Otázka aktuálnych trendov kontrahovania rozhodcovských doložiek v bilaterálnych investičných zmluvách je predovšetkým otázkou zabezpečenia väčšieho vplyvu a ingerencie zmluvných strán vo vzťahu k arbitráži. Výrazným trendom v tomto kontexte je snaha limitovať diskrečnú právomoc rozhodcovských tribunálov, a to najmä vyhradzovaním rozhodovania niektorých, najmä predbežných otázok v prospech osobitných inštitúcií, komisií ale iných orgánov (štátu); s následnou záväznosťou rozhodnutia, resp. výkladu pre arbitrážny tribunál.³⁴⁷

Ako uvádza štúdia UNCTAD (2007b) inovácie arbitrážneho procesu, a teda aj arbitrážnych klauzúl sa v ostatnom období zamerali na nasledovné ciele:

- 1. zvýšenie kontroly zmluvných strán nad arbitrážnym procesom;**
- 2. podpora rozhodovacej (procesnej) ekonomie;**
- 3. podpora ustálenej rozhodovacej činnosti arbitrážnych tribunálov;**
- 4. podpora legitimacy arbitrážneho riešenia investičných sporov.**

Ad. 1. S cieľom dosiahnuť väčšiu kontrolu v arbitrážnom konaní, štáty pristúpili ku kreovaniu rôznych ad hoc orgánov a komisií, ktoré majú mať dosah na rozhodovanie čiastkových otázok v intenciiach prebiehajúceho rozhodcovského konania a ktorých rozhodnutie má zakladať záväzný rámec pre konanie a ďalšie rozhodovanie arbitráže.

³⁴⁶ Oznámenie Ministerstva zahraničných vecí SR č. 223/2010 Z. z.

³⁴⁷ Pozri a porovnaj UNCTAD (2007b, s. 80).

Formu predbežnej ingerencie navrhoval napríklad nový model bilaterálnej investičnej zmluvy Kanady v čl. 17.³⁴⁸ Čl. 17 reaguje na námietky, obranu žalovanej strany, ktorá odôvodnenosť arbitrážneho návrhu spochybňuje generálnymi výnimkami (v zmysle dohody), založenými na finančných dôvodoch. Zmyslom tejto úpravy je zakotviť inštitút rozhodnutia o predbežnej otázke oprávnenosti spomínanej obrany záväzného charakteru, ktoré má byť výsledkom predchádzajúcich konzultácií kompetentných finančných orgánov strán vo sfére finančných služieb. Dané rozhodnutie má byť pre tribunál priamo záväzné.

Formu následnej ingerencie zvolil nový model Nórskej bilaterálnej investičnej zmluvy³⁴⁹, ktorý v čl. 23 návrhu ustanovil, že sa zriadi Spoločný výbor zložený z predstaviteľov oboch zmluvných strán, ktorý bude mať značné kompetencie vo vzťahu k riešeniu sporov, interpretácií zmluvy, zjednocovaniu judikatúry, týkajúcej sa zmluvy, a to všetko s dosahom na možnosť a právo navrhovať zmeny a doplnenia znenia zmluvy.

Reflexia v bilaterálnych investičných zmluvách, ktorých stranou je SR

Uvedený mechanizmus nie je nateraz aktuálnej slovenskej investičnej zmluvnej základni a zmluvnej praxi SR vôbec vlastný, čo je však alarmujúcejšie z doterajšej praxe nemožno vyvodit' a ani rozpoznať v tomto smere nejakú aktivitu.

Riešenie všetkých sporových otázok je tak v súlade s platnými bilaterálnymi investičnými zmluvami ponechané na arbitrážne tribunály, ktoré budú s konečnou platnosťou rozhodovať aj o všetkých prejudiciálnych otázkach, či už v štádiu posúdenia svojej právomoci a otázok príslušnosti alebo v štádiu meritórneho rozhodovania.

Ad. 2. Veľmi podstatným prvkom zvyšovania transparentnosti arbitrážneho konania je podpora procesnej judiciálnej ekonomie. Možno sa stotožniť so závermi Šturmu (2008, s. 161 a nasl.) a zhrnutím v štúdiu UNCTAD (2007b, s. 81 a nasl.) a skonštatovať, že táto by mala byť založená na niekoľkých pilieroch.

2.1 Prvým pilierom je racionalizácia nápadu sporov, alebo inak povedané posilnenie právomoci arbitrážneho tribunálu pri posudzovaní oprávnenosti a odôvodnenosti vznášaného nároku, a to na báze rozhodovania o uplatnenej námietke protistrany. Ide v podstate o snahu selektovať a prednostne posudzovať, či strana sporu neurobila zjavne neodôvodnené alebo bezúspešne podanie – arbitrážny návrh alebo podanie, ktoré postráda akýkoľvek rozumný základ.

2.2 *Procesný inštitút spojenia konania – konsolidácie arbitrážnych návrhov.* Aj takto by bolo možné pomenovať v poradí ďalší pilier inovácií arbitrážneho konania. Ide o nové koncipovanie procesných pravidiel, ktoré umožnia, aby bolo možné skutkovo a právne súvisiace návrhy, ktoré vychádzajú z rovnakých okolností alebo udalostí, spojiť na spoločné konanie. Ide tak o ad hoc založenie jurisdikcie v prospech jedného tribunálu, ktorý bude oprávnený prejednať skutkovo a právne súvisiace návrhy; tento pritom môže byť oprávnený konať a rozhodovať podľa Washingtonského dohovoru, resp. pravidiel UNCITRAL. Ukážkovou klauzulou konsolidácie je podľa nášho názoru čl. 32 návrhu nového kanadského modelu bilaterálnej investičnej zmluvy.

2.3 V poradí tretím pilierom je tzv. mechanizmus zabránenia „forum shopping“ alebo „fork in the road“, t. j. možnosti vyvolať prejednanie jednej skutkovo a právne rovnakej veci pred viacerými decíznymi fórami, bez ohľadu na to, či ide o vnútroštátne alebo medzinárodné, súdne alebo rozhodcovské fóra. Napriek tomu, že tieto otázky čiastočne riešila rozhodovacia praxo arbitrážnych tribunálov cez inštitút litispencie, nemožno hovoriť o uspokojivom riešení. Ako prakticky nevyhnutné sa postupne javilo zakotviť – ako súčasť arbitrážnej klauzuly – ustanovenie,

³⁴⁸ Návrh dostupný na <http://ita.law.uvic.ca/documents/Canadian2004-FIPA-model-en.pdf>.

³⁴⁹ Návrh dostupný na stránke www.iisd.org.

podľa ktorého voľba fóra je v súvislosti s predmetom sporu pre strany konečná. Pokiaľ ide osobitne o nároky investorov – najmä vo vzťahu k náhrade škody spôsobenej zásahom štátu, tieto sa *forum shopping* navrhovalo riešiť najmä povinnosťou investora zdržať sa iniciovania alebo pokračovania v konaní, ktorého predmetom je sporný zásah štátu vo vzťahu k právam investora, a to pred viac než jedným decíznym fórom.

Osobitosťou v tejto súvislosti bolo aj vysporiadanie sa so súbehom prejednávania sporu pred vnútroštátnym súdom hostiteľského štátu a podaním návrhu v tej istej veci arbitrážnemu tribunálu. Ako sme už naznačili v druhej časti príspevku strany sa v rámci arbitrážnej doložky s týmto problémom vysporiadali spravidla tak, že podmienene zachovali investorovi právo obrátiť sa na arbitráž, avšak iba vtedy, ak pred vynesením rozhodnutia národného súdu, týkajúceho sa predmetu posudzovania vyhlási, že nemieni pokračovať v riešení prípadu prostredníctvom vnútroštátneho súdneho procesu.

Reflexia v bilaterálnych investičných zmluvách, ktorých stranou je SR

Zatiaľ čo mechanizmus uvádzaný ako prvý pilier je aktuálnej slovenskej investičnej zmluvnej základni a slovenskej zmluvnej praxi úplne neznámy a pre prípad konania ad hoc podľa pravidiel UNCITRAL v zásade neexistuje nijaká osobitná právna úprava posudzovania oprávnenosti a opodstatnenosti podávania arbitrážnych návrhov, pri druhom a treťom pilieri možno pozorovať prvé klauzuly, ktoré nadobúdajú rozmer ustanovení moderných investičných arbitrážnych doložiek. To, že „prvý pilier“ úplne absentuje, považujeme za veľký nedostatok súčasnej zmluvnej praxe.

Hádzam prvé komplexné, „plnohodnotné“ ustanovenie o konsolidácii arbitrážnych návrhov (konaní) obsahuje jedna z posledných bilaterálnych investičných zmlúv kontrahovaných SR – bilaterálna investičná zmluva so Spojenými štátmi Mexickými, ktorá v čl. 16 uvádza:

Článok 16 Spojenie konaní

- 1. Keď strana v spore uváži, že dve žaloby alebo viac žalôb podaných na rozhodcovské konanie podľa článku 13 má spoločnú právnu alebo skutkovú podstatu, môže požiadať o spojenie rozhodnutia v súlade s podmienkami uvedenými v odsekoch 2 až 11.*
- 2. Strana v spore, ktorá navrhuje spojenie žaloby, môže podľa tohto článku žiadať generálneho tajomníka ICSID o vytvorenie rozhodcovského súdu a musí vo svojej žiadosti špecifikovať*
 - a) názov zmluvnej strany v spore alebo investorov v spore, ktorí majú byť zahrnutí do spojeného konania,*
 - b) podstatu požadovaného rozhodnutia a*
 - c) dôvody, pre ktoré sa rozhodnutie požaduje.*
- 3. Generálny tajomník ICSID môže vytvoriť spojený rozhodcovský súd podľa Pravidiel pre rozhodcovské konanie UNCITRAL a musí riadiť konanie v súlade s týmito pravidlami, ak nie je v tejto časti určené inak.*
- 4. V záujme spravodlivého a efektívneho rozhodnutia, a ak nie sú záujmy ktorejkoľvek strany v spore vážne poškodené, rozhodcovský súd vytvorený podľa tohto článku môže spojiť konania, ak*
 - a) dvaja alebo viacerí investori vo vzťahu k tej istej investícii podajú žalobu na rozhodcovský súd podľa tejto časti alebo*
 - b) na rozhodcovské konanie sú podané dve alebo viaceré žaloby majúce spoločný právny a skutkový základ.*

5. Rozhodcovský súd zriadený podľa článku 13 očakávajúci rozhodnutie spojeného rozhodcovského súdu podľa odseku 6 môže na žiadosť strany v spore zastaviť konanie, ktoré už začal.
6. Rozhodcovský súd zriadený podľa tohto článku sa po vypočutí strán v spore môže rozhodnúť
- a) prijať jurisdikciu a vyšetriť a rozhodnúť všetky žaloby alebo časť žalôb alebo
 - b) prijať jurisdikciu a vyšetriť a rozhodnúť jednu žalobu alebo viac žalôb za predpokladu, že tým prispeje k vyriešeniu ostatných žalôb.
7. Rozhodcovský súd zriadený podľa článku 13 nebude mať právomoc vyšetriť a rozhodnúť žalobu alebo jej časť, nad ktorou prijal jurisdikciu spojený rozhodcovský súd.
8. Strana v spore doručí zmluvnej strane v spore alebo akémukoľvek investorovi v spore kópiu svojej žiadosti o konanie, ktoré sa požaduje spojiť.
9. Do 60 dní od prijatia žiadosti môže generálny tajomník ICSID vytvoriť rozhodcovský súd zložený z troch rozhodcov. Jeden musí byť štátnym príslušníkom zmluvnej strany v spore a jeden musí byť štátnym príslušníkom zmluvnej strany investorov v spore, tretí, predsedajúci rozhodca, nesmie byť štátnym príslušníkom žiadnej zo zmluvných strán. Nič v tomto odseku nesmie zabrániť investorom v spore a zmluvným stranám v spore pri vymenovaní členov rozhodcovského súdu použitím osobitnej dohody.
10. Keď investor v spore predložil žalobu na rozhodcovské konanie podľa článku 13 a nebol uvedený v žiadosti vyhotovenej podľa odseku 2, investor v spore alebo zmluvná strana v spore, podľa potreby, môže podať písomnú žiadosť na rozhodcovský súd, aby prvý investor v spore bol zahrnutý do rozhodnutia vydaného podľa uvedeného odseku 6, a musí v žiadosti špecifikovať
- a) meno a adresu investora v spore,
 - b) podstatu požadovaného rozhodnutia a
 - c) dôvody, pre ktoré sa rozhodnutie požaduje.
11. Investor v spore uvedený v odseku 10 doručí kópiu svojej žiadosti stranám v spore vymenovaným na žiadosti v odseku 2.

Dovolíme si uviesť, že citované ustanovenie by sa malo stať vzorovou klauzulou aj pre iné bilaterálne investičné zmluvy, ktorých stranou je SR.

Pokiaľ ide o fenomén tzv. forum shopping, tento rieši z hľadiska konkurencie rozhodcovských konaní iba vyššie citovaná bilaterálna investičná zmluva. Pokiaľ však ide o konkurenciu vnútroštátneho súdneho konania a arbitráž, je situácia v platnej zmluvnej základni priaznivejšia, do pozornosti možno dať napríklad už citovanú dikciu bilaterálnej investičnej zmluvy SR s Ukrajinou.

Práve v tomto bode naznačený stav nereflektovania moderných trendov vo sfére bilaterálnych investičných zmlúv považujeme za veľký nedostatok súčasnej zmluvnej praxe SR.

Ad. 3. Nateraz sa ako čiastkové riešenie dosiahnutia ustálenej rozhodovacej činnosti arbitrážnych tribunálov javí možnosť využiť kvázi dvojinštančný princíp arbitrážneho konania a zaviesť tak – v závislosti od konkrétnej vôle zmluvných strán – apelačný orgán, panel, ktorý by disponoval právomocou preskúmania rozhodovacej činnosti, a rovnako právomocou jej zjednocovania; analogicky možno v istom zmysle poukázať na čl. 50 a nasl. Washingtonského dohovoru.

Reflexia v bilaterálnych investičných zmluvách, ktorých stranou je SR

Uvedený mechanizmus je aktuálnej slovenskej investičnej zmluvnej základni a slovenskej zmluvnej praxi, žiaľ, úplne neznámy, čo nemožno hodnotiť inak, ako negatívne. SR sa tak v plnom rozsahu spolieha na zjednocovaciú činnosť jednotlivých arbitrážnych fór.

Ad. 4. Podporu legitimacy stelesňuje najmä transparentnosť arbitrážneho konania a jeho najväčšia možná publicita.

Osobitne významným opatrením na dosiahnutie tohto cieľa je prístupnosť arbitrážneho konania zástupcom verejnosti, najmä neziskovým organizáciám reprezentujúcim skupinovú občianske aktivity a záujmy.³⁵⁰ Ide kvázi o obdobu inštitútu vedľajšieho účasti, ako ho poznáme v občianskom súdnom procese. Úlohou účasti v konaní je byť priateľom súdu – tribunálu, pričom malo by byť na uvážení tribunálu, do akej miery tento pripustí rozsah oprávnenia vystupovať v konaní, samozrejme v intenciách investičnej zmluvnej úpravy. Účastníctvo je zároveň aj prejavom verejného záujmu na transparentnom prerokovaní investičného sporu.

Inú formou zvýšenia transparentnosti predstavuje ustanovenie čl. 19 návrhu nového Nórskeho modelu bilaterálnej investičnej zmluvy, podľa ktorého všetky dokumenty doručené alebo vydané tribunálom by mali byť bezodkladne sprístupnené verejnosti; táto generálna klauzula má svoje výnimky zakotvené v ustanovení odseku 2. Verejný charakter a rozmer sa podľa tohto návrhu uplatní aj na rokovania tribunálu, ktoré majú rovnako vychádzať z generálnej klauzuly ich publicity.

Rovnako návrh nového modelu Kanadskej bilaterálnej investičnej zmluvy obsahuje požiadavky transparentnosti v ustanovení čl. 19.

Reflexia v bilaterálnych investičných zmluvách, ktorých stranou je SR

Pokiaľ ide o účastníctvo, toto je pre aktuálnu slovenskú investičnú zmluvnú základňu a slovenskú zmluvnú prax, žiaľ, úplne neznámym pojmom.

Pokiaľ ide o aspekt transparentnosti arbitrážneho konania, možno v bilaterálnych investičných zmluvách uzatváraných v ostatnom období pozorovať opatrný posun k väčšej transparentnosti. Ako na najlepší príklad možno opätovne poukázať na zmluvu so Spojenými štátmi Mexickými, ktorá v čl. 20 ods. 4 explicitne zakotvuje, že: „...4. Rozhodcovské rozhodnutie musí byť verejné, ak sa strany v spore nedohodnú inak.“ Anij tu však nejde o záruku transparentnosti.

Ani v tejto sfére aktuálna slovenská investičná zmluvná základňa a slovenská zmluvná prax neodráža najnovšie trendy medzinárodnej investičnej normotvorby.

³⁵⁰ Vôbec poprvý krát arbitrážny tribunál povolil prístupenie neziskovej organizácie – Medzinárodného inštitútu pre udržateľný rozvoj (IISD) v prípade *Methanex Corp. proti Spojeným štátom Americkým*, na základe tzv. Amicus Curiae Submission podľa kapitoly 11 Dohody NAFTA.

POUŽITÁ LITERATÚRA

1. BELLING, J-F.: *Die Jurisdiktion rationae materiae der ICSID-Schiedsgerichte*. Berlin: Duncker – Humblot, 2008. ISBN 978-3-428-12443-5.
2. SORNARAJAH, M.: *The International Law on Foreign Investment*. UK: Cambridge University Press, 2004.
3. ŠTURMA, P.: *Mezinárodní dohody o ochraně investic a řešení sporu*. Praha: Linde, 2008. ISBN 978-80-7201-709-6 335 s.
4. UNCTAD. 2007a. *Bilateral investment treaties 1995 – 2006*. United Nations. UN, 2007.
5. UNCTAD. 2007b. *Investor-State dispute settlement and impact on investment rulemaking*. United Nations. UN, 2007.
6. Dohovor o riešení sporov z investícií medzi štátmi a občanmi iných štátov z roku 1965, publikovaný pod č. 420/1992 Zb.
7. Dohoda zriaďujúca Mnohostrannú agentúru pre investičné záruky (MIGA), publikovaná pod č. 500/1992 Zb.
8. Oznámenie Ministerstva zahraničných vecí SR č. 468/2006 Z. z.
9. Oznámenie Ministerstva zahraničných vecí SR č. 70/1999 Z. z.
10. Oznámenie Ministerstva zahraničných vecí SR č. 286/2007 Z. z.
11. Oznámenie Ministerstva zahraničných vecí SR č. 271/2009 Z. z.
12. Oznámenie Ministerstva zahraničných vecí SR č. 288/1998 Z. z.
13. Oznámenie Ministerstva zahraničných vecí SR č. 41/2009 Z. z.
14. Oznámenie Ministerstva zahraničných vecí SR č. 453/1991 Z. z.
15. Oznámenie Ministerstva zahraničných vecí č. 39/2006 Z. z.
16. Oznámenie Ministerstva zahraničných vecí SR č. 455/2009 Z. z.
17. Oznámenie Ministerstva zahraničných vecí SR č. 223/2010 Z. z.
18. www.worldbank.org
19. www.unctad.org
20. <http://www.uncitral.org/>
21. www.iisd.org

KONTAKT

JUDr. Ing. Milan Budjač, PhD.
Katedra medzinárodného práva
Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave
E-mail: budjac@euba.sk

ABSTRAKT

Využitie zmeniek v obchodných a podnikateľských vzťahoch je veľmi všestranné. Možno ich použiť jednak pri zabezpečovaní finančných záväzkov, jednak ako efektívny platobný prostriedok. Zmenky našli vhodné uplatnenie aj v takej špecifickej oblasti, ako je podpora exportu. Článok je zameraný na možnosti ich použitia v podmienkach EXIMBANKY SR pri bankových a poisťných produktoch zameraných na podporu exportu tovarov a služieb zo Slovenskej republiky do roku 2009. Autori poukazujú na konkrétne praktické skúsenosti s uplatňovaním zmeniek pri jednotlivých obchodoch v rámci podpory exportu, ale aj na možnosti ich využitia pri následnom vymáhaní vzniknutých pohľadávok. Ilustratívne príklady uvedených obchodov nadväzujú na dostupné údaje a informácie z hospodárskej praxe so zameraním na aplikáciu podporných finančných mechanizmov v zahraničnom obchode Slovenskej republiky.

KEŤOVÉ SLOVÁ: Zmenka, obchod, podpora exportu, bankový produkt, poisťný produkt, pohľadávka, EXIMBANKA SR

ABSTRACT

Bills of Exchange are universally used in commercial and business relations. They can be used as security of financial obligations and at the same time as effective payment instrument. Bills of Exchange are very suitable also in such a specific area like export support. This article is focused on possibilities of their use by EXIMBANKA SR in banking and insurance products aimed to the support of export of goods and services from Slovak republic till 2009. Authors refer to real practical experience with use of Bills of Exchange in particular transactions within the export support and also to use them in follow up actions in claiming process of receivables. Illustratively you can find also examples of transactions related to available data and information from business practice focused on application of supporting financial mechanism in the foreign trade of Slovak Republic.

KEYWORDS Bill of Exchange, trade, export support, banking product, insurance product, receivable, EXIMBANKA SR

ÚVOD

Zmenka je listina, z ktorej jej oprávnenému majiteľovi na jednej strane vyplýva právo požadovať finančné plnenie v mieste a v čase určenom na tejto listine a dlžníkovi na druhej strane povinnosť na požiadanie zaplatiť. Zmenky sa po prvýkrát začali používať v stredoveku medzi obchodníkmi v Taliansku. S rozšírením obchodu do ostatných krajín došlo zároveň k širšiemu uplatneniu zmeniek ako vhodného platobného prostriedku, nahrádzajúceho hotovostné peniaze. Po spoločensko-politických zmenách a transformácii ekonomického systému na trhové hospodárstvo sa zmenky zároveň vrátili do hospodárskej praxe Slovenskej republiky. V súčasnosti sa väčšinou uplatňujú pri zabezpečovaní záväzkov, ale postupne sa dostávajú do povedomia podnikateľskej obce a objavujú sa aj ich iné možnosti využitia pri obchodovaní. Zámerom autorov článku je poukázať na použitie zmeniek aj v takej špecifickej oblasti, ako je podpora exportu slovenských tovarov a služieb v konkrétnych podmienkach EXIMBANKY SR do roku 2009.

Prvá časť článku sa zaoberá inštitucionálnym postavením a právnym rámcom činnosti EXIMBANKY SR, stručnou charakteristikou jej činnosti, s osobitným dôrazom na ucelený obraz

o poskytovaných bankových a poisťných produktoch na podporu exportu. V tejto časti sú uvedené a popísané praktické skúsenosti pri použití zmeniek v podmienkach EXIMBANKY SR. Konkrétne sa vymedzujú bankové a poisťné produkty, s prihliadnutím na funkciu zmenky, akú pri jednotlivých finančných produktoch plní. Druhá časť článku je zameraná na podrobnejšiu špecifikáciu zmeniek pri zmenkových úveroch, hlavne z hľadiska rozdielnosti jednotlivých náležitostí týchto zmeniek a na osobitosti zabezpečenia záväzkov zmenkami. V záverečnej časti článku sú zhrnuté skúsenosti pri vymáhaní pohľadávok zo zmeniek, s osobitným dôrazom na námietky, ktoré boli uplatnené zo strany zmenkových dlžníkov pri zmenkovom platobnom rozkaze a s uvedením príkladov príslušnej judikatúry.

1 Praktická aplikácia zmeniek v podmienkach EXIMBANKY SR

1.1. Inštitucionálne postavenie EXIMBANKY SR a právny rámec jej činnosti

Exportno-importná banka Slovenskej republiky, v skratke EXIMBANKA SR, je špecializovaná štátna finančná inštitúcia, ktorej predmetom činnosti je podporovať vývozné a dovozné aktivity domácich vývozcov a dovozcov, a tým napomáhať zvýšenie konkurencieschopnosti slovenských tovarov a služieb a podporovať vzájomnú hospodársku výmenu Slovenskej republiky so zahraničím. Tieto činnosti vykonáva v súlade so štátnou zahraničnou, zahraničnoobchodnou, finančnou, hospodárskou a menovou politikou a v súlade s právom Európskeho spoločenstva a Európskej únie a so záväzkami z členstva Slovenskej republiky v medzinárodných organizáciách, ktorými je viazaná.

Vývozné a dovozné aktivity vývozcov a dovozcov podporuje hlavne formou financovania vývozných a dovozných úverov, poisťovaním a zaistovaním vývozných úverov a poskytovaním záruk. Na tieto činnosti EXIMBANKA SR používa zdroje zo štátneho rozpočtu, tiež vlastné, prípadne aj cudzie, dočasne použiteľné zdroje. Inštitúcie, ktoré majú podobné poslanie, existujú takmer vo všetkých členských štátoch Európskej únie. Jej predchodcom bola Spoločnosť pre poistenie exportných úverov, a. s., so sídlom v Bratislave (ďalej len „SPE“), ktorá okrem poistenia úverov poskytovala aj záruky podnikom pôsobiacim v zahraničnom obchode. Zakladateľom a jediným akcionárom bolo Ministerstvo financií Slovenskej republiky. Na základoch SPE vznikla v roku 1997 nová inštitúcia, ktorá ponúka nielen poistenie exportných úverov, ale aj úvery a záruky na podporu vývozu tovarov a služieb zo Slovenskej republiky.

Zákonodarcia zriadil EXIMBANKU SR zákonom č. 80/1997 Z. z. o Exportno-importnej banke Slovenskej republiky (ďalej len „zákon o EXIMBANKE SR“), s účinnosťou od 1. 7. 1997. Svoju činnosť začala 22. 7. 1997, keď bola zapísaná do obchodného registra. Sídlí v Bratislave a je osobitnou finančnou inštitúciou, ktorá nepodlieha režimu zákona o bankách³⁵¹, ani zákona o poisťovníctve³⁵². Od svojho vzniku až do konca roka 2008 výraznejšie legislatívne zásahy do činnosti EXIMBANKY SR neboli vykonané. Avšak koncepčné programy podpory exportu, týkajúce sa obdobia rokov 2007 – 2013, prijaté vládou, si vynútili zásadnejšie zmeny v zákone o EXIMBANKE SR, pretože dovtedy platný právny rámec adekvátne nemohol reagovať na nové trendy v oblasti podpory exportu a novovznikajúce formy podpory exportu.

Cieľom predmetnej novelizácie zákona o EXIMBANKE SR, účinnej od 1. 1. 2009 (zákon č. 567/2008 Z. z., ktorým sa mení a dopĺňa zákon č. 80/1997 Z. z. o Exportno-importnej banke Slovenskej republiky v znení neskorších predpisov a o zmene a doplnení niektorých zákonov, ďalej len „novela z roku 2008“), bolo umožnenie širšieho uplatnenia podpory zahraničnoobchodných operácií v prospech slovenských vývozcov a dovozcov. Na zosúladenie svojej činnosti s väčšinou nových ustanovení mala EXIMBANKA SR polročnú lehotu, ktorá začala plynúť odo dňa nadobudnutia účinnosti vyššie uvedeného zákona.

Orgánmi EXIMBANKY SR sú Rada banky, Dozorná rada a generálny riaditeľ. Funkciu štatutárneho orgánu plní Rada banky, jej predsedom je generálny riaditeľ, ktorý aj zastupuje

³⁵¹ Zákon č. 483/2001 Z. z. o bankách a o zmene a doplnení niektorých zákonov v znení neskorších predpisov.

³⁵² Zákon č. 95/2002 Z. z. o poisťovníctve a o zmene a doplnení niektorých zákonov v znení neskorších predpisov.

EXIMBANKU SR navonok. Novela z roku 2008 sa významne dotkla aj počtu členov tohto orgánu, pretože znížila a ustálila počet jeho členov z maximálneho počtu 8 na 5 členov, ktorými sú generálny riaditeľ, jeho traja námestníci a ďalší člen, ktorý nie je zamestnancom EXIMBANKY SR. Dozorná rada je najvyšším kontrolným orgánom, ktorý dohliada na výkon činnosti EXIMBANKY SR. Aj počet jej členov novela ustálila z maximálneho počtu 11 na 7 členov, vrátane predsedu. Najvýznamnejšia zmena jej činnosti spočíva v schvaľovaní podmienok vedenia klientských účtov. EXIMBANKA SR do roku 2009 nemohla viesť účty svojim klientom, ako komerčné banky, čo vnašalo do vzťahu s klientmi značný nekomfort, pretože klienti, ako aj samotná EXIMBANKA SR, museli mať otvorené svoje vlastné účty v komerčných bankách.

Novela z roku 2008 sa zásadným spôsobom dotkla aj ručenia štátu za záväzky EXIMBANKY SR. Do januára 2009 štát ručil len za také záväzky EXIMBANKY SR, ktoré vznikali pri získavaní finančných prostriedkov na zahraničných finančných trhoch a za tie, ktoré vznikali pri financovaní a poisťovaní vývozných úverov. Pri získavaní cudzích zdrojov financovania takáto formulácia ručenia štátu spôsobovala značné problémy, preto na zvýhodnenie pozície EXIMBANKY SR prebral štát bezpodmienečnú a neodvolateľnú záruku za akékoľvek záväzky EXIMBANKY SR, ktoré vyplývajú z jej činnosti a ktoré v zmysle zákona vykonáva. Z hľadiska prepojenia EXIMBANKY SR na orgány štátnej správy je dôležitý jej vzťah k vláde Slovenskej republiky, Ministerstvu financií Slovenskej republiky, Ministerstvu hospodárstva Slovenskej republiky a tiež k Národnej rade Slovenskej republiky. Vláda je menovacím a odvolávacím orgánom generálneho riaditeľa, jeho námestníkov a ďalších členov orgánov EXIMBANKY SR. Rozhoduje tiež o zvýšení, alebo znížení základného imania EXIMBANKY SR. Ministerstvo financií Slovenskej republiky plní vo vzťahu k EXIMBANKE SR obdobnú funkciu, ako valné zhromaždenie v prípade obchodných spoločností. Má schvaľovaciu kompetenciu napríklad pri výbere audítora.

Ministerstvo hospodárstva Slovenskej republiky gesturuje zahranično-obchodnú politiku štátu. V rámci proexportnej politiky koordinuje zabezpečenie hospodárskych a obchodných priorít štátu s EXIMBANKOU SR. Národná rada Slovenskej republiky významným spôsobom zasahuje do činnosti EXIMBANKY SR schvaľovaním jej rozpočtu na ďalšie hospodárenie. Pred účinnosťou novely z roku 2008 EXIMBANKA SR financovala svoju činnosť z prostriedkov štátneho rozpočtu, ktoré boli účelovo určené na financovanie vývozných úverov a ich poistenie. Okrem toho hospodárila s vlastnými zdrojmi, ktoré mala k dispozícii ako vlastné imanie, fondy, hospodársky výsledok bežného účtovného obdobia a hospodársky výsledok minulých rokov. Popri uvedených finančných prostriedkoch EXIMBANKA SR využívala aj cudzie zdroje.

Od účinnosti novely z roku 2008 sú finančné prostriedky EXIMBANKY SR označované len ako zdroje financovania, ktorými sú vlastné zdroje financovania (tvorené základným imaním, fondmi, výsledkom financovania bežného účtovného obdobia a výsledkom hospodárenia minulých rokov) a cudzie zdroje financovania (tvorené dočasne použiteľnými cudzími prostriedkami). Vzhľadom na to, že vlastné zdroje financovania boli pôvodne vytvorené z prostriedkov štátneho rozpočtu, veľmi významnou skutočnosťou je zakotvenie neexekvovateľnosti vlastných zdrojov financovania EXIMBANKY SR.

Naviazanosť zdrojov financovania na štátny rozpočet je ponechaná v dvoch rovinách, a to dotáciami z výdavkov štátneho rozpočtu do fondov, alebo zvýšením základného imania zo štátnych finančných aktív. Významnou zmenou, zavedenou novelou z roku 2008, je ustanovenie mechanizmu vyrovnávania úrokových rozdielov medzi cenou získaných cudzích zdrojov a cenou poskytovaných úverov, z prostriedkov štátneho rozpočtu. Novela prispôbila potrebám financovania aj fondy. Predtým boli fondy tvorené jednak v rámci vlastných zdrojov financovania, jednak v rámci zverených zdrojov financovania. Novovytvorené fondy sú, s výnimkou sociálneho fondu, jej vlastnými zdrojmi. EXIMBANKA SR hospodári podľa rozpočtu, ktorý jej schválila Národná rada Slovenskej republiky. Do možnosti využitia výnosov z jej činnosti zasiahla novela z roku 2008 zakotvením odvodov do štátneho rozpočtu. Inak sa výnosy používajú na úhradu nákladov na činnosť, doplnenie fondov a možno z nich zvýšiť základné imanie EXIMBANKY SR.

EXIMBANKA SR v budúcnosti nepredpokladá získať značný rozsah kapitálu z prostriedkov, ktoré by jej zveril štát, ale má záujem o získavanie finančných prostriedkov na finančných trhoch. Od založenia EXIMBANKY SR sa kládol dôraz na spoluprácu v medzinárodnom kontexte, v záujme udržania a rozvoja poisťných produktov v súlade s celosvetovými štandardmi a v záujme poskytovania porovnateľných služieb v oblasti poistenia vývozných úverov aj slovenským vývozcom. Od 1. novembra 2006 je riadnym členom Bernskej únie poisťovateľov úverov a investícií³⁵³, kde od roku 2004 mala štatút pozorovateľa. Všetky aktivity EXIMBANKY SR sú v súlade s odporúčaniami Organizácie pre hospodársku spoluprácu a rozvoj (OECD) a Svetovej obchodnej organizácie (WTO).

1.2 Vymedzenie aktivít EXIMBANKY SR na podporu exportu

EXIMBANKA SR ako finančná inštitúcia "sui generis" poskytuje vybrané bankové produkty a produkty vývozného úverového poistenia. Tým dopĺňa služby poskytované vývozcom komerčnými bankami. Ponúkané produkty sú určené malým, stredným aj veľkým podnikateľským subjektom, s cieľom uľahčiť ich uplatnenie na zahraničných trhoch. Vývoz tovarov a služieb podporujú obdobnými finančnými nástrojmi takmer všetky krajiny Európskej únie. Pôvodným zámerom zákonodarcu bolo, aby EXIMBANKA SR podporovala vývoz takých tovarov a služieb, na ktorých prevažuje slovenský podiel. Aktuálny trend zmeny posudzovania národného podielu na výrobe tovarov a poskytovaní služieb určených na vývoz, vo väzbe na vyhodnocovanie dopadov na ekonomiku exportujúcej krajiny, zapríčinili nevyhnutnosť zmeny tejto úpravy a ustúpenie od tejto požiadavky, s prihliadnutím na celkový proces globalizácie a internacionalizácie.³⁵⁴

Hlavnou náplňou činnosti EXIMBANKY SR je vykonávanie bankových a poisťovacích činností (financovanie vývozných úverov a dovozných úverov, poisťovanie a zaisťovanie vývozných úverov a poskytovanie záruk za vývoz a záruk za dovoz). Môže však vykonávať aj ďalšie činnosti v medziach ustanovených zákonom. V zmysle výpisu z Obchodného registra EXIMBANKA SR, okrem už uvedených hlavných činností, môže vykonávať napríklad:

- vymáhanie pohľadávok, ktoré vznikli následkom neočakávaných udalostí spôsobených rozhodnutiami štátu odberateľa alebo odberateľom,
- eskontovanie a reeskontovanie zmeniek,
- vydávanie dlhopisov,
- zastupovanie Slovenskej republiky v medzinárodných inštitúciách a združeníach, ktorých predmet činnosti súvisí s činnosťou EXIMBANKY SR a zabezpečenie plnenia úloh vyplývajúcich z tohto zastúpenia,
- poskytovanie poradenskej činnosti v rozsahu predmetu činnosti.

Svojou činnosťou EXIMBANKA SR v minulých rokoch podporila v priemere 6 až 8 percent³⁵⁵ z celkového exportu Slovenskej republiky. Na podpore exportu sa vo výraznej miere podieľajú bankové produkty, reprezentované hlavne úverovými a záručnými obchodmi. Tieto bankové aktivity sú významné aj z hľadiska uplatnenia zmeniek, pretože pri štandardných poisťných produktoch sa s ich použitím neuvažuje a ich uplatnenie v tejto oblasti je minimálne. Z tohto dôvodu je charakteristika jednotlivých bankových produktov v prvej časti článku uvedená len v skratke, pretože podrobnejšie bude o nich zmienené v jeho ďalšej časti. Uvedená novela z roku 2008 otvára aj v tejto oblasti nové možnosti na rozšírenie ponuky poskytovaných produktov.

³⁵³ Bernská únia združuje finančné inštitúcie podporujúce export.

³⁵⁴ Zákon č. 567/2008 Z. z. ktorým sa mení a dopĺňa zákon č. 80/1997 o Exportno-importnej banke Slovenskej republiky v znení neskorších predpisov a o zmene a doplnení niektorých zákonov, dôvodová správa, osobitná časť.

³⁵⁵ Výročné správy EXIMBANKY SR za roky 2004 – 2008.

Produkty poskytované EXIMBANKOU SR na podporu exportu³⁵⁶:

A) Bankové produkty

1. úverové produkty

a) refinančné úverové produkty

- refinančné úvery
- zmenkové refinančné úvery

b) vlastné úverové produkty

- priame úvery
- priame zmenkové úvery
- financovanie krátkodobých a strednodobých vývozných pohľadávok

2. záručné produkty

a) platobné záruky

- bankové záruky na technológie
- bankové záruky na vývozné financovanie
- bankové záruky za platobnú podmienku

b) neplatobné záruky

- záruky za ponuku
- záruky za dobré prevedenie kontraktu
- záruky za vrátenie platby vopred
- záruky za zádržné
- záruky za záručnú dobu
- protizáruky

Napriek tomu, že zmenky sa pri poisťných produktoch uplatňujú iba výnimočne³⁵⁷, predsa je z hľadiska činnosti EXIMBANKY SR žiaduca aspoň ich stručná charakteristika, pretože ucelený obraz jej produktov na podporu exportu dotvára práve poistenie. Možno ním kryť celú škálu rizík, ktoré môžu mať za následok neplatenie pohľadávok zo strany zahraničného dlžníka. Tieto riziká sa delia na dve základné skupiny – komerčné a politické riziká. Komerčné riziká vyplývajú z ekonomickej alebo finančnej situácie zahraničného dlžníka. Sú nimi platobná neschopnosť³⁵⁸ a platobná nevôľa³⁵⁹. Politické riziká vznikajú zo spoločensko-politických udalostí a administratívnych opatrení v krajine sídla zahraničného dlžníka, alebo v tretej krajine a majú z hľadiska obchodného partnera povahu vyššej moci.³⁶⁰ Poistné riziko obchodovateľných rizík môže EXIMBANKA SR rozložiť zaistením (poistením poistenia). Na zahraničných zaistiteľských trhoch sú zaistiteľné obchodovateľné riziká. Za neobchodovateľné riziká preberá zodpovednosť štát.

B) Poistné produkty:

1. poistenie krátkodobých vývozných úverov proti komerčným rizikám
2. poistenie krátkodobých vývozných dodávateľských úverov proti politickým rizikám
3. poistenie strednodobého a dlhodobého vývozného dodávateľského úveru proti politickým a komerčným rizikám
4. poistenie vývozného odberateľského úveru proti politickým a komerčným rizikám
5. poistenie výrobného rizika
6. poistenie investícií slovenských právnických osôb v zahraničí

³⁵⁶ Stav portfólia poskytovaných produktov do roku 2009.

³⁵⁷ Pri poisťných produktoch EXIMBANKY SR sa zmenka vyskytuje takmer výlučne iba vo vzťahu s poisteným vývozným úverom, ako jeho zabezpečenie.

³⁵⁸ Napríklad konkurz, súdne a mimosúdne vyrovnanie.

³⁵⁹ Neochota platiť.

³⁶⁰ Napríklad platobné ťažkosti vyvolané politickými udalosťami, nemožnosť transferu úhrad do Slovenskej republiky, administratívne opatrenia štátu dlžníka, prírodné katastrofy, neplnenie si záväzkov verejným kupujúcim a v poslednom čase aj terorizmus.

7. poistenie potvrdeného neodvolateľného vývozného dokumentárneho akreditívu
8. poistenie krátkodobých pohľadávok vývozcu súvisiacich s vývozom vzniknutých v Slovenskej republike proti komerčným rizikám
9. poistenie vývozných záruk

Ako už bolo uvedené, pri poisťných produktoch sa zmenky štandardne nevyužívajú, preto v ďalších častiach článku už poisťné produkty nebudú podrobnejšie uvádzané.

1.3 Bankové produkty na podporu exportu

EXIMBANKA SR poskytuje svojim klientom úverové a záručné produkty, pričom pri všetkých z nich majú zmenky svoje uplatnenie. Úverové produkty možno rozdeliť z dvoch hľadísk, a to podľa toho, či ich EXIMBANKA SR poskytuje sama, alebo v spolupráci s komerčnými bankami a podľa toho, či zmenka slúži v konkrétnom obchode na zabezpečenie, alebo sa z nej má priamo platiť. Klienti EXIMBANKY SR si môžu vybrať z dvoch základných úverových produktov, ktorými sú refinančné úvery poskytované zo zdrojov EXIMBANKY SR prostredníctvom komerčných bánk a vlastné úverové produkty.

Refinančné úvery poskytované prostredníctvom komerčných bánk:

- Pre refinančné úvery, ktoré sú poskytované prostredníctvom komerčných bánk, je z hľadiska uplatnenia zmienek charakteristické, že sa v nich zmenka vyskytuje len ako zabezpečovací prostriedok.
- Zmenkové refinančné úvery, poskytované taktiež v spolupráci s komerčnými bankami, sú založené na odkúpení a spätnom odpredaji zmienek.

Vlastné úverové produkty:

Pre vlastné úverové produkty sú charakteristické zmenkové úvery, aj keď EXIMBANKA SR poskytuje aj úvery bez použitia zmienek. Ako ich názov naznačuje, úlohou zmenky pri zmenkových úveroch nie je zabezpečovacia funkcia, ako pri ostatných úveroch, ale vystupuje ako platobný prostriedok. EXIMBANKA SR poskytuje dva druhy vlastných zmenkových úverov, a to:

1. priame zmenkové úvery a
2. financovanie krátkodobých a strednodobých vývozných pohľadávok.

Záručné produkty:

Čo sa týka bankových záruk vystavovaných EXIMBANKOU SR, funkcia zmienek tak pri platobných, ako aj neplatobných zárukách môže byť len zabezpečovacia.

◀ Refinančné úvery

Refinančné úvery slúžia väčšinou na poskytovanie krátkodobých úverov na podporu vývozu tovarov a služieb zo Slovenskej republiky. Poskytujú ich komerčné banky z finančných prostriedkov, ktoré im na tento účel poskytne EXIMBANKA SR. Zmluvné vzťahy sú tu riešené na dvoch úrovniach. V základnej zmluve medzi komerčnou bankou a EXIMBANKOU SR sú dohodnuté konkrétne podmienky poskytnutia finančných prostriedkov komerčnej banke, napríklad:

- úhrnná výška finančných prostriedkov, ktoré môže komerčná banka poskytnúť jednotlivým klientom,
- úroková sadzba, ktorú komerčná banka zaplatí EXIMBANKE SR za poskytnuté finančné prostriedky,
- maximálna úroková sadzba, ktorú môže komerčná banka požadovať od klienta za úver, ktorý mu z prostriedkov EXIMBANKY SR poskytne,
- účel, na ktorý môže byť úver poskytnutý jednotlivým klientom,
- podmienky, za ktorých môže EXIMBANKA SR odstúpiť od zmluvy a požadovať vrátenie finančných prostriedkov.

Konkrétne podmienky poskytnutia finančných prostriedkov jednotlivým klientom komerčnou bankou upravuje trojstranná zmluva o úvere, ktorá sa uzatvára medzi klientom,

komerčnou bankou a EXIMBANKOU SR. Po uzavretí tejto zmluvy EXIMBANKA SR poskytne finančné prostriedky komerčnej banke, ktorá ich následne poskytne klientovi. Podmienky poskytnutia úveru klientovi si určuje každá komerčná banka osobitne, avšak s prihliadnutím na špecifiká, ktoré vyplývajú zo samotnej základnej zmluvy. Schvaľovací proces poskytnutia finančných prostriedkov klientovi prebieha tak v komerčnej banke, ako aj v EXIMBANKE SR, vzhľadom na to, že takto poskytnutý úver musí byť striktné účelový. Dodržiavanie účelovosti zo strany klienta, aj zo strany komerčnej banky, EXIMBANKA SR pravidelne kontroluje.

◀ Zmenkové refinančné úvery

Zmenkové refinančné úvery slúžia na podporu vývozu tovarov priamej spotreby, výrobné spotreby a služieb financovaním vývozných pohľadávok a zásob určených na vývoz. Poskytnutie finančných prostriedkov sa uskutočňuje odlišne od vyššie uvedených refinančných úverov, a to tak, že EXIMBANKA SR odkúpi cudziu zmenku banky, ktorá poskytla vývozcom finančné prostriedky na prefinancovanie kontraktu, na základe ktorého sa uskutoční vývoz. Takáto forma podpory vývozu slúži prevažne na podporu malého a stredného podnikania. Zmenkové refinančné úvery sa aj z hľadiska zmluvnej dokumentácie podstatne líšia od vyššie uvedených refinančných úverov. Úverová zmluva sa uzatvára výlučne medzi vývozcom a komerčnou bankou, EXIMBANKA SR v tomto zmluvnom vzťahu nevystupuje. Napriek tomu však aj v tomto prípade môže komerčná banka poskytnúť vývozcom len účelový úver na financovanie jeho vývozných aktivít. Zmluvné vzťahy medzi komerčnou bankou a EXIMBANKOU SR upravuje zmluva o zmenkovom obchode, v ktorej sa EXIMBANKA SR dohodne s konkrétnou komerčnou bankou na podmienkach odkúpenia cudzej zmenky banky vystavenej na vlastný rad a akceptovanej klientom, na trvaní zmenkového obchodu (spravidla 30 dní až dva roky) a na spätnom odkúpení zmenky komerčnou bankou.

◀ Priame zmenkové úvery

Priame zmenkové úvery slúžia na také financovanie vývozu a podporu takých exportných finančných operácií, ktoré si vyžadujú aj finančné prostriedky s dlhšou lehotou splatnosti. EXIMBANKA SR môže vývozcom poskytovať finančné prostriedky s dlhodobou lehotou splatnosti za úrokové miery, ktoré dovoľujú vývozcom obstať na zahraničných trhoch v tvrdom konkurenčnom prostredí. To umožňuje súťažiť s inými vývozcami v podmienkach, ktoré sú porovnateľné s krajinami s vyspelou trhovou ekonomikou. Financovanie prostredníctvom priamych zmenkových obchodov sa uskutočňuje prostredníctvom vlastnej zmenky vývozcu. Vývozca vystaví a odovzdá EXIMBANKE SR vlastnú zmenku s takou špecifikáciou, na ktorej sa vopred dohodnú. Na zabezpečenie týchto obchodov sa používajú rôzne druhy zabezpečovacích prostriedkov, a to napríklad ručenie, prístupenie ďalšej osoby k záväzku, finančné prostriedky vo forme kaucie, záložné právo k nehnuteľným aj k hnutel'ným veciam, prípadne k pohľadávkam.

◀ Financovanie krátkodobých a strednodobých vývozných pohľadávok

Financovaním krátkodobých a strednodobých vývozných pohľadávok prostredníctvom zmeniek môže EXIMBANKA SR poskytnúť úver na financovanie exportných pohľadávok vývozcu patriacich do kategórie malých a stredných podnikateľov. Pri tejto forme financovania slovenský vývozca získa od EXIMBANKY SR zdroje použiteľné na financovanie ďalšej výroby. Ich účelom je to, že vývozca nemusí po uskutočnení vývozu čakať na finančné prostriedky od zahraničného odberateľa, ale v období po uskutočnení vývozu až po inkaso platby od zahraničného odberateľa môže použiť finančné prostriedky z úveru. Zvyčajne ide o obdobie od 30 do 360 dní. Podmienkou poskytnutia finančných prostriedkov je vystavenie vlastnej zmenky vývozcu a jej odovzdanie EXIMBANKE SR. Súčasne ako zabezpečenie plnenia zo zmenky postúpi vývozca svoju pohľadávku voči zahraničnému odberateľovi v prospech EXIMBANKY SR. Je to forma financovania, ktorá je istým spôsobom podobná faktoringu.

◀ Bankové záruky

Záručné produkty EXIMBANKY SR sú založené na vystavovaní bankových záruk za podnikateľské subjekty so sídlom alebo s trvalým pobytom na území Slovenskej republiky, ktoré vyrábajú na vývoz, resp. vyvážajú výrobky a služby zo Slovenska, alebo investujú v zahraničí. Beneficiantom, v prospech ktorého je banková záruka vystavená, je obvykle zahraničný odberateľ, alebo banka zahraničného odberateľa. Vývozca je príkazcom bankovej záruky. Na podmienkach, za ktorých EXIMBANKA SR vystaví bankovú záruku v prospech beneficianta, ako aj na právach a povinnostiach príkazcu, sa EXIMBANKA SR dohodne s príkazcom v osobitnej zmluve. Základnou povinnosťou, ktorá EXIMBANKA SR z takejto zmluvy vyplýva, je vystavenie bankovej záruky po splnení vopred určených zmluvných odkladacích podmienok zo strany príkazcu a následné plnenie v intenciách vystavenej bankovej záruky. Základnou povinnosťou príkazcu je vrátiť plnenie, ktoré EXIMBANKA SR poskytne beneficiantovi z bankovej záruky. Vystavenie bankovej záruky môže EXIMBANKA SR podmieniť poskytnutím primeraného zabezpečenia zo strany príkazcu. Takýmto zabezpečovacím prostriedkom býva často zmenka, najčastejšie v neúplnej podobe (blankozmenka). Vzhľadom na otvárajúce sa nové možnosti exportného financovania (od účinnosti novely z roku 2008), možno predpokladať, že aj portfólio bankových produktov poskytovaných EXIMBANKOU SR sa bude postupne rozširovať.

2 Použitie zmeniek pri bankových produktoch na podporu slovenského exportu

2.1. Vlastné zmenkové úvery a zmenkové refinančné úvery

Základ priamych zmenkových úverov, financovania krátkodobých a strednodobých vývozných pohľadávok a refinančných zmenkových úverov tvorí zmenka. Podkladom na ich vystavenie je vždy zmluva, ktorá sa uzatvára medzi klientom – vývozcom a EXIMBANKOU SR. Vzhľadom na to, že ide o platenie prostredníctvom zmenky, pri uvedených obchodoch existujú popri sebe dva záväzky. Jeden vzniká na základe zmluvy a druhý, vzhľadom na abstraktnosť zmenkového záväzku, z vystavenej zmenky. Napriek samostatnosti týchto záväzkov, pri požadovaní plnenia z týchto záväzkov treba zachovať určité poradie, ktoré vyplýva z ustanovenia § 334 Obchodného zákonníka, v zmysle ktorého je veriteľ oprávnený požadovať, aby dlžník splnil svoj peňažný záväzok podľa zmluvy len vtedy, keď splnenie záväzku zo zmenky nemôže dosiahnuť. Toto ustanovenie má zamedziť predovšetkým tomu, aby veriteľ nepožadoval plnenie z oboch popri sebe existujúcich záväzkov naraz a určuje jednoznačnú prioritu plnenia zo zmenky.

Špecifiká zmeniek pri priamych zmenkových úveroch

Pri priamych zmenkových obchodoch klient vystavuje vždy vlastnú zmenku. Platobný príslub vystaviteľa zmenky je adresovaný EXIMBANKA SR, ona je remitentom, teda prvým veriteľom zo zmenky. Vzhľadom na to, že pri obchodovaní zďaleka nie sú využívané všetky vymoženosti, ktoré jednotlivé druhy zmeniek ponúkajú, boli pri zmenkových obchodoch doteraz použité len vlastné zmenky s obmedzeným počtom účastníkov. Klient bol vždy v pozícii vystaviteľa, teda hlavného zmenkového dlžníka a EXIMBANKA SR vždy v pozícii remitenta, s prípadnou pluralitou hlavného zmenkového dlžníka avalovaním zmenky. Samozrejme, mohli by prichádzať do úvahy aj vlastné zmenky s väčším počtom účastníkov, kde klient EXIMBANKY SR vystupuje ako remitent, prípadne ako ďalší vlastník v poradí, ktorý prevedie svoje práva zo zmenky na EXIMBANKU SR, ako aj cudzie zmenky, na ktorých je klient v pozícii vystaviteľa, prípadne remitenta, alebo ďalšieho vlastníka v poradí.

Špecifiká jednotlivých zápisov na zmenke pri priamych zmenkových obchodoch

Splatnosť zmenky nie je síce jej nevyhnutnou náležitosťou, ale v tomto prípade je vhodné ju uviesť ešte pred ostatnými náležitosťami zmenky. Zmenky pri priamych zmenkových obchodoch sú vystavené so splatnosťou na videnie, pretože z hľadiska praxe sa najviac osvedčili. Týka sa to najmä možnosti vyčíslenia úrokov a výhody navodenia splatnosti pri predložení zmenky. EXIMBANKA SR poskytuje finančné prostriedky za úrokovú sadzbu, ktorá je zložená zo základnej úrokovej sadzby EXIMBANKY SR a rizikovej prirážky dohodnutej pri podpísaní zmluvy.

Vzhľadom na fakt, že vývozcom sa vo väčšine prípadov umožňuje aj skoršie splatenie poskytnutých finančných prostriedkov, nebolo možné pri vystavení zmenky určiť pevný dátum jej splatnosti, a tým presne vyrátať prislúchajúci úrok. Podobne aj v prípade prolongácie zmenky, keďže úroky na prolongované obdobie zmenková suma už nezahŕňa. Z týchto dôvodov nebolo praktické sčítať istinu poskytnutého úveru a úroky za poskytnutie finančných prostriedkov do jednej zmenkovej sumy. Dlžník, ktorý vystaví zmenku splatnú na videnie, je vo veľkej neistote, pretože nevie, kedy mu bude takáto zmenka predložená. Preto sa EXIMBANKA SR s klientom vždy zmluvne dohodne na podmienkach predloženia zmenky k plateniu. Klient je už pri podpísaní zmluvy uzrozumený s tým (v prípade vystavenia EXIMBANKOU SR požadovanej zmenky), kedy môže očakávať jej predloženie. Samozrejme, vo veľkej miere sa pritom zohľadňuje jeho zmluvná disciplína. Dohodnuté zmluvné podmienky vytvárajú základný rámec na prípadné kauzálne námietky dlžníka pri zmenkovom platobnom rozkaze, ak by bola zmenka použitá v rozpore s tým, čo bolo v zmluve dohodnuté.

V praxi sa často vyskytuje situácia, keď treba splatnosť zmenky posunúť (prolongovať ju), napríklad v dôsledku umožnenia používania poskytnutých finančných prostriedkov na dlhšie obdobie, ako bolo pôvodne dohodnuté. Takéto prolongovanie sa môže vykonať dvomi spôsobmi. Pripojením prolongačného prehlásenia na zmenku, alebo vystavením novej, prolongačnej zmenky. Pripojenie prolongačného prehlásenia sa riadi ustanovením Zákona č. 191/1950 Zb. zmenkový a šekový v znení neskorších predpisov (ďalej len „zmenkový zákon“) o zmenách zmenky. Preto je dôležité si uvedomiť, že takto vykonaná zmena je účinná len voči tým, ktorí sa na zmenku podpísali po vykonaní zmeny, ostatní sú zaviazaní podľa pôvodného textu. Ak sa má docieľiť záväznosť zmeny pre všetkých účastníkov zmenkového vzťahu, musia pripojené prehlásenie všetci podpísať. Hlavne z tohto dôvodu je možno jednoduchšie stiahnutie zmenky z obehu a jej nahradenie novou zmenkou, na ktorej budú uvedené presne tie isté dátumy (okrem splatnosti) a doložky, ako na pôvodnej zmenke. Pri vistazmenkách možno postupovať rovnako. Buď sa pripojí doložka o predĺžení lehoty na predloženie zmenky s podpismi všetkých účastníkov zmenkového vzťahu, alebo sa vyhotoví nová prolongačná zmenka s pôvodnými údajmi a novou splatnosťou.

Zmenková suma je daná poskytnutými finančnými prostriedkami. Je to pevná suma, ktorú zo zmluvne dohodnutého úveru klient v skutočnosti vyčerpá, s úrokovou doložkou. Výšku úroku klient pozná už pri podpísaní zmluvy, pred samotným vystavením zmienek. Úroková doložka sa zvyčajne udáva dvomi spôsobmi. Priamo pevne určenou sumou (napr. s úrokom 3,9 % p. a.), alebo nepriamo, s odvolaním sa na základnú úrokovú sadzbu EXIMBANKY SR (napr. s úrokom vo výške základnej úrokovej sadzby EXIMBANKY SR plus 0,5 % p. a.). Úroková sadzba EXIMBANKY SR je spoľahlivo a všeobecne zistiteľná zo sadzobníka EXIMBANKY SR, ako aj z jej internetovej stránky. Jej výška je vždy uvedená priamo v zmluve. Vzhľadom na to, že základná úroková sadzba Národnej banky Slovenska (do konca roka 2002 označovaná ako diskontná sadzba NBS) mala od založenia EXIMBANKY SR klesajúcu tendenciu, pravidelne sa znižovala aj základná úroková sadzba EXIMBANKY SR. Diskontná sadzba NBS bola v čase založenia EXIMBANKY SR v roku 1997 vo výške 8,8 % p. a., neskôr bola postupne znižovaná a koncom roka 2008 už prispôbená úrokovým sadzbám Európskej centrálnej banky (2,5 % p. a.). Od januára 2009 bola základná úroková sadzba NBS nahradená úrokovou sadzbou Európskej centrálnej banky pre hlavné refinančné operácie³⁶¹.

V súvislosti so zmenkovou sumou treba uviesť, že do konca roka 2008 bolo možné vystavovať zmenky znejúce na slovenské koruny. Po zavedení eura ako zákonného platidla v Slovenskej republike došlo k zmene. Ak by na zmenke vystavenej po 1. 1. 2009 vystaviteľ uviedol ako menu slovenské koruny, malo by to za následok neplatnosť zmenky z dôvodu neexistujúcej meny. Zmenky znejúce na slovenské koruny, ktoré boli vystavené pred týmto dátumom, sú naďalej platné a považujú sa za zmenky znejúce na eurá a sú splatné v eurách. Na takéto zmenky je možné vyznačiť zmenu slovenskej koruny na eurá, aj zmenu zmenkovej sumy, a

³⁶¹ Sadzba za hlavné refinančné operácie sa považuje za základnú úrokovú sadzbu Európskej centrálnej banky podľa § 17 ods. 1 zákona č. 659/2007 Z. z. o zavedení meny euro v Slovenskej republike a o zmene a doplnení niektorých zákonov v znení neskorších predpisov.

to v súlade s pravidlami pre prechod zo slovenskej meny na eurá, prepočtom podľa konverzného kurzu a so zaokrúhlením na dve desatinné miesta na najbližší eurocent. Vyznačenie takejto zmeny sa považuje za súčasť pôvodného textu zmenky bez akýchkoľvek nepriaznivých následkov na platnosť takejto zmenky, alebo na povinnosť plniť z takejto zmenky. Uvedený prepočet platí iba pre zmenky, ktoré sa spravujú slovenským právnym poriadkom. Zmenky, ktoré sa slovenským právnym poriadkom nespravujú, sa premenia zo slovenskej koruny na eurá alebo na inú menu v súlade s príslušným zahraničným právnym poriadkom, ktorým sa spravujú.

Z hľadiska určenia, kde možno požadovať od dlžníka plnenie, je dôležitým údajom miesto platenia. Udáva, kde má byť zmenka predložená a kde sa má uskutočniť platenie. Pôvodným zámerom bolo, aby sa pri zmenkových obchodoch vystavovali také zmenky, ktoré ich vystavitelia vystavili s domicilačnou doložkou. Jedným z dôvodov bolo umožnenie bezhotovostného platobného styku pri platení zo zmenky, preto bola domicilovaná v komerčnej banke, v ktorej mal zmenkový dlžník vedený svoj účet. Miesto platenia bolo určené prevažne vždy v Bratislave a v údají o domiciláte sa uvádzala bratislavská pobočka danej banky dlžníka. Údaj v domicilačnej doložke musí byť v súlade s platobným miestom, inak by to malo za následok neplatnosť zmenky. Skutočnosť, že zmenka je domicilovaná v peňažnom ústave, ešte neznamená, že by bola komerčná banka v postavení zmenečníka a mala by z tohto titulu uskutočniť úhradu zmenkovej sumy. Aby bola banka oprávnená zmenku jej vlastníkovi zaplatiť, musí mať príkaz od dlžníka, alebo uzatvorenú zmluvu. Je to väčšinou príkaz na inkaso, alebo zmluva medzi komerčnou bankou a zmenkovým dlžníkom, ktorá určuje podmienky a spôsob vykonania úhrady zmenky.

Nie vždy je však zmenkový dlžník ochotný zmenku zaplatiť. V praxi sa najčastejšie vyskytovali situácie, keď došlo k odvolaniu príkazu na inkaso, ktorý dal klient svojej banke ako domicilátovi. V prípade, ak sa klient zmluvne dohodol s bankou na vykonaní úhrady zmenky, najčastejším dôvodom neuskutočnenia úhrady zo strany banky bol nedostatok peňažných prostriedkov na účte, z ktorého sa má úhrada uskutočniť. Bez adekvátneho finančného krytia banka nemôže takúto transakciu uskutočniť. Po skúsenostiach, keď bol zmenkový dlžník zo strany banky zaťažený rôznymi poplatkami a pri nedisciplinovaných dlžníkoch neprinášala domicilačná doložka na zmenke takmer žiaden efekt (resp. spolupráca s komerčnou bankou pri predložení zmenky nebola vždy na želateľnej úrovni), od domicilovania zmeniek sa upustilo a uvádza sa už iba miesto platenia. Najčastejšie ním je miesto sídla EXIMBANKY SR. Tu však treba spomenúť, že aj v prípade prevodu práv zo zmenky EXIMBANKOU SR na tretiu osobu, by platobné miesto zostalo naďalej v sídle EXIMBANKY SR. Miesto platenia je významné aj z hľadiska právneho režimu zmenky, pretože podľa práva platobného miesta sa riadi, či je prípustné čiastočné akceptovanie cudzej zmenky a či je majiteľ cudzej alebo vlastnej zmenky povinný prijať čiastočné plnenie. Právom platobného miesta sa treba riadiť aj pri stratení, alebo ukradnutí zmenky.

Údaj o dátume a mieste vystavenia zmenky vo väčšine vystavených zmeniek zodpovedá skutočnému dátumu a miestu, kde bola zmenka vystavená. Môžu sa však vyskytnúť prípady, keď tomu tak nie je a bude vystavená zmenka, ktorá je postdatovaná, alebo antedatovaná, prípadne vystavená v inom mieste, než je na zmenke uvedené. Vzhľadom na prísnu formálnosť zmenky takéto úkony nemajú za následok jej neplatnosť. K postdatovaniu zmenky dochádza napríklad vtedy, keď dátum vystavenia zmenky má byť zhodný s dátumom čerpania finančných prostriedkov z úveru, avšak dlžník už vystavil zmenku skôr, uviedol na nej ako dátum vystavenia dátum, kedy má finančné prostriedky čerpať a odovzdal ju veriteľovi ešte pred týmto termínom. K antedatovaniu zmenky najčastejšie dochádza v prípadoch, keď sa zmenka prolonguje a pôvodná zmenka sa nahradí novou, pričom dátum vystavenia novej zmenky je zhodný s dátumom vystavenia pôvodnej zmenky. Antedatovanie a postdatovanie však má aj svoje riziká. Najväčším rizikom postdatovania je skutočnosť, že osoba, ktorá zmenku podpíše musí byť spôsobilá na jej podpísanie nielen v čase, keď zmenku skutočne podpísala, ale aj v čase, ktorý je uvedený na zmenke ako dátum jej vystavenia. Napríklad pri zmenkách, ktoré vystavujú obchodné spoločnosti, je rizikom potenciálna zmena osôb oprávnených podpisovať za spoločnosť. V prípade, že by zmenku podpísala osoba, ktorá nemôže konať za spoločnosť, bola by z takejto zmenky zaviazaná nie obchodná spoločnosť, ale osoba, ktorá sa na zmenku podpísala. Avšak obchodná spoločnosť, ktorej bol úver poskytnutý, by sa plneniu z takejto zmenky mohla ubrániť. Pri antedatovaní zmeniek z dôvodu nahradenia jednej zmenky

druhou je vo väčšom riziku zmenkový dlžník, pretože vydal do obehu dve zmenky. Pri nekorektných obchodných vzťahoch môže hroziť, že veriteľ požiada o plnenie z oboch. EXIMBANKA SR sa v takýchto prípadoch vždy zmluvne zaviazala, že po odovzdaní novej zmenky starú vráti jej vystaviteľovi.

Miesto vystavenia zmenky je významné aj z hľadiska jej právneho režimu. Právom štátu, kde bolo zmenkové vyhlásenie urobené, sa riadi forma zmenkového prehlásenia. Právom miesta, kde bola zmenka vystavená, sa riadia nielen lehoty k výkonu postihových práv, ale aj to, či majiteľ cudzej zmenky nadobudne prevodom zmenky aj kauzálnu pohľadávku, čo napríklad náš právny poriadok nepozná. Na konci všetkých prehlásení má byť zmenka podpísaná. Podpis vystaviteľa zmenky musí byť umiestnený na lícnej strane zmenky a musí byť vlastnoručný, nemôže byť nahradený nijakou tlačenu formou, ani použitím technických prostriedkov. Ani zavedenie elektronického podpisu na tom nič nemení, pretože aj keby bola zmenka vytvorená pomocou výpočtovej techniky s elektronickým podpisom, nespĺňala by požiadavku listinnej podoby. Aj keby bola následne vytlačaná, nebola by platná z dôvodu absencie vlastnoručného podpisu.

Aby bola zmenka platná, zmenkový zákon požaduje jednoducho iba podpis vystaviteľa. Avšak bližšia identifikácia vystaviteľa, hlavne v obchodných vzťahoch, je žiaduca. V prípade, že zmenku vystavuje fyzická osoba – podnikateľ, k podpisu je vhodné pripojiť jej obchodné meno. Keď sa tak nestane, zo zmenky bude zaviazaný podpisujúci ako fyzická osoba (keďže ide o fyzickú osobu – podnikateľa, je to v podstate vždy tá istá osoba). Inak je to v prípade právnickej osoby. Zmenku za ňu môže podpísať štatutárny zástupca uvedený v obchodnom registri, prípadne iné osoby, ktoré môžu za právnickú osobu konať³⁶². Pokiaľ má byť z tejto zmenky zaviazaná právnická osoba, nevyhnutným predpokladom je uvedenie jej presného obchodného mena (tak, ako to má zapísané v obchodnom registri). V prípade, že by zmenka tento údaj pri podpise neobsahovala, namiesto právnickej osoby by sa stala zmenkovo zaviazanou podpisujúca osoba sama. Je tomu tak aj v prípade, keď osoba podpisujúca za právnickú osobu preukázateľne prekročí svoje právomoci.

Pri podpisovaní za obchodné spoločnosti je aj pri zmenkách smerodajný údaj v obchodnom registri. Vzhľadom na to, že zmenkové úkony možno vykonať aj v zastúpení, treba upozorniť na niektoré zvláštnosti zmenkového zákona ohľadne takéhoto podpisovania. Zmenkový zákon priamo ustanovuje, že zástupca sa musí na zmenku podpísať vlastným menom a súčasne uviesť, za koho podpisuje. Splnomocnenie na podpísanie zmenky môže byť udelené len písomne, v niektorých prípadoch musí mať dokonca formu notárskej alebo súdnej zápisnice³⁶³.

Na zmenkách používaných pri priamych zmenkových úveroch sa vyskytujú aj ďalšie zápisy. Tieto doložky nie sú podstatnými náležitosťami zmenky, avšak upresňujú záväzky zo zmenky vyplývajúce, a tým aj práva a povinnosti zmenkového dlžníka a zmenkového veriteľa, prípadne ďalších osôb podpísaných na zmenke. Najčastejšie sú to tieto doložky:

1. Údaj o tom, že za zaplatenie zmenky sa zaručila iná osoba (avalová doložka). Uvádza sa na zmenke napríklad doložkou v znení „per aval“, alebo „ako ručiteľ“. Napriek tomu, že zmenkové ručenie je zabezpečením zaplatenia zmenky, nie je subsidiárnym záväzkom. Zmenkový ručiteľ môže byť vyzvaný na plnenie zmenky bez toho, aby bolo plnenie požadované od dlžníka neúspešné. Je vždy postavený na roveň tomu dlžníkovi, za ktorého sa zaručuje. Zmenkové ručenie je vždy adresné, preto sa uvádza aj to, za koho sa ručiteľ zaručuje. V prípade, že sa ručiteľ podpíše na zmenku bez uvedenia osoby, za ktorú ručenie preberá, platí nevyvrátiteľná právna domnienka, že sa zaručuje za vystaviteľa zmenky. Pri priamych zmenkových úveroch sú vystavované vlastné zmenky, preto pri nich prichádza do úvahy iba ručenie za vystaviteľa zmenky. Obvykle sa fyzické osoby (konatelia spoločnosti) zaručia za spoločnosť (vystaviteľa zmenky), alebo ovládaná spoločnosť za ovládajúcu, prípadne naopak.

³⁶² Napríklad prokuristi, poverení zamestnanci.

³⁶³ Napríklad, ak ide o prejavy osôb slepých, hluchonemých, hluchých, ktoré nemôžu čítať a nemých, ktoré nemôžu písať a taktiež pri osobách negramotných. Pre uvedené osoby sa vyžaduje forma úradnej zápisnice nielen ak sú splnomocniteľmi, ale tiež pri akýchkoľvek zmenkových prejavoch týchto osôb.

2. Údaj o zbavení protestačnej povinnosti (bezprotestná doložka). Protestom sa osvedčujú niektoré skutočnosti, ktoré sú nevyhnutné pre výkon práv zo zmenky. Napríklad pri odmietnutí zaplataenia zmenky zrejme dlžník nebude ochotný veriteľovi vystaviť o tejto skutočnosti potvrdenie. Preto má zmenkový veriteľ, ktorý neúspešne predložil zmenku k plateniu, povinnosť v zmysle zmenkového zákona dať zistiť túto skutočnosť protestom. Ak by tak neurobil, zanikli by jeho práva voči postihovým dlžníkom. Protest je úkon, ktorým zostanú tieto práva veriteľa zachované. Záporná protestačná doložka zmenkového veriteľa tejto povinnosti zbavuje. V prípade, že takúto doložku uviedol na zmenku jej vystaviteľ, veriteľ je zbavený protestačnej povinnosti voči všetkým dlžníkom. V prípade, že je táto doložka súčasťou indosamentu, alebo ručiteľského prehlásenia, veriteľ je zbavený protestačnej povinnosti iba voči tej osobe, ktorá doložku napísala. Bezprotestná doložka má za následok, že napriek nevykonanému protestu zostávajú postihové práva zachované a zmenkový veriteľ nemá povinnosť dokazovať, že protest bol vykonaný včas. V prípade, že majiteľ zmenky napriek zápornej protestačnej doložke protest vykoná, znáša jeho náklady sám. Ako už bolo vyššie uvedené, pri priamych zmenkových úveroch sa používajú vlastné zmenky. Napriek tomu, že sú vystavené s doložkou „bez protestu“, nemá to v tomto prípade veľké opodstatnenie, pretože na zmenke sa nepriami dlžníci nevyskytujú. Aj keby na zmenke takáto doložka nebola a EXIMBANKA SR by protest nevykonala, z porušenia protestačnej povinnosti by jej nijaká ujma nevznikla.

3. Údaj o tom, že zo zmenky sa má plniť v cudzej mene (doložka o efektívnom platení v cudzej mene). EXIMBANKA SR poskytovala svojim klientom finančné prostriedky v slovenských korunách aj v cudzej mene. Pri poskytnutí úveru v cudzej mene, ktorý má byť splatený prostredníctvom zmenky, môžu pri platení nastať v zásade dve situácie. V prípade, že je na zmenke vyznačená doložka o efektívnom platení v cudzej mene, vystaviteľ takejto zmenky ustanovil, že sa má zo zmenky plniť v cudzej mene. Obvykle sa takáto doložka označuje na zmenke „efektívne“, alebo „EFF“. Ak je zmenka vystavená bez doložky o efektívnom platení, majiteľ zmenky je povinný prijať plnenie v tuzemskej mene. Zmenkový zákon priamo ustanovuje, akým kurzom sa má zmenková suma prerátať. Pri riadnom platení je rozhodujúci kurz platný v deň splatnosti zmenky. V prípade omeškania dlžníka sa majiteľ zmenky môže rozhodnúť, či bude požadovať plnenie v hodnote, ktorá je určená kurzom v deň splatnosti zmenky, alebo v deň platenia. Pri zmenkových obchodoch, ktoré EXIMBANKA SR poskytuje z cudzích zdrojov, a ktoré samozrejme musí v dohodnutej lehote vrátiť, je na zmenke vždy vyznačená aj doložka o efektívnom platení v cudzej mene, aby bolo možné eliminovať prípadné rozdiely, ktoré by vznikli za obdobie od poskytnutia finančných prostriedkov klientovi po ich vrátenie EXIMBANKE SR.

4. Údaj o tom, že je vylúčený prevod zmenky (rektadoložka). Zmenka je zo zákona cenným papierom na rad, aj keď to na nej nie je priamo uvedené a je prevoditeľná indosamentom (rubopisom). Zmenkový zákon však umožňuje, aby vystaviteľ zmenky mohol vytvoriť takú zmenku, ktorá nie je cenným papierom na rad, ale na meno, a to pripojením napríklad doložky „nie na rad“. Rektadoložka značne obmedzuje obchodovateľnosť zmenky vzhľadom na to, že ju nemožno prevádzať rubopisom. Zmenky s takouto doložkou sa pri priamych zmenkových úveroch vyskytujú len ojedinele, väčšinou iba v prípadoch, keď si jej vystaviteľ neželá, aby sa so zmenkou ďalej obchodovalo a má slúžiť len na tento jeden zmenkový obchod, len pre EXIMBANKU SR ako jediného majiteľa. To, že zmenka obsahuje rektadoložku však neznamená, že je jej prevod absolútne nemožný. Touto doložkou vystaviteľ zmenky zakázal iba jej zmenkovoprávny prevod. Aj keď je rektazmenka neindosovateľným cenným papierom, dá sa v zmysle zmenkového zákona prevádzať, a to formou obvyčajného postúpenia pohľadávky. Takáto zmenka je teda cedovateľná. Na platné postúpenie pohľadávky sa vyžaduje písomná zmluva, preto aj pri prevode rektazmenky bude treba takúto zmluvu uzatvoriť v písomnej podobe. Vzhľadom na jej neindosovateľnosť nijaký zápis na rektazmenke o jej prevode nemôže mať právne účinky rubopisu a zmluva o prevode takejto zmenky je tiež účinná nad rámec zmenkového vzťahu.

5. Údaj o úplnom, alebo čiastočnom zaplatení zmenky (platobná doložka, doložka čiastočného platenia). Pri platení zo zmenky sa na nej môžu vyskytnúť ďalšie zápisy, ktoré svedčia o tom, že zmenka bola zaplatená (platobná doložka), prípadne dlžník poskytol čiastočné plnenie (doložka čiastočného plnenia). V prípade, že zmenkový dlžník zmenku uhradil, môže sa domáhať,

aby mu ju majiteľ zmenky vydal s doložkou o zaplatení. Takáto doložka chráni zmenkového dlžníka pred možnosťou požadovať opakované plnenie zo zmenky. EXIMBANKA SR po riadnom splnení záväzku dlžníka vyznačí túto skutočnosť na zmenke a vráti ju dlžníkovi. Kvitančná doložka býva v nasledovnom znení: „Zaplatené:... dátum:... podpisy:...“.

Zaplatením zmenky sa jej ďalší obeh končí. Inak je to v prípade, keď zmenkový dlžník poskytol čiastočné plnenie. Vzhľadom na to, že majiteľ zmenky nesmie pri splatnosti odmietnuť čiastočné platenie, dlžník sa môže domáhať, aby túto skutočnosť majiteľ zmenky na nej vyznačil. Zmenka však naďalej zostáva u veriteľa, nemôže byť vydaná dlžníkovi, ani sa dlžník nemôže domáhať, aby mu bola zmenka vydaná, z dôvodu, že záväzok ešte nebol riadne splnený. Vyznačenie doložky čiastočného plnenia chráni dlžníka pred opakovaným plnením celého dlhu zo zmenky. Doložku o čiastočnom platení, alebo platobnú doložku, je oprávnený na zmenku napísať iba jej majiteľ.

Špecifiká zmienek pri financovaní krátkodobých a strednodobých vývozných pohľadávok

Pri financovaní krátkodobých a strednodobých vývozných pohľadávok sa používali vlastné zmenky vystavené klientom na rad EXIMBANKY SR, s prípadnou pluralitou hlavného zmenkového dlžníka v dôsledku zmenkového ručenia. Avšak tieto zmenky vykazujú niektoré odlišnosti od vyššie špecifikovaných, hlavne čo sa týka zmenkovej sumy, ktorá je pri týchto obchodoch bez úrokovej doložky. Ide o prefinancovanie uskutočneného vývozu klienta a zahraničnému odberateľovi už bola vystavená faktúra za dodaný tovar (z ktorej je zrejmé, kedy možno očakávať zaplatenie faktúry). Z platby zahraničného odberateľa má klient uhradiť vystavenú zmenku. Suma, ktorá sa na zmenku uvedie, je zložená zo sumy poskytnutých finančných prostriedkov a úrokov, za ktoré EXIMBANKA SR finančné prostriedky poskytne, počítané za obdobie od vystavenia zmenky po posledný deň splatnosti vývozej faktúry. Zmenková suma by nemala presiahnuť výšku sumy vývozej faktúry. Okrem týchto uvedených odlišností, pre zmenky vystavované pri financovaní krátkodobých a strednodobých vývozných pohľadávok platí to, čo bolo uvedené pri zmenách vystavovaných pri priamych zmenkových obchodoch. Dá sa predpokladať, že by pri financovaní krátkodobých a strednodobých vývozných pohľadávok mohli byť použité aj zmenky, v ktorých vystupuje aj zahraničný odberateľ, buď ako zmenečník zmenky vystavenej klientom EXIMBANKY SR, alebo ako vystaviteľ vlastnej zmenky, ktorej remitentom je klient EXIMBANKY SR. Vývozcovia o vystavenie takýchto zmienek doteraz neprejavili záujem, pretože by im to (do istej miery) skomplikovalo aj uhrádzanie ďalších platieb od zahraničných odberateľov, ktoré EXIMBANKA SR nefinancuje. Odberatelia väčšinou nie sú ochotní platiť kombinovanými spôsobmi.

Špecifiká zmienek pri zmenkových refinančných úveroch

Princíp refinančných zmenkových obchodov je založený na vystavení cudzej zmenky na vlastný rad (redukovaná zmenka). EXIMBANKA SR pri týchto obchodoch poskytne banke klienta finančné prostriedky, z ktorých táto následne poskytne klientovi úver na podporu jeho vývozných aktivít. Banka vystaví cudziu zmenku, v ktorej dáva klientovi ako zmenečníkovi príkaz na zaplatenie zmenkovej sumy sebe samej. Špecifické pri týchto obchodoch je, že finančné prostriedky sa banke poskytujú formou odkúpenia takto vystavenej zmenky, ktorú už klient prijal a splatenie finančných prostriedkov sa uskutoční spätným odkúpením tejto zmenky bankou. Podstata tohto obchodu spočíva v tom, že banka ako majiteľ zmenky prevedie svoje práva zo zmenky, indosuje ju na EXIMBANKU SR. V prípade takéhoto nadobudnutia zmenky nie je možné hovoriť o skutočnom eskonte zmenky, napriek tomu, že zmenka bola odkúpená a banke boli poskytnuté finančné prostriedky. Keby šlo o skutočný eskont, EXIMBANKA SR by tieto zmenky nadobudla od predávajúceho (komerčnej banky) definitívne. Pri skutočnom eskonte by EXIMBANKA SR takúto zmenku pri jej splatnosti predložila k plateniu osobe, ktorá je povinná zo zmenky plniť. Na banku by sa obrátila iba v prípade, keby priamy zmenkový dlžník neplnil, avšak nie z dôvodu, že jej (banke) poskytla finančné prostriedky, ale z dôvodu zmenkového postihu na nepriameho dlžníka.

Nie je vylúčené, aby sa pri týchto obchodoch použili aj iné zmenky, napríklad cudzia zmenka banky, v ktorej dáva klientovi ako zmenečníkovi príkaz na zaplatenie zmenkovej sumy

EXIMBANKE SR ako remitentovi, ktorá by pri vrátení dlžnej čiastky bankou, bola EXIMBANKOU SR prevedená na banku. Zmenková suma pri refinančných zmenkách je, stanovená obdobne ako pri financovaní krátkodobých a strednodobých vývozných pohľadávok, bez úrokovej doložky. Keďže je dopredu známy termín spätného odkupu zmenky bankou, je možné k sume poskytnutých finančných prostriedkov bez problémov prirátat' prislúchajúcu sumu úrokov za obdobie od vystavenia zmenky po dátum spätného odkupu. Splatnosť zmeniek je obvykle na videnie, pričom dátum spätného odkupu zmenky bankou je zmluvne dohodnutý, alebo je deň splatnosti pevne určený, pričom spätný odkup takejto zmenky sa musí uskutočniť ešte pred splatnosťou zmenky. Osobitosťou zmeniek používaných pri refinančných zmenkových obchodoch je doložka vylučujúca zodpovednosť EXIMBANKY SR ako indosanta. Obvykle sa vyznačuje ako „sine obligo“, alebo „bez postihu“, prípadne inou doložkou podobného významu. Pri spätnom odkupe zmenky bankou je EXIMBANKA SR v postavení indosanta a komerčná banka v pozícii indosatára. V zmysle zmenkového zákona indosant zodpovedá za prijatie a zaplatenie zmenky,³⁶⁴ ak nie je pripojená doložka opačného významu. Spätným odkúpením zmenky bankou sa jej obeh nemusí skončiť a môže byť prevádzaná ďalej. Je však nevyhnutné zabezpečiť, aby sa prípadný ďalší majiteľ zmenky pri jej neplatení nemohol dožadovať plnenia od EXIMBANKY SR ako nepriameho dlžníka. Tým, že indosuje zmenku na banku, stáva sa z majiteľa zmenky osobou nepriamo zaviazanou, od ktorej možno za určitých okolností požadovať plnenie, lebo za prijatie a zaplatenie zmenky zodpovedá, ak súčasťou rubropisu na zmenke nie je doložka vylučujúca takúto zodpovednosť. Doložka vylučujúca zodpovednosť v bežnej praxi môže sťažiť obeh zmenky, ale niekedy je nevyhnutná, ako napríklad vo vyššie uvedenom prípade. Poskytnutím finančných prostriedkov banke pri prijatí zmenky prevedenej na EXIMBANKU SR a odovzdaním zmenky prevedenej na banku pri jej zaplatení, sa úloha EXIMBANKY SR končí. Nebolo by preto vhodné, aby ďalej v zmenkovom vzťahu zotrvala a znášala prípadné následky nezaplatenia zmenky.

2.2 Zabezpečenie úverov a záruk

Skúsenosti z praxe nasvedčujú tomu, že aj pri poskytovaní úverov (pri ktorých nie je dohodnuté platenie prostredníctvom zmeniek), sa zmenky stávajú častejšie používaným nástrojom, tak pre finančné inštitúcie, ako aj súkromné osoby. Zmenky predstavujú vhodný (v minulosti osvedčený) prostriedok na zabezpečenie úverov poskytovaných jednak podnikateľom, jednak aj fyzickým osobám. Medzi obchodmi, kde je zmenka nástrojom, prostredníctvom ktorého sa platí, a medzi obchodmi, kde slúži len na zabezpečenie hlavného záväzku, je z hľadiska uplatnenia práv zo zmenky zásadný rozdiel. Paragraf 334 Obchodného zákonníka, podľa ktorého sa veriteľ môže dožadovať splnenia peňažného záväzku od dlžníka v zmysle zmluvy len vtedy, keď nemôže dosiahnuť jeho splnenie zo zmenky, nemožno pri zabezpečovacích zmenkách uplatniť. Aby bol veriteľ oprávnený takúto zabezpečovaciu zmenku použiť, musí vyzvať dlžníka na plnenie z hlavného záväzku, pričom dlžník musí následne neplniť. Na zabezpečenie záväzkov možno použiť tak úplne vyplnené zmenky, ako aj blankozmenky. Jednoznačne možno konštatovať, že zabezpečenie blankozmenkami je rozšírenejšie, pretože ponúka väčšiu flexibilitu pri prispôbovaní „potrebám“ pohľadávky.

Zabezpečenie plnohodnotnými zmenkami má svoje opodstatnenie hlavne pri takých pohľadávkach, ktorých predpokladaná výška pri splatnosti nepresiahne zmenkovú sumu. Výhodná je napríklad aj pre ručiteľa, ktorý chce výšku svojej maximálnej pohľadávky, za ktorú prebral ručenie, obmedziť určitou sumou. Väčšinou však okolnosti, ktoré ovplyvňujú výšku pohľadávky a ktoré nastanú do jej splatnosti, nie sú na začiatku zmluvného vzťahu do detailov známe, preto sa aj v EXIMBANKE SR viac používajú na zabezpečenie záväzkov blankozmenky. Význam blankozmeniek pri zabezpečovaní úverových obchodov a bankových záruk spočíva v tom, že vo vzťahu účastníkov – EXIMBANKY SR a klienta, ktorému sa poskytujú finančné prostriedky, alebo na požiadanie ktorého sa vystavuje banková záruka – vznikla potreba, aby klient odovzdal na účely zabezpečenia zmenku. V okamžiku jej odovzdania však nie je možné, aby mala všetky potrebné náležitosti, pretože účastníkom nie sú všetky skutočnosti (ktoré by mali byť uvedené na zmenkovej

³⁶⁴ Pri vlastnej zmenke zodpovedá indosant len za jej zaplatenie.

listine) známe. Tieto skutočnosti majú väčšinou obchodnú povahu, ale môžu vyplývať aj z iných vzťahov ku klientovi. V prípade poskytnutia úveru často býva nevyplneným miestom údaj o zmenkovej sume (pretože v čase vystavenia listiny nie je možné dopredu určiť celú výšku budúcej pohľadávky), ďalej údaj splatnosti (aby bola zmenka uplatniteľná aj vtedy, keď nastanú dôvody na požadovanie predčasného uhradenia úveru, alebo došlo k plneniu z bankovej záruky), alebo údaj o mene (v prípade, keď je dohodnuté čerpanie a splácanie v rôznych menách, alebo plnenie z bankovej záruky sa uskutočnilo v inej mene, než ktorú má klient vrátiť). Najväčšie uplatnenie zabezpečovacích zmeniek je pri obchodoch, ktoré súvisia s vystavovaním bankových záruk. Banková záruka je neodvolateľný záväzok banky uspokojiť veriteľa pohľadávky v prípade, keď dlžník nesplní svoje záväzky, za predpokladu, že boli splnené podmienky špecifikované v záručnej listine. Banková záruka je písomný záväzok banky uspokojiť oprávnenú osobu do výšky určitej peňažnej sumy, ak dlžník nesplní svoj záväzok, alebo sa splnia iné podmienky stanovené v záručnej listine. Banková záruka slúži na zabezpečenie súčasných alebo budúcich záväzkov klienta vyplývajúcich z obchodného styku voči tretím subjektom. Bankovou zárukou je možné zabezpečiť rozsiahlu škálu rizík, a preto je považovaná za univerzálny zabezpečovací prostriedok.

EXIMBANKA SR poskytuje svojim klientom produkty, v rámci ktorých umožňuje vystavenie:

- platobných bankových záruk, ktoré sa vystavujú v mene odberateľa a pri ktorých je dodávateľ chránený pred platobnou neschopnosťou odberateľa (klienta EXIMBANKY SR), alebo jeho nechotou splniť si záväzky (napríklad nezaplatí kúpnu cenu),
- neplatobné bankové záruky, ktoré sa vystavujú v mene dodávateľa a pri ktorých je odberateľ chránený pred nespĺnením podmienok stanovených v kontrakte zo strany klienta EXIMBANKY SR (napríklad nevyrobí tovar, alebo neposkytne službu, alebo ich nedodá v požadovanej kvalite).

Platobné záruky sa vystavujú v súvislosti so splnením platobných záväzkov klienta (napr. úhradu faktúry za dodaný tovar, splácanie úveru a pod.), z ktorých EXIMBANKA SR vystavuje najmä bankové záruky na vývozné financovanie, bankové záruky na technológie a bankové záruky za platobnú podmienku.

Neplatobné záruky sa vystavujú v súvislosti so splnením kvalitatívnych a kvantitatívnych podmienok vývozného kontraktu. EXIMBANKA SR poskytuje najmä bankové záruky za ponuku (označované aj ako bid bond), záruky za dobré prevedenie kontraktu (označované aj ako performance bond), záruky za vrátenie platby vopred (označované aj ako advance payment, alebo refund bond), záruky za zádržné (označované aj ako retention money bond) a záruky za záručnú dobu (označované aj ako maintenance, alebo warranty bond).

Zabezpečenie plnohodnotnými zmenkami si možno pri vystavených bankových zárukách ťažko predstaviť, hlavne preto, lebo v čase odovzdania zmenky sa nedá predpokladať, či vôbec dôjde k plneniu zo záruky, ani konkrétnu výšku plnenia a väčšinou ani jeho čas. Preto sú vhodnejšie a použiteľnejšie blankozmenky. Obvykle je ich odovzdanie odkladacou podmienkou na vystavenie bankovej záruky zo strany EXIMBANKY SR. Neúplne vyplnená listina spolu s dohodou o jej budúcom vyplnení slúžia na preklopenie obdobia, kým budú všetky skutočnosti potrebné na vyplnenie zmenky známe. Z takejto nevyplnenej listiny ešte nie je nijaká osoba zaviazaná poskytnúť plnenie, ani oprávnená plnenie požadovať. Zatiaľ tvorí latentný záväzok osôb, ktoré sa na zmenku podpísali, že sa v budúcnosti stane skutočne plnohodnotnou, spôsobilou na požadovanie plnenia z nej. Na to, aby sa neúplná zmenka stala plnohodnotnou zmenkou, zmenkový zákon predpokladá, že bude vyplnená na základe určitej dohody. Túto dohodu, alebo zmluvu, však bližšie neupravuje ani zmenkový zákon, ani iný právny predpis, pôjde teda o zmluvu nepomenovanú. V tejto súvislosti sa naskytá problém, akým právnym režimom sa takáto zmluva bude spravovať. Nemôže ísť ani o absolútny obchod, ani o absolútny neobchod, preto v takomto prípade pôjde o relatívny obchod. Blankozmenka v podobe nevyplnenej listiny by nemohla byť uplatňovaná ani na súde. K tomu, aby sa jej vlastníkom mohol domáhať plnenia z nej, treba ju vyplniť, a to v súlade s udeleným vyplňovacím právom. Momentom vyplnenia sa z blankozmenky stáva plnohodnotná zmenka so všetkými právami a povinnosťami, ktoré z nej vyplývajú. V podmienkach EXIMBANKY SR sa osvedčilo vyplňovacie oprávnenie udelené osobitnou dohodou, v rámci zmluvy o vystavení bankovej záruky, ako jej súčasť.

2.3 Praktické skúsenosti pri vymáhaní pohľadávok zo zmeniek

V záväzkových vzťahoch vo všeobecnosti platí, že sa plnenie splatných záväzkov uskutočňuje v réžii dlžníka, ktorý musí plnenie doručiť veriteľovi. V zmenkových vzťahoch sa však táto zásada na práva a povinnosti medzi veriteľom a dlžníkom nemôže uplatniť, vzhľadom na ich odlišnú podobu. Zmenkový dlžník ešte nie je povinný zaplatiť z dôvodu existencie zmenkovej pohľadávky, alebo z dôvodu, že nastala splatnosť tejto pohľadávky. Zmenkový veriteľ musí svoje práva zákonom predpísaným spôsobom uplatniť, musí zmenku predložiť k plateniu. Až po tomto úkone je zmenkový dlžník povinný svoj dlh splatiť. Úkonom, ktorým možno nahradiť povinnosť veriteľa predložiť zmenku k plateniu, je podanie žaloby na súd.

Všeobecne k zmenkovému platobnému rozkazu

Tradičným procesným nástrojom rozhodovania o zmenkových nárokoch je zmenkový platobný rozkaz, ktorý upravuje § 175 Občianskeho súdneho poriadku. Zmenkovým platobným rozkazom možno rozhodnúť len o peňažných nárokoch zo zmenky. O iných nárokoch, ktoré síce majú zmenkový charakter, ale peňažnú povahu nemajú, nemožno v takomto konaní rozhodnúť. Zmenkový platobný rozkaz umožňuje majiteľovi zmenky relatívne rýchlo sa dopracovať k vykonateľnému súdному rozhodnutiu, vzhľadom na to, že aj v tomto procesnom inštitúte sa odráža abstraktnosť, nespornosť a priamy charakter zmenkových záväzkov. Pre konanie o zmenkách sú charakteristické určité odchýlky od bežného postupu súdu a účastníkov konania v civilnom procese. Všeobecná úprava procesného práva sa v prípade zmieniek použije iba vtedy, ak konkrétna oblasť uplatnenia práv zo zmieniek nie je špeciálne upravená. Už aj samotná príslušnosť súdu na konanie o zmenkách je upravená odlišne ako pri bežných pohľadávkach, pretože ak sa uplatňuje právo zo zmenky, popri všeobecnom súde odporcu (u občana podľa bydliska, u právnickej osoby podľa sídla) je na konanie príslušný aj súd, v obvode ktorého je platobné miesto. Avšak nie všetky okresné sudy majú zmenkovú agendu. Sídla a obvody súdov so špecializovanou zmenkovou a šekovou agendou sú ustanovené osobitným zákonom.³⁶⁵ Prvotným impulzom na vydanie zmenkového platobného rozkazu je podanie žaloby. Aj pre tieto žalobné návrhy platia rovnaké zásady, ako pre všetky ostatné žaloby³⁶⁶, avšak okrem týchto všeobecných požiadaviek musí zo žaloby jasne vyplývať, že navrhovateľ požaduje, aby súd rozhodol formou zmenkového platobného rozkazu. Spolu so žalobným návrhom musí byť predložený aj prvopis zmenky. Originálny zmenkový doklad nemôže byť ničím nahradený, ani overeným opisom zmenky. Počas konania nemôže byť zmenka v obehu, aby sa zamedzil jej prevod v priebehu konania. Zmenkový originál bude vrátený navrhovateľovi až po skončení konania. Niekedy treba k zmenke priložiť ďalšie doklady, napríklad pri nepriamych dlžníkoch protestnú listinu, ak nie je zmenka vystavená s doložkou bez protestu. Môžu to byť však aj iné doklady, napríklad ktoré preukazujú mimozmenkový prevod pohľadávky (dokumenty preukazujúce postúpenie pohľadávky). Aj pri odstraňovaní nedostatkov podania sú menšie odlišnosti. Zatiaľ čo pri nedostatkoch žalobného návrhu súd vyzýva účastníka na ich odstránenie, nedostatky v predložených listinách sa takýmto spôsobom odstrániť nedajú. Súd bude skúmať iba to, či je predložená listina skutočne zmenka a či obsahuje požadované zákonné náležitosti. Prísna formálnosť zmenky sa odzrkadľuje aj pri vydaní zmenkového platobného rozkazu. Nie je na zväžení súdu, či ho vydá, alebo nevydá. Ak sú splnené

³⁶⁵ Podľa § 10 zákona č. 371/2004 Z. z. o sídlach a obvodech súdov Slovenskej republiky v znení neskorších predpisov, je na konanie vo veciach týkajúcich sa zmieniek, vrátane sporov z vydaných zmenkových platobných rozkazov a sporov týkajúcich sa zmenkových protestov, príslušných osem konkrétno určených súdov, a to Okresný súd Bratislava V pre obvod Krajského súdu v Bratislave, Okresný súd Trnava pre obvod Krajského súdu v Trnave, Okresný súd Trenčín pre obvod Krajského súdu v Trenčíne, Okresný súd Nitra pre obvod Krajského súdu v Nitre, Okresný súd Žilina pre obvod Krajského súdu v Žiline, Okresný súd Banská Bystrica pre obvod Krajského súdu v Banskej Bystrici, Okresný súd Prešov pre obvod Krajského súdu v Prešove a Okresný súd Košice I pre obvod Krajského súdu v Košiciach.

³⁶⁶ § 42 a 79 Občianskeho súdneho poriadku.

podmienky, zmenkový platobný rozkaz má byť vydaný. V zmenkovom platobnom rozkaze súd zaviaže odporcu, alebo odporcov, aby do troch dní od jeho doručenia zaplatili, alebo aby v tej istej lehote podali námietky. Je na zvážení navrhovateľa, či požiada o vydanie zmenkového platobného rozkazu voči všetkým svojim dlžníkom, alebo len voči niektorým. Počet odporcov závisí predovšetkým od toho, koľko je zmenkových dlžníkov. Podľa zmenkového zákona všetci, ktorí zmenku vystavili, prijali, indosovali, alebo sa za ňu zaručili sú solidárnymi dlžníkmi a majiteľ zmenky môže žiadať plnenie od každého z nich, prípadne od niekoľkých súčasne, alebo všetkých spolu. Plynutie trojdňovej lehoty na plnenie, alebo podanie námietok, sa musí posudzovať pre každého z odporcov samostatne, pretože majú postavenie samostatných účastníkov konania. V súvislosti s doručovaním je vhodné spomenúť, že náhradné doručovanie pri zmenkovom platobnom rozkaze nie je vylúčené, tak ako pri bežnom platobnom rozkaze. Zmenkový platobný rozkaz teda možno doručiť aj náhradným spôsobom, iba pri odporcovi – fyzickej osobe pri neprevzatí zásielky súd skúma, či sa v čase doručovania zdržiavala v mieste trvalého bydliska³⁶⁷.

Obranou proti zmenkovému platobnému rozkazu sú námietky. Ak odporca nepodá včas námietky, prípadne ak ich vezme späť, zmenkový platobný rozkaz potom bude mať účinky právoplatného rozsudku. Podaním námietok zmenkový platobný rozkaz nenadobudne právoplatnosť, ale nemá to za následok jeho zrušenie. Na ich prejednanie sa nariadi pojednávanie. Až v rozsudku súd vysloví, či zmenkový platobný rozkaz zrušuje, alebo či ho ponecháva v platnosti čiastočne, alebo úplne. Okrem toho, že námietky musia byť podané včas, musia byť aj odôvodnené. Aby sa však dosiahlo oddialenie nadobudnutia právoplatnosti zmenkového platobného rozkazu, odporcovia často podávajú námietky, o ktorých sami vedia, že nie sú dôvodné, prípadne so zmenkou ani nesúvisia. Takýmito „námietkami“ býva často uvádzanie zlej finančnej situácie, prípadne prehlásenie o ochote zaplatiť v neskoršom termíne. O neodôvodnených námietkach súd rozhodne uznesením, voči ktorému je však prípustné odvolanie. Účinok platobného rozkazu je tým na určitú dobu zmarený, nadobudnutie právoplatnosti je oddialené. V prípade, že je viac odporcov, každý z nich podáva námietky sám za seba. Ak námietky podajú len niektorí odporcovia, koná sa len s týmito účastníkmi, ktorí námietky podali a o námietkach každého súd rozhodne samostatne. Voči odporcom, ktorí námietky nepodali, alebo ich vzali späť, zmenkový platobný rozkaz nadobúda účinky právoplatného rozhodnutia a môže byť vykonateľný, na rozdiel od bežného platobného rozkazu, pri ktorom včas podaný odpor jedného z odporcov ruší platobný rozkaz proti všetkým.

Odporcovia sú povinní v trojdňovej lehote uviesť všetky námietky, ktoré prichádzajú do úvahy proti zmenkovému platobnému rozkazu. Na námietky podané neskôr súd neprihliada, nemožno ich uplatniť už ani v priebehu konania. Námietky možno rozdeliť na námietky absolútne a námietky relatívne. Absolútne námietky sú tie, ktoré by mohol vzniesť ktorýkoľvek dlžník voči veriteľovi, relatívne námietky môže uplatniť iba určitý dlžník voči určitému veriteľovi. Okruh absolútnych námietok je pomerne úzky. V prvom rade sú to námietky, ktoré smerujú k platnosti príslušnej listiny ako zmenky. Ďalšiu skupinou absolútnych námietok tvorí námietka, že zmenka bola pri splatnosti uhradená k tomu určenou osobou.³⁶⁸ Okruh relatívnych námietok je širší, týkajú sa tak väd zmenky (napr. nesprávne zastupovanie, vynútený alebo sfaľšovaný podpis, falošná zmenka, omyl v zmenke, neoprávnený zásah do zmenky, nesprávne vyplnená blankozmenka), ako aj kauzálneho prepojenia (napr. neexistujúca kauza, zaniknutá alebo neprípustná kauza, omyl v kauze, tieseň, zánik pohľadávky započítaním, nemožno však uplatniť námietku premĺčania kauzálnej pohľadávky, vzhľadom na oddelenosť kauzálnej pohľadávky od zmenky).³⁶⁹ Nedostatky kauzálneho vzťahu, na základe ktorého bola vystavená zmenka, sa do zmenkového vzťahu neprenášajú.³⁷⁰ Námietky možno uplatniť len v intenciách § 17 zmenkového zákona.

³⁶⁷ V praxi to znamená, že súd osloví centrálnu evidenciu obyvateľstva a skúma aj to, či sa dotyčná osoba nenachádza vo väzbe.

³⁶⁸ Kovařík, Z.: Směnka a šek v České republice, C. H. BECK, Praha 2001, strana 462.

³⁶⁹ Tamže.

³⁷⁰ Círák, J., Šmeringai, P.: Zmenky v praxi a podnikaní, CONSULTA, v.o.s., PETRUS 1999, strana 27.

Námietky, ktoré možno uplatniť pri blankozmenách, sú dané špecifikami tejto listiny. Osobe, ktorá blankozmenku podpísala, patria všetky námietky, ktoré prináležia akémukoľvek inému zmenkovému dlžníkovi. Osobitosti námietok v prípade blankozmenky majú pôvod predovšetkým v jej vyplnení v rozpore s dohodou. Zmenkový zákon však poskytuje riadnemu majiteľovi zmenky ochranu. Ponecháva na dlžníkovi, aby vyplnenie zmenky v rozpore s dohodou namietol, rovnako ako aj dôkazné bremeno preukázania tejto skutočnosti v prípade súdneho sporu. Ak nebola blankozmenka vyplnená v súlade s dohodou, musí byť jej majiteľovi preukázané, že ju nadobudol v zlej viere, alebo sa pri jej nadobudnutí prevínil hrubou nedbanlivosťou. V prípade prvého majiteľa blankozmenky dokazovanie hrubej nedbalosti neprichádza do úvahy, stačí preukázanie vyplnenia v rozpore s dohodou. Pri ďalších majiteľoch treba rozlišovať, či nadobudli blankozmenku, ktorá ešte vyplnená nebola, alebo plnohodnotnú zmenku, ktorá bola pôvodne blankozmenka (v takomto prípade námietky plynúce z blankozmenky nemožno uplatniť). Majiteľovi, ktorý nadobudol blankozmenku, bude treba preukázať jeho vedomosť o existencii vyplňovacieho práva a zámerné vyplnenie v rozpore s dohodou o vyplnení. Ak dobrú vieru majiteľa nemožno vyvrátiť, bude treba dokázať previnenie z hrubej nedbanlivosti, napríklad preukázaním jeho nezájmu o správne doplnenie údajov napriek tomu, že zjavne ide o nadobudnutie blankozmenky. Aj v prípade, že niekto nadobúda vyplnenú zmenku, ktorá bola blankozmenkou (o čom môže svedčiť napríklad doložka o vydaní vyplňovacieho prehlásenia), mal by sa zaujímať o to, či bola vyplnená v súlade s dohodou o vyplnení a dožadovať sa odovzdania vyplňovacieho prehlásenia, aby minimalizoval možnosť námietok zo strany dlžníka.

Čo sa týka ďalších dlžníkov, ktorí sa na pôvodnú blankozmenku podpísali v čase, keď už bola doplnená na plnohodnotnú zmenku, títo už nemôžu vzniesť námietky plynúce z nesprávneho vyplnenia, pretože svoj podpis pripojili na plnohodnotnú zmenku, ktorej obsah už poznali. Avšak ďalší dlžníci, ktorí sa na blankozmenku podpísali pred jej vyplnením, napriek tomu, že oni sami vyplňovacie oprávnenie nikomu neudelili, námietky plynúce z vyplnenia blankozmenky vzniesť môžu, pretože sa podpísali na takú nevyplnenú zmenku, z ktorej sa má stať plnohodnotná zmenka s takými obsahovými náležitosťami, ktoré stanovila dohoda o vyplnení. Ak sú námietky podané včas a sú opodstatnené, súd ich prejedná na pojednávaní. Výsledkom konania je rozsudok, ktorým súd platobný rozkaz ponechá v platnosti celý, alebo len čiastočne, alebo ho úplne zruší. Môže nastať tiež situácia, že voči niektorým odporcom bude zmenkový platobný rozkaz zrušený, voči iným ponechaný v platnosti úplne, alebo len čiastočne. O ponechaní zmenkového platobného rozkazu v platnosti, alebo jeho zrušení, rozhodne súd vždy rozsudkom, ktorý je napadnuteľný odvolaním. Lehota na odvolanie proti tomuto rozsudku sa nelíši od lehôt, ktoré platia pre iné rozhodnutia, proti ktorým je prípustné odvolanie.

Súdne poplatky za podanie návrhu na vydanie zmenkového platobného rozkazu ustanovuje zákon č. 71/1992 Zb. o súdnych poplatkoch a poplatku za výpis z registra trestov v znení neskorších predpisov.³⁷¹ Vydanie zmenkového platobného rozkazu je v porovnaní s ostatnými sporovými konaniami pomerne rýchle, avšak na výkon rozhodnutia v zmenkových veciach sa nijaká osobitná právna úprava nevzťahuje, vymáhajú sa tak, ako ostatné bežné pohľadávky. V podmienkach EXIMABNKY SR sa najviac osvedčilo vymáhanie prostredníctvom súdneho exekútora.

2.4 Praktické skúsenosti s námietkami zmenkových dlžníkov pri zmenkovom platobnom rozkaze

Väčšina zmenkových dlžníkov proti zmenkovému platobnému rozkazu námietky nepodáva. Uvedomujú si svoju pozíciu dlžníka a povinnosť vrátiť poskytnuté finančné prostriedky. Stáva sa však aj to, že sa dlžník dostane do nepriaznivej situácie pričinením zahraničného odberateľa, ktorý napríklad mešká s platením, alebo v dôsledku iných okolností, ktoré sám ovplyvniť nemôže. Takéto okolnosti EXIMABANKA SR dôsledne skúma a snaží sa pri vymáhaní

³⁷¹ Podľa Zákona č. 71/1992 Zb. o súdnych poplatkoch a poplatku za výpis z registra trestov v znení neskorších predpisov sa v zmenkovom a šekovom konaní platí taký istý poplatok, ako pri ostatných návrhoch, pre ktoré nie je určená osobitná sadzba. V občianskoprávných aj v obchodných veciach je to 6% z predmetu sporu.

pohľadávok postupovať veľmi obozretne. Takýmto klientom umožňuje napríklad to, aby sa splatnosť ich pohľadávky oddialila, alebo umožní splatenie dlžnej čiastky v splátkach. Cieľom námietok zmenkových dlžníkov, ktorí nie sú ochotní dobrovoľne platiť, je často len oddialenie právoplatnosti a vykonateľnosti zmenkového platobného rozkazu a následného vymáhania pohľadávky prostredníctvom súdneho exekútora.

Na ilustráciu možno uviesť niektoré námietky zmenkových dlžníkov proti zmenkovému platobnému rozkazu:

1. Námietka, že text na zmenke nemožno považovať za zmenkové prehlásenie z dôvodu, že číselné vyjadrenie zmenkovej sumy nie je zahrnuté v texte zmenkového prehlásenia

Poradie, v akom majú byť na zmenke umiestnené jej jednotlivé esenciálne náležitosti, zmenkový zákon výslovne neupravuje. Jednotlivé doložky uvedené na zmenke sa nemôžu posudzovať samostatne, ale v kontexte celej listiny, bez ohľadu na poradie, v akom sú na listinu napísané, pričom tieto zápisy musia byť kryté podpisom vystaviteľa zmenky. V tejto súvislosti platnosti zmenkového vyhlásenia nebráni ani to, ak by vyjadrenie zmenkovej sumy nebolo súčasťou zmenkového prehlásenia. (Tejto problematiky sa dotýka aj judikát Váž 10558: „*Vepsání směnečné sumy v hořejším pravém rohu směnky mimo kontext vlastního směnečného prohlášení náleží k obsahu samé směnky, leč že by šlo o nahodilou okrajovou poznámku, která není krytá podpisem.*“³⁷²)

2. Námietka, že niektoré podpisy, alebo zápisy, sú umiestnené mimo zmenky

V tejto súvislosti treba rozlíšiť, čo sa považuje za samotnú zmenku a „nosič“, na ktorom je zmenka umiestnená. Napriek tomu, že zmenka nemusí byť napísaná len na papierovom podklade, v bežnej praxi sa takmer výlučne používa iba takáto. Stáva sa, že nie celá listina, na ktorú sa zmenka umiestni, môže byť považovaná za zmenku. Je to napríklad vtedy, ak sa zmenkové doložky umiestňujú do rámčeka. V takomto prípade je možné za zmenku považovať iba to, čo je napísané vnútri rámčeka. V tomto rámčeku musia byť obsiahnuté všetky zápisy, ktoré majú tvoriť zmenku a tieto zápisy musia byť kryté podpisom vystaviteľa vo vnútri rámčeka. Akékoľvek zápisy na okrajových častiach takéhoto papiera nebude možné považovať za súčasť zmenky, nech už ide o podpis, alebo poznámku. Na okraji papiera, mimo zmenky, môžu byť umiestnené napríklad také zápisy, alebo poznámky, ktoré sa týkajú použitia zámerne neúplnej zmenky (blankozmenky), pričom tieto zápisy, alebo poznámky, nemôžu byť považované za zmenkové zápisy. (Tejto problematiky sa dotýka aj rozsudok Vrchního soudu v Prahe, sp. Zn. 13 Cmo 6/2000 „*Text uvedený na stejné listině jako směnka, ale mimo kontinuální rámeček, nelze považovat za součást směnky. Lze pouze dovodit, že se jedná o ujednání mezi stranami o tom, kdy je možné směnku použít.*“³⁷³)

3. Námietka, že niektoré časti zmenkového prehlásenia sú vyňaté z textu do rámčeka

Dnes sú bežne dostupné zmenkové formuláre, ktoré možno zakúpiť a jednoducho vyplniť. Na takýchto formulároch, ale aj na zmenkách, ktoré sú vytvorené napríklad vystaviteľom zmenky, sa v tej časti listiny, ktorú treba považovať za zmenku, môžu nachádzať rámčeky, do ktorých sa doplnia určité vopred naznačené údaje (napríklad suma, dátum, mena a iné). Ohľadne takýchto rámčeka, na rozdiel od vyššie uvedenej námietky, nie je súdna prax jednotná. (Tejto problematiky sa dotýka aj rozsudok Vrchního soudu v Prahe, sp. Zn. 5 Cmo 780/97 „*Je-li některý údaj na směnce v rámečku, může to znamenat jeho vyloučení z textu listiny jen tehdy, musí-li být z grafické úpravy listiny každému zřejmé, že rámeček má právě tento význam a nikoli význam jiný.*“³⁷⁴ V uvedenom rozsudku súd pripustil, že rámčeky na zmenke môžu mať za následok aj vylúčenie textu v ňom uvedeného z kontextu určitého prehlásenia, alebo aj z celkového kontextu zmenky. Avšak

³⁷² Kovařík, Z.: Zákon směnečný a šekový – komentář, C.H.BECK, Praha 1997, strana 17.

³⁷³ Kovařík, Z.: Přehled směnečné judikatury, ASPI, a.s., Praha 2005, s. 22.

³⁷⁴ Tamže

z grafickej úpravy zmenky musí byť zrejme, že rámček má práve takýto zmysel a musel by tomu tak rozumieť každý držiteľ zmenky.)

4. Námietka, že podpis žalovaného nie je podpisom avalistu, pretože na zmenke nie je napísané, že preberá ručenie

Podľa § 31 zmenkového zákona, ktorý rovnako platí pre vlastné aj cudzie zmenky, každý podpis, ktorý sa umiestni na líci zmenky a nejde o podpis vystaviteľa, zakladá zmenkové ručenie. Niektorí žalovaní avalisti túto skutočnosť popierajú s odôvodnením, že takto by bol zmenkovo zaviazaný napríklad aj notár, ktorý overuje určité skutočnosti na zmenke. Zmenka však môže obsahovať aj podpisy osôb zmenkovo nezaviazaných, deklarujúcich určité skutočnosti, avšak tieto osoby nie sú nikdy zo zmenky osobne zaviazané (napríklad podpis osoby, ktorá drží zmenku na základe prokúraindosamentu). Pri nich je však nevyhnutné vždy uviesť účel ich podpisu na zmenke, napríklad pri podpise notára, že overuje podpis niektorej osoby na zmenke. Stáva sa, že proti podpisu avalistu dávajú námietky aj ďalší žalovaní dlžníci, ktorí avalistami nie sú. Priami dlžníci, ako je príjemca cudzej zmenky a vystaviteľ vlastnej zmenky, však toto právo nemajú, aj keby bol podpis avalistu nesprávny. (Tejto problematiky sa dotýka aj judikát Sb. n. s. 12.897 „*Prohlášení rukojemské není podstatnou částí směňky a není příjemce směňky oprávněn vytýkati nesprávnost rukojemského prohlášení.*“³⁷⁵)

5. Námietka duplicity platobných miest

Miesto, kde sa má platiť, musí byť jednoznačne vymedzené a na zmenke môže byť uvedené iba jedno takéto miesto. Ak sú uvedené viaceré, alebo ak je pri domicilovaných zmenkách uvedené ďalšie platobné miesto, ktoré je v rozpore s domicilačnou doložkou, bude takáto zmenka neplatná. Môžu sa však stať prípady, hlavne v bankovej praxi, že označenie miesta splatnosti bude obsahovať viaceré geografické označenia (napríklad pobočka banky v inom meste, než má sídlo). Takéto zmenky nemôžu byť považované za neplatné, pretože napriek zdanlivej duplicitě označenia, bezpochyby z neho vyplýva iba jedno platobné miesto. V podobnej veci vydal uznesenie Vrchní soud v Prahe dňa 27. 5. 1997, sp. zn. 5 Cmo 40/96, v zmysle ktorého „*Směnka udávající více platebních míst vedle sebe nemůže být platnou směňkou. Je-li však platební místo na směnce postupně jen upřesňováno, byť i prostřednictvím více geografických údajů, nebrání to platnosti směňky.*“³⁷⁶

6. Námietka neurčitosti zmenkovej sumy z dôvodu viacnásobného označenia

Na zmenkách sa často udáva zmenková suma viackrát, slovom a číslom. Samotný zmenkový zákon už s takouto situáciou počíta a určuje presné pravidlá, ako postupovať pri rozpore medzi udanými sumami. Ak je zmenková suma uvedená slovami aj číslami a tieto údaje sa nezhodujú, za smerodajnú sa bude považovať suma vyjadrená slovami. Zrejme je to z toho dôvodu, že pri slovnom vyjadrení určitej sumy je menšia pravdepodobnosť omylu ako pri číselnom vyjadrení. Ak je však na zmenke uvedená suma niekoľkokrát slovne, alebo niekoľkokrát číselne a tieto sa nezhodujú, za zmenkovú sumu bude považovaná najnižšia uvedená suma.

7. Námietka neoprávneného úročenia

Zmenkový zákon umožňuje len úročenie vistazmeniek, vzhľadom na to, že pri jej vystavení ešte nie je zrejme, kedy nastane splatnosť, nie je možné zarátat' prípadný úrok do zmenkovej sumy, ako pri fixnej zmenke. Úroková sadzba môže byť na zmenke vyjadrená priamo určitou percentuálnou výškou, ale aj nepriamo, napríklad odkazom na základnú úrokovú sadzbu Európskej centrálnej banky (do 31. 12. 2008 na základnú úrokovú sadzbu NBS). Ak by bolo dohodnuté úročenie fixnej zmenky a veriteľ by si v rámci zmenkového platobného rozkazu

³⁷⁵ Kizlink, K. – Spišiak, J.: Zmenkové právo – Komentár, HEURÉKA, Šamorín 2005, strana 146.

³⁷⁶ Kovařík, Z.: Přehled směněčné judikatury, ASPI, a. s., Praha 2005, strana 11.

zaplatenie úroku aj uplatňoval, zmenkový dlžník by sa plateniu takýchto úrokov ubránil, pretože úroková doložka by musela byť považovaná za nenapísanú.

8. Námiетка nesprávnej výšky úrokov z omeškania

V tejto súvislosti je nevyhnutné uviesť, že úrok z omeškania, ako je obsiahnutý pre obchodnoprávne vzťahy v § 369 Obchodného zákonníka a pre občianskoprávne vzťahy v § 3 nariadenia vlády Slovenskej republiky č. 87/1995, ktorým sa vykonávajú niektoré ustanovenia Občianskeho zákonníka, sa pri zmenkách vylučuje a neprichádza do úvahy. (Pre porovnanie: V súčasnosti je výška úroku z omeškania rovnaká pre občianskoprávne, aj obchodnoprávne vzťahy, a je o 8 percentuálnych bodov vyššia ako základná úroková sadzba Európskej centrálnej banky, platná k prvému dňu omeškania s plnením peňažného dlhu.) Majiteľ má zo zmenky nárok len na to, čo mu podľa zmenkového zákona prislúcha, a to okrem zmenkovej sumy na postihové úroky vo výške 6% odo dňa splatnosti, odmenu vo výške 1/3% zmenkovej sumy, alebo v nižšej výške a útraty stanovené zmenkovým zákonom.

9. Námiетка nesprávnej výšky zmenkovej sumy, alebo úrokov

Námietky ohľadne dlhu, respektíve „nedlhu“ dlžníka musia byť formulované konkrétne. Nepostačuje uvedenie, že dlžník namieta výšku, alebo že suma bola zle vypočítaná, bez udania, v akej konkrétnej sume toto namieta. Dôkazné bremeno týchto skutočností je na žalovanom dlžníkovi, preto to musí súdu aj kvalifikovane preukázať (napríklad čiastočné plnenie zo zmenky potvrdením o uhradení, alebo výpisom z účtu).

10. Námiетка včasného nepredloženia zmenky

Lehoty uvedené v zmenkovom zákone na vykonanie určitých úkonov musia byť dodržané. Opomenutie predloženia zmenky má pre jej majiteľa nepriaznivé následky nenávratnej straty postihových práv. Preto v prípade, že je žalovaný nepriamy dlžník zo zmenky, ktorá nebola predložená, úspešne sa môže ubrániť plateniu, ak nepredloženie zmenky preukáže. Záväzok vystaviteľa vlastnej zmenky a akceptanta cudzej zmenky je však vždy priamy, bez akýchkoľvek negatívnych následkov nepredloženia zmenky na jej majiteľa. Týmto subjektom by takáto námiетка priznaná byť nemohla, pretože ich povinnosť zaplatiť zmenku jej nepredložením nezanikla, samozrejme za predpokladu, že majiteľ podá návrh na súd v rámci trojročnej premlčacej doby platnej pre priameho zmenkového dlžníka.

11. Námiетка chýbajúceho kauzálneho vzťahu ručiteľa

Platnosť záväzku zmenkového ručiteľa nie je podmienená vytvorením vlastného vzťahu k vlastníkovi zmenky. Ručiteľským záväzkom sa zabezpečuje splnenie záväzku zo zmenky, avšak v takomto prípade väčšinou vlastný vzťah k majiteľovi zmenky zo strany ručiteľa absentuje. Ak ručiteľ uzatvoril s majiteľom zmenky dohodu o zmenkovom ručení, môže sa jej dovolávať len voči tomuto majiteľovi. V prípade, že s ručiteľom uzatvoril mimozmenkovú dohodu o ručení dlžník, za ktorého sa zaručuje, nie je prípustné, aby ručiteľ uplatňoval voči majiteľovi zmenky námietku z tejto dohody. (V podobnej veci vydal rozsudok Vrchní soud v Prahe dňa 17. 9. 2001, sp. zn. 9 Cmo 44/2001 v ktorom sa uvádza: „Aby mohl směnečný rukojmí (žalovaný) vznést námitku z vlastního vztahu k majiteli směňky (žalobci), musí mít s majitelem uzavřenou směnečnou dohodu, v níž jsou specifikovány podmínky, za nichž převzal rukojemský závazek. Má-li rukojmí uzavřenou směnečnou dohodu s osobou odlišnou od majitele směňky (s výstavcem směňky vlastní, směnečníkem u směňky cizí nebo výstavcem směňky cizí, není-li výstavce totožný s majitelem směňky), nemůže vůči majiteli směňky uplatňovat námitky vyplývající z této dohody.“³⁷⁷)

12. Námiетка nesplnenia podmienky pre vznik ručiteľského záväzku podľa § 306 ods. 1 Obchodného zákonníka (že veriteľ je oprávnený domáhať sa splnenia záväzku od ručiteľa len v

³⁷⁷ Kovařík, Z.: Přehled směnečné judikatury, ASPI, a.s., Praha 2005, strana 44.

prípade, že dlžník nespĺnil svoj záväzok v primeranej dobe po tom, čo ho na to veriteľ písomne vyzval)

Takáto námietka by mohla zväzdať k tomu, že by mal byť záväzok zmenkového ručiteľa subsidiárnym k záväzku vystaviteľa zmenky a že zmenkový veriteľ by mal byť oprávnený domáhať sa splnenia záväzku od ručiteľa len v prípade, že priamy dlžník nespĺnil svoj záväzok v primeranej dobe po tom, čo ho na to veriteľ písomne vyzval. Záväzok zmenkového ručiteľa však nie je podriadeným záväzkom. Ručiteľ zo zmenky je zaviazaný rovnako ako ten, za koho sa zaručil. Ak sa avalista zaručil za vystaviteľa zmenky – priameho zmenkového dlžníka, má aj on rovnako postavenie priameho zmenkového dlžníka. Ručiteľ a osoba, za ktorú sa zaručil, sú zaviazaní majiteľovi zmenky spoločne a nerozdielne a majiteľ zmenky je oprávnený požadovať plnenie od každého z nich bez ohľadu na poradie, alebo aj od oboch spoločne.

ZÁVER

Zmenky boli od svojho vzniku veľkým prínosom pre rozvoj obchodovania. V súčasnom období sú vhodným prostriedkom na to, aby mohli byť využité jednak v jednoduchých, jednak vo veľmi komplikovaných obchodných vzťahoch. Môžu sa prispôsobiť rôznym potrebám a požiadavkám zúčastnených strán. Práva a povinnosti jednotlivých účastníkov zmenkového vzťahu sa odvíjajú od daného druhu zmenky. Toto umožňuje od samého začiatku použiť taký druh zmenky a s takými náležitosťami, ktoré obchodnému vzťahu najviac vyhovujú. Napríklad do zmenkového vzťahu môžu vstúpiť ďalšie osoby, ako ručiteľia, alebo ju možno previesť s vylúčením následnej zodpovednosti za jej zaplatenie, alebo bez vylúčenia zodpovednosti.

Z hľadiska získania vykonateľného rozhodnutia pri neuhradení záväzkov zo zmenky možno poznamenať, že vydanie zmenkového platobného rozkazu je pomerne rýchle konanie. Táto skutočnosť však nie je z hľadiska obchodovania zanedbateľná. Pri dobrovoľnom neplnení svojich povinností zmenkovým dlžníkom má zmenkový veriteľ takto možnosť rýchlejšie urobiť opatrenia potrebné na vymoženie svojej pohľadávky. Vzhľadom na fakt, že opätovné používanie zmeniek v Slovenskej republike je otázkou len nedávnej minulosti, judikatúra týkajúca sa zmeniek ešte nie je dostatočná. K dispozícii je však rozsiahlejšia judikatúra z prvej polovice minulého storočia, ktorá je relatívne dobre aplikovateľná aj na súčasné zmenkovo-právne vzťahy. Očakáva sa vzostupný trend používania zmeniek, v dôsledku čoho zrejme dôjde aj k zvýšeniu počtu žalôb. To zároveň umožní, že aj judikatúra v tejto oblasti bude rozsiahlejšia.

Zameranie obsahu článku je orientované na hospodársku prax s dôrazom na podporu slovenského exportu. Sú v ňom uvedené možnosti použitia zmeniek v obchodnej činnosti v konkrétnych podmienkach EXIMBANKY SR do roku 2009. Prínosom pre prax sú navrhnuté ďalšie alternatívy možnej aplikácie iných druhov zmeniek, resp. zmeniek s inými účastníkmi, než ktoré boli zaužívané. Na záver možno konštatovať, že zmenky sa uplatňujú prevažne ako prostriedok na zabezpečenie zmluvných záväzkov, najmä ako vhodný zabezpečovací prostriedok pri poskytovaní úverov. Ako platobný prostriedok sa používajú v oveľa menšej miere. Práve v tejto oblasti urobila EXIMBANKA SR veľký pokrok vpred a zamerala svoje bankové produkty tak, aby v nich mohli byť zmenky vhodným spôsobom uplatniteľné. Možnosti, ktoré sa otvárajú ďalším rozšírením portfólia jej finančných produktov v budúcnosti, poskytnú zároveň aj nové oblasti ich využitia. V súvislosti s náročnými požiadavkami na efektívnejšiu podporu slovenského exportu, tak vzniká aj väčší priestor na využitie zmeniek ako doteraz.

POUŽITÁ LITERATÚRA

A. Knihy a odborné časopisy:

1. CIRÁK, J., ŠMERINGAI, P.: Zmenkové právo v Slovenskej republike, Vydavateľské oddelenie Právnickej fakulty UK, Bratislava 1998, ISBN 80-7160-102-0.
2. CIRÁK, J., ŠMERINGAI, P.: Zmenky v praxi a podnikaní, CONSULTA, v.o.s., PETRUS 1999, ISBN 80-85692-02-3 (Consulta), ISBN 80-88939-03-8 (Petrus).
3. CHALUPA, R.: Základy směnečného práva, Linde Praha, a. s. 2003, ISBN 80-7201-382-3.
4. CHALUPA, R.: Zákon směnečný a šekový – komentář, Linde, Praha 1996, ISBN 80-7201-036-0.
5. KIZLINK, K., SPIŠIAK, J.: Zmenkové právo – Komentár, HEURÉKA, Šamorín 2005, ISBN 80-89122-21-3.
6. KOVAŘÍK, Z.: Přehled směnečné judikatury, ASPI, a. s., Praha 2005, ISBN 80-7357-107-2.
7. KOVAŘÍK, Z.: Směnka a šek v České republice, C. H. Beck, Praha 2001, ISBN 80-7179-588-7.
8. KOVAŘÍK, Z.: Směnka jako zajištění, C. H. Beck, Praha 2002, ISBN 80-7179-785-5.
9. KOVAŘÍK, Z.: Zákon směnečný a šekový, komentář, C. H. Beck, Praha 1997, ISBN 80-7179-105-9 (C. H. Beck. Praha), ISBN 3-406-42428-7 (C. H. Beck. München).
10. KOVAŘÍK, Z.: Zmenky (Aktualizoval a poslovenčil Doc. JUDr. Mojmir Mamojka, CSc.), Komora komerčných právnikov SR, 1994, ISBN 80-967201-8-X
11. ŠÍDLOVÁ, L.: Najčastejšie problémy v zmenkových obchodoch, In: Finančný poradca podnikateľa č. 5/1998.
12. TRÚCHLA, M.: Účtovanie o zmenkách, In: Finančný poradca podnikateľa č. 5/1998.
13. Výročné správy EXIMBANKY SR za roky 2004 – 2008.
14. ZÁHORCOVÁ, S.: Praktické použitie zmenky, In: Finančný poradca podnikateľa č. 5/1998.
15. ZÁHORCOVÁ, S., STRÁNSKA, K.: Zmenka v obchodnom styku z pohľadu bankovej a súdnej praxe, Slovenská obchodná a priemyselná komora, Bratislava 2001, ISBN 80-85588-91-9.

B. Právne predpisy:

1. Zákon č. 191/1950 Zb. zmenkový a šekový v znení neskorších predpisov
2. Zákon č. 40/1964 Zb. Občiansky zákonník v znení neskorších predpisov
3. Zákon č. 513/1991 Zb. Obchodný zákonník v znení neskorších predpisov
4. Zákon č. 566/2001 Z. z. o cenných papieroch a investičných službách a o zmene a doplnení niektorých zákonov (zákon o cenných papieroch) v znení neskorších predpisov
5. Zákon č. 99/1963 Zb. Občiansky súdny poriadok v znení neskorších predpisov
6. Zákon č. 71/1992 Zb. o súdnych poplatkoch a poplatku za výpis z registra trestov v znení neskorších predpisov
7. Zákon č. 80/1997 Z. z. o Exportno-importnej banke Slovenskej republiky v znení neskorších predpisov
8. Zákon č. 483/2001 Z. z. o bankách a o zmene a doplnení niektorých zákonov v znení neskorších predpisov
9. Zákon č. 95/2002 Z. z. o poisťovníctve a o zmene a doplnení niektorých zákonov v znení neskorších predpisov
10. Zákon č. 659/2007 Z. z. o zavedení meny euro v Slovenskej republike a o zmene a doplnení niektorých zákonov v znení neskorších predpisov
11. Zákon č. 371/2004 Z. z. o sídlach a obvodoch súdov Slovenskej republiky v znení neskorších predpisov
12. Nariadenie vlády Slovenskej republiky č. 87/1995 Z. z., ktorým sa vykonávajú niektoré ustanovenia Občianskeho zákonníka v znení neskorších predpisov

C. Judikatúra:

1. Váž 10558
2. Rozsudok Vrchního soudu v Prahe, sp. Zn. 13 Cmo 6/2000
3. Rozsudok Vrchního soudu v Prahe, sp. Zn. 5 Cmo 780/97
4. Sb. n. s. 12.897
5. Uznesenie Vrchního soudu v Prahe, sp. zn. 5 Cmo 40/96
6. Rozsudok Vrchního soudu v Prahe, sp. zn. 9 Cmo 44/2001

KONTAKT

JUDr. Kristína Gálová

Ing. Vladimír Hniličan, PhD.

Katedra medzinárodných ekonomických vzťahov a hospodárskej diplomacie

Fakulta medzinárodných vzťahov

Ekonomická univerzita v Bratislave

E-mail: hnilican@euba.sk

zbratislavy@yahoo.de

INFORMÁCIE

PRINCÍPY EURÓPSKEHO ZMLUVNÉHO PRÁVA. HISTÓRIA ICH VZNIKU, ŠTATÚT, VYBRANÉ USTANOVENIA

JUDr. Halina Martyniv, PhD.

ABSTRAKT

Práce nad prípravou Princípov Európskeho zmluvného práva začala Komisia pre európske zmluvné právo³⁷⁸ v roku 1982. Časť I Princípov bola publikovaná vo Veľkej Británii v roku 1995. Druhé vydanie Princípov európskeho zmluvného práva obsahujúce Časť I a II bolo publikované v roku 1999. S prácami na tretej časti Princípov začala Komisia v roku 1997 v Regensburgu. Aktuálne znenie Princípov bolo po prvýkrát publikované na Slovensku v roku 2010 a obsahuje sedemnást' kapitol. Cieľom tohto článku je charakteristika histórie vzniku, podstaty a vybraných ustanovení Princípov a vyzdvihnutie ich významu pre aproximáciu súkromného práva členských štátov EÚ.

Príspevok je publikovaný v rámci projektu **VEGA č. 1/0696/10: Vybrané aspekty práva medzinárodných ekonomických vzťahov.**

ABSTRACT

The Commission on European Contract Law began to prepare the Principles of European Contract Law in 1982. Part I of the Principles was published in English in 1995. A second volume Principles of European Contract Law, Part I and II was published 1999. The Commission began to prepare Part III of the Principles at a meeting in Regensburg in December 1997. The present volume of the Principles was published in Slovakia 2010 and containing seventeen Chapter. The aim of this article is to characterise the history of the appearance of the basis and some selected aspects of the Principles. Also we tried to stress their meaning for approximation the private laws of the EU member states.

Úvod

Aktuálnym problémom Európskej únie, ktorej členská základňa sa stále rozrastá je, aproximácia práva. Zbliženie právnych poriadkov členských štátov ako cieľ Európskeho spoločenstva upravovala Zmluva o založení Európskeho hospodárskeho spoločenstva z roku 1957³⁷⁹.

V neďalekej minulosti získala idea prijatia Európskeho občianskeho zákonníka veľkú podporu. 26. mája 1989 Európsky parlament prijal rezolúciu, v ktorej sa zdôrazňovala dôležitosť harmonizácie súkromného práva členských štátov, najmä v takej špecifickej oblasti ako vnútorný trh. Rezolúcia obsahovala odporúčania týkajúce sa nevyhnutnosti prác na Európskom občianskom zákonníku. Preambula predmetnej rezolúcie uvádzala, že unifikácia môže byť vykonaná najmä odvetviach súkromného práva, ktoré sú veľmi dôležité pre rozvoj jednotného trhu, ktorým je najmä zmluvné právo³⁸⁰. Preto sa zmluvné právo Európskej únie stalo prioritnou oblasťou unifikácie a aj

³⁷⁸ Ďalej v texte Komisia

³⁷⁹ Hlava I, článok 3 písm. h)

³⁸⁰ Resolution of 26 May 1989 (of the European Parliament) on Action to Bring into Line the Private Law of the Member States // Official Journal C. 158/400/26. May. 1989.

v súčasnosti predmetom väčšiny diskusií je otázka dosiahnutia jednotnej úpravy európskeho zmluvného práva³⁸¹.

V októbri 1999 Európska rada v Tampere požiadala Komisiu EÚ, aby preskúmala potrebu harmonizácie právnych predpisov v oblasti občianskeho práva hmotného. V roku 2001 Komisia EÚ vydala oznámenie o európskom zmluvnom práve s cieľom začať postup konzultácií o možných problémoch a opatreniach v oblasti zmluvného práva. V štokholmskom programe na obdobie rokov 2010 – 2014 bola Komisii adresovaná výzva, predmetom ktorej je predloženie návrhu spoločného referenčného rámca v oblasti európskeho zmluvného práva, ktoré by mali používať zákonodarné orgány členských štátov na úrovni Unie.

26. apríla 2010 na základe rozhodnutia Komisie bola zriadená skupina odborníkov pre spoločný referenčný rámec v oblasti európskeho zmluvného práva³⁸². Úlohou skupiny je pomáhať Komisii pri príprave návrhu spoločného referenčného rámca v oblasti európskeho zmluvného práva, vrátane spotrebiteľského a obchodného zmluvného práva. Skupina bude pozostávať najviac z 20 členov.

Aj v stratégii Európa 2020 na zabezpečenie inteligentného, udržateľného a inkluzívneho rastu sa uznáva, že je treba zabezpečiť, aby podnikatelia a spotrebiteľia mohli uzatvárať zmluvy so svojimi partnermi v iných krajinách EÚ jednoduchším spôsobom a lacnejšie, a to okrem iného aj tým, že sa dosiahne pokrok v rámci vytvárania fakultatívneho európskeho zmluvného práva.

História vzniku Princípov európskeho zmluvného práva

Práce na príprave projektu „Princípy Európskeho zmluvného práva“ (ďalej v texte Princípy) začala Komisia pre európske zmluvné právo v roku 1982, ešte pred prijatím rezolúcie z 26. mája 1989.

Prvá časť Princípov vypracovaná prvou Komisiou bola potvrdená rezolúciou Európskeho parlamentu z 6. mája 1994³⁸³ a zverejnená v roku 1995. Predmetná časť upravovala splnenie a nesplnenie zmluvy a prostriedky nápravy.

V ďalších prácach na Princípoch pokračovala druhá komisia, ktorá prehodnotila a prepracovala prvú časť. Prepracované znenie Princípov (obsahujúce I a II častí) bolo zverejnené v roku 1999 a obsahovalo deväť kapitol upravujúcich základné zásady, pravidla uzatvárania zmlúv, otázky týkajúce sa platnosti, výkladu, obsahu a účinkov zmlúv, splnenie a nesplnenie (porušenie) zmlúv a prostriedky nápravy.

V roku 1997 práce na Princípoch začala tretia komisia. Výsledkami jej činnosti, ktoré boli zverejnené v roku 2002 bola tretia časť Princípov. Predmetná časť upravovala otázky postúpenia pohľadávky, prevzatia dlhu a prevodu zmlúv, premlčania pohľadávok, protiprávnosti, podmienky a kapitalizácie úrokov.

Práce Komisie na vypracovaní Princípov pod vedením profesora Oleho Landu (Lando Commission) s finančnou podporou Európskej komisie boli jedným z hlavných mimovládnych projektov unifikácie súkromného práva.

Významní právnici pracovali na vypravovaní spoločných európskych princípov zmluvného práva viac ako 20 rokov.

Neskôr, v roku 1999, začala činnosť Pracovná skupina pre otázky Európskeho občianskeho zákonníka (ďalej v texte Pracovná skupina), ktorá zodpovedala za vypracovanie právnych noriem, upravujúcich určité druhy zmlúv (kúpne zmluvy, zmluvy o poskytnutí služieb, úverové dohody a zabezpečovanie úverov, poisťne zmluvy a iné), právnych predpisov, upravujúcich nezmluvné povinnosti (delikty, bezdôvodné obohatenie a právo negotiorum gestio), určité otázky týkajúce sa hnutelného majetku, ktoré sú spojené s fungovaním jednotného trhu (zabezpečenie úverov hnutelným majetkom, prechod vlastníckeho práva k hnutelným veciam a iné).

³⁸¹ Presidency Conclusions of Council of the European Union // The meeting in Tampere, Brussels, 18 October 2001. – P. 2.

³⁸² *Úradný vestník L 105, 27/04/2010 S. 0109 – 0111.*

³⁸³ Resolution of 6 May 1994 (of European Parliament) on the Harmonisation of Certain Sector of the Private Law of the Member States // Official Journal. C205 /518/6.May.1994.

Pracovná skupina bola najväčšou a jedinečnou skupinou, ktorú tvorili európski odborníci z oblasti súkromného práva, vedúcim skupiny bol profesor K. von Bar. Porovnávacie výskumy a práce na projekte Európskeho občianskeho zákonníka sa viedli v týchto centrách:

- Centrum v Hamburgu, Nemecko - Inštitút zahraničného a medzinárodného práva M. Planka, ktorý sa venoval hlavne otázkam zabezpečenia plnenia povinnosti hnutelným majetkom;
- Centrum európskeho práva Univerzity v Insbruku, Rakúsko sa zaoberal poisťovacími zmluvami;
- Centra v Holandsku (Amsterdam, Utrech a Tilburg) - práce na kúpnych zmluvách, dlhodobých zmluvách a zmluvách o poskytnutí služieb;
- Centrum v Salzburgu, Rakúsko zaoberalo otázkami prechodu vlastníckeho práva k hnutelným veciam³⁸⁴.

Práce sa začali v júli roku 1999. Všeobecné ustanovenia zmluvného práva, nachádzajúce sa v Princípoch európskeho zmluvného práva by mali byť integrované do budúceho Európskeho občianskeho zákonníka.

Napriek tomu, že vypracovanie projektu Princípov európskeho zmluvného práva bolo ťažko dosiahnuteľnou úlohou, v realizácii ktorej boli pochybnosti, Princípy boli vypracované a zverejnené.

Po vykonaní analýzy použitia časti I Princípov vo vzťahu k najdôležitejším obchodným zmluvám o dodaní tovaru a služieb rôzneho druhu a o prechode práv (licenčne zmluvy a iné) Komisia dospela k záveru, že napriek tomu, že Princípy nemôžu zabezpečiť adekvátne riešenie všetkých otázok, ktoré vznikajú pri uzavretí určitých špecifických zmlúv, môžu byť použité pri riešení väčšiny uvedených sporných otázok³⁸⁵.

Pojem a podstata Princípov európskeho zmluvného práva

Princípy európskeho zmluvného práva sú súkromnou iniciatívou preto nemajú charakter národného, medzinárodného ani nadnárodného práva³⁸⁶, čo však neznamená, že ustanovenia Princípov nemajú právnu silu. Článok 1 Princípov uvádza, že účelom Princípov je ich aplikácia ako všeobecných pravidiel zmluvného práva Európskej únie, a môžu byť použité v prípade, ak sa zmluvné strany dohodli o tom, že zmluva sa bude spravovať „všeobecnými právnymi zásadami“, „lex mercatoria“ alebo obdobnými pravidlami, alebo nezvolili nijaký právny poriadok alebo právne normy pre úpravu ich zmluvných vzťahov.

Z uvedeného vyplýva, že Princípy majú povahu *soft law*. Normy Princípov nie sú v ani v jednom členskom štáte EÚ súčasťou vnútroštátneho právneho poriadku a preto sa na úpravu ich vzájomných vzťahov použijú iba so súhlasom zmluvných strán. Pojem „lex mercatoria“ má svoj pôvod v stredoveku, kde označoval univerzálne právo obchodníkov, uplatňované v prístavoch a trhových centrách, majúce povahu medzinárodného obchodného práva³⁸⁷. Veľký význam pre rozvoj lex mercatoria mala medzinárodná obchodná arbitráž. Ďalším faktorom, podnecujúcim rozvoj lex mercatoria bola zásada autonómie vôle.

Existujú dva hlavné dôvody použitia lex mercatoria. Jedným z nich je vôľa účastníkov: účastníci môžu sa dohodnúť o použití v texte svojej zmluvy určitej zvyklosti, ktorá sa stáva pre nich záväznou. Druhým dôvodom použitia zvyklosti je ich použitie štátnym alebo rozhodcovským súdom v prípade, ak účastníci neodkazovali na ich použitie, ale súd uznal zvyklosť za prameň právnej úpravy zmluvných vzťahov. Na základe uvedeného môžeme konštatovať, že lex mercatoria je súhrn všetkých právnych nástrojov úpravy medzinárodných obchodných vzťahov, ktoré nie sú

³⁸⁴ Lando O. Some Features of the Law of Contract in the Third Millenium // Scandinavian Studies in Law, 2001, № 40. – P. 16.

³⁸⁵ Lando O. Some Features of the Law of Contract in the Third Millenium, 40 Scandinavian Studies In Law , 2001. –P.14.

³⁸⁶Lando O.(eds) Principles of European Contract Law . Part I: Performance , Non-Performance and Remedies, Dordrecht, 1995 . – P. 40.

³⁸⁷ Ovečková, O.: Slovník obchodného práva, IURA EDITION, Bratislava 1994, s.135.

nezávislé od nijakého vnútroštátneho právneho poriadku. Charakteristickým znakom noriem *lex mercatoria* je skutočnosť, že ich aplikácia je závislá iba od vôle zmluvných strán.

V súčasnosti vedci považujú Princípy za predchodcu Európskeho občianskeho zákonníka, ktorý nebude mať charakter „soft law“ ale bude imperatívnym právnym predpisom, prijatým príslušnými inštitúciami EÚ.

Základné ustanovenia Princípov európskeho zmluvného práva

Ako už bolo uvedené, prvé znenie Princípov európskeho zmluvného práva bolo zverejnené v roku 1995, prepracovaná verzia (obsahujúca časť I a II) bola uverejnená v roku 1999, a III. časť Princípov v roku 2002. Súčasnú znenie Princípov obsahuje nasledovné kapitoly:

1. Všeobecné ustanovenia
2. Uzavieranie zmlúv
3. Oprávnenie zástupcov
4. Platnosť
5. Výklad
6. Obsah a účinky
7. Plnenie
8. Neplnenie a prostriedky nápravy všeobecne
9. Jednotlivé prostriedky nápravy pre nesplnenie
10. Pluralita strán
11. Postúpenie pohľadávky
12. Prevzatie dlhu a prevod zmluvy
13. Započítanie
14. Premlčanie
15. Protiprávnosť
16. Podmienky
17. Kapitalizácia úrokov

Každý článok Princípov sprevádza podrobný komentár, obsahujúci príklady a porovnávanie poznámky, poskytujúce prehľad vnútroštátnych právnych predpisov a medzinárodných aktov. Princípy sú určené na použitie v medzinárodných zmluvách a v zmluvách, ktoré majú vnútroštátnu povahu³⁸⁸. Vo všeobecnosti ustanovenia Princípov nemajú kogentnú povahu, preto strany môžu vylúčiť alebo obmedziť ich použitie a prispôbiť osobitostiam konkrétnej zmluvy. Niektoré ustanovenia Princípov však majú kogentnú povahu, čo znamená, že strany ich nemôžu vylúčiť alebo obmedziť podľa vlastného želania.

Prvá kapitola Princípov je venovaná otázke ich pôsobnosti a základným zásadám Princípov. Článok 1:102 ods. 1 upravuje zásadu zmluvnej voľnosti, v zmysle ktorej strany môžu slobodne uzavrieť zmluvu a určiť jej obsah. Predmetná zásada však platí s určitými obmedzeniami- musia byť zohľadnená:

- zásada dobrej viery a poctivého konania;
- kogentné pravidla Princípov;
- kogentné normy rozhodného práva.

Princíp zmluvnej voľnosti má veľký význam v oblasti medzinárodných obchodných vzťahov. Právo obchodníkov slobodne sa rozhodnúť komu budú ponúkať svoje výrobky a kto bude ich dodávateľom, možnosť slobodne dohodnúť podmienky svojich zmlúv sú základom trhovorientovaného a konkurenčného medzinárodného ekonomického poriadku. V niektorých výnimočných prípadoch môže štát vo všeobecnom záujme vylúčiť určité ekonomické odvetvia zo sféry slobodnej konkurencie.

³⁸⁸ Communication on European Contract Law // Joint Response of the Commission on European Contract Law and the Study Group on European Civil Code, Brussels, 2001. –P. 48.

V prípade, ak to rozhodné právo pripúšťa, zmluva sa môže spravovať iba ustanoveniami Princípov s účinkom vylúčenia kogentných noriem národného práva³⁸⁹. Vo všeobecnosti v oblasti medzinárodného práva obchodného platí, že strany sú viazané zvyklosťami, na ktorých sa dohodli a praxou, ktorú si zaviedli medzi sebou³⁹⁰. V prípade rozporu medzi praxou strán a zvyklosťou, ktorá nebola medzi stranami dojednaná, má prax podľa článku 1:105 ods. 1 Princípov prednosť pred zvyklosťou podľa článku 1.105 ods.2³⁹¹. Avšak používanie medzinárodných obchodných zvyklostí závisí od stanoviska, ktoré k nim zaujme právny poriadok rozhodujúci na základe kolíznej normy. Slovenský právny poriadok zaujal k medzinárodným obchodným zvyklostiam stanovisko v § 730 v spojení s § 264 Obchodného zákonníka³⁹²: pri určení práv a povinností zo záväzkového vzťahu v medzinárodnom obchode sa prihliada na obchodné zvyklosti všeobecne zachovávané v medzinárodnom obchode v príslušnom obchodnom odvetví, ak nie sú v rozpore s obsahom zmluvy alebo so zákonom. Strany sú viazané aj zvyklosťami, ktoré sú všeobecne aplikovateľné s výnimkou prípadov, ak by ich aplikácia bola neprimeraná alebo bola v rozpore s kogentnou právnou normou. Princípy v čl. 1:201 uvádzajú, že zmluvná strana je povinná konať dobromyseľne, v súlade so zásadami dobrej viery a poctivého konania³⁹³. Uvedené zásady musia zmluvné strany dodržiavať pri uzatváraní zmlúv, pri plnení a v prípade ďalších otázok, ktoré vzniknú v priebehu právneho života zmluvy. Analogické pravidlo môžeme nájsť v článku 1.7 Zásad medzinárodných obchodných zmlúv UNIDROIT.

Druhá kapitola Princípov upravuje proces uzatvárania zmlúv. Princípy stanovujú slobodu formy zmluvy. V zmysle článku 2:101 ods. 2 zmluva nemusí byť uzavretá v písomnej forme a nepodlieha nijakým iným požiadavkám týkajúcim sa formy. Existenciu zmluvy môžu potvrdiť akékoľvek prostriedky, vrátane svedeckých výpovedí. Rovnaké pravidlo vo vzťahu k zmluvám sa používa vo Veľkej Británii, Nemecku a ďalších európskych štátoch a je zakotvené v čl. 11 Dohovoru OSN o zmluve o medzinárodnej kúpe tovaru z roku 1980 a čl. 1. 2 Zásad medzinárodných obchodných zmlúv UNIDROIT.

Povinnosť plniť zmluvu upravuje čl.1:102 Princípov a článok 6:111 o zmenách podmienok, ktorý uvádza, že zmluvná strana je povinná plniť svoje povinnosti aj v prípade, ak plnenie sa stalo obťažným.

Tradičným a najrozšírenejším spôsobom uzavretia zmluvy v medzinárodných obchodných vzťahoch je prijatie návrhu na uzavretie zmluvy. Práve tento spôsob podrobne upravujú ustanovenia oddielu 2 druhej kapitoly Princípov, Dohovor OSN o zmluve o medzinárodnej kúpe tovaru z roku 1980 (Druhá časť, čl. 14 až 24) a Zásady medzinárodných obchodných zmlúv UNIDROIT (Hlava 2 Uzavretie zmluvy, čl. 2.1.- 2. 22.) Otázka odvolateľnosti resp. neodvolateľnosti ponuky je jednou z najsťpornejších otázok v súvislosti s uzatváraním zmlúv. V právnych poriadkoch angloamerického práva (*common law*) je pravidlom odvolateľnosť ponuky, právne poriadky kontinentálneho práva zastávajú opačný názor (neodvolateľnosť ponuky).

V zmysle článku 2:202 zmluvná strana môže odvolať návrh na uzavretie zmluvy (ofertu), ak odvolanie dôjde adresátovi skôr, než odošle prijatie ponuky (akceptáciu). V prípadoch prijatia ponuky konkludentným konaním je odvolanie účinné, ak dôjde adresátovi ponuky (akceptantovi) skôr, ako navrhovateľ (oferent) dostane oznámenie o konaní alebo sa dozvie o uskutočnení konania akceptantom. Rovnakú právnú môžeme nájsť v čl. 16. Dohovoru OSN o zmluve o medzinárodnej

³⁸⁹ článok 1:103 Princípov európskeho zmluvného práva.

³⁹⁰ v zmysle článku 9 Dohovoru OSN o zmluve o medzinárodnej kúpe tovaru z roku 1980 sú strany viazane akoukoľvek zvyklosťou, na ktorej sa dohodli a praxou, ktorú medzi sebou zaviedli. V medzinárodnom práve obchodnom sa môžeme stretnúť so zmluvami, ktoré na základe dohody zmluvných strán sa spravujú iba obchodnými zvyklosťami. Obchodné zvyklosti sú často používané ako pomôcka pri interpretácii vôle zmluvných strán.

³⁹¹ Princípy európskeho zmluvného práva. Bratislava, Iura edition, 2009, s. 22.

³⁹² Zákon č. 513/1991 Zb.

³⁹³ Lando O., Beale H. Principles of European Contract Law. Parts I and II. – The Hague, 1999. – p. 116.

kúpe tovaru z roku 1980 a čl. 2.4 Zásad medzinárodných obchodných zmlúv UNIDROIT. Avšak čl. 2:202 ods. 3 Princípov obsahuje dôležitú modifikáciu týkajúcu sa odvolania ofery. V zmysle uvedeného článku: odvolanie ponuky je neúčinné, ak:

- v ponuke je vyjadrená jej neodvolateľnosť;
- v ponuke je ustanovená fixná lehota na jej prijatie;
- adresát sa odôvodnene spoliehal na neodvolateľnosť ponuky a konal v dôvere v ponuku.

Z uvedeného vyplýva, že v týchto prípadoch, ak je ponuka prijatá, stáva sa záväznou, a to aj napriek tomu, že bola zdanlivo odvolaná skôr, než bola prijatá. Ak navrhovateľ nesplní zmluvu, môže sa stať zodpovedným za nesplnenie a bude musieť poskytnúť náhradu škody podľa pravidiel oddielu 5 kapitoly 9³⁹⁴. Zmluva je uzavretá v okamihu, keď akceptácia dôjde oferentovi. Od tohto okamihu zmluvné strany nemôžu odvolať alebo vziať späť svoj súhlas.

Tretia kapitola Princípov upravuje oprávnenie zástupcu alebo inej osoby zaviazat' zastúpeného na základe zmluvy uzavretej s treťou stranou. Otázky týkajúce sa oprávnenia zástupcu zo zákona alebo zástupcu ustanoveného verejnou alebo súdnou mocou, otázky vnútorného vzťahu medzi zástupcom a zastúpeným sú vylúčené z rozsahu úpravy predmetnej kapitoly. V zmysle ustanovení Princípov rozoznávame priame a nepriame zastúpenie. Rozhodujúcim kritériom je vykonávanie úkonov v mene zastúpeného. V prípade priameho zastúpenia zástupca koná v mene zastúpeného. Oprávnenie môže byť udelené zástupcovi výslovne alebo implicitne. Nie je zakotvená požiadavka dodržania osobitnej formy tohto právneho úkonu. Zástupcom môže byť fyzická alebo právnická osoba, zastupovať iného však môže len ten, kto je spôsobilý na právne úkony, o ktoré ide a neexistuje rozpor záujmov zástupcu a zastúpeného (samotná možnosť existencie rozporu so záujmami zastúpeného nestačí, rozpor musí existovať)³⁹⁵. Na základe priameho zastúpenia sa vytvára vzťah medzi zastúpeným a treťou osobou³⁹⁶. Zástupca nie je voči tretej strane viazaný.³⁹⁷ Avšak zástupca a zastúpený, resp. zástupca a tretia strana môžu modifikovať uvedené pravidlo (môžu založiť osobnú zodpovednosť zástupcu). V prípade nepriameho zastúpenia prostredník koná na základe pokynov a na účet zastúpeného, ale nie v jeho mene³⁹⁸ alebo podľa pokynov zastúpeného ale tretia strana o tom nevie a nemá dôvod sa domnievať, že prostredník koná ako zástupca. Preto sa osoba, ktorá koná na základe nepriameho zastúpenia označuje ako „prostredník“.

Ak osoba koná ako zástupca bez oprávnenia alebo nad rozsah svojho oprávnenia, zastúpeného ani tretiu stranu predmetné konanie nezaväzuje. Zastúpený bude viazaný týmto konaním iba v prípade, ak taký úkon dodatočne schváli (tzv. rehabilitácia). Na dodatočne schválený úkon sa hľadí ako na úkon platný od začiatku.

Štvrtá kapitola Princípov upravuje platnosť zmluvy. Neplatnosť vyplývajúca z protiprávnosti, rozporu s dobrými mravmi alebo nedostatku právnej spôsobilosti Princípy neupravujú. Zmluva je dvojstranný (výnimočne aj viacstranný) právny úkon. Z hľadiska právnej istoty subjektov právnych vzťahov má značný význam posúdenie okamihu vzniku právneho úkonu (určenia časového okamihu, v ktorom nastávajú následky daného prejavu vôle). V niektorých prípadoch môže strana uzavrieť zmluvu na základe mylnej predstavy o skutočnostiach (skutkový omyl) alebo o práve upravujúcom zmluvu (právny omyl). V zmysle článku 4:103 sa strana môže dovoliavať neplatnosti zmluvy pre právny alebo skutkový omyl existujúci v čase uzavretia zmluvy iba v nasledovných prípadoch:

³⁹⁴ Princípy Európskeho zmluvného práva. Bratislava, Iura edition, 2009, s. 57-58.

³⁹⁵ Pri zmluvnou zastúpení zastúpený musí mať spôsobilosť na uzavretie zmluvy o zastúpení, pri zákonom zastúpení zastúpený na rozdiel od zástupcu nemusí mať spôsobilosť na právne úkony.

³⁹⁶ článok 3:202 Princípov Európskeho zmluvného práva

³⁹⁷ Právne úkony zástupcu sú jeho vlastné prejavy vôle, ale právne následky (práva a povinnosti) vznikajú priamo zastúpenému, pokiaľ zástupca koná v medziach oprávnenia zastupovať.

³⁹⁸ Nepriamy zástupca sám nadobúda práva a povinnosti s úmyslom tieto previesť na zastúpeného.

- ak bol omyl spôsobený informáciou poskytnutou druhou zmluvnou stranou, alebo druhá zmluvná strana vedela alebo mala vedieť o omyle a v rozpore s dobrou vierou a poctivým konaním ponechala túto stranu v omyle;
- ak druhá strana vedela alebo mala vedieť, že keby myliaca sa strana poznala pravdu, zmluvu by neuzavrela, alebo by ju uzavrela len za podstatne odlišných podmienok³⁹⁹.

Ďalšími dôvodmi, pre ktoré sa strana môže dovolávať neplatnosti zmluvy sú:

- podvod (článok 4:107 Princípov) ;
- hrozba (článok 4:108 Princípov) ;
- nadmerný úžitok alebo nespravodlivý výhoda (článok 4:109 Princípov) ;
- individuálne dojednané nespravodlivé podmienky (článok 4:110 Princípov).

Dovolenie sa neplatnosti zmluvy musí byť oznámené druhej strane, netreba podávať návrh na vyslovenie neplatnosti na súd. Oznámenie o dovolaní musí byť uskutočnené v primeranej lehote po tom, čo sa strana dovolávajúca sa neplatnosti dozvedela alebo mala dozvedieť o relevantných skutočnostiach, alebo nadobudla schopnosť konať slobodne⁴⁰⁰. Oprávnená strana sa nemôže dovolávať neplatnosti zmluvy v prípade, ak potvrdí zmluvu aj napriek tomu, že disponuje informáciou o existencii dôvodov na dovolanie sa neplatnosti alebo nadobudla schopnosť slobodne konať. Následkom dovolania sa neplatnosti je skutočnosť, že sa na zmluvu alebo na jej časť (čiastočné dovolanie sa neplatnosti) hľadí, ako keby nebola uzavretá.

Piata kapitola Princípov upravuje výklad zmlúv. V zmysle článku 5:101 ods. 1 sa zmluva vykladá v súlade s voľou strán a podľa jej obsahu. V prípade, že vznikne pochybnosť o význame individuálne nedojednanej zmluvnej podmienky použije sa pravidlo *contra proferentem* (výklad podmienky na ťarchu strany, ktorá ju použila). Zmluvy s cudzím prvkom (najmä tie, v ktorých sa cudzí prvok prejavuje vo forme subjektu) sa často vyhotovujú v dvoch alebo viacerých jazykových zneniach, ktoré sa v jednotlivých prípadoch môžu odchyľovať. V niektorých prípadoch strany výslovne uvedú, ktoré znenie má prednosť. Ak majú všetky znenia rovnakú právnu silu uprednostní sa v prípade ich nezrovnalosti výklad podľa toho znenia, v ktorom bola zmluva pôvodne vyhotovená⁴⁰¹. V zmysle článku 5:102 pri výklade zmlúv treba zohľadniť najmä:

- okolnosti, za ktorých bola zmluva uzavretá;
- konanie strán, a to aj po uzavretí zmluvy;
- povahu a účel zmluvy;
- výklad, ktorý strany už uplatňujú pre obdobné doložky a prax, ktorú medzi sebou strany zaviedli;
- význam všeobecne priznávaný podmienkam a výrazom v príslušnom odvetví a výklad, ktorý možno považovať pre podobné doložky za zaužívaný;
- zvyklosti;
- dobrú vieru a poctivé konanie.

Šiesta kapitola Princípov - Obsah a účinky je venovaná otázkam určenia ceny, kvality plnenia, právnej povahy vyhlásení, uskutočnených zmluvnou stranou pred alebo po uzavretí zmluvy, zmeny alebo zrušenia zmluvy v dôsledku zmeny okolnosti, ktoré nastali po uzavretí zmluvy. Proces uzavretia zmluvy predpokladá dohodnutie náležitostí, ktoré určujú vzájomné práva a povinnosti zmluvných strán. Článok 6:102 ustanovuje, že obsahom zmluvy sú okrem výslovne dojednaných podmienok aj implicitné podmienky vyplývajúce z vôle strán, povahy a účelu zmluvy, dobrej viery a poctivého konania. Určenie ceny je jedným z najdôležitejších krokov uzavretia zmluvy, vyžaduje si vysokú ekonomickú a technickú kvalifikáciu a prax⁴⁰². V prípade, že zmluva

³⁹⁹ článok 4:103 ods. 1 Princípov Európskeho zmluvného práva

⁴⁰⁰ článok 4:113 ods. 1 Princípov Európskeho zmluvného práva

⁴⁰¹ článok 5:107 Princípov Európskeho zmluvného práva

⁴⁰² Podľa Dohovoru OSN o zmluve o medzinárodnej kúpe tovaru z roku 1980 náležitosti, týkajúce sa ceny tovaru, jeho akosti a množstva majú byť dohodnuté pri uzavretí zmluvy a obsiahnuté v tejto

neobsahuje ustanovenia upravujúce cenu alebo spôsob jej určenia predpokladá sa, že sa strany dohodli na primeranej cene.

V praxi medzinárodného rozhodcovského konania sú konania, týkajúce sa zmluvnej ceny (jej výšky, spôsobu určenia a pod.) veľmi zriedkavé, pretože dohoda o cene pri uzavretí zmluvy má pre zmluvné strany podstatný význam.

Princípy pripúšťajú dohodu strán o jednostrannom určení ceny alebo určení ceny treťou osobou. Predmetné určenie však musí byť uskutočnené primeraným spôsobom.

Pri určovaní stupňa kvality plnenia Princípy vychádzajú zo všeobecne používanej zásady, že v prípade, ak zmluva neobsahuje ustanovenia upravujúce kvalitu plnenia, dlžník je povinný poskytnúť plnenie minimálne priemernej kvality⁴⁰³. Priemernosť kvality sa určuje podľa okolností konkrétneho prípadu.

Siedma kapitola - Plnenie je venovaná otázkam miesta a času plnenia, alternatívneho plnenia, spôsobom platby. Vo všeobecnosti otázka určenia miesta plnenia je v zmluve upravená alebo z nej vyplýva. Ak predmetná otázka v zmluve nie je upravená, v prípade povinnosti splniť peňažný záväzok je miestom plnenia miesto podnikania veriteľa v čase uzavretia zmluvy. V prípade povinnosti splniť nepeňažný záväzok - miesto podnikania dlžníka v čase uzavretia zmluvy⁴⁰⁴. Ak strana nemá miesto podnikania, za miesto podnikania sa považuje miesto jej zvyčajného pobytu. Článok 7:105 Princípov upravuje otázku alternatívneho plnenia. Základným pravidlom je, že v prípade alternatívneho plnenia patrí voľba strane, ktorá má plniť. Samozrejme, že právo voľby by mala strana využiť v primeranom čase, najmä po tom, ako ju druhá strana o to požiada. V opačnom prípade môže právo voľby prejsť na druhú zmluvnú stranu. Princípy pripúšťajú možnosť plnenia treťou stranou, pokiaľ v zmysle zmluvy nejde o výslovne osobné plnenie. Vo všeobecnosti v oblasti obchodnoprávných vzťahov platí, že záväzok možno splniť akýmkoľvek spôsobom, ktorý sa používa v bežnom obchodnom styku. Dlžník môže zaplatiť v hotovosti, šekom, bankovou zmenkou, úverovou kartou alebo iným spôsobom za predpokladu, že tento prostriedok je bežne používaný v mieste uskutočnenia platby. Uvedená zásada je koncipovaná v článku 7:107 Princípov. V zmluvách s cudzím prvkom môžu figurovať tri rozličné meny:

- dohodnutá (mena, na ktorej sa strany dohodli);
- zúčtovacia (určuje, v akej mene je vyjadrený primárna peňažný záväzok);
- mena miesta splatnosti (prichádza do úvahy v prípade, ak dlžník nezaplatil v čase splatnosti).

Komplikácie môžu vzniknúť vtedy, keď dlžník platí po čase splatnosti a medzičasom zúčtovacia, dohodnutá alebo mena miesta splatnosti devalvovala. Prikláňam sa k názoru, že určujúcou zásadou pre spravodlivé riešenie vzniknutej situácie by malo byť, že porušujúci dlžník znáša riziko devalvácie meny po čase splatnosti peňažného záväzku. V prípade, ak sa zmluvné strany dohodnú na pevne stanovenom konverznom kurze v zmysle zásady zmluvnej voľnosti, predmetná dohoda o konverznom kurze má prednosť pred ustanoveniami Princípov.

Článok 7:110 upravuje osobitnú formu zmarenia plnenia, ktorým je neprijatie alebo späťne neprevzatie hmotného majetku. Strana, ktorej ostal v držbe uvedený majetok, sa môže zbaviť svojej povinnosti nasledovnými spôsobmi:

- uložením majetku do úschovy u tretej osoby za primeraných podmienok a oznámením tejto skutočnosti druhej strane;
- predajom majetku za primeraných podmienok po oznámení druhej strane a vyplatením čistého výnosu druhej strane.

zmluve, ale nie je povinnosťou uviesť konkrétnu cenu, treba uviesť aspoň dohodu zmluvných strán o podmienkach a spôsobe jej určenia.

⁴⁰³ V zmysle článku 5.6 Zásad medzinárodných obchodných zmlúv UNIDROIT ak akosť plnenia nie je určená v zmluve a ani ju podľa nej nemožno určiť, strana je povinná splniť v takej akosti, ktorá je primeraná a za daných okolností nie je podpriemerná.

⁴⁰⁴ Článok 7:101 ods. 1 Princípov Európskeho zmluvného práva

V prípade neprijatia peňazí môže povinná strana po oznámení druhej strane splniť svoj záväzok uložením peňazí do úschovy v prospech prvej strany⁴⁰⁵.

V Princípoch európskeho zmluvného práva a Zásadách medzinárodných obchodných zmlúv UNIDROIT porušenie zmluvy (breach of contract) má názov nesplnenie. V súlade s uvedenými dokumentmi sa za nesplnenie sa považuje neplnenie zmluvnou stranou akejkoľvek zmluvnej povinnosti. Za nesplnenie sa považuje chybné plnenie alebo neschopnosť plniť v určenom časovom období (to znamená plnenie vykonané skôr, neskôr alebo nikdy). Neschopnosť prijať plnenie v prípade, ak zmluvná strana je povinná ho prijať od druhej zmluvnej strany, sa prirovnáva k nesplneniu zmluvných povinností. Princípy rozlišujú nesplnenie, ktoré je ospravedlnené a nesplnenie, ktoré nie je ospravedlnené. V prípade, ak ide o nesplnenie, ktoré nie je ospravedlnené má dotknutá strana právo vyžadovať splnenie (zaplatenie splatného peňažného záväzku, dodanie tovaru, poskytnutie služby, zľavu z kúpnej ceny, náhrada škody a iné). Nesplnenie, ktoré je pre prekážku ospravedlnené, neopravňuje dotknutú stranu trvať na splnení alebo žiadať náhradu škody, opravňuje ju však použiť ďalšie prostriedky nápravy podľa kapitoly 9 Princípov. Samozrejme, strana nemôže uplatňovať zároveň dva alebo viac prostriedkov nápravy, ktoré sú navzájom nezlučiteľné. Dotknutá zmluvná strany môže kumulatívne s uplatnením iných práv pre prípad porušenia zmluvy (nesplnenie) žiadať náhradu škody. Poskytnutie prostriedkov právnej ochrany závisí od existencie možnosti odôvodniť nesplnenie a miery pričinenia druhej zmluvnej strany. V zmysle článku 8:103 Princípov nesplnenie povinnosti je podstatné, ak:

- dôsledné dodržiavanie povinnosti je vo vzťahu k zmluve podstatné;
- nesplnenie podstatne zbavuje dotknutú stranu toho, čo bola oprávnená očakávať podľa zmluvy;
- nesplnenie je úmyselné a u dotknutej strany vzbudzuje odôvodnené presvedčenie, že sa nemôže spoliehať na budúce plnenie druhej strany⁴⁰⁶.

V každom prípade nesplnenie však môže dotknutá strana poskytnúť druhej strane dodatočnú lehotu na splnenie. V prípade, že ide o podstatné porušenie zmluvy, alebo keď druhá strana nesplní svoju povinnosť ani v dodatočnej lehote stanovenej dotknutou stranou, môže dotknutá strana využiť právo zrušiť zmluvu. Ustanovenia, ktoré upravujú nesplnenie zmluvy a jeho právne následky majú dispozitívnu povahu, z čoho vyplýva, že zmluvné strany môžu tieto ustanovenia modifikovať alebo úplne vylúčiť.

Deviata kapitola upravuje jednotlivé prostriedky nápravy pre nesplnenie. Prvý oddiel predmetnej kapitoly upravuje právo na splnenie peňažných a nepeňažných záväzkov, prostriedky nápravy, ktoré má dotknutá strana na vymoženie uvedených záväzkov (návrh na vydanie predbežného opatrenia alebo súdneho rozhodnutia), právo na náhradu škody. Druhý oddiel upravuje jeden z prostriedkov nápravy - právo zdržať plnenie. V zmysle článku 9:201 strana, ktorá má plniť súčasne s druhou stranou alebo po nej má právo zdržať plnenie alebo len jeho časť (ak je to primerané), až kým druhá strana neponúkla plnenie alebo nesplnila. Tretí oddiel upravuje otázku zrušenia zmluvy. Ako už bolo uvedené vyššie strana môže zrušiť zmluvu, ak je nesplnenie druhej strany podstatné. Zásady medzinárodných obchodných zmlúv UNIDROIT pri určení, či nesplnenie má povahu podstatného alebo nepodstatného nesplnenia, vychádzajú najmä z toho, či:

- nesplnenie v podstatnej miere zbavuje zmluvnú stranu možnosti dosiahnuť to, čo podľa zmluvy mohla očakávať, okrem prípadu, ak druhá strana tieto následky nepredvídala a predvídať ani nemohla,
- presné splnenie záväzku, ktorý nebol splnený je pre danú zmluvu rozhodujúce,
- k nesplneniu došlo úmyselne alebo z nedbanlivosti,
- nesplnenie záväzku vedie dotknutú zmluvnú stranu k dôvodnému presvedčeniu, že na splnenie sa v budúcnosti nemôže spoliehať,

⁴⁰⁵ Článok 7:111 Princípov Európskeho zmluvného práva

⁴⁰⁶ článok 8:103 Princípov Európskeho zmluvného práva

- druhá zmluvná strana by v dôsledku plnenia alebo v dôsledku prípravy na splnenie neutrpla neprímerané straty, ak by došlo k zrušeniu zmluvy.

Právo zrušiť zmluvu musí byť vykonané oznámením druhej strane v primeranej lehote. Zrušenie zmluvy má najmä nasledovné účinky:

- zbavuje obe strany povinnosti uskutočniť a prijať budúce plnenie,
- netýka sa nijakého ustanovenia zmluvy upravujúceho otázku riešenia sporov alebo ustanovenia, ktoré má ostať účinné aj po zrušení zmluvy,
- strana, ktorá zrušuje zmluvu, môže odmietnuť majetok predtým prijatý od druhej strany, ak sa jeho hodnota pre prvú stranu podstatne znížila v dôsledku nesplnenia druhej strany,
- zmluvná strana môže vyžadovať vrátenie peňazí zaplatených za plnenie, ktoré neprijala alebo ktoré riadne odmietla,
- zmluvná strana môže vyžadovať vrátenie majetku, ktorý poskytla, ak ho možno vrátiť a ak zaň neprijala platbu alebo iné protiplnenie,
- zmluvná strana, ktorá poskytla plnenie, ktoré nemožno vrátiť a za ktoré neprijala platbu alebo iné protiplnenie môže vyžadovať primeranú sumu v hodnote, ktorú má plnenie pre druhú stranu.

Právo na zníženie kúpnej ceny upravuje oddiel 4. V zmysle článku 9:401 ods. 1 má dotknutá strana právo na zníženie ceny ustanovenej zmluvou v prípade, ak plnenie druhej strany nezodpovedá zmluve. Rozsah zníženia ceny musí byť úmerný poklesu hodnoty prisľúbeného plnenia.

Piaty oddiel upravuje právo na náhradu škody a otázku úrokov v prípade nesplnenia peňažného záväzku v termíne splatnosti. Úroková miera je pevne stanovená odkazom na primeranú úrokovú mieru komerčných bank pre krátkodobé úvery, použije sa však aj v prípadoch dlhodobého omeškania s peňažným plnením, keďže veriteľ v deň splatnosti nemôže vedieť, ako dlho bude dlžník v omeškani. Článok 9:501 upravuje možnosť dotknutej strany žiadať náhradu škody vždy, keď jej vznikne ujma (nemajetková alebo aj budúca) pre neospravedlnené nesplnenie druhej strany. Všeobecný rozsah náhrady škody predstavuje sumu, ktorou dotknutá strana dosiahne čo možno najbližšie postavenie tomu, v akom by sa nachádzala, ak by zmluva bola riadne splnená⁴⁰⁷.

Desiata kapitola Princípov upravuje pluralitu na strane dlžníkov a veriteľov. Oddiel 1 je venovaný spoločným záväzkom, a najmä otázke ich vzniku, splnenia, započítania, odpustenia, premlčania. Spoločné záväzky môžu byť:

- solidárne (koreálne) - všetci dlžníci sú povinní poskytnúť jedno a to isté plnenie a veriteľ môže požadovať celé plnenie od ktoréhokoľvek z nich,
- delené záväzky - každý dlžník je povinný poskytnúť iba časť plnenia a veriteľ môže od každého dlžníka požadovať iba na neho pripadajúcu časť plnenia,
- nerozlučné - všetci dlžníci sú povinní poskytnúť plnenie spoločne a veriteľ ho môže požadovať iba spoločne od všetkých.

Oddiel 2 upravuje pluralitu veriteľov. V zmysle článku 10:201 pohľadávky môžu byť solidárne, delené a nerozlučné. Vznik aktívnej solidarity (solidárne pohľadávky) môže byť založený zmluvou, rozhodnutím justičného orgánu alebo právnym predpisom. Predpokladom delených pohľadávok je deliteľnosť plnenia. Uvedené pohľadávky sa v praxi vyskytujú najčastejšie. Nerozlučné pohľadávky sú spravidla závislé od vôle strán alebo povahy záväzku.

Jedenástá kapitola Princípov je venovaná postúpeniu pohľadávky. Predmetná kapitola upravuje princípy a pravidla, uľahčujúce postupovanie pohľadávok, čiastočné postúpenia pohľadávok a jeho formu, účinky postúpenia medzi postupcom a postupníkom, a medzi postupníkom a dlžníkom, poradie prednosti medzi postupníkom a konkurujúcimi si veriteľmi. Postúpenie pohľadávky (cesia) spočíva v tom, že do existujúceho záväzku namiesto doterajšieho veriteľa (postupcu) vstúpi nový veriteľ (postupník). V dôsledku postúpenia pohľadávky dochádza k zmene v osobe veriteľa. Veriteľ

⁴⁰⁷ článok 9:502 Princípov Európskeho zmluvného práva

môže postúpiť aj časť pohľadávky. Postúpenie pohľadávky nepodlieha nijakým formálnym požiadavkám. Následkom postúpenia pohľadávky medzi postupcom a postupníkom je prechod všetkých primárnych a akcesorických práv a prostriedkov nápravy z postupcu na postupníka. Postúpenie existujúcej pohľadávky je účinné od okamihu uzavretia zmluvy o postúpení alebo od času, na ktorom sa dohodli postupca a postupník. Postúpenie budúcej pohľadávky závisí od vzniku postúpenej pohľadávky a účinným sa stáva až v čase uzavretia dohody o postúpení alebo neskôr v čase, na ktorom sa postupca a postupník dohodnú⁴⁰⁸. Zmena v osobe veriteľa sa najčastejšie uskutočňuje zmluvou. V zmysle ustanovení článku 11:103 ods. 1 musí postupca písomne, bez zbytočného odkladu oznámiť dlžníkovi postúpenie pohľadávky. Princípy pripúšťajú viacnásobné postúpenie pohľadávky s tým, že postupník, ktorý postúpenie oznámi dlžníkovi ako prvý, má prednosť pred skoršími postupníkmi, ak v čase neskoršieho postúpenia nevedel a ani nebol povinný vedieť o skoršom postúpení.

Dvanásť kapitola upravuje prevzatie dlhu a prevod zmluvy. Prevzatím dlhu (privatívna intercesia) dochádza k zmene v osobe dlžníka. Na prevzatie dlhu sa vyžaduje súhlas veriteľa, ktorý môže udeliť súhlas s prevzatím dlhu aj vopred. Nový dlžník sa stáva zaviazaným za celý dlh a jeho príslušenstvo. Oddiel 2 upravuje prevod všetkých zmluvných práv a povinností zmluvnej strany na tretiu osobu.

Započítanie je predmetom úpravy trinásť kapitoly Princípov. Započítanie (kompenzácia) je zánik vzájomne sa kryjúcich pohľadávok patriacich vzájomne veriteľovi a dlžníkovi, ktorých plnenie je rovnakého druhu, ak niektorý z účastníkov i bez súhlasu druhého účastníka urobí prejav, smerujúci k započítaniu. Právo na započítanie sa musí vykonať oznámením druhej strane. Princípy pripúšťajú započítanie v cudzej mene, pokiaľ sa strany nedohodli, že strana uplatňujúca započítanie má platiť výlučne v určitej mene. Právnym následkom započítania je zánik vzájomných pohľadávok, pokiaľ sa vzájomne kryjú. V zmysle článku 13:107 započítanie nemožno uskutočniť:

- ak je vylúčené dohodou,
- voči pohľadávke v rozsahu, v akom nie je postihnuteľná exekúciou,
- voči pohľadávke z úmyselného protiprávneho konania.

Kapitola štrnásť upravuje inštitút premlčania. Premlčaním sa rozumie kvalifikované uplynutie času, v dôsledku ktorého nárok (súdna vymáhateľnosť) možno odvrátiť námietkou. Účelom premlčania je prinútiť oprávnený subjekt k tomu, aby pod sankciou premlčania uplatnil svoje právo v ustanovených lehotách na príslušných orgánoch a aby tak donekonečna neodďaľoval požiadavku splnenia od povinného subjektu. Podľa Princípov všeobecná premlčacia lehota je tri roky. Uvedená premlčacia lehota sa vzťahuje na všetky pohľadávky vyplývajúce zo záväzkového práva. Osobitná desaťročná lehota je stanovená pre pohľadávky priznané súdnym alebo rozhodcovským rozhodnutím, prípadne iným titulom, ktorý je vykonateľný rovnako ako súdne rozhodnutie. Plynutie premlčacej lehoty sa pozastavuje po čas, v ktorom veriteľ nepozná ani nemohol odôvodnene poznať

- totožnosť dlžníka,
- skutočnosti zakladajúce dotknutú pohľadávku a v prípade práva na náhradu škody druh škody⁴⁰⁹.

Pozastavenie premlčacej lehoty má účinok, že doba, počas ktorej je premlčanie pozastavené, sa nezapočítava do plynutia premlčacej lehoty. Plynutie premlčacej doby sa pozastavuje:

- od okamihu začatia súdneho (rozhodcovského alebo obdobného) konania o pohľadávke a trvá do vydania rozhodnutia s účinkom rozhodnutej veci alebo o iného ukončenia veci,
- po dobu, v ktorej veriteľovi v uplatňovaní pohľadávky bráni prekážka, ktorú nemohol ovplyvniť a nebolo možné od neho rozumne očakávať, aby sa prekážke vyhol alebo ju prekonal (prekážka však musí vzniknúť alebo trvať v posledných šiestich mesiacoch plynutia premlčacej lehoty),

⁴⁰⁸ článok 11:202 Princípov Európskeho zmluvného práva

⁴⁰⁹ článok 14:301 Princípov Európskeho zmluvného práva

Princípy upravujú odklad premlčacej doby, ku ktorému dôjde v prípade

- rokovani medzi stranami o pohľadávke,
- právnej nespôsobilosti strany,
- smrti dlžníka alebo veriteľa..

Maximálna dĺžka premlčacej doby ovplyvnenej pozastavením alebo odkladom jej plynutia nemôže byť dlhšia ako desať rokov, a v prípade pohľadávok z osobitnej ujmy dlhšia ako tridsať rokov. Uvedené neplatí pre pozastavenie plynutia v prípade súdneho a iného konania.

Ak dlžník uzná voči veriteľovi jeho pohľadávku akýmkoľvek spôsobom, začína plynúť nová premlčacia doba, ktorá však bude vo všetkých prípadoch všeobecná (tri roky). Zmluvné strany majú možnosť modifikovať (skratiť alebo predĺžiť) premlčaciu lehotu. Premlčacia lehota však nemôže byť kratšia ako jeden rok a dlhšia ako tridsať rokov.

Pätnásta kapitola upravuje dôsledky protiprávnosti vo vzťahu k zmluvám alebo zmluvným ustanoveniam, a to najmä právny režim zmlúv, ktoré sú v rozpore s základnými zásadami alebo porušujú kogentné normy, otázky vrátenia plnenia v dôsledku neúčinnosti zmluvy a náhrady škody.

Podmienka (conditio) je vedľajšie ustanovenie v právnom úkone, ktorým sa právne následky úkonu robia závislé od nejakej skutočnosti, o ktorej účastníci právneho úkonu nevedia, či sa splní a kedy sa splní. Otázke podmienok je venovaná šestnástá kapitola Princípov. Rozoznávame podmienky odkladacie (suspensívne) a rozvázovacie (rezolutívne). Pri odkladacej podmienke účinnosť inak platného právneho úkonu nastane, keď sa splní podmienka. Do splnenia či nesplnenia podmienky trvá stav neistoty. Nesplnenie odkladacej podmienky znamená, že z platného právneho úkonu následky vôbec nenastanú. Pri rozvázovacej podmienke právne následky platného právneho úkonu pominú, keď sa splní podmienka. Do jej splnenia alebo nesplnenia existuje neistota, či právne následky platného úkonu potrvajú alebo pominú. Okamihom splnenia rozvázovacej podmienky pominú právne následky, ktoré už nastali. Nesplnením rozvázovacej podmienky právne následky úkonu trvajú naďalej.

Posledná (sedemnástá) kapitola Princípov - Kapitalizácia úrokov obsahuje iba jeden článok upravujúci otázku pripočítania úrokov k istine. Podľa názoru niektorých autorov „V novom vydaní všetkých troch častí Princípov by táto kapitola mala byť súčasťou článku 9:508 (Omeškanie s peňažným plnením)⁴¹⁰. V zmysle článku 17:101 úrok, splatný v prípade, ak dôjde k omeškaniu s platením peňažného záväzku sa pripočíta k nesplatennej istine každých 12 mesiacov. Pravidlo o kapitalizácii úrokov sa nepoužije, ak sa strany dohodli na platbe úrokov z omeškania.

ZÁVER

Analyzujúc históriu vzniku a základné ustanovenia Princípov európskeho zmluvného práva môžeme vyzdvihnúť vysokú úroveň ich prípravy. Princípy predstavujú model, ktorý ovplyvnil preklopenie hmotnoprávných a pojmových rozdielov, ktoré existovali a naďalej existujú v rôznych právnych poriadkoch členských štátov Európskej únie.

Vo všeobecnosti sa zverejnenie Princípov stretlo s pozitívnymi odozvami v členských štátoch EÚ. Zároveň sa však objavili aj kritické názory. Odporcovia zverejnenia Princípov, ich ďalšieho zdokonaľovania a premeny z povahy lex mercatoria na Európsky občiansky zákonník uvádzajú tieto základné skutočnosti, ktoré sú príčinou rozporných názorov:

1. Europeizácia zmluvného práva prostredníctvom smerníc predstavuje úspešnejšiu unifikačnú úpravu, pretože vedie k opačnému výsledku: vytvoreniu nie jednotného, ale rôznorodého zmluvného práva, ktoré zohľadňuje zvláštnosti každej konkrétnej zmluvy⁴¹¹.

⁴¹⁰ Princípy Európskeho zmluvného práva. Iura edition, 2009, s. 365

⁴¹¹ Collins H.: Formalism and Efficiency. Designing European Commercial Contract Law //ERPL, 2000, №8. – p. 211, Smits J. Editorial: A Principled Approach to European Contract Law? // MJ, 2000, №7. – p. 221.

2. Podľa tvrdení P. Epsteina v prípade, že súčasťou európskeho súkromného práva budú Princípy, ako predpokladá Komisia pre európske zmluvné právo, dvojaká štruktúra zmluvného práva (rozdelenie na spotrebiteľské a obchodné zmluvné právo) sa navonok nebude prejavovať.

3. Vytvorenie všeobecných zásad, určených na úpravu zmluvného práva členských štátov EÚ s rôznymi právnymi systémami (kontinentálnym a angloamerickým) ako uvádza P. Legrand, nie je v súlade s kultúrnou rozmanitosťou EÚ⁴¹².

Z uvedeného vyplýva, že uvedení autori nie sú proti samotnej unifikácii európskeho zmluvného práva, ale sú proti prijatiu Európskeho občianskeho zákonníka.

Prikláňam sa k názoru odborníkov, ktorí preferujú unifikačnú úpravu súkromného práva členských štátov prostredníctvom smerníc a pomocných mimovládnych unifikačných projektov, ktorými sú aj Princípy európskeho zmluvného práva pred jednotnou právnou úpravou prostredníctvom nariadení respektíve prijatia Európskeho občianskeho zákonníka.

POUŽITÁ LITERATÚRA

1. Princípy Európskeho zmluvného práva. Bratislava, Iura edition, 2009, 366 s. ISBN- 978-80-8078-301-3.
2. Zásady medzinárodných obchodných zmlúv UNIDROIT. Bratislava, Jura Edition. 1996. 324 s. ISBN 80-88715-21-0.
3. COLLINS H.: Formalism and Efficiency. Designing European Commercial Contract Law //ERPL, 2000, №8.
4. LANDO O., Some Features of the Law of Contract in the Third Millenium // Scandinavian Studies in Law, 2001, № 40.
5. LANDO O., BEALE H. Principles of European Contract Law. Parts I and II. – The Hague, 1999Epstein R. Simple Rules for a Complex World, Cambridge Mass, 1995. – P. 73-74.
6. LEGRAND P. European legal systems are not converging // International and Comparative Law Quarterly, 1996, № 45.
7. SMITS J. Editorial: A Principled Approach to European Contract Law? // MJ, 2000, №7.

Právne akty EÚ

1. Resolution of 26 may 1989 (of the European Parliament) on Action to Bring into Line the Private Law of the Member States.
2. Resolution of 6 may 1994 (of European Parliament) on the Harmonisation of Certain Sector of the Private Law of the Member States.
3. Uznesenie Európskeho parlamentu z 3. septembra 2008 o spoločnom referenčnom rámci pre európske zmluvné právo.
4. Rozhodnutie Komisie z 26. apríla 2010 , ktorým sa zriaďuje skupina odborníkov pre spoločný referenčný rámec v oblasti európskeho zmluvného práva.

Internetové zdroje

<http://www.cisg.law.pace.edu/cisg/text/peclcomments.html>

<http://eur-lex.europa.eu/Result.do?idReq=1&page=2>

KONTAKT

JUDr. Halina Martyniv, PhD.
Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave
E-mail: martyniv@euba.sk

⁴¹² Legrand P. European legal systems are not converging // International and Comparative Law Quarterly, 1996, № 45, – p. 62.

ABSTRAKT

Článok vychádza zo Spolskeho štyroch faktorov, ktoré ovplyvňujú konečnú podobu jazykových politik súčasných nezávislých štátov, ako aj nadnárodných zoskupení. Sú nimi jazyková situácia, resp. jazyková ekológia, prevládajúce predstavy týkajúce sa výberu určitého jazyka siahajúce od nacionalizmu až po kultúrny a jazykový pluralizmus, globalizácia, ktorá podmienila dominantné postavenie angličtiny vo svete a presadzovanie jazykových práv na úrovni štátu alebo na nadnárodnej úrovni. Cieľom článku je analýza jazykovej politiky Európskej únie z hľadiska týchto štyroch faktorov. Článok sa venuje hlavným problémom Európskej únie, ktorými sú dodržiavanie rovnosti v oblasti jazykov, keďže jazyková rôznorodosť je bohatstvom, ale aj zdrojom konfliktov v rámci EÚ, a taktiež dominantnému postaveniu angličtiny, ktorá predstavuje jazykový aspekt globalizácie.

ABSTRACT

The article starts with Spolsky's four factors that influence the final picture of language policies of today's independent states as well as supra-national groupings. The factors are language situation or language ecology, prevailing beliefs concerning the choice of particular language ranging from nationalism to cultural and language pluralism, globalization that influenced the dominant position of English in the world and the pursuing of linguistic rights within the state or on supra-national level. The aim of the article is analysis of the EU language policy from the point of view of these four factors. The article is devoted to main problems of the European Union. These are equality among the languages, because language diversity is the wealth and the source of conflicts within the EU at the same time and also the dominant position of English that stands for the language aspect of globalization.

Úvod

Jazyková politika dnes zohráva v medzinárodných vzťahoch dôležitú úlohu, keďže postavenie jazyka vo svete čoraz väčšmi odráža ekonomické a politické postavenie štátu alebo štátov, v ktorých je daný jazyk oficiálnym jazykom.

1 Teoretické východiská jazykovej politiky

Jazyková politika sa podľa Spolskeho skladá z troch hlavných prvkov: jazykovej praxe, jazykovej ideológie a jazykového manažmentu, resp. plánovania. Jazykovú prax podľa neho do veľkej miery ovplyvňuje externé spoločenské prostredie. Jazyková prax pritom predstavuje výber z dostupných variantov na základe ľudských predstáv, ktoré týmto variantom prisudzujú určitú hodnotu. Jazykový manažment je následne pokusom modifikovať hodnoty či praktiky niekoho iného.⁴¹³

V súčasnosti význam jazykového manažmentu narastá, lebo vznikajú nadnárodné zoskupenia, v ktorých oficiálne ako aj skutočné postavenie jazykov pre členské štáty zohráva

⁴¹³ Spolsky, B.: Language Policy. Cambridge, UK: Cambridge University Press, 2004. 250 s. ISBN 13- 978-0-521-01175-4, s. 217.

dôležitú úlohu. Jazykový manažment môže korigovať prípadnú vzniknutú nerovnováhu a zlepšiť vzťahy medzi jednotlivými členskými štátmi.

Spolsky tak rozlišuje štyri faktory, ktoré ovplyvňujú konečnú podobu jazykových politík súčasných nezávislých štátov.⁴¹⁴

-jazyková situácia, resp. jazyková ekológia,

-prevládajúce predstavy týkajúce sa výberu určitého jazyka siahajúce od nacionalizmu až po kultúrny a jazykový pluralizmus,

-globalizácia, ktorá podmienila dominantné postavenie angličtiny vo svete,

-presadzovanie jazykových práv na úrovni štátu alebo na nadnárodnej úrovni.

Pretože v každom štáte prevláda iná kombinácia týchto faktorov, jazyková politika jednotlivých štátov a nadštátnych zoskupení sa môže do veľkej miery líšiť.

Jazyková politika je tak podľa Spolskeho vecou výberu, ktorý realizujú jednotlivci ako aj sociálne skupiny alebo orgány, ktoré majú právomoc riadiť danú skupinu jednotlivcov. Odrazom jazykovej politiky môže byť jazykové správanie jednotlivcov, ako aj ideológia predstavujúca súbor predstáv o jazyku jednotlivca alebo skupiny. V konečnej fáze môže byť jazyková politika explicitne vyjadrená v jazykovom manažmente, resp. plánovaní zákonodarného orgánu.⁴¹⁵

Spolsky upozorňuje, že pokiaľ sa jazykový manažment nerealizuje, zostáva len snom a jeho možná implementácia do veľkej miery závisí od súladu s jazykovou praxou a ideológiou danej komunity. Dôležité je preto, ako sa ľudia v jazykovej oblasti skutočne správajú, a nie, aké správanie považujú za správne alebo aké sa od nich vyžaduje.

Pri posudzovaní jazykovej politiky štátu alebo nadnárodného zoskupenia treba pritom vychádzať z komplexnej jazykovej situácie. Ekologický prístup vyžaduje okrem jazykového pozadia zachytiť taktiež sociálne, politické, etnické, náboženské, ekonomické a kultúrne pozadie danej jednotky a spôsob, akým tieto faktory prichádzajú do kontaktu a ovplyvňujú jazykovú situáciu.⁴¹⁶

Jazyková politika Európskej únie sa formuje prakticky od jej vzniku, v posledných rokoch sa jej však venuje zvýšená pozornosť, a to najmä v súvislosti s dodržiavaním jazykových práv a postavením angličtiny medzi ostatnými jazykmi EÚ.

2 Jazyková politika Európskej únie

Ak vychádzame zo Spolskeho a jeho štyri faktory aplikujeme na prípad Európskej únie, z hľadiska prvého faktora - jazykovej ekológie - môžeme povedať, že Európska únia je multikultúrnym a multijazykovým projektom.

V súčasnosti má 27 členských štátov a 23 oficiálnych jazykov. Spája štáty rôznych kultúr s rôznym sociálnym, ekonomickým, etnickým, náboženským a jazykovým pozadím. Práve z tejto rôznorodosti, ako v iných oblastiach tak aj v oblasti jazykov a kultúry, vyplývajú mnohé problémy. Tie sa týkajú najmä rovnakého zaobchádzania.

Signan upozorňuje, že v Rímskych zmluvách takmer nie je zmienka o jazykovej politike.⁴¹⁷ Odvoláva sa v nich však na morálne princípy, na základe ktorých mohla Európska únia vzniknúť a ktoré dali jej vzniku legitímny charakter. K týmto princípom patrí aj zákaz akejkoľvek diskriminácie. V článku 21 Charty základných práv Európskej únie sa píše: „Zakazuje sa akákoľvek diskriminácia najmä z dôvodu pohlavia, rasy, jazyka, farby pleti, etnického alebo sociálneho pôvodu, genetických vlastností, jazyka, náboženstva alebo viery, politického alebo iného zmýšľania, príslušnosti k národnostnej menšine, majetku, rodu, zdravotného postihnutia, veku alebo sexuálnej orientácie.“⁴¹⁸

⁴¹⁴ Tamtiež, s. 219.

⁴¹⁵ Tamtiež, s. 218

⁴¹⁶ Tamtiež, s. 218

⁴¹⁷ Signan, M.: Die Sprachen im vereinten Europa. Tübingen: Stauffenburg Verlag, 2001. s. 141.

⁴¹⁸ Charta základných práv Európskej únie (2010/C 83/02). Úradný vestník Európskej únie C 83/393, Článok 21, 30.3.2010 [online].[cit. 2010-05-28] Dostupné na:

< <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2010:083:0389:0403:SK:PDF>>

Podľa Signana je však ťažké presadiť túto všeobecnú formuláciu v praxi. Predpokladom nediskriminácie v jazykovej oblasti je podľa neho fakt, že všetci účastníci komunikácie rozprávajú jazykom všetkých ostatných zúčastnených, resp. sú schopní danému jazyku aspoň porozumieť. Vo väčšine prípadov tomu však tak nie je a v podstate ani nemôže tak byť.⁴¹⁹

Pri kontakte viacerých občanov EÚ rôznych národností a jazykov dochádza k vzniku veľkého počtu kombinácií, ktoré sa najľahšie dajú preklenúť prostredníctvom jedného dorozumievacieho jazyka.

Čo sa týka druhého faktora, prevládajúcich predstáv siahajúcich od nacionalizmu až po jazykový pluralizmus, podľa Neldeho by sa oblasťou jazykových problémov v Európskej únii mala zaoberať lingvistika kontaktu, keďže jazykové konflikty by bez jazykových kontaktov nemohli existovať. Lingvistika kontaktu vidí jazyk ako sekundárny symbol skutočnej príčiny sporu, ktorá môže mať socioekonomický, politický, náboženský alebo historický charakter. Politizácia a ideologizácia jazyka ako takého vedie k mnohým konfliktom, pri ktorých sa zdá jazyk na prvý pohľad prvoradým problémom.⁴²⁰

Podľa Becka má byť jazyk predmetom, nie prostriedkom politiky.⁴²¹

Ideálom Európskej únie je jazykový pluralizmus, ktorého presadenie na úrovni inštitúcií EÚ sa zdá byť čoraz menej reálne, lebo aj v Komisii sa pre zefektívnenie interných procesov dostáva do popredia angličtina na úkor ďalších dvoch pracovných jazykov – francúzštiny a nemčiny.

Čo sa týka tretieho faktora – globalizácie a postavenia štátov v dnešnom svete, podľa Neldeho sa význam a suverenita ich vlád vznikom nadnárodných zoskupení značne oslabil, ako je to aj v prípade členských štátov Európskej únie. Národné hospodárske a kultúrne právomoci štátov v oblasti zákonodarstva a ich pôsobnosť sú tak čoraz menšie.⁴²²

Z jazykového hľadiska má štát podľa Jansonu tendenciu podporovať jeden oficiálny, štátny jazyk. K vymretiu väčších jazykov by mohlo dôjsť len v prípade veľkých prírodných alebo vojenských katastrof, a to je nepravdepodobné najmä vtedy, keď zostanú zachované štáty. Štát má väčšinou tendenciu podporovať jeden oficiálny, štátny jazyk.⁴²³

V prípade Európskej únie má väčšina štátov jeden až dva, v prípade Luxemburgu tri oficiálne jazyky.

Janson odhliada od možných extrémnych prípadov, a preto nepovažuje za pravdepodobné, že by si svet rozdelili mocnosti a nanútili ostatným krajinám svoje jazyky.

Za pravdepodobnejší skôr považuje scenár, že štáty v Európskej únii aj inde vo svete čiastočne oslavia svoju pozíciu a do popredia sa dostanú požiadavky regiónov. V prípade, že by sa štáty rozdelili na menšie územné celky, dá sa predpokladať, že by si vybrali za svoj oficiálny jazyk dnešné oficiálne jazyky, v niektorých prípadoch by išlo o jazyk daného regiónu – napr. o katalánčinu. Tým by nastalo posilnenie pozície menších jazykov. V súčasnosti sa však vývoj týmto smerom nečrtá.⁴²⁴

Podľa môjho názoru sa štáty aj v rámci Európskej únie budú snažiť zachovať svoje štátne jazyky, keďže ide aj o symboly suverenity.

⁴¹⁹ Signan, M.: Die Sprachen im vereinten Europa. Tübingen: Stauffenburg Verlag, 2001. s. 141.

⁴²⁰ Nelde, P.H.: Perspektiven einer europäischen Sprachenpolitik. In: Bredella, L.-Meissner, F.-J. (vyd.): Lehren und Lernen fremder Sprachen zwischen Globalisierung und Regionalisierung. Tuebingen: Guenter Narr Verlag, 2001. 121 s. ISBN 3-8233-5312-8, s. 40.

⁴²¹ Beck, A.: Die Sprache als Gegenstand, nicht Mittel der Politik. In: Nationalsprachen und die Europäische Gemeinschaft, Hg. M. Hättlich, P.D. Pfitzner.. München: Olzog Verlag, 1989, s. 16.

⁴²² Nelde, P.H.: Perspektiven einer europäischen Sprachenpolitik. In: Bredella, L.-Meissner, F.-J. (vyd.): Lehren und Lernen fremder Sprachen zwischen Globalisierung und Regionalisierung. Tuebingen: Guenter Narr Verlag, 2001. 121 s. ISBN 3-8233-5312-8, s. 37.

⁴²³ Janson, T.: Eine kurze Geschichte der Sprachen. Heidelberg Berlin: Spektrum Akademischer Verlag GmbH, 2003. 280 s. ISBN 3 – 8274 – 1469 – 5, s. 251.

⁴²⁴ Tamtiež, s. 253

Janson však predsa len uvažuje aj s najhorším možným scenárom vývoja svetového diania, a tým sú vojny a prírodné katastrofy, ktoré by mali za následok napríklad zatvorenie škôl a obmedzenie kontaktov so svetom. Ľudia by necestovali a snažili by sa prežiť v danej oblasti. V tomto prípade by mohlo dôjsť k strate znalosti spisovného jazyka, keďže by sa používal iba jazyk určitého regiónu. V prípade takéhoto dlhotrvajúceho stavu by sa rozdiely medzi regionálnymi jazykmi mohli tak prehĺbiť, že by sa z nich mohli vyvinúť samostatné jazyky.

Túto možnú situáciu prirovnáva k pádu Rímskej ríše, v dôsledku čoho sa z latinčiny vyvinuli viaceré jazyky, pričom hovoriaci týmito jazykmi sa už vzájomne nemohli dorozumieť. Takýto vývoj by podľa neho mohol postihnúť angličtinu alebo španielčinu.

Upozorňuje, že v čase vojenských a prírodných pohrôm sa rozpadajú organizačné štruktúry štátu, vládne anarchia, keď silné jazyky neutláčajú slabé. Napriek tomu môžu slabšie jazyky vymrieť, a to v prípade, že vymrú všetci hovoriaci týmito jazykmi.

Z dlhodobého hľadiska však zovšeobecňuje, že v období katastrof, izolácie a anarchie počet jazykov narastá, pokiaľ spoločenské zriadenie, komunikácia a vzdelávanie prispievajú k redukcii počtu jazykov vo svete.⁴²⁵

Zastávam názor, že ide len o extrémne hypotetické predpoklady a vývoj pôjde skôr smerom ku komunikácii a zblížovaniu kultúr a jazykov, čím je však pravdepodobné, že počet jazykov v Európskej únii ako aj vo svete sa bude znižovať.

Z hľadiska ešte dlhšieho obdobia, napríklad niekoľko tisíc rokov sa dá podľa Jansona predpokladať, že budú existovať jazyky, ktoré majú názvy, aké poznáme aj dnes, budú však označovať jazyky, ktoré prešli veľkými zmenami a na tie jazyky, ktoré pod týmito názvami poznáme, sa do veľkej miery nebudú podobáť. Už o desaťtisíc rokov pôjde o jazyky, ktoré s jazykmi, z ktorých sa vyvinuli, nebudú mať nič spoločné.

Nepochybuje však o tom, že rôzne jazyky budú existovať, lebo ľudstvo nežije na jednom mieste, ale osídľuje celú Zemeguľu. Okrem toho upozorňuje na to, že jazyky budú aj v budúcnosti plniť dve základné funkcie: odovzdávanie odkazu, čiže sprostredkovanie obsahu, ale aj identifikáciu hovoriaceho ako príslušníka určitej skupiny a potrebu človeka poukázať na túto príslušnosť.

Podľa Jansona predstavujú tieto dve funkcie aj hlavný dôvod, prečo jazyky podliehajú neustálym zmenám, triešťa sa na dialekty, z ktorých postupne vznikajú samostatné jazyky, ak proti tejto prirodzenej tendencii nepôsobia protichodné sily. Medzi ne patria najmä kontakty medzi skupinami hovoriacimi rôznymi jazykmi, silné postavenie štátu a spisovný jazyk. Vždy, keď prestane pôsobiť jeden alebo viaceré z týchto faktorov, počet jazykov začne narastať.⁴²⁶

Nelde upozorňuje, že jazykové politiky jednotlivých členských štátov Európskej únie sa do veľkej miery odlišujú, pretože vychádzajú z rôznych koncepcií. Vo Francúzsku môžeme napríklad v oblasti jazykovej politiky pozorovať centralistický prístup, ktorý je závislý od národného zákonodarstva. V iných štátoch, ako napríklad v Nemecku a Belgicku, sa jazyková politika realizuje na princípe subsidiarity, keďže v týchto štátoch na národnej úrovni neexistuje post ministra kultúry. Zákony týkajúce sa kultúry a jazykov sa tak prijímajú na najnižšej možnej úrovni, ktorou je obec alebo región. Centrálna jazyková politika Európskej únie pre takúto rôznorodosť podľa Neldeneho nie je možná.⁴²⁷

Na Slovensku prevláda v oblasti jazykovej politiky tiež centralistický princíp.

Čo sa týka čoraz dominantnejšieho postavenia angličtiny vo svete, ako sprievodného znaku globalizácie, Haarmann hovorí, že hľadanie akýchkoľvek alternatív k angličtine v procese prepojenia komunikačných systémov zlyháva. Upúšťa od označenia našej spoločnosti termínom vedomostná spoločnosť a nahrádza ho pojmom „Network Society“. Dôvodom je podľa neho fakt, že žijeme v záplave nesúvisiacich informácií a len málokomu sa darí vytvárať medzi týmito

⁴²⁵ Tamtiež, s. 254.

⁴²⁶ Tamtiež, s. 256.

⁴²⁷ Nelde, P.H.: Perspektiven einer europäischen Sprachenpolitik. In: Bredella, L.-Meissner, F.-J. (vyd.): Lehren und Lernen fremder Sprachen zwischen Globalisierung und Regionalisierung. Tuebingen: Guenter Narr Verlag, 2001. 121 s. ISBN 3-8233-5312-8, s. 39

informáciami zmysluplné súvislosti, a tak si vybudovať solídne vedomosti. Rýchlosť jazykovej globalizácie v digitálnom storočí je podľa neho bezprecedentná.⁴²⁸

Haarmann termín „Network Society“ nie náhodou neprekladá z angličtiny. Hoci ide do určitej miery o povrchné konštatovanie, pripúšťa, že angličtinu možno označiť za jazykový motor globalizácie.⁴²⁹

Dnes sa podľa Haarmanna vzťah angličtiny k jazykom Európskej únie vníma viac-menej ako problematický, pričom tu existuje škála postojov k vplyvu angličtiny na jazykovú rôznorodosť a ku globalizácii ako takej, siahajúca od oportunistov a konformistov až po pragmatikov.

Prvá skupina vníma globalizáciu ako nevyhnutný predpoklad modernizácie, pričom v oblasti komunikácie zohráva angličtina v tomto procese kľúčovú úlohu. Ostatné, najmä menšie jazyky, sú podľa zástupcov tejto skupiny zbytočné.

Ďalšiu skupinu tvoria zástancovia „čistého jazyka“, ktorí sa obávajú prenikania anglicizmov do svojich rodných jazykov. Vývoj v tomto smere považujú najmä za ohrozenie kultúrnej a jazykovej identity.

Sociálni kritici upozorňujú na negatívne dôsledky nekontrolovanej globalizácie a na preceňovanie angličtiny, pričom radikáli v globalizácii vidia len prostriedok ďalšieho ochudobňovania krajín Tretieho sveta a angličtina je pre nich nástrojom amerického imperializmu.

Pragmatici vnímajú súčasnú situáciu realisticky, z čoho vyplýva, že globalizácia je pre nich výzva. Podľa nich závisí od samotného ľudstva, či správne využije možnosti, ktoré sa mu globalizáciou otvárajú. V dominantnom postavení angličtiny nevidia ohrozenie, ale prirodzený transformačný proces, ktorým sa takisto otvárajú nové možnosti efektívnejšej komunikácie. Dominancia angličtiny nestojí pre nich pritom v nevyhnutnom protiklade s postavením miestnych jazykov.⁴³⁰

Čo sa týka postoja ku globalizácii, v oblasti jazykovej politiky sa prikláňam k prístupu pragmatikov, ktorý je realistický a nepodceňuje ani nepreceňuje postavenie angličtiny, ale ho vníma ako výsledok prirodzeného vývoja na jazykovej mape sveta.

Haarmann porovnáva vzťah oficiálneho štátneho jazyka k miestnym jazykom so vzťahom angličtiny k štátnym jazykom krajín Európskej únie, pričom poukazuje na ich zásadný rozdiel. Vo vzťahu k miestnym jazykom preberá totiž štátny jazyk všetky dôležité funkcie a má tak výsadné postavenie. V prípade angličtiny, ktorej ovládanie je dnes napríklad dôležitým predpokladom pre prijatie do zamestnania, však všetky jej funkcie zostávajú aj štátnemu jazyku danej krajiny EÚ. V nijakom prípade tak nie je ohrozená jazyková identita obyvateľov daného štátu, ani jazyk sa nenachádza pod asimilačným tlakom. Ak chceme hovoriť o nejakom ohrození, týka sa to len niektorých funkcií, ktoré dnes vo väčšine štátov EÚ spĺňa okrem ich štátnych jazykov aj angličtina.⁴³¹

Na Slovensku je ovládanie angličtiny síce tiež dôležitým predpokladom pri uchádzaní sa o zamestnanie, zastávam však názor, že nepreberá funkcie slovenského jazyka v našom štáte.

Podľa Haarmanna sa mnohí takisto zbytočne obávajú prenikania anglickej slovnice do ich jazyka. Podľa neho môžeme v tejto oblasti pozorovať vyprofilovanie funkčných variantov, a nie rozpad domácich jazykových štruktúr. Táto masívna infiltrácia anglických slov je výsledkom intenzívneho kontaktu dvoch jazykov, pričom prenikanie slovnice sa uskutočňuje jedným smerom – z angličtiny do ostatných jazykov.⁴³²

Haarmann nevníma cudzie prvky v rodnom jazyku ako rušivý faktor, dôležitá je flexibilita a adaptabilita týchto elementov. Ako príklad uvádza svoj rodný jazyk, nemčinu, ktorá prichádzala v 18. storočí do častého kontaktu s francúzštinou, keďže aristokratická éлита uprednostňovala

⁴²⁸ Haarmann, H.: Englisch, Network Society. In: Hoberg, R. (vyd.): Band 3: Deutsch – Englisch – Europäisch. Impulse fuer eine neue Sprachpolitik. Mannheim: Bibliographisches Institut & F.A.Brockhaus AG, 2002. 367 s. ISBN 3-411-71781-5, s.152.

⁴²⁹ Tamtiež, s.153.

⁴³⁰ Tamtiež, s. 154

⁴³¹ Tamtiež, s. 155.

⁴³² Tamtiež, s. 156.

francúzštinu ako jazyk vzdelancov. Nijaký jazyk nezmenil nemčinu za taký krátky čas tak, ako francúzština. Haarmann vidí vo vplyve francúzštiny na nemčinu skôr pozitíva ako negatíva. Nemčina sa ním podľa neho transformovala a modernizovala. Po niekoľkých rokoch prestali byť francúzske prvky vnímané ako cudzie, pretože sa úplne integrovali do nemeckého jazykového systému. V podstate sa dá povedať, že takmer každý jazyk prešiel do určitej miery integračným a asimilačným procesom a jeho identita je multikultúrna. Jazykové systémy sú totiž flexibilné, prispôsobivé cudzím vplyvom a v čase podliehajú zmenám.⁴³³

Aj samotná angličtina bola v dejinách pod silným latinsko – románskym vplyvom, pričom cudzie výpožičky ju obohatili a zmodernizovali. Vplyv angličtiny na iné jazyky dnes nie je roztrúsený, ale zameraný na určité funkčné varianty. Ide najmä o odborný jazyk rôznych vedných odborov, a to predovšetkým prírodných vied, informačných technológií, stavebníctva a strojárstva, ako aj o jazyk určitých odvetví, ako napríklad počítačovej techniky, oblasti reklamy a marketingu, ďalej má silný vplyv na zábavný priemysel, médiá a študentský slang. Práve posledne menované oblasti zasahuje modernizmus, ktorý sa navonok vyjadruje anglickými výrazmi.⁴³⁴

V prípade posledného faktora, presadzovania jazykových práv na úrovni štátu alebo na nadnárodnej úrovni, ide tiež o aktuálnu tému. Podľa Neldeho v Európskej únii existujú okrem tradičných jazykových konfliktov vyplývajúcich z histórie jednotlivých štátov súčasné konflikty vznikajúce medzi migrantmi a domácim obyvateľstvom, ktoré sa stavia proti ich integrácii. Podľa Neldeho ide pritom o „prirodzené konflikty“, ktoré sú iného charakteru ako konflikty „umelo vytvorené“.⁴³⁵

Nelde upozorňuje, že v súčasnosti neexistuje jednota, čo sa týka počtu jazykov menšín, ani ich oficiálneho pomenovania. Odhaduje sa, že v Európskej únii je 40 – 50 jazykov menšín a celkový počet tých, ktorí týmito jazykmi hovoria, predstavuje 30 až 55 miliónov obyvateľov EÚ.⁴³⁶

Postavenie jazykov menšín v Európskej únii upravuje Európska charta menšinových a regionálnych jazykov Rady Európy.

ZÁVER

Jazyková politika ako taká je dnes aktuálnou témou. Svedčí o tom pozornosť, ktorá sa jej venuje aj zo strany Európskej únie. Jej smerovanie ovplyvňujú viaceré faktory, a to najmä veľký počet členských štátov a princíp rovnosti, ktorý patrí k hlavným zásadám EÚ. Z týchto, na prvý pohľad nezlučiteľných charakteristík, vyplýva potreba jazykového manažmentu, ktorý usmerní vývoj jazykovej situácie v tomto nadnárodnom zoskupení.

POUŽITÁ LITERATÚRA

1. BECK, A.: *Die Sprache als Gegenstand, nicht Mittel der Politik*. In: Nationalsprachen und die Europäische Gemeinschaft, Hg. M. Hättlich, P.D. Pfitzner.. München: Olzog Verlag, 1989.
2. HAARMANN, H.: *Englisch, Network Society*. In: Hoberg, R. (vyd.): Band 3: Deutsch – Englisch – Europäisch. Impulse fuer eine neue Sprachpolitik. Mannheim: Bibliographisches Institut & F.A.Brockhaus AG, 2002. 367 s. ISBN 3-411-71781-5.
3. JANSON, T.: *Eine kurze Geschichte der Sprachen*. Heidelberg Berlin: Spektrum Akademischer Verlag GmbH, 2003. 280 s. ISBN 3 – 8274 – 1469 – 5.
4. NELDE, P. H.: *Perspektiven einer europäischen Sprachenpolitik*. In: Bredella, L.-Meissner, F.-J. (vyd.): *Lehren und Lernen fremder Sprachen zwischen Globalisierung und Regionalisierung*. Tuebingen: Guenter Narr Verlag, 2001. 121 s. ISBN 3-8233-5312-8.

⁴³³ Tamtiež, s. 157.

⁴³⁴ Tamtiež, s. 158.

⁴³⁵ Nelde, P.H.: *Perspektiven einer europäischen Sprachenpolitik*. In: Bredella, L.-Meissner, F.-J. (vyd.): *Lehren und Lernen fremder Sprachen zwischen Globalisierung und Regionalisierung*. Tuebingen: Guenter Narr Verlag, 2001. 121 s. ISBN 3-8233-5312-8, s. 41.

⁴³⁶ Tamtiež, s. 42.

5. SIGNAN, M.: *Die Sprachen im vereinten Europa*. Tübingen: Stauffenburg Verlag, 2001.
6. SPOLSKY, B.: *Language Policy*. Cambridge, UK: Cambridge University Press, 2004. 250 s. ISBN 13- 978-0-521-01175-4.

INTERNET

Charta základných práv Európskej únie (2010/C 83/02). Úradný vestník Európskej únie C 83/393, Článok 21, 30.3.2010 [online].[cit. 2010-05-28] Dostupné na:
<<http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2010:083:0389:0403:SK:PDF>>

KONTAKT

Ing. Mgr. Terézia Ondrušová
Fakulta aplikovaných jazykov
Ekonomická univerzita v Bratislave
E-mail: terezia.ondrusova@euba.sk

ABSTRAKT

Riešenie sporov v rámci GATT (1947) sa sústredilo na používanie panelov pozostávajúcich z troch alebo piatich jednotlivcov. Hoci išlo o dost' úspešný systém, rozhodnutia boli prijímané konsenzom všetkých zmluvných členov GATT, do ktorého boli zahrnuté aj sporové strany, ktoré mohli zdržať alebo dokonca zablokovať rozhodovací proces. Toto viedlo niektoré strany k prijímaniu jednostranných opatrení. Systém riešenia sporov v rámci WTO obsahuje dve základné zmeny, a to ustanovenia o odvolacom konaní, v rámci ktorého Odvolací orgán má možnosť preskúmať rozhodnutie poroty, a ustanovenia o odškodnení alebo protiopatreniach.

Jedným z výsledkov Uruguajského kola bol aj **Dohovor o pravidlách a postupoch pri urovnávaní sporov** (Understanding on Rules and Procedures Governing the Settlement of Disputes, často nazývaný aj ako Dispute Settlement Understanding (ďalej len DSU)), ktorý bol zahrnutý do Dohody o založení Svetovej obchodnej organizácie ako Príloha č. 2.

DSU posilnil pravidlá práva v svetovom obchodnom systéme, a to **určením prísnych časových limitov pre rozdielne etapy procesu riešenia sporov**, poskytnutím negatívneho konsenzu a ustanovením povinnosti strán zdržať sa prijímania jednostranných opatrení.

DSU sa aplikuje na spory týkajúce sa tých práv a povinností, ktoré vyplývajú z ustanovení dohôd uvedených v dodatku 1, avšak v praxi sú aplikovateľné na všetky dohody Svetovej obchodnej organizácie. Dohody uvedené v dodatku 1 sú nasledovné:

- A) Dohoda o založení Svetovej obchodnej organizácie
- B) Mnohostranné obchodné dohody
 - Mnohostranné dohody o obchode s tovarom,
 - Všeobecná dohoda o obchode so službami,
 - Dohoda o obchodných aspektoch práv duševného vlastníctva,
 - Dohovor o pravidlách a postupoch pri urovnávaní sporov.
- C) Viacstranné obchodné dohody
 - Dohoda o obchode v civilnom letectve,
 - Dohoda o vládnom obstarávaní,
 - Medzinárodná dohoda o obchode s mliečnymi výrobkami,
 - Medzinárodná dohoda o obchode s hovädzím mäsom.

Konzultácie

V prípade sporu medzi členskými štátmi WTO, sú obligatórne stanovené konzultácie ako prvý stupeň v systéme riešenia sporov vo WTO. Cieľom konzultácií je dosiahnuť vzájomne uspokojivé riešenie, pričom informácie získané prostredníctvom konzultácií sú dôverné a nebudú na ujmu práv žiadneho člena v akomkoľvek prípadnom ďalšom pokračovaní sporu. *Člen, ktorému je žiadosť o konzultácie adresovaná, ak nie je vzájomne dohodnuté inak:*

- odpovie na žiadosť do 10 dní od jej obdržania,
- začne konzultácie v lehote, ktorá neprekročí 30 dní odo dňa prijatia žiadosti.

V prípade, ak neodpovie alebo nezačne konzultácie, potom člen, ktorý o ne požiadal, môže priamo požadovať ustanovenie poroty.

Žiadosť o konzultácie sa predkladá Orgánu na urovnávanie sporov a príslušným radám a výborom.

Žiadosť musí:

- byť písomná,
- obsahovať všeobecné odôvodnenie (z akého dôvodu sa daná žiadosť predkladá) vrátane sporných opatrení,
- byť aj právne odôvodnená.

Ak konzultácie nevedú k urovnaniu sporu v priebehu 60 dní, môže žalujúca strana požiadať o ustanovenie poroty. Žiadosť o ustanovenie poroty môžu predložiť aj obe strany súčasne, ak dospejú k záveru, že prostredníctvom konzultácií sa im nepodarí urovnať spor.

Dobré služby, zmierovacie konanie a sprostredkovanie

Dobré služby, zmierovacie konanie a sprostredkovanie sa uskutočňujú dobrovoľne, ak sa na tom sporové strany dohodnú, pričom ktorákoľvek strana o ne môže kedykoľvek požiadať. *Generálny riaditeľ, ak to uzná za vhodné v danom prípade, môže z titulu svojej funkcie (ex officio) ponúknuť sporovým stranám urovanie sporu prostredníctvom týchto postupov.* Dobré služby, zmierovacie konanie a sprostredkovanie môžu prebiehať súbežne s konaním poroty.

Poroty

Žiadosť o ustanovenie poroty musí:

- byť písomná,
- byť uvedené či sa konali konzultácie,
- obsahovať popis sporových opatrení,
- obsahovať krátky súhrn právnych dôvodov žaloby.

Poroty sú zložené z troch kvalifikovaných členov, pričom je zabezpečená ich nezávislosť, dostatočne rozdielny pôvod a vzdelanie, a široká škála skúseností. Členovia nesmú byť občanmi štátov, ktoré sú sporovými stranami alebo tretími stranami sporu. Sporové strany majú možnosť sa v lehote 10 dní od ustanovenia trojčlennej poroty dohodnúť, že sa porota bude skladať z piatich členov. Sekretariát navrhuje členov poroty, pričom sporové strany môžu zo závažných dôvodov nesúhlasiť s uvedeným návrhom. *V prípade, ak sa strany sporu nedohodnú na zložení v lehote 20 dní od dátumu súhlasu s ustanovením poroty, určí generálny riaditeľ zloženie poroty po predchádzajúcej konzultácii so stranami.*

Funkcie poroty:

- 1) pomáhať Orgánu na urovnávanie sporov (DSB),
- 2) objektívne posudzovať jednotlivé prípady, rovnako aj fakty daných prípadov, a to v súlade s príslušnými dohodami,
- 3) formulovať také správy, ktorých úlohou je napomôcť DSB pri spracovaní odporúčaní alebo rozhodnutí,
- 4) poroty sú povinné pravidelne viesť konzultácie so stranami sporu a poskytovať im vhodné návrhy, ktoré by viedli k vzájomne výhodnému vyriešeniu sporu.

Rokovania porôt sú dôverné a správy sa spracúvajú bez prítomnosti sporových strán, pričom názory jednotlivých členov uvedené v správe sú anonymné. V prípade, ak dôjde k vyriešeniu sporu, správa poroty bude obsahovať iba krátky opis prípadu a konštatovanie, že došlo k urovnaniu. Platí všeobecné pravidlo, podľa ktorého **lehota, počas ktorej porota vykonáva svoje skúmanie nesmie od okamihu odsúhlasenia zloženia poroty a jej právomocí až do okamihu predloženia záverečnej správy sporným stranám trvať dlhšie ako 6 mesiacov** (v naliehavých prípadoch maximálne 3 mesiace). Ak porota dospeje k záveru, že 6 mesiacov nepostačuje, potom podá správu DSB, v ktorej uvedie dôvody omeškania a predpokladanú lehotu, ktorá však nesmie presiahnuť lehotu 9 mesiacov od ustanovenia poroty po predloženie správy. Teda **v odôvodnených prípadoch** môže byť táto 6 mesačná lehota **predĺžená na 9 mesiacov**.

Porota správu posieľa najprv **sporovým stranám, ktoré majú 20 dní na jej posúdenie**, a až potom ju predkladá DSB na preskúmanie. **V priebehu lehoty 60 dní od dátumu rozoslania správy poroty členom bude správa prijatá na rokovaní DSB, ak**

- jedna zo sporných strán formálne oznámi DSB svoje rozhodnutie odvolať sa, alebo
- DSB jednomyselne rozhodne o neprijatí správy.

Ak strana oznámila svoj úmysel odvolať sa, správa poroty nebude z hľadiska jej schválenia DSB preskúmaná až do skončenia odvolacieho konania.

Odvolacie konanie

Odvolačný orgán je zriadený ako stály orgán pri DSB a jeho úloha spočíva v preskúmaní odvolaní v prípadoch riešených porotami. Proti rozhodnutiu poroty sa môžu odvolať iba strany sporu, nie tretie strany. Odvolacie konanie sa obmedzuje na riešenie právnych otázok uvedených v správe poroty a ich právny výklad.

Odvolačný orgán môže nálezy a právne závery poroty:

- potvrdiť,
- zmeniť,
- zamietnuť.

Vo všeobecnosti platí, že **dĺžka pojednávania nesmie presiahnuť 60 dní** odo dňa, keď sporná strana formálne oznámi svoje rozhodnutie odvolať sa do dňa, v ktorom Odvolací orgán rozošle svoje rozhodnutie. Ak Odvolací orgán uváži, že nemôže poskytnúť svoju správu do 60 dní, bude písomne informovať DSB o dôvodoch omeškania spolu s odhadom časovej lehoty, v priebehu ktorej predloží svoju správu. *Správa Odvolacieho orgánu bude schválená DSB a bezpodmienečne prijatá spornými stranami, ak DSB jednomyselne nerozhodne o jej neschválení v priebehu 30 dní nasledujúcich po jej rozoslaní členom.*

Vykonávanie odporúčaní a rozhodnutí

V článku 21 DSU sa členské štáty zaviazali, že urýchlene vykonajú odporúčania alebo rozhodnutia prijaté DSB. Z toho dôvodu, na zasadnutí DSB, ktoré sa uskutoční **v lehote 30 dní od schválenia správy poroty alebo Odvolacieho orgánu**, oboznámi príslušný člen DSB o svojich úmysloch, týkajúcich sa uskutočnenia jeho odporúčaní alebo rozhodnutí. Ak nie je možné ihneď postupovať podľa odporúčaní a rozhodnutí, je dotknutému členovi poskytnutá **primeraná lehota**.

Primeranou lehotou rozumieme:

- a) lehotu navrhnutú príslušným členom za predpokladu, že bude schválená DSB,
- b) lehotu **vzájomne dohodnutú spornými stranami v rozsahu 45 dní** nasledujúcich po schválení odporúčaní alebo rozhodnutí,
- c) lehotu **určenú záväzným rozhodcovským konaním v rozmedzí 90 dní** nasledujúcich po dni schválenia odporúčaní alebo rozhodnutí.

V rozhodcovskom konaní sa rozhodca riadi zásadou, že primeraná lehota na vykonanie odporúčaní poroty alebo Odvolacieho orgánu nepresiahne 15 mesiacov od dátumu schválenia správy poroty alebo správy Odvolacieho orgánu. Táto lehota však môže byť v závislosti od daných okolností kratšia alebo dlhšia.

Vyrovnávanie a pozastavenie koncesíí

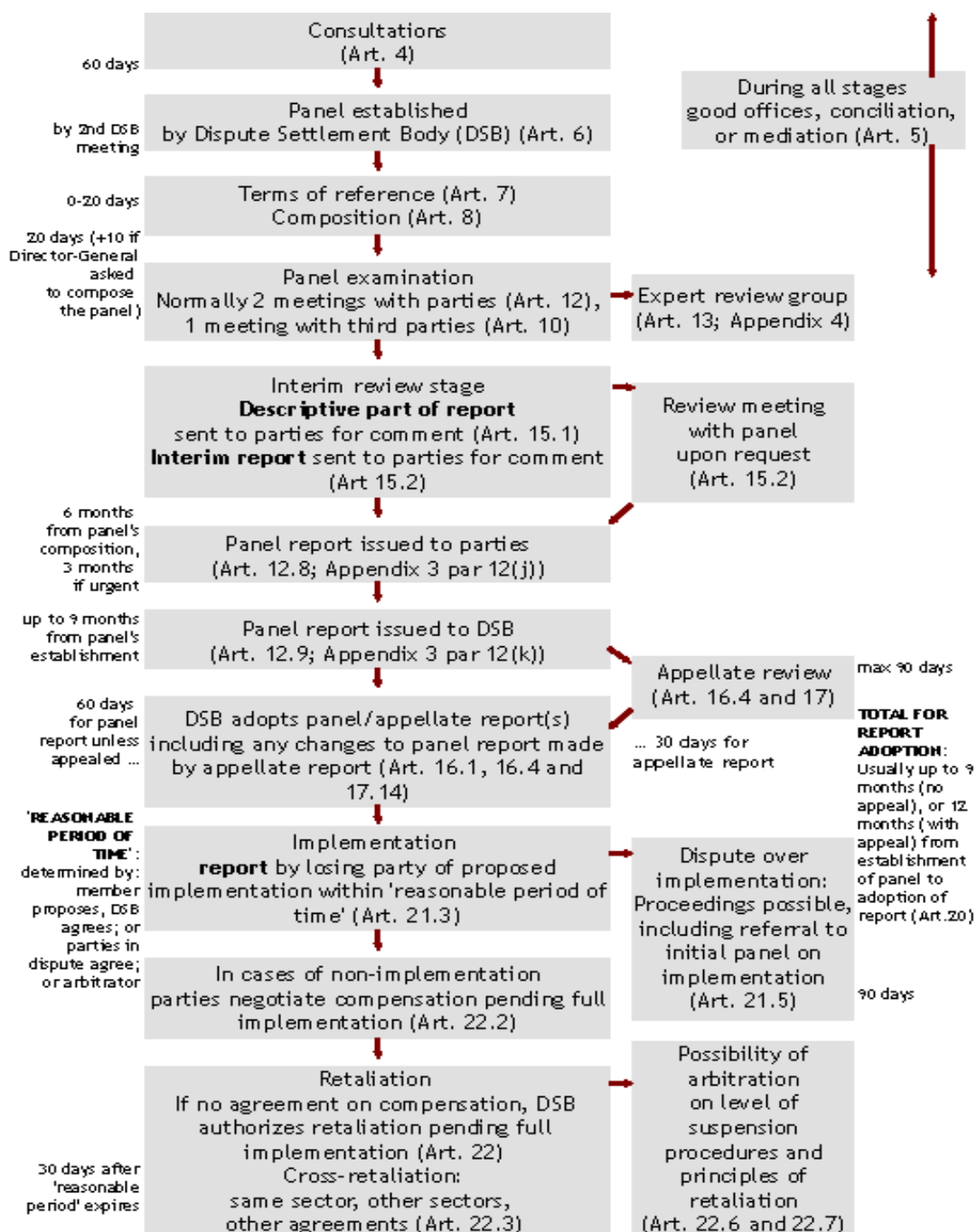
Vyrovnávanie a pozastavenie koncesíí alebo iných záväzkov sú **dočasné opatrenia**, ktoré je možné použiť v prípade, keď odporúčania alebo rozhodnutia nie sú vykonané počas primeranej lehoty. Ak členský štát nedodrží odporúčania alebo rozhodnutia počas primeranej lehoty, je požiadavý, aby vstúpil do rokovania s cieľom dosiahnuť vzájomne prijateľné vyrovnávanie. *Ak nebolo uspokojivé vyrovnávanie dohodnuté v rámci 20 dní od uplynutia primeranej lehoty*, môže ktorákoľvek strana odvolávajúca sa na postupy urovnávania sporov požiadať DSB o oprávnenie na pozastavenie poskytovania koncesíí alebo iných záväzkov dotknutému členovi v zmysle uvedených dohôd.

Pozastavenie koncesíí alebo iných záväzkov bude dočasné a uplatňované:

- pokiaľ sa opatrenie, o ktorom sa zistilo, že nie je v súlade s uvedenou dohodou neodstráni,
- alebo dovtedy, kým člen, ktorý musí vykonať odporúčania alebo rozhodnutia, nezabezpečí riešenie týkajúce sa zrušenia alebo zmenšenia výhod,
- alebo sa dosiahne vzájomne uspokojujúce riešenie.

Rozhodcovské konanie

Rýchle rozhodcovské konanie v rámci WTO je jeden z možných prostriedkov pri urovnávaní sporov, ktorý môže uľahčiť riešenie sporov týkajúcich sa problémov jasne vymedzených obidvoma stranami. Rozhodcovské konanie je možné v prípade, že sa na tom vzájomne strany dohodnú a dohodnú zároveň dodržiavanie príslušných postupov, ktorými sa budú riadiť.

zdroj: http://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/dispu_settlement_cbt_e/c6s1p1_e.htm

Prípád Beef Hormones na znázornenie systému riešenia sporov vo WTO

V spomínanom prípade, ktorý sa týkal zákazu importu mäsa a mäsových výrobkov z hormonálne chovaného dobytká, boli žalujúcou stranou Spojené štáty americké, ktoré smerovali svoju žiadosť proti Európskej únii.

Konzultácie USA s EÚ

V súlade s článkom 4 DSU a príslušnými ustanoveniami Dohody WTO, USA požiadali o konzultácie s EÚ v januári 1996 (Kanada v júni 1996). Konzultácie sa uskutočnili v marci 1996 (Kanada v septembri 1996), ale bez výsledku.

Ustanovenie poroty

V apríli 1996 USA požiadali o ustanovenie poroty v súlade s článkom 6 DSU a v máji 1996 (Kanada v októbri 1996) bola vytvorená porota, na ktorej zložení sa USA a EÚ dohodli začiatkom júla 1996 (Kanada a EÚ súhlasili s porotou, ktorá mala rovnaké zloženie ako tá s USA). Porota sa stretla niekoľkokrát so sporovými stranami, rovnako aj s odborníkmi a vedcami, s ktorými konzultovala prípad. Konečné správy boli predložené sporovým stranám 30. júna 1997 a členom WTO 18. augusta 1997. V súlade s článkom 12 ods. 9 DSU porota predtým informovala o skutočnosti, že nemôže poskytnúť svoju správu v priebehu 6 mesiacov.

Odvolačie konanie

V súlade s čl. 16 ods. 4 DSU, podľa ktorého ak jedna zo strán sporu formálne oznámi DSB rozhodnutie odvolať sa, potom správa poroty nebude v rámci DSB preskúmaná až do skončenia odvolacieho konania. Odvolací orgán vypočul návrhy EÚ, USA a Kanady 4-5. novembra 1997 a jeho správa bola prijatá DSB 13. februára 1998.

Primeraná lehota na vykonanie rozhodnutia DSB a pozastavenie koncesii

13. marca 1998, EÚ informovala DSB, že má v úmysle splniť všetky záväzky v „rozumnom časovom horizonte“ – v primeranej lehote. S odvolaním sa na článok 21 ods. 3 písm. c) DSU lehota bola určená záväzným rozhodcovským konaním, a končila sa 13. mája 1999. USA informovali 17. mája 1999 DSB, že EÚ nevykonala odporúčania DSB a požadovali povolenie na pozastavenie koncesii. EÚ sa následne odvolala na článok 22.6 DSU podľa ktorého rozhodca nebude skúmať povahu koncesii alebo iných záväzkov, ktoré majú byť pozastavené, ale určí, či je úroveň pozastavenia zodpovedajúca úrovni zrušenia alebo zmenšenia výhod. Rozhodca určil úroveň zrušenia alebo zmenšenia výhod, ktoré utrpelo USA na 116,8 milióna dolárov ročne a taktiež sa vyjadril, že USA by malo prijať pozastavujúce opatrenia k danej sume.

Hoci proces riešenia sporov nevedol k urovnaniu ako takému v rámci časového rozmedzia stanoveného DSU, výsledkom bolo, že nedošlo k „obchodnej vojne“ medzi stranami sporu.

KONTAKT

Mgr. Klaudia Pyteľová
Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave
E-mail: klaudia.pytelova@euba.sk

Medzinárodné vzťahy

Vedecký časopis pre medzinárodné politické, ekonomické, kultúrne a právne vzťahy Fakulty medzinárodných vzťahov Ekonomickej univerzity v Bratislave, ročník VIII., 1/2010.

Hlavná redaktorka: prof. Ing. Ľudmila Lipková, CSc.
Redakčná rada: prof. Ing. Vít'azoslav Balhar, CSc.
prof. Dr. Otmar Höll
prof. PhDr. Zuzana Lehmanová, Csc.
Ing. Július Kostolný
JUDr. Ing. Juraj Králik, CSc.
prof. PhDr. Peter Kulašik, CSc.
doc. PhDr. Ján Liďák, CSc.
Ing. Ladislav Lysák, DrSc.
doc. PhDr. Milan Márton, CSc.
Mgr. Boris Mattoš, PhD.
doc. Ing. Miroslav Mečár, CSc.
prof. JUDr. Stanislav Mráz, CSc.
doc. Ing. Pavel Nezval, PhD.
prof. Dr. Joachim Osinski
JUDr. Peter Rusiňák, PhD.
doc. PhDr. František Škvrnda, CSc.
prof. JUDr. Ľudovít Tóth, CSc.
PhDr. Peter Weiss, CSc.
prof. Ing. Dana Zdražilová, CSc.